

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: <https://www.researchgate.net/publication/322086783>

Ukraina po Rewolucji Godności. Prawa człowieka – tożsamość narodowa, red. T. Lachowski, V. Mazurenko, Uniwersytet

Book · December 2017

CITATIONS

0

READS

89

1 author:

[Tomasz Lachowski](#)

University of Lodz

9 PUBLICATIONS 1 CITATION

[SEE PROFILE](#)

Some of the authors of this publication are also working on these related projects:

Transitional Justice in post-Maidan Ukraine [View project](#)

-wersja elektroniczna publikacji-

Ukraina

po Rewolucji Godności

Prawa człowieka - tożsamość narodowa

Redakcja

Tomasz Lachowski

Vitalii Mazurenko

Łódź-Olsztyn 2017

Recenzja:

prof. dr hab. **Piotr Daranowski**, Uniwersytet Łódzki

dr **Olesya Radyshevska**, Kijowski Uniwersytet Narodowy im. Tarasa Szewczenki (Ukraina)

Redakcja:

dr **Tomasz Lachowski**, Katedra Prawa Międzynarodowego i Stosunków Międzynarodowych, Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet Łódzki

mgr **Vitalii Mazurenko**, Katedra Praw Człowieka, Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Redakcja techniczna: Kamil Sygidus

Opracowanie graficzne i typograficzne: Bookmarked Publishing & Editing

Projekt okładki: Bookmarked Publishing & Editing

Grafika na okładce: Kamil Sygidus

Wydawca: Bookmarked Publishing & Editing

Skład i łamanie: Bookmarked Publishing & Editing

Druk: Zakład Poligraficzny Spręcograf s.c.

Ukraina po Rewolucji Godności. Prawa człowieka – tożsamość narodowa, Uniwersytet Łódzki, Bookmarked Publishing & Editing, Łódź-Olsztyn 2017, 262 s.

Publikacja powstała dzięki wsparciu:

- Uniwersytetu Łódzkiego
- Odeskiego Uniwersytetu Narodowego im. Ilji Miecznikowa
- Konsulatu Honorowego Ukrainy w Łodzi
- Regionalnego Ośrodka Debaty Międzynarodowej w Łodzi
- Portalu „Obserwator Międzynarodowy”
- Portalu polsko-ukraińskiego „PolUkr.net”
- Portalu „Infor.pl”

Wszelkie prawa zastrzeżone

Odpowiedzialność za treść artykułów ponoszą autorzy

Publikacja wyraża jedynie poglądy autorów i nie może być utożsamiana z oficjalnym stanowiskiem Ministerstwa Spraw Zagranicznych RP

Publikacja zrealizowana w ramach projektu Regionalny Ośrodek Debaty Międzynarodowej w Łodzi 2017-2018

Zadanie publiczne współfinansowane przez Ministerstwo Spraw Zagranicznych Rzeczypospolitej Polskiej

ISBN 978-83-947862-4-3 [wersja elektroniczna]

ISBN 978-83-947862-3-6 [wersja papierowa]

SPIS TREŚCI

PRZEDMOWA	5
ПЕРЕДМОВА	9
CZĘŚĆ I: ROZLICZENIA PRZESZŁOŚCI – KONFLIKT ZBROJNY – SEPARATYZM	13
Tomasz Lachowski <i>Od rozrachunków z przeszłością do konfliktu zbrojnego na Donbasie. Sprawiedliwość okresu przejściowego na Ukrainie po Rewolucji Godności</i>	15
Antonina Kozyrka <i>Dekomunizacja na Ukrainie: problemy i wyzwania w kontekście praw człowieka i standardów demokracji</i>	27
Жанна Балабанюк <i>Моделі та механізми переходу від воєнного до пост-воєнного періоду в Україні</i>	37
Mateusz Piątkowski <i>Status pilotów i załogi wojskowego statku powietrznego w świetle międzynarodowego prawa humanitarnego i konfliktu zbrojnego na Donbasie – kasus Nadii Sawczenko</i>	43
Magdalena Lachowicz <i>Społeczno-polityczna sytuacja a problem separatyizmu na Zakarpaciu po Rewolucji Godności</i>	53
CZĘŚĆ II: PROBLEMY I WYZWANIA WYMIARU SPRAWIEDLIWOŚCI NA UKRAINIE PO REWOLUCJI GODNOŚCI	63
Michał Jabłoński, Tetiana Yuschenko <i>The Competition for the Positions of Judges of the New Supreme Court of Ukraine: an Example of Adjustment of the System of Judiciary to EU standards or Inspiration for Other Countries? – Case Study</i>	65
Roman Marusenko <i>European Court of Human Rights Practice as a Marker of Efficacy of Human Rights Protection in Ukraine</i>	77
Bartosz Solocho <i>Pluralizm konstytucyjny i dialog międzysądowy: instytucja izolacji postpenalnej w orzecznictwie Federalnego Sądu Konstytucyjnego Niemiec, Europejskiego Trybunału Praw Człowieka i polskiego Trybunału Konstytucyjnego</i>	83
Nadiia Nevidoma <i>Meaning of Criminal Offence Concept in the European Court of Human Rights Practice</i>	93
CZĘŚĆ III: IMPLEMENTACJA EUROPEJSKICH STANDARDÓW DO PRAWA WEWNĘTRZNEGO UKRAINY	101
Олексій Проневич <i>Імплементация європейських правових стандартів захисту прав людини в поліцейське законодавство України: стан і проблеми</i>	103
Анжела Левенець <i>Міжнародно-правові стандарти захисту прав мігрантів та їх імплементація в Україні</i>	109
Олена Левчишина <i>Дерегуляція та публічна адміністрація: європейська матриця для України</i>	115
Sebastian Czechowicz <i>Gwarancje sprawiedliwego procesu sądowego i poszanowania prawa do sądu w kontekście integracji Ukrainy z Unią Europejską</i>	121

Oleksandr Yavtushenko	
<i>The Principle of Legal Certainty in the European Judicial Practice</i>	127
Mariia Diachuk	
<i>Zasada równości płci w kontekście europejskiej integracji Ukrainy</i>	131
CZĘŚĆ IV: POZIOM OCHRONY PRAW CZŁOWIEKA NA UKRAINIE – WYBRANE ASPEKTY	137
Віталій Мазуренко	
<i>Нормативне джерело походження та підстави захисту прав людини в Україні</i>	139
Людмила Токарчук	
<i>Дотримання прав та інтересів дитини у зв'язку з тимчасовою окупацією частини території України та проведенням антитерористичної операції</i>	147
Тетяна Степанова	
<i>Вдосконалення господарського процесуального законодавства України у векторі європейської інтеграції</i>	157
Андрій Смітюх	
<i>Товариство з обмеженою відповідальністю: порівняльно-правове дослідження права виходу учасника з товариства за законодавством України та добровільного або спеціального анулювання частки учасника за законодавством Польщі</i>	165
Олена Толкаченко	
<i>Право на сприятливе навколишнє середовище в законодавстві України та інших держав</i>	175
Олена Нарожна	
<i>Проблемні питання призначення експертизи при розслідуванні незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини</i>	183
CZĘŚĆ V: DIALOG MIĘDZYKRAJOWY W REGIONIE EUROPY ŚRODKOWO- WSCHODNIEJ A TOŻSAMOŚĆ NARODOWA UKRAINY	191
Mariia Protsyuk	
<i>Dyplomacja publiczna Ukrainy po Rewolucji Godności: tworzenie czy restart?</i>	193
Павло Лодин	
<i>Проблема прав людини і національних меншин в українсько-польських відносинах крізь призму поглядів Богдана Осадчука</i>	203
Marcin Kamassa	
<i>Przemysł kosmiczny jako przestrzeń pogłębiania polsko-ukraińskiej współpracy i integracji</i>	211
Konrad Kusiak	
<i>Pamięć historyczna jako istotny element tożsamości narodowej. Analiza tendencji i zmian w polityce historycznej prezydentów Ukrainy</i>	219
Zuzanna Samson	
<i>Kultura ukraińska na tle pozostałych kultur europejskich</i>	227
CZĘŚĆ VI: PROBLEMY ŚRODOWISKA BEZPIECZEŃSTWA REGIONU EUROPY ŚRODKOWO-WSCHODNIEJ	237
Oktawia Ewa Braniewicz	
<i>Ukraińska polityka bezpieczeństwa - priorytety, wyzwania i zagrożenia</i>	239
Malwina Hopej	
<i>Geopolityczne determinanty współpracy Europy z Ukrainą</i>	247
Agnieszka Miarka	
<i>Stosunki moldawsko-ukraińskie w drugiej dekadzie XXI wieku</i>	253

PRZEDMOWA

Dynamika zdarzeń, obserwowanych na Ukrainie od późnego listopada 2013 r., kiedy w odpowiedzi na decyzję Wiktora Janukowycza o porzuceniu drogi integracji europejskiej państwa ukraińskiego wybuchł masowy obywatelski protest, wkrótce przerodzony w Rewolucję Godności, otwierającą nowy etap we współczesnej historii Ukrainy, bez wątpienia zasługuje na poważną naukową i praktyczną refleksję. Europejskie aspiracje Ukraińców zostały jednak szybko i brutalnie skonfrontowane z agresywną polityką Federacji Rosyjskiej – nielegalną aneksją Półwyspu Krymskiego i rozpoczęciem konfliktu zbrojnego na Donbasie. Trwa on w praktyce od wiosny 2014 r. do dziś, a jednym z jego następstw stało się powstanie nieuznanych separatystycznych tzw. „Donieckiej Republiki Ludowej” i „Ługańskiej Republiki Ludowej”, utworzonych przez prorosyjskich separatystów wspieranych jawnie – finansowo, organizacyjnie oraz militarnie – przez Kreml.

To właśnie w warunkach niewypowiedzianej wojny, Kijów od ponad trzech lat próbuje demokratyzować i reformować Ukrainę, co siłą rzeczy nie może być zadaniem łatwym. Mechanizmy zorientowane na rozliczenie przeszłości, zarówno tej niedawnej symbolizowanej przez rządy Wiktora Janukowycza (np. lustracja), jak i nieco oddalonego w czasie, radzieckiego okresu w historii Ukrainy (proces dekomunizacji), muszą iść w parze z działaniami ukierunkowanymi na zakończenie walk na wschodzie kraju i stworzenie możliwości powrotu tak Krymu, jak i części zajętego Donbasu do państwa ukraińskiego. Mając na uwadze powyższe, należy przy tej okazji dostrzec, że Kijowowi udało się doprowadzić do zawarcia Umowy Stowarzyszeniowej z Unią Europejską, która weszła w pełni w życie 1 września 2017 r., a także do zniesienia konieczności posiadania wiz przez obywateli Ukrainy podróżujących do krajów UE. Pierwszy etap europejskiej integracji został zatem zrealizowany, niestety nie sposób dziś przewidywać ani sekwencji, ani powodzenia następnych kroków w tej mierze. Nie ulega jednak wątpliwości, że oprócz działań dyplomatycznych na arenie międzynarodowej, Ukraina musi przede wszystkim sama zacząć zmieniać swoje państwo – wspomniane wyżej zagrożenia, dylematy i wyzwania kraju nad Dnieprem stanowiły kanwę dla organizacji we wrześniu 2017 r. w murach Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Łódzkiego międzynarodowej polsko-ukraińskiej konferencji naukowej, jak i przygotowania niniejszej monografii.

Pomysł organizacji konferencji, owoce której trzymają Państwo w rękach, narodził się w listopadzie 2016 r., wraz z pojawiającym się pragnieniem głębokiej refleksji i pełnego zrozumienia aktualnego prawnego i politologicznego aspektu integracji europejskiej Ukrainy, a także percepcji tego procesu przez polskich i ukraińskich badaczy. Z drugiej strony, należy zauważyć, że w związku z niesłabnącym zainteresowaniem polskiego środowiska naukowego, pomysł organizacji właściwie jakiegokolwiek konferencji, której tematyka związana jest dziś z Ukrainą, niesie za sobą trudność zakreślenia oryginalnej myśli przewodniej oraz właściwego formatu jej przeprowadzenia.

Dlatego też, w odróżnieniu od większości podobnych, organizowanych w Polsce konferencji, skoncentrowanych albo na stosunkach polsko-ukraińskich, albo na wewnątrzukraińskiej problematyce, wydało się nam słusznym rozszerzyć temat dyskusji na problem integracji europejskiej Ukrainy. W końcowym rezultacie, zdecydowaliśmy się na tytuł konferencji „Prawa człowieka i tożsamość narodowa w kontekście procesu integracji europejskiej Ukrainy”, który dobrze oddawał charakter toczonych naukowych

dysput. Centralne miejsce naukowej refleksji zajął temat praw człowieka na Ukrainie, w tym jego kontekst prawnomiędzynarodowy, stanowiący jednocześnie podstawę legitymizacji danego systemu prawa krajowego. Kwestie te są bowiem dziś żywo dyskutowane na Ukrainie, gdzie praktycy i przedstawiciele doktryny próbują wskazać należną rolę praw człowieka w procesie tworzenia i stosowania prawa. Równoległe z powyższym, właściwa implementacja i interpretacja praw człowieka w każdym państwie uwarunkowana jest także wzięciem pod rozwagę doświadczenia historycznego, w tym państwowotwórczego danego narodu, dla oceny których niezbędne wydaje się przywołanie pojęcia tożsamości narodowej. Bez wątpienia, wyżej zakreślony kontekst wpłynie na proces integracji europejskiej Ukrainy, podczas którego krajowe rozumienie stanowionego i stosowanego prawa zetknie się ze w znacznej mierze zestandaryzowanym systemem ochrony praw człowieka na terytorium państw członkowskich Unii Europejskiej. To spotkanie do niedawna jeszcze dwóch nieznanych sobie światów powinno doprowadzić do wypełnienia treścią istniejących dziś luk w prawie ukraińskim w tej materii, ale i do wniesienia do wspólnej europejskiej przestrzeni nowych spostrzeżeń czy idei. Właśnie te zagadnienia stanowiły przedmiot rozważań autorów poszczególnych tekstów, składających się na przygotowaną monografię.

Międzynarodowy format obrad polskich i ukraińskich naukowców umożliwił przeprowadzenie szczegółowej analizy problematyki dyskutowanej podczas konferencji, jak i na kartach niniejszej publikacji. Pomocne było w tym względnie niewątpliwie polskie doświadczenie transformacji, w tym co do przedstawienia propozycji zmian w porządku prawnym Ukrainy, ale i ukraińska perspektywa krajowa, akcentująca zarówno realne potrzeby, jak i wyzwania stojące dziś przed państwem ukraińskim.

Omówione aspekty tematyki praw człowieka miały nadzwyczajnie szeroki charakter. W pierwszej kolejności dotyczyły ochrony praw człowieka w procesie wdrażania sprawiedliwości okresu przejściowego na Ukrainie, tak w kontekście rozrachunku z przeszłością, jak i międzynarodowego konfliktu zbrojnego na Donbasie. Przedstawiona została prawna charakterystyka mechanizmów zakończenia działań wojennych, w tym osądzenia sprawców zbrodni wojennych i zbrodni przeciwko ludzkości, ale i ochrony najbardziej wrażliwych grup społecznych, w szczególności praw dzieci w warunkach rosyjskiej agresji. Kolejnym obszarem badawczym, zauważonym przez uczestników konferencji, stała się praktyka Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (ETPC) oraz wpływ orzecznictwa strasburskiego na rozumienie różnych kategorii praw człowieka i prawo samej Ukrainy. Należy dostrzec w tym miejscu przede wszystkim aspekt ochrony praw uchodźców oraz osób wewnętrznie przesiedlonych, co dotyczy dziś bezpośrednio problemu konfliktu zbrojnego na Donbasie. Mając na uwadze także inne aktualne tematy, w tym procesy legislacyjne jakie w chwili obecnej odbywają się na Ukrainie, w dyskusjach poruszono także temat reformy ukraińskiego wymiaru sprawiedliwości, bez realizacji której zapewnienie pełnej i efektywnej ochrony praw człowieka wydaje się o ile nie niemożliwe, to na pewno bardzo utrudnione. W tym względzie, polscy badacze, mogąc zaprezentować ukraińskim kolegom doświadczenie państwa członkowskiego Unii Europejskiej, podnieśli wagę sądowego dialogu toczonego pomiędzy międzynarodowymi a krajowymi sądami dla podniesienia poziomu konstytucyjnej ochrony praw i wolności człowieka. Temat implementacji europejskich standardów do prawa krajowego Ukrainy został ukazany zaś na gruncie konkretnych przykładów zmian w zakresie prawa o policji, prawa cywilnego, handlowego czy autorskiego. Dyskutanci odnieśli się również do wymiaru współczesnej tożsamości narodowej Ukraińców, tworzenia w pełni

suwerennej polityki historycznej czy konieczności budowania nowego rodzaju dyplomacji publicznej po Rewolucji Godności. Wreszcie, poruszone zostały tematy dotyczące środowiska bezpieczeństwa Ukrainy oraz państw regionu Europy Środkowo-Wschodniej.

W praktyce, w większości naukowych wydarzeń współorganizowanych przez polskich i ukraińskich partnerów biorą udział przedstawiciele uniwersytetów pochodzących głównie z zachodniej części Ukrainy, co wynika przede wszystkim z bliskości geograficznej, ale także historycznego doświadczenia tego regionu. Mając na uwadze powyższe, chcąc jednocześnie rozszerzyć geografie polsko-ukraińskiej współpracy w głąb państwa ukraińskiego, postanowiliśmy zaprosić do współorganizacji naszej konferencji Wydział Prawno-Ekonomiczny Uniwersytetu Narodowego im. I.I. Mecznykova w Odessie. Co więcej, w konferencji udział wzięli także przedstawiciele ośrodków naukowych z Kijowa, Charkowa, Iwano-Frankiwska i Czerniowców. Za co jesteśmy niezmierni wdzięczni, a swoje podziękowanie kierujemy przede wszystkim w stronę licznej reprezentacji Kijowskiego Uniwersytetu Narodowego im. Tarasa Szewczenki, w szczególności Centrum Prawa Polskiego i jego dyrektor, Pani Docent Doktor Ołesi Radyszewskiej.

Ponadto, w konferencji uczestniczyli naukowcy i praktycy z Polski, reprezentujący trzynaście ośrodków naukowo-badawczych z takich miast jak Białystok, Katowice, Kraków, Lublin, Łódź, Poznań, Rzeszów, Toruń, Warszawa i Wrocław. Gościliśmy również przedstawiciela Biura Rzecznika Praw Obywatelskich Rzeczypospolitej Polskiej oraz reprezentantów organizacji pozarządowych tak z Ukrainy, jak i Polski, biorących udział w procesach reform porządków prawnych swoich państw.

Chcielibyśmy podziękować wszystkim osobom i podmiotom, które przyczyniły się do organizacji samej konferencji, jak i wsparły ideę wydania niniejszej monografii – Panu Bogdanowi Henrykowi Wysockiemu, Konsulowi Honorowemu Ukrainy w Łodzi, Panu Profesorowi Antoniemu Różalskiemu, Rektorowi Uniwersytetu Łódzkiego, Pani Profesor Agnieszce Liszewskiej, Dziekan Wydziału Prawa i Administracji UŁ oraz Panu Doktorowi Michałowi Zarębie i Panu Doktorowi Marcinowi Sosze, przedstawicielom Regionalnego Ośrodka Debaty Międzynarodowej w Łodzi. Ponadto, chcielibyśmy osobno podziękować Pani Profesor Ludmili Tokarczuk, zastępcy Dziekana Wydziału Prawno-Ekonomicznego Uniwersytetu Narodowego im. I.I. Mecznykova w Odessie i Panu Profesorowi Andrijowi Smitiuchowi za aktywny udział w organizacji i przebiegu samej konferencji oraz Panu Profesorowi Wiaczesławowi Trubie, Dziekanowi Wydziału Prawno-Ekonomicznego Uniwersytetu Narodowego im. I.I. Mecznykova w Odessie za pozytywne ustosunkowanie się do idei nawiązania stałej współpracy naukowo-dydaktycznej między uczelnią w Odessie a Wydziałem Prawa i Administracji Uniwersytetu Łódzkiego.

Mamy nadzieję, że niniejsze opracowanie, owoc pracy polskich i ukraińskich naukowców oraz praktyków, stanowić będzie inspirację dla dalszej współpracy nie tylko dla środowisk akademickich w Polsce i na Ukrainie. Jesteśmy bowiem przekonani, że tylko ciągła wymiana myśli i doświadczeń może pomóc wcielić w życie słowa o strategicznym partnerstwie Warszawy i Kijowa, jednocześnie uniemożliwiając skłócenie i wykorzystanie naszych narodów dla bieżących, politycznych celów.

Tomasz Lachowski, Vitalii Mazurenko
Łódź, 9 listopada 2017 r.

ПЕРЕДМОВА

Динаміка подій, котрі спостерігаються в Україні з кінця листопада 2013 року, коли у відповідь на рішення Віктора Януковича про відхід від європейської інтеграції Української держави вибухнув масовий громадянський протест, який швидко переріс у Революцію гідності, що ознаменувала новий етап в сучасній історії України, без сумніву заслуговує на глибоке наукове і практичне осмислення. Однак європейське прагнення українців швидко і примусово зіштовхнулись з агресивною політикою Російської федерації в наслідок незаконної анексії Кримського півострову і початку військового конфлікту на Донбасі. Вона продовжується практично з весни 2014 року і до сьогодні, а її наслідком стало виникнення так званих «донецької і луганської народних республік». Утворені проросійськими сепаратистами, котрі явно, фінансово, організаційно та збройно, підтримувані Кремлем.

Вже понад три роки державна влада в Києві намагається демократизувати і реформувати Україну за умов не оголошеної війни, що звісно не є легкою справою. Механізми спрямовані на подолання історичного минулого, як нещодавнього, уособленого в правлінні Віктора Януковича (на пр. люстрація), так і дещо давнішого – радянського періоду в історії України (процес декомунізації), повинні відбуватись паралельно з заходами по припиненню бойових дій на сході держави і створенням можливості щодо повернення як Криму, так і непідконтрольної частини Донбасу під контроль Української держави. Зважаючи на вищевикладене, слід відзначити, що Київ спромігся укласти Угоду про асоціацію з Європейським союзом, котра остаточно набула чинності 1 вересня 2017 року, а також скасувати візи для громадян України, котрі подорожують до країн ЄС. На цьому перший етап європейської інтеграції було реалізовано. На жаль, сьогодні складно передбачати наслідки або успіхи наступних кроків у цій справі. Але безсумнівним є те, що окрім дипломатичних зусиль на міжнародній арені Україна повинна перш за все сама почати змінювати себе. Отож вищезгадані загрози, дилеми і виклики для Держави над Дніпром були осердям організації у вересні 2017 року в стінах Факультету права і адміністрації Університету Лодзі міжнародної українсько-польської наукової конференції, а також опрацювання цієї монографії.

Ідея організації конференції, плоди роботи якої ви тримаєте в руках, виникла в листопаді 2016 р. Вона стала наслідком прагнення глибокого осмислення актуальної правової та політологічної тематики в контексті європейської інтеграції України, а також сприйняття цього процесу на підставі досвіду польських та українських фахівців. З іншого боку, в наслідок тривалого наукового зацікавлення в Польщі, будь-яка конференція тематика якої так чи інакше пов'язана з Україною має перед собою складність створити оригінальну тему і формат проведення.

В наслідок того, що більшість подібних конференцій в Польщі зосереджені тематично на українсько-польських відносинах або внутрішній українській проблематиці – нам видалось слушним розширити обговорюваний дискурс з прив'язкою до процесу Європейської інтеграції України і в кінцевому підсумку заявлена тема звучала: «Права людини, національна ідентичність і європейська інтеграція України». Таким чином було розширено коло обговорюваних тем. Центральною частиною дискурсу було обрано права людини в Україні. Як принцип міжнародного права і водночас підстави легітимності правової системи, згідно

сучасного праворозуміння, в Україні вони переживають етап свого доктринального осмислення і віднаходження належної їм ролі в правозастосуванні. Паралельно права людини інтерпретуються і імплементуються в кожній країні на підставі історичного досвіду державотворчого народу, тому для оцінки їх дотримання важливо враховувати і максимально можливо чітко дефініювати поняття національної ідентичності. І, звісно, вищеописаний вплив позначатиметься на процесі європейської інтеграції України, під час якого національне праворозуміння і практика зіштовхується зі стандартизованою системою прав людини на терені Європейського союзу. Дане зіткнення може призводити як до виявлення пробілів в українському праві, так і до привнесення нових ідей до спільного європейського простору. Про що розлого і різнобічно висловились учасники в своїх статтях і тезах.

Міжнародний українсько-польський формат Конференції забезпечив можливість більш детального аналізу заданої проблематики. Оскільки польський досвід проходження подібного процесу зміг запропонувати пропозиції конкретних розв'язків, а українська перспектива уможливила аналіз процесу з середини. Такий плідний синкретизм у результаті призвів не лише до обміну думками, а й наблизив до вироблення спільного уявлення про відповіді на питання задані темою Конференції.

Обговорювані аспекти тематики прав людини мали надзвичайно широкий характер. Перш за все вони стосувались захисту прав людини в процесі постання правосуддя перехідного періоду в Україні як в контексті подолання історичного минулого, так і міжнародного військового конфлікту на Донбасі. Було висвітлено правову характеристику механізмів завершення військових дій, зокрема щодо засудження винних у військових злочинах і злочинах проти людяності, також охорони найбільш вразливих суспільних груп, зокрема прав дітей в умовах російської агресії. Також значна увага приділялась застосуванню практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) за різними категоріями прав, як основної інституції діяльність якої має вплив на право України. Не оминули увагою і аспект захисту прав біженців та внутрішньо переміщених осіб, який сьогодні стосується безпосередньо проблеми військового конфлікту на Донбасі. З кола інших актуальних правових процесів широко було наголошено на аспекті судової реформи в Україні, без змін в якій немислимим є гарантування ефективного захисту прав людини. В цьому ключі польські колеги, наближаючи європейський досвід, висвітлили аспект судового діалогу для покращення конституційного забезпечення прав і свобод людини. Паралельно піднімалось питання прав людини в поліцейському законодавстві та імплементації європейських стандартів у галузі авторського права, а також господарського права. Таким чином під час панельних дискусій було обговорено етапи декларування, заходи превентивного забезпечення та судового захисту під час реалізації прав людини в Україні. Учасники дискусії також приділили увагу сучасній національній ідентичності українців, створенні цілком незалежної історичної політики і потребі побудови нової публічної дипломатії після Революції гідності. Додатково було обговорено теми щодо системи безпеки України та держав регіону Центрально-східної Європи.

На практиці, до участі в співорганізації українсько-польських наукових заходів здебільшого залучені університети з західної частини України. Це зумовлено в основному об'єктивним фактором географічної близькості та історичного досвіду

цього регіону України. Натомість під час організації нашої Конференції ми намагались розширити географію українсько-польської наукової співпраці в глиб України. Тому вона відбувалась в співпраці з Економіко-правовим факультетом Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова, зі збереженням широкого представництва учасників з Києва, Харкова, Івано-Франківська і Чернівців. За що ми вдячні їм всім, особливо численному представництву Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, зокрема із Центру польського права і її голові пані Олесі Радишевській.

Окрім того, в конференції прийняли участь науковці і практики з Польщі, представники тринадцяти наукових осередків з таких міст як: Білосток, Катовіце, Краків, Люблін, Лодзь, Познань, Жешув, Торунь, Варшава і Вроцлав. Нашим гостем також був представник Бюро уповноваженого з прав людини Республіки Польща, а також представники неурядових організацій з України і Польщі, котрі є учасниками процесу реформування правових систем своїх країн.

Хочемо подякувати всім, хто долучився до організації цієї конференції, а також підтримали ідею видання цієї монографії – пану Богдану Генрику Висоцькому, Почесному консулу України в Лодзі, пану професору Антону Ружальському, Ректорові Університету Лодзі, пані професор Агнешці Лішевській, декану Факультету права і адміністрації, а також пану доктору Міхалу Зарембі і пану доктору Марціну Соші – представникам Регіонального осередку міжнародних дебатів в Лодзі. Окремо хочемо подякувати декану ЕПФ пану професору В'ячеславу Трубі за згоду на співорганізацію Конференції та започаткування співпраці між ЕПФ ОНУ ім. Мечникова та ФПА Університету Лодзі, заступникам декана ЕПФ ОНУ ім. І.І. Мечникова пані професор Людмилі Токарчук і пану професору Андрію Смітюху за активну зацікавленість в проведенні та організації Конференції.

Сподіваємось, що ця збірка – плід праці українських та польських науковців та практиків, стане заохоченням для подальшої співпраці не лише для академічних середовищ України і Польщі. Ми щиро переконані, що лише постійний обмін думками і досвідом може допомогти втілити в життя слова про стратегічну співпрацю Києва і Варшави, водночас унеможливлючи виникнення суперечок і використання наших народів для поточних політичних цілей.

Віталій Мазуренко, Томаш Ляховський
місто Лодзь (Польща), 9 листопада 2017 р.

CZĘŚĆ I:

ROZLICZENIA PRZESZŁOŚCI —

KONFLIKT ZBROJNY — SEPARATYZM

Od rozrachunków z przeszłością do konfliktu zbrojnego na Donbasie. Sprawiedliwość okresu przejściowego na Ukrainie po Rewolucji Godności

From Reckoning with Past to the Armed Conflict in Donbas. Transitional Justice in Ukraine in the Aftermath of the Revolution of Dignity

Summary. Paper is devoted to the issue of implementation of transitional justice mechanisms in Ukraine in the aftermath of the Revolution of Dignity at the break of 2013/2014. In the light of the illegal annexation of the Crimean Peninsula by the Russian Federation and outbreak of an armed conflict in Donbas, another example of the Kremlin's aggression, Ukraine became a state, which in addition to instruments oriented at reckoning with past, was forced to seek for a proper toolbox with the aim of ending the violence in its eastern provinces, prosecute and punish wrongdoers, responsible for committing international crimes and create conditions of reintegrating Donbas and Crimea into the Ukrainian state. Undoubtedly, transitional justice tool-kit does appear as useful in the matter.

Keywords: transitional justice, Ukraine, Revolution of Dignity, reckoning with past injustices, international armed conflict

W następstwie Rewolucji Godności i masowych protestów na kijowskim Placu (Majdanie) Niepodległości z przełomu 2013 i 2014 r., Ukraina rozpoczęła proces wdrażania mechanizmów zorientowanych na rozliczenie przeszłości, dołączając tym samym do pokaźnej grupy państw, implementujących sprawiedliwość okresu przejściowego (*transitional justice*). Wyrażone na Majdanie pragnienie rozrachunku z systemem władzy byłego prezydenta Ukrainy, Wiktora Janukowycza (który zbiegł do Federacji Rosyjskiej, gdzie przebywa do dziś), rozszerzono wnet o potrzebę ostatecznego odrzucenia dziedzictwa radzieckiego w historii Ukrainy, symbolizowanego przez usunięcie pomników Włodzimierza Lenina. Początek tzw. *leninopadu* dało obalenie znajdującego się w Kijowie pomnika przywódcy bolszewickiego przewrotu, 8 grudnia 2013 r., w czasie Euromajdanu^[2].

Należy jednak zauważyć, że wyrażone podczas Rewolucji Godności proeuropejskie aspiracje Ukraińców zostały szybko skonfrontowane z niezadowoloną z jej przebiegu i rezultatów polityką Rosji. Mając na uwadze powyższe, w marcu 2014 r. Kreml doprowadził do nielegalnej aneksji Półwyspu Krymskiego do Federacji Rosyjskiej oraz rozpoczął aktywnie wspierać wysiłki prorosyjskich separatystów, którzy od wiosny 2014 r. prowadzą konflikt zbrojny z państwem ukraińskim. W konsekwencji, na części obszaru dwóch wschodnich obwodów Ukrainy utworzono nieuznawane parapaństwa, tzw. „Doniecką Republikę Ludową” (DRL) i „Ługańską Republikę Ludową” (ŁRL).

Głównym celem artykułu jest zarysowanie palety mechanizmów sprawiedliwości okresu przejściowego wykorzystywanych na Ukrainie po Rewolucji Godności (oraz pokuszenie się o ich zwięzłą ocenę), a także analiza samego pojęcia *transitional justice*, coraz częściej stosowanego nie tylko do ukazania procesów rozliczania przeszłości, ale także

^[1] dr Tomasz Lachowski, Katedra Prawa Międzynarodowego i Stosunków Międzynarodowych, Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet Łódzki, tlachowski@wpia.uni.lodz.pl.

^[2] Szerzej na temat przebiegu Rewolucji Godności: С. Кошкина, *Майдан. Нерозказана історія*, Кіїв 2015.

pomocnego w zakończeniu konfliktu zbrojnego oraz rozwiązaniu dylematów państwa (społeczeństwa) powojennego.

Sprawiedliwość okresu przejściowego – od środka oceny przeszłości do instrumentarium stosowanego w trakcie i po zakończeniu konfliktu zbrojnego

Sprawiedliwość okresu przejściowego (*transitional justice*) jest pojęciem ukutym przez amerykańskich badaczy, Neila Kritza^[3] i Ruti Teitel^[4], na określenie fenomenu dynamicznych przekształceń ustrojowych w państwach Europy Środkowo-Wschodniej na przełomie lat 80. i 90. XX w. i „odrywania się” od ich komunistycznej przeszłości, jak i opisanie procesu porzucania jarzma autorytaryzmu i rządów wojskowych w większości państw Ameryki Łacińskiej, rozpoczętego dekadę wcześniej. Nie ulega jednak wątpliwości, że dylematy związane z prawną, polityczną czy moralną oceną rządów totalitarnych lub następstw krwawych konfliktów zbrojnych znane były ludzkości od – nawet – czasów starożytnych^[5]. W literaturze przedmiotu przyjmuje się ponadto, że ważną cezurę dla późniejszego rozwoju pojęcia *transitional justice* stanowiło dziedzictwo Międzynarodowego Trybunału Wojskowego (MTW) w Norymberdze i osądzenie zbrodni popełnionych w czasie II wojny światowej (choć tylko tych dokonanych przez stronę niemiecką).

Międzynarodowy kontekst funkcjonowania MTW był raczej wyjątkiem, jeśli chodzi o pierwotne rozumienie charakteru pojęcia sprawiedliwości okresu przejściowego – zawężonego do wymiaru głównie krajowego rozliczania systemu represji czy zbrodni reżimów niedemokratycznych bądź skutków wojen domowych. Dopiero erupcja zjawiska brutalnych konfliktów zbrojnych na początku lat 90. ubiegłego stulecia (w wielu państwach Afryki czy byłej Jugosławii), które choć często można było opisać mianem wewnętrznych u ich zarania, to ze względu na mnogość i charakter popełnianych zbrodni (przypadki ludobójstwa, zbrodni przeciwko ludzkości czy zbrodni wojennych) czy poważnych naruszeń praw człowieka lub prawa humanitarnego, a także ich co najmniej regionalne oddziaływanie (zjawisko uchodźców), spowodowała aktywne włączenie się społeczności międzynarodowej do procesu wymierzania sprawiedliwości po konflikcie zbrojnym. Instytucjonalnym przejawem czego stało się utworzenie międzynarodowych sądów karnych, m.in. Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii (MTKJ, w 1993 r.) czy Międzynarodowego Trybunału Karnego dla Rwandy (MTKR, w 1994 r.) na mocy rezolucji Rady Bezpieczeństwa ONZ (tzw. trybunały *ad hoc*), Sądu Specjalnego dla Sierra Leone (SSSL, w 2002 r.), na bazie umowy międzynarodowej pomiędzy tym państwem a ONZ, czy, wreszcie, jedyne go sądu stałego, tj. Międzynarodowego Trybunału Karnego (MTK, w 1998 r.) w Hadze, na podstawie traktatu międzynarodowego (Statutu Rzymskiego MTK). Wdrażanie sprawiedliwości międzynarodowej stanowiło odtąd część konglomeratu działań z zakresu *transitional justice*.

W 2004 r. w swoim raporcie Sekretarz Generalny (SG) ONZ sformułował definicję sprawiedliwości okresu przejściowego, akceptowaną dziś przez znakomitą większość naukowców oraz praktyków zajmujących się tą problematyką^[6]. SG ONZ wskazał, że „sprawiedliwość okresu przejściowego obejmuje tak sądowe, jak i pozasądowe mechanizmy

^[3] N. Kritz, *Transitional Justice: How Emerging Democracies Reckon with Former Regimes*, Waszyngton 1995.

^[4] R.G. Teitel, *Transitional Justice*, Oxford 2000.

^[5] Szerzej: J. Elster, *Closing the Books: Transitional Justice in Historical Perspective*, Cambridge 2004.

^[6] Por.: N. Roht-Arriaza, *The New Landscape of Transitional Justice*, w: *Transitional Justice in the Twenty-First Century: Beyond Truth Versus Justice*, red. N. Roht-Arriaza, J. Mariezcurrena, Cambridge 2006, s. 2; International Center for Transitional Justice, *What is Transitional Justice?*, 2009, <http://www.ictj.org/about/transitional-justice> (dostęp 11.11.2017).

zorientowane na rozliczenie przez dane społeczeństwo (post-autorytarne lub post-konfliktowe) przeszłych naruszeń prawa na masową skalę, do którego procesu może włączyć się także społeczność międzynarodowa. Wskazane instrumentarium *transitional justice* obejmuje w głównej mierze: procesy karne wymierzone w indywidualnych sprawców, reparacje, metody poszukiwania prawdy, reformy instytucjonalne, lustrację (weryfikację) funkcjonariuszy dawnego reżimu lub też kombinację tych środków^[7]. Warto zauważyć, że poszczególne środki sprawiedliwości okresu przejściowego powinny mieć względem siebie komplementarny charakter, a sama *transitional justice*, choć zakorzeniona wprost w przepisach prawa międzynarodowego, zwłaszcza prawa międzynarodowego praw człowieka czy międzynarodowego prawa karnego, nie może być jedynie utożsamiana ze sprawiedliwością w *stricte* retributywnym (karnym) wymiarze (stąd waga tzw. komisji prawdy i pojednania, emanacji sprawiedliwości restoratywnej dla podzielonych społeczeństw post-autorytarnych bądź post-konfliktowych).

Co ważne dla dzisiejszego rozumienia pojęcia sprawiedliwości okresu przejściowego, w tym bezpośrednio dla analizowanego poniżej przypadku Ukrainy, badacze podnoszą konieczność zgodności wdrażanych mechanizmów *transitional justice* z prawem międzynarodowym (np. niedopuszczalność amnestii dla sprawców zbrodni międzynarodowych) czy wartością rządów prawa (*rule of law*) – wykluczając z analizowanego pojęcia rewolucyjne uchwalanie prawa na zasadzie odwetu wobec poprzedników u władzy (co naturalne, przeciwników politycznych)^[8]. To szczególnie istotne dla tych państw, które decydują się na rozliczenie nie tylko działalności *ancien régime'u*, bezpośrednio poprzedzającego gwałtowną zmianę polityczno-społeczną i sięgnięcie do mechanizmów sprawiedliwości okresu przejściowego (w tzw. wąskim rozumieniu), ale także już oddalonego w czasie okresu rządów niedemokratycznych (tzw. *post-transitional justice*)^[9]. W pałacu środków obserwowanych dziś na Ukrainie, dostrzec można oba te wymiary – np. lustrację wymierzoną w jednostki kreujące system władzy W. Janukowycza czy dekomunizację, zorientowaną na rozrachunek z radzieckim okresem w historii Ukrainy.

Ponadto, dla państwa ukraińskiego jako istotny jawi się również drugi przykład współczesnego zastosowania sprawiedliwości okresu przejściowego – już nie tylko po zakończeniu konfliktu zbrojnego, ale także jeszcze w jego trakcie. Należy bowiem zauważyć, że społeczność międzynarodowa coraz mocniej akcentuje potrzebę myślenia o „sprawiedliwości na przyszłość” (*forward-looking justice*), w odróżnieniu od klasycznego charakteru *transitional justice*, skierowanego na wyłącznie przeszłe naruszenia praw (*backward-looking justice*). W tym celu najodpowiedniejszym wydaje się zaangażowanie międzynarodowych sądów karnych w trwające konflikty zbrojne, które pełnią wtedy rolę nie tylko typowego sądu karnego, dążącego do osądzenia sprawców danych zbrodni, ale również dodatkowego elementu nacisku (geo)politycznego na strony konfliktu, dążące do jego jak najszybszego zakończenia^[10]. Tak ocenić można powołanie MTKJ na długo przed zakończeniem wojny w byłej Jugosławii, zaangażowanie MTK w przedmiocie oceny zbrodni z wojny rosyjsko-gruzińskiej z 2008 r. jeszcze w jej trakcie czy właśnie w trwającym od 2014 r. konflikcie we wschodniej Ukrainie (MTK przygląda się możli-

^[7] Report of the UN Secretary-General, *The Rule of Law and Transitional Justice in Conflict and Post-Conflict Societies*, UN Doc, S/2004/616 (2004), par. 8.

^[8] Por.: M. Krotoszyński, *Modele sprawiedliwości tranzycyjnej*, Poznań 2017, s. 225-268.

^[9] K. Bachmann, I. Lyubashenko, *The Puzzle of Transitional Justice in Ukraine*, „International Journal of Transitional Justice” 2017, t. 11 (2), s. 299.

^[10] Por.: P. Engstrom, *Transitional Justice and Ongoing Conflict*, w: *Transitional Justice and Peacebuilding on the Ground: Victims and Ex-Combatants*, red. C.L. Sriram, J. García-Godos, J. Herman, O. Martin-Ortega, Londyn 2013, s. 41-61.

wości popełnienia tam zbrodni od 2015 r.).

Wreszcie, należy zauważyć ugruntowanie się *transitional justice* jako elementu szerszych działań z zakresu budowania pokoju, zwłaszcza mając na względzie włączenie się do tego procesu społeczności międzynarodowej w sposób zinstytucjonalizowany – w szczególności na przykładzie aktywności tymczasowych administracji Narodów Zjednoczonych. Mandaty i praktyka takowych, funkcjonujących w przestrzeniach post-konfliktowych, np. w Kambodży (UNTAC, 1992-93), Chorwacji (Wschodniej Sławonii, Baranii i Zachodniego Sirmium, UNTAES, 1996-98), Timorze Wschodnim (UNTAET, 1999-2002) czy Kosowie (UNMIK, od 1999 r.), pokazały, że obok zadań typowych dla inicjatyw *peace-building*, istotne jest także osądzenie sprawców zbrodni oraz podjęcie działań umożliwiających pojednanie zwaśnionych stron w przyszłości (próbując tym samym stanowić remedium na odwieczny dylemat społeczeństw powojennych: *pokój czy sprawiedliwość*)^[11]. Wskazane misje albo stymulowały powołanie właściwych umiędzynarodowionych izb karnych (UNTAC), albo zakładały ścisłą współpracę z już istniejącym sądem (UNTAES z MTKJ), bądź też same wykreowały specjalne panele sędziowskie (UNTAET, UNMIK) czy nawet komisję prawdy (UNTAET). To doświadczenie może okazać się niezwykle użyteczne także dla państwa ukraińskiego – w ramach wykorzystania sprawiedliwości okresu przejściowego w post-konfliktowej odbudowie relacji Donbasu (czy Krymu) z resztą kraju, jak i strategii ścigania sprawców zbrodni międzynarodowych.

Sprawiedliwość okresu przejściowego na Ukrainie po 2014 r. – wymiar rozliczania przeszłych niesprawiedliwości

Podobnie jak większość państw byłego Związku Radzieckiego, Ukraina w chwili (od zyskania niepodległości w 1991 r. (ani w krótkiej perspektywie czasowej) nie była zainteresowana rozliczeniem sowieckiej przeszłości. Wynikało to przede wszystkim z faktu, że spora część przedstawicieli dawnej nomenklatury komunistycznej zachowała silną pozycję już w niepodległej Ukrainie – nie wyłączając z tej grupy także dwóch pierwszych prezydentów Ukrainy, Leonida Krawczuka i Leonida Kuczmy^[12]. Do tego czynnika dodać trzeba także fakt kształtowania się władzy oligarchów na Ukrainie, tj. mariażu świata biznesu, dużych pieniędzy (również zakorzenionych w powiązaniach z czasów ZSRR) i polityki, co spowodowało utworzenie się w latach 90. XX w. osobliwego systemu władzy w Kijowie, określanego nieraz mianem „demokracji oligarchicznej”^[13].

Urzeczywistnienie przynajmniej części mechanizmów rozrachunków z przeszłością przyszło wraz ze zdobyczami tzw. Pomarańczowej Rewolucji z 2004 r., która w rezultacie doprowadziła do zwycięstwa Wiktora Juszczenki w walce o fotel prezydenta Ukrainy (wygrał w powtórzonych wyborach po sfałszowaniu uprzedniego głosowania ze swoim kontrkandydatem W. Janukowyczem). W. Juszczenko postawił w swojej polityce na realizację sprawiedliwości historycznej, co poskutkowało utworzeniem Ukraińskiego Instytutu Pamięci Narodowej (UINP) w 2006 r., a także budowaniem nowej polityki pamięci wokół Wielkiego Głodu (*Hołodomoru*) z lat 1932-33. W 2006 r. Rada Najwyższa Ukrainy przyjęła ustawę, w której określono *Hołodomor* jako ludobójstwo na narodzie ukraińskim popełnione przez bolszewików, a w 2009 r. w specjalnym, symbolicznym procesie przed

^[11] T. Lachowski, *Transitional Justice in Ongoing Conflicts and Post-War Reconstruction: reintegrating Donbas into Ukraine*, „Polish Political Science Yearbook” 2017, t. 46 (2), w druku.

^[12] L. Stan, *Transitional Justice in Eastern Europe and the Former Soviet Union: Reckoning with the Communist Past*, Nowy Jork-Londyn 2009, s. 238.

^[13] K. Bachmann, I. Lyubashenko, dz. cyt., s. 298.

sądem w Kijowie uznano odpowiedzialność Józefa Stalina, Wiaczesława Mołotowa oraz innych z najwyższego kierownictwa ZSRR za popełnienie zbrodni ludobójstwa poprzez wywołanie sztucznego głodu^[14]. Mimo dużej aktywności na polu polityki historycznej, W. Juszczenko nie udało się jednak doprowadzić do uchwalenia np. prawa lustracyjnego.

Do tych kwestii powrócono dopiero w następstwie zwycięstwa Rewolucji Godności, która odebrała władzę W. Janukowyczowi (zdecydowanie prorosyjskiemu następcy Juszczenki). Należy jednak zauważyć, że po 2014 r. do historycznego kontekstu sprawiedliwości okresu przejściowego (tzw. *post-transitional justice*) dołączył nowy w swej istocie wymiar chęci rozliczenia systemu władzy pod kierownictwem Janukowycza (*transitional justice* w wąskim rozumieniu pojęcia).

Mając na względzie instrumentarium z zakresu *post-transitional justice*, to warto wskazać w pierwszej kolejności na działania objęte pojemnym terminem dekomunizacji^[15]. Przyjęte w kwietniu 2015 r. cztery „ustawy dekomunizacyjne” miały na celu przeorientowanie jeszcze w znacznej mierze radzieckiej narracji historycznej na perspektywę narodu ukraińskiego (np. odrzucenie pojęcia „Wielkiej Wojny Ojczyźnianej” na opisanie II wojny światowej), zabronienie symboliki totalitarnej (w tym sowieckiej), określenie statusu prawnego i uczczenie pamięci uczestników walk o niepodległość Ukrainy (np. Ukraińskiej Republiki Ludowej, Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów (OUN) czy Ukraińskiej Powstańczej Armii (UPA)), a także zmianę nazw prawie tysiąca miast i miejscowości, kilkudziesięciu tysięcy ulic czy demontaż pomników i miejsc pamięci związanych z przeszłością radziecką. Proces dekomunizacji jest w chwili obecnej w znacznej mierze zakończony (z wyjątkiem terytoriów okupowanego Krymu i części zajętego Donbasu), choć daje się też zauważyć niechęć części społeczeństwa, zwłaszcza wschodnich, jak i południowych obwodów Ukrainy, oraz krytykę podnoszącą nieuwzględnienie ich głosu w trakcie prowadzonych konsultacji i w zasadzie narzucanie nowych nazw przez UINP^[16]. Ponadto, do środków *post-transitional justice* zaliczyć należy także fragment ustawy o oczyszczeniu władzy z 2014 r., ukierunkowany na lustrację osób związanych (pracujących lub współpracujących) z instytucjami reżimu sowieckiego, jak np. KGB.

Ustawa o oczyszczeniu władzy z 2014 r. to zaś mechanizm sam w sobie zorientowany na usunięcie z życia publicznego osób związanych głównie z reżimem symbolizowanym przez postać W. Janukowycza. Pierwotnie mówiono nawet o milionie urzędników związanych z poprzednią władzą, którzy zostaną poddani lustracji, ostatecznie w oficjalnym rejestrze osób (prowadzonym przez Ministerstwo Sprawiedliwości), wobec których zastosowano przepisy ustawy lustracyjnej widnieją jedynie 924 nazwiska^[17]. Ponadto, ustawę krytykowała Komisja Wenecka w swoich opiniach z 2014 i 2015 r., akcentując nie dość dostateczne zabezpieczenie praw lustrowanych (w tym prawa do sądu), zbyt dotkliwą sankcją pozbawiającą możliwości zajmowania stanowisk publicznych przez okres do 10 lat czy właśnie włączenie do przepisów ustawy elementów lustrowania funkcjonariuszy systemu radzieckiego (jako wątpliwe po 25 latach od upadku ZSRR)^[18].

^[14] К. Савчук, *Голодомор – український геноцид*, „Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини” 2015, nr 37, cz. 2, s. 61-62.

^[15] Dekomunizacja na Ukrainie po Rewolucji Godności jest analizowana szczegółowo w ramach niniejszej monografii w opracowaniu Antoniny Kozyrskiej, *Dekomunizacja na Ukrainie: problemy i wyzwania w kontekście praw człowieka i standardów demokracji*.

^[16] A. Kozyrська, *Decommunisation of the Public Space in Post-Euromaidan Ukraine*, „Polish Political Science Yearbook” 2016, t. 45, s. 135-138.

^[17] Міністерство юстиції України, *Єдиний державний реєстр осіб, щодо яких застосовано положення Закону України «Про очищення влади»*, <https://lustration.minjust.gov.ua/register> (dostęp 11.11.2017).

^[18] European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission), *Final Opinion on the Law of Gov-*

Do mechanizmów *transitional justice* w wąskim rozumieniu tego pojęcia zaliczyć należy także rozpoczęcie krajowych postępowań karnych, wobec osób odpowiedzialnych za popełnienie zbrodni podczas Rewolucji Godności, w tym samego W. Janukowycza czy oficerów Berkutu, jednostki specjalnej odpowiedzialnej za pacyfikowanie protestów na kijowskim Majdanie. Warto dostrzec wdrożenie pewnych reform w strukturze prokuratury w tej mierze, jednak wobec faktu przebywania znacznej części podejrzanych na terytorium Federacji Rosyjskiej, skuteczne zakończenie postępowań jest dziś bardzo utrudnione. Prawdopodobnie, Ukrainie nie pomoże w tym także MTK, choć Rada Najwyższa ledwie trzy dni po zakończeniu Rewolucji Godności w specjalnej uchwale poprosiła haski Trybunał w trybie art. 12 (3) Statutu Rzymskiego o pomoc w tej materii (Ukraina do dziś nie ratyfikowała Statutu). Wynika to ze wstępnej oceny wydarzeń na Majdanie przez Prokurator MTK – Fatou Bensouda nie dostrzegła elementów „rozległego lub systematycznego, świadomego ataku skierowanego przeciwko ludności cywilnej”, a tym samym faktu wystąpienia zbrodni przeciwko ludzkości w czasie Rewolucji Godności, objętych jurysdykcją MTK^[19].

Na koniec tego fragmentu wyводу, należy za jednym z badaczy zauważyć, że w obliczu wciąż trwającego konfliktu zbrojnego na Donbasie, to właśnie zakończenie walk na wschodzie jest dziś zadaniem jednak o wiele istotniejszym dla większości Ukraińców niż sprawne rozliczenie przeszłości i efekty procesów lustracji bądź dekomunizacji^[20].

Wykorzystanie mechanizmów sprawiedliwości okresu przejściowego w kontekście trwającego konfliktu zbrojnego na Donbasie

W stosunku do trwającego od ponad trzech lat konfliktu zbrojnego na Donbasie, władze w Kijowie podjęły działania o zdecydowanie wielowymiarowym charakterze. Przede wszystkim należy zauważyć, że od 13 kwietnia 2014 r. do chwili obecnej prowadzona jest tzw. operacja antyterrorystyczna (ATO), wymierzona w prorosyjskich separatystów. Ponadto, Ukraina kontynuuje wysiłki dyplomatyczne w celu zakończenia walk, przede wszystkim w tzw. formacie normandzkim (z udziałem Ukrainy, Rosji, Niemiec i Francji), którego funkcjonowanie przyniosło jak dotąd podpisanie dwóch porozumień w Mińsku – I (z 5 września 2014 r.) i II (z 12 listopada 2015 r.). Stanowią one podstawę do zaprzestania prowadzenia działań zbrojnych, choć w praktyce – z różną intensywnością – konflikt zbrojny wciąż trwa, będąc w pewnych okresach konfliktem zamrożonym (lub też tzw. wojną ograniczoną)^[21]. Z tego właśnie powodu, porozumienia mińskie określane są jako nieefektywne i działające – w przypadku pełnej implementacji – w głównej mierze na korzyść strony rosyjskiej (np. poprzez tworzenie wrażenia jedynie wewnętrznego charakteru konfliktu czy podkreślanie roli Rosji jako mediatora)^[22].

Mając zaś na względzie zastosowanie mechanizmów sprawiedliwości okresu przejściowego co do wydarzeń odbywających się od wiosny 2014 r. we wschodnich obwodach Ukrainy, to warto w szczególności przywołać fakt zaproszenia przez władze ukraińskie MTK do osądzenia zbrodni na Donbasie. Formalną podstawę zaangażowania haskiego

ernment Cleansing of Ukraine, CDL-AD(2015)012, 19.06.2015.

^[19] International Criminal Court, *Report on Preliminary Examination Activities 2015*, par. 95, <https://www.icc-cpi.int/iccdocs/otp/OTP-PE-rep-2015-Eng.pdf> (dostęp 11.11.2017).

^[20] I. Lyubashenko, *Transitional Justice in Post-Euromaidan Ukraine: Swimming Upstream*, Frankfurt nad Menem 2017, s. 42-43.

^[21] K. Pełczyńska-Nałęcz, P. Buras, *(Nie)porozumienie mińskie a europejski porządek bezpieczeństwa*, Fundacja im. Stefana Batorego, Warszawa 2017, s. 1-2.

^[22] Tamże, s. 5.

Trybunału stanowi druga deklaracja *ad hoc* Rady Najwyższej na gruncie art. 12 (3) Statutu Rzymskiego z 4 lutego 2015 r., zarejestrowana w sekretariacie MTK w Hadze 8 września 2015 r. Aprobując prośbę ukraińskiego parlamentu, Prokurator MTK rozszerzyła poprzednio trwające badanie wstępne (*preliminary examination*), dotyczące zbrodni popełnionych na kijowskim Majdanie, o zbrodnie przeciwko ludzkości i zbrodnie wojenne popełnione na terytorium całego państwa ukraińskiego (w szczególności Krymu i Donbasu) od 20 lutego 2014 r. (bez wskazania daty końcowej).

Efekt współpracy śledczych z Hagi i Kijowa jest na razie niezadowalający, choć należy pamiętać o trudnościach w gromadzeniu materiałów dowodowych na okupowanych obszarach tzw. DRL i ŁRL – ciężar pozyskiwania informacji i faktów potrzebnych dla późniejszych procesów karnych spoczywa często na organizacjach pozarządowych lub grupach wolontariuszy^[23]. Problemem jest też wciąż fakt braku ratyfikacji przez Ukrainę Statutu Rzymskiego, aczkolwiek warto zauważyć, że w czerwcu 2016 r. dokonano niezbędnych poprawek w ukraińskiej ustawie zasadniczej, które ostatecznie pozwolą na jego ratyfikację – stanie się to jednak nie szybciej niż w 2019 r.^[24] Pewna wstrzemięźliwość władz w Kijowie w tej mierze, po części słusznie krytykowana, może być jednak zrozumiała, pamiętając o braku jakiegokolwiek woli Moskwy do osądzenia zbrodni popełnionych przez separatystów lub też regularnych żołnierzy rosyjskich. Warto bowiem w tym miejscu wskazać, że Prokurator MTK w swoim raporcie z listopada 2016 r. określiła sytuację na wschodzie Ukrainy jako odpowiadającą najprawdopodobniej kryteriom międzynarodowego konfliktu zbrojnego, wskazując ponadto na stan permanentnej okupacji Krymu, co może implikować odpowiedzialność karną przedstawicieli Federacji Rosyjskiej za popełnione w ich trakcie zbrodnie^[25].

Kolejny obszar aktywności ukraińskiej władzy, którego echa dotyczą potencjalnie również materii *transitional justice*, stanowią działania zmierzające do reintegracji zajętych dziś przez prorosyjskich separatystów części obwodów donieckiego i ługańskiego z resztą Ukrainy.

Po pierwsze, w chwili przygotowywania niniejszego artykułu trwały intensywne prace nad przyjęciem specjalnej ustawy o deokupacji Donbasu. Po burzliwych dyskusjach w parlamencie prezydencki projekt aktu prawnego wyznaczającego strategię reintegracji Donbasu przeszedł fazę pierwszego czytania w pierwszych dniach października 2017 r.^[26] Określa on Rosję jako agresora, oficjalnie mówi o okupacji wschodnich obwodów oraz porzuca formułę ATO na rzecz przejęcia odpowiedzialności za prowadzoną operację na wschodzie na powołany Zjednoczony Sztab Sił Zbrojnych Ukrainy. Kość niezgody stanowiło podkreślenie w ustawie nadrzędnej wagi implementacji porozumień mińskich oraz, w pewnej mierze, jednoczesne przyjęcie innej ustawy – o przedłużeniu specjalnego porządku działania samorządu terytorialnego w oddzielnych rejonach obwodów

[23] Jedną z takowych była grupa utworzona przez posłankę na Sejm RP, Małgorzatę Gosiewską. Owocem jej pracy stał się szczegółowy raport „Rosyjskie zbrodnie wojenne we wschodniej Ukrainie w 2014 r.,” dokumentujący zbrodnie nie tylko separatystów, ale także regularnych sił zbrojnych Federacji Rosyjskiej, dostarczony do MTK wiosną 2016 r.

[24] Por.: I. Marchuk, *Ukraine and the International Criminal Court: Implications of the Ad Hoc Jurisdiction Acceptance and Beyond*, „Vanderbilt Journal of Transnational Law” 2016, t. 49, s. 335.

[25] International Criminal Court, *Report on Preliminary Examination Activities 2016*, par. 33-42, https://www.icc-cpi.int/iccdocs/otp/161114-otp-rep-PE_ENG.pdf (dostęp 11.11.2017). Na wieść o konkluzjach raportu, Władimir Putin „wycofał” podpis Rosji spod Statutu Rzymskiego.

[26] Zob.: Y. Zoria, *Ukraine’s Donbas-reintegration bill branding Russia “aggressor state” passes first reading*, „Euromaidan Press”, 12.10.2017, <http://euromaidanpress.com/2017/10/12/ukraines-donbas-reintegration-law-branding-russia-aggressor-state-passes-first-reading/> (dostęp 11.11.2017).

donieckiego i ługańskiego. W rezultacie, oznacza to, że po ostatecznym wejściu w życie omówionego prawa, Ukraina nie znajdzie się automatycznie w stanie wojny z Rosją. Porozumienia mińskie, których stroną jest również Federacja Rosyjska, nawołują przy tym do przyjęcia amnestii dla bojowników walczących w Donbasie oraz przedsięwzięcia „narodowego dialogu” w stosunku do przyszłości tzw. DRL i ŁRL w państwie ukraińskim.

Po drugie, w praktyce od 2015 r. na forum międzynarodowym strona ukraińska zabiega o utworzenie na terytorium znajdującym się dziś pod faktyczną władzą prorosyjskich separatystów misji pokojowej pod egidą Narodów Zjednoczonych. Co ważne odnotowania, Kreml zgadza się na taki scenariusz jedynie uwzględniając obecność rosyjskich żołnierzy w składzie militarnego komponentu misji oraz kontrolę fragmentu ukraińsko-rosyjskiej granicy, dziś zajętej przez prorosyjskich bojowników – dla Ukrainy taki kształt międzynarodowej misji pokojowej słusznie wydaje się nie do przyjęcia^[27]. Ciekawym pomysłem jest zaś propozycja rządu chorwackiego przedstawiona Kijowowi w 2017 r., dotycząca wykorzystania doświadczeń tymczasowej administracji ONZ we Wschodniej Sławonii, Baranii i Zachodniego Sirmium (UNTAES)^[28]. Misja ta w ciągu dwóch lat (1996-98) pozwoliła na reintegrację z Chorwacją zdominowanego przez Serbów regionu, gdzie w czasie wojny w byłej Jugosławii istniała nieuznawana Republika Serbskiej Krajiny. UNTAES funkcjonowała na bazie rezolucji Rady Bezpieczeństwa ONZ, ale i porozumienia rządu w Zagrzebiu z lokalnym przedstawicielstwem Serbów, co przełożyło się na tworzenie wspólnych struktur czy instytucji przejściowych (np. policji). Co istotne, koncentrując się na aspektach budowania pokoju, UNTAES współpracowała ściśle z MTKJ w ramach strategii ścigania sprawców zbrodni międzynarodowych, stanowiąc w ten sposób próbę wyjścia z klasycznego klinczu dylematu *pokój czy sprawiedliwość*.

Perspektywa powołania podobnej tymczasowej administracji ONZ na terytorium Donbasu jest jak na razie raczej znikoma, głównie z powodu bezpośredniego zaangażowania w wydarzenia na Ukrainie Federacji Rosyjskiej, jednocześnie stałego członka Rady Bezpieczeństwa ONZ. Niemniej jednak, zbliżona formuła mogłaby pozwolić Ukrainie na kontynuowanie (czy wręcz przyspieszenie) polityki ścigania sprawców zbrodni międzynarodowych, równoległe aplikując mechanizmy reintegrujące tak terytorium, jak i ludność. Przyjęcie amnestii dla bojowników, z wyłączeniem osób potencjalnie odpowiedzialnych za popełnienie zbrodni przeciwko ludzkości czy zbrodni wojennych (co byłoby zgodne z prawem międzynarodowym w tej mierze), może okazać się również efektywne, jednocześnie wypełniające treść porozumień mińskich o prowadzeniu „narodowego dialogu”^[29].

Niezależnie od ostatecznego powodzenia działań i na krajowym, i międzynarodowym szczeblu, Ukraina powinna już dziś przygotowywać prawno-polityczny grunt pod przyjęcie w przyszłości całościowej polityki *transitional justice* w stosunku do (z)reintegrowanego Donbasu, mając na względzie tak pion sprawiedliwości retrybutywnej, jak i restoratywnej.

[27] Szerzej: J. Strzelecki, W. Konończuk, T. Iwański, *Rosyjska rozgrywka w sprawie sił ONZ w Donbasie*, „OSW Analizy”, 6.09.2017, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2017-09-06/rosja-zglasza-inicjatywe-rozmieszczenia-sil-pokojowych-onz-w-donbasie> (dostęp 11.11.2017).

[28] V. Pavlic, *Croatian territory reintegration model presented in Ukraine*, „Total Croatia News”, 3.09.2017, <https://www.unian.info/politics/2113011-total-croatia-news-croatian-territory-reintegration-model-presented-in-ukraine.html> (dostęp 11.11.2017).

[29] T. Lachowski, dz. cyt.

Podsumowanie

Podsumowując, należy zauważyć, że w następstwie Rewolucji Godności Ukraina niespodziewane (po części także dla samej siebie) stała się jednym z nieszablonowych przykładów w palecie państw, które wdrożyły kiedykolwiek przynajmniej jeden mechanizm sprawiedliwości okresu przejściowego. Agresywna reakcja Kremla na zmiany dokonujące się w Kijowie po 2014 r. (aneksja Krymu czy rozpoczęcie konfliktu zbrojnego na Donbasie) spowodowała, że oprócz dylematów charakterystycznych dla państwa post-autorytarne (tak patrząc na rządy W. Janukowycza, jak i oddaloną w czasie radziecką kartę w historii Ukrainy), Ukraina musiała podjąć wyzwania typowe dla państwa objętego (częściowo) konfliktem zbrojnym.

W rezultacie, w państwie ukraińskim po 2014 r. można zauważyć wykorzystanie środków *transitional justice* tak klasycznych dla innych państw post-komunistycznych regionu Europy Środkowo-Wschodniej (dekomunizacja, lustracja, próby tworzenia nowej narracji o historii czy polityki pamięci), jak i tych aplikowanych w państwach (post-)konfliktowych, w tym przede wszystkim odnoszących się do konieczności ścigania przypadków zbrodni międzynarodowych. Warto jednak pamiętać, że w znacznej mierze są one ze sobą powiązane, zwłaszcza mając na względzie potrzebę reintegracji dziś okupowanych terytoriów Krymu i Donbasu. Nie tracąc bowiem z horyzontu przyczyn, dla których w chwili obecnej Kijów nie może sprawować pełni jurysdykcji nad swoim terytorium, nie wolno zapominać, że dla większości mieszkańców Krymu i Donbasu proeuropejska wizja przyszłości Ukrainy oraz tworzona dziś w Kijowie narodowocentryczna opowieść o historii państwa ukraińskiego (z silnym akcentem antyradzieckim) nie jest również do zaakceptowania. Postulowana przez część badaczy komisja prawdy i pojednania jako fragment strategii reintegracji nie tylko obszarów, ale przede wszystkim ludności, jest bez wątpienia ciekawym, ale prawdopodobnie niemożliwym do zrealizowania środkiem sprawiedliwości restoratywnej – przez względy natury politycznej^[30].

Trudne w praktyce będzie także postawienie przed obliczem wymiaru sprawiedliwości wszystkich osób odpowiedzialnych za popełnione zbrodnie, i te na Majdanie, jak i dokonane w trakcie konfliktu na Donbasie. Legislacyjne działania dotyczące ostatecznej ratyfikacji Statutu Rzymskiego MTK należy ocenić jako pozytywne, choć mogą one okazać się jednak niewystarczające do postawienia w stan oskarżenia (zwłaszcza) przedstawicieli Federacji Rosyjskiej – kasus ukraiński to swoją drogą także prawdziwy test dla efektywności samego MTK (podobnie jak przypadek Gruzji i wyzwanie osądzenia zbrodni z konfliktu z 2008 r.).

Na koniec rozważań, warto zauważyć, że sprawiedliwość okresu przejściowego jest stale rozwijającą się dyscypliną wiedzy i działań praktycznych, i choć nie sposób twierdzić o tożsamości każdej sytuacji post-autorytarnej czy (post-)konfliktowej, to Ukraina może i powinna czerpać z doświadczenia innych. Sygnalizowana w opracowaniu propozycja rządu chorwackiego o skorzystaniu z dziedzictwa misji UNTAES dziś na Donbasie jest tego najlepszym przykładem. Zainteresowanie ukraińskiego środowiska eksperckiego koniecznością zastosowania mechanizmów *transitional justice* jest już dostrzegalne^[31]

^[30] Por.: I. Nuzov, *The Dynamics of Collective Memory in the Ukraine Crisis: A Transitional Justice Perspective*, „International Journal of Transitional Justice” 2017, t. 11, s. 150-153.

^[31] Przykładem mogą być organizowane konferencje naukowo-ekspertckie, na które zapraszani są doświadczeni praktycy i badacze z całego świata zajmujący się tematyką *transitional justice* (np. współorganizowane przez kijowski Komitet Międzynarodowej Helsińskiej Federacji na rzecz Praw Człowieka konferencje w maju 2017 r. w Kijowie i październiku 2017 r. w Charkowie), jak i pierwsza monografia w języku ukraińskim o sprawiedliwości okresu przejściowego: *Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні*, red. A. Бущенко, М. Гнатівський, Кіїв 2017.

– warto jednak postulować, aby w ramach oficjalnych struktur władzy Ukrainy powstał także specjalny organ, który mógłby koordynować i nadawać tempo wdrażaniu poszczególnych mechanizmów sprawiedliwości okresu przejściowego. Te obserwowane dziś, niewątpliwie potrzebne, jawią się bowiem jako nie dość klarownie zakomunikowane ukraińskiemu społeczeństwu, co, jak wydaje się, jest zadaniem niezwykle istotnym – tak ze względu na prawno-polityczną wagę poszczególnych środków, jak i wzajemny stopień powiązania bogatego instrumentarium *transitional justice* na Ukrainie po Rewolucji Godności.

Bibliografia:

Bachmann K., Lyubashenko I., *The Puzzle of Transitional Justice in Ukraine*, „International Journal of Transitional Justice” 2017, t. 11 (2).

Elster J., *Closing the Books: Transitional Justice in Historical Perspective*, Cambridge 2004.

Engstrom P., *Transitional Justice and Ongoing Conflict*, w: *Transitional Justice and Peacebuilding on the Ground: Victims and Ex-Combatants*, red. C.L. Sriram, J. García-Godos, J. Herman, O. Martin-Ortega, Londyn 2013.

European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission), *Final Opinion on the Law of Government Cleansing of Ukraine*, CDL-AD(2015)012, 19.06.2015.

International Center for Transitional Justice, *What is Transitional Justice?*, 2009, <http://www.ictj.org/about/transitional-justice>.

International Criminal Court, *Report on Preliminary Examination Activities 2015*, <https://www.icc-cpi.int/iccdocs/otp/OTP-PE-rep-2015-Eng.pdf>.

International Criminal Court, *Report on Preliminary Examination Activities 2016*, https://www.icc-cpi.int/iccdocs/otp/161114-otp-rep-PE_ENG.pdf.

Kozyrska A., *Decommunisation of the Public Space in Post-Euromaidan Ukraine*, „Polish Political Science Yearbook” 2016, t. 45.

Kritz N., *Transitional Justice: How Emerging Democracies Reckon with Former Regimes*, Waszyngton 1995.

Krotoszyński M., *Modele sprawiedliwości tranzycyjnej*, Poznań 2017.

Lachowski T., *Transitional Justice in Ongoing Conflicts and Post-War Reconstruction: reintegrating Donbas into Ukraine*, „Polish Political Science Yearbook” 2017, t. 46 (2), w druku.

Lyubashenko I., *Transitional Justice in Post-Euromaidan Ukraine: Swimming Upstream*, Frankfurt nad Menem 2017.

Marchuk I., *Ukraine and the International Criminal Court: Implications of the Ad Hoc Jurisdiction Acceptance and Beyond*, „Vanderbilt Journal of Transnational Law” 2016, t. 49.

Nuzov I., *The Dynamics of Collective Memory in the Ukraine Crisis: A Transitional Justice Perspective*, „International Journal of Transitional Justice” 2017, Vol. 11.

Pavlic V., *Croatian territory reintegration model presented in Ukraine*, „Total Croatia News”, 3.09.2017, <https://www.unian.info/politics/2113011-total-croatia-news-croatian-territory-reintegration-model-presented-in-ukraine.html>.

Pelczyńska-Nałęcz K., Buras P., *(Nie)porozumienie mińskie a europejski porządek bezpieczeństwa*, Fundacja im. Stefana Batorego, Warszawa 2017.

Report of the UN Secretary-General, *The Rule of Law and Transitional Justice in Conflict and Post-Conflict Societies*, UN Doc, S/2004/616 (2004).

Roht-Arriaza N., *The New Landscape of Transitional Justice*, w: *Transitional Justice in the Twenty-First Century: Beyond Truth Versus Justice*, red. N. Roht-Arriaza, J. Mariezcurrena, Cambridge 2006.

Stan L., *Transitional Justice in Eastern Europe and the Former Soviet Union: Reckoning with the Communist Past*, Nowy Jork-Londyn 2009.

Strzelecki J., Konończuk W., Iwański T., *Rosyjska rozgrywka w sprawie sił ONZ w Donbasie*, „OSW Analizy”, 6.09.2017, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2017-09-06/rosja-zgla-sza-inicjatywe-rozmieszczenia-sil-pokojoych-onz-w-donbasie>.

Teitel R.G., *Transitional Justice*, Oxford 2000.

Zoria Y., *Ukraine's Donbas-reintegration bill branding Russia "aggressor state" passes first reading*, „Euromaidan Press”, 12.10.2017, <http://euromaidanpress.com/2017/10/12/ukraines-donbas-reintegration-law-branding-russia-aggressor-state-passes-first-reading/>.

Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні, red. А. Бущенко, М. Гнатівський, Київ 2017.

Кошкіна С., *Майдан. Нерозказана історія*, Київ 2015.

Савчук К., *Голодомор – український геноцид*, „Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини” 2015, nr 37, cz. 2.

Dekomunizacja na Ukrainie: Problemy i wyzwania w kontekście praw człowieka i standardów demokracji

Decommunization in Ukraine: The Problems and Challenges in the Context of Human Rights and Democracy Standards

Summary. *The author analyses the formal aspect of Ukrainian decommunization after Euromaidan. The Ukrainian and foreign scientific environments of historians, legislators, politicians and international organizations blew their whistle on the numerous defects of Ukrainian legislation concerning on the decommunization. There were these legal regulations at the centre of the controversy which were incompatible with international standards in the sphere of human rights, civil liberties and democracy. The Ukrainian political elite applied tactics of the executed facts to accelerate the crystallization of new anti-Soviet Ukrainian identity. They admitted to continue the communization without regarding to the side effects. Pro-European aspirations of Ukraine, desire to receipt a support of the international community in the conflict with Russia forced the Ukrainian political elite to pledge that the implementation of the decommunization legal regulations would be introduce according to the European norms. Its amendment is still on the starting point of debate.*

Keywords: *decommunization in Ukraine, Euromaidan, human rights, democracy*

Dekomunizacja *sensu largo* to „oczyszczenie” życia publicznego z instytucji, zachowań i mentalności dawnego systemu w społeczeństwach postkomunistycznych^[2]. Proces ten ma wymiar zarówno indywidualny, jak i zbiorowy, dotyczy sfery personalnej, edukacyjnej i symbolicznej^[3]. Społeczeństwa Europy Środkowo-Wschodniej miały różne podejścia do zagadnienia rozliczania się z przeszłością komunistyczną. Na Ukrainie po 1991 r. dekomunizacja odbyła się w ograniczonej skali, w tym w sferze edukacji i wychowania. Krajem nadal jednak rządziły postkomunistyczne elity polityczne i gospodarcze, oficjalna polityka pamięci była eklektyczna, na scenie politycznej przez długie lata funkcjonowała Komunistyczna Partia Ukrainy, w centrum i na wschodzie nadal stały pomniki związane z epoką totalitarną. Większe przemiany widoczne były w regionie zachodnim. Z perspektywy dwóch dekad niepodległości ukraińskiej zagadnienie dekomunizacji w skali ogólnokrajowej pozostawało na marginesie debaty publicznej i politycznej.

Nowy impuls dekomunizacji Ukrainy dał Euromajdan, kiedy 8 grudnia 2013 r. w Kijowie obalono pomnik Włodzimierza Lenina. Wówczas rozpoczął się tzw. *leninopad*, w wyniku którego tylko w ciągu półrocza zniknęło ponad pół tysiąca pomników Lenina^[4]. Usuwanie śladów rządów totalitarnych z przestrzeni publicznej było popierane przez nową władzę państwa i cześć społeczeństwa ukraińskiego, lecz nie miało wystar-

^[1] dr hab. Antonina Kozyrska, prof. UMK, Uniwersytet Mikołaj Kopernika w Toruniu, Wydział Politologii i Studiów Międzynarodowych, Katedra Europy Wschodniej; kozyrska@umk.pl.

^[2] A. Antoszewski, *Dekomunizacja*, w: *Leksykon politologii. Wraz z aneksem Reforma samorządowa w Polsce, partie, parlament, wybory (1989-1997)*, red. A. Antoszewski, R. Herbut, Wrocław 1999, s. 79.

^[3] A. Dudek, *Dekomunizacja*, w: *Encyklopedia politologii*, red. M. Żmigrodzki, t. I: *Pojęcia, teorie, metody*, red. W. Sokół, M. Żmigrodzki, Warszawa 2016, s. 143-144.

^[4] Український інститут національної пам'яті, *За рік в Україні знесли півтисячі пам'ятників Леніну*, <http://www.memory.gov.ua/news/za-rik-v-ukraini-znesli-pivtisyachi-pam-yatnikiv-leninu> (dostęp 31.10.2016).

czających podstaw normatywno-prawnych. Na szczęblu instytucji centralnych zadanie wdrożenia nowej polityki pamięci zostało powierzone Ukraińskiemu Instytutowi Pamięci Narodowej (UIPN). Miała ona przyspieszyć kształtowanie nowej tożsamości ukraińskiej odcinającej się od sowieckości, co miało też pomóc derusyfikacji w kontekście trwającego konfliktu (zbrojnego) z Rosją.

Ramy formalno-prawne żywiłowej dekomunizacji po Euromajdanie stworzyły cztery ustawy z tzw. *pakiety dekomunizacyjnego*, przygotowane przez UIPN i przyjęte przez Radę Najwyższą Ukrainy (RNU) 9 kwietnia 2015 r.^[5] Weszły one w życie 21 maja 2015 r.

Ustawa *O statusie prawnym i uczczeniu pamięci uczestników walk o niezależność Ukrainy w XX wieku* podkreślała ważny wkład osób i struktur angażujących się w różne formy walki w niepodległość Ukrainy w latach 1917-1991. Do takich zaliczała m.in.: Ukraińską Republikę Ludową, Państwo Ukraińskie (Hetmanat), Ukraińską Wojskową Organizację, Organizację Ukraińskich Nacjonalistów (OUN), Ukraińską Powstańczą Armię (UPA), Ukraińską Grupę Helsińską, Ludowy Ruch Ukrainy na rzecz Przebudowy. Traktowano je jako formacje antysowieckie. Tytułowy „status prawny” nie został sprecyzowany, choć nie był tożsamy ze statusem kombatanów. Prawo zakazywało publicznego negowania „faktu legalności walki o niezależność Ukrainy w XX wieku”, co skutkowało karami. W Polsce i w innych krajach obawiano się, że zapis ten utrudni dyskusję naukową nad krytyczną oceną działalności ukraińskiego ruchu niepodległościowego.

Druga ustawa – *O uwiecznieniu zwycięstwa nad nazizmem w II wojnie światowej 1939–1945* – dążyła do wprowadzenia nowej wizji i narracji o II wojnie światowej i udziale w niej Ukraińców. Miała ona doprowadzić do zastąpienia w oficjalnym użytku terminu „Wielka Wojna Ojczyźniana” (1941-1945) terminem „II wojna światowa” (1939-1945) oraz do demitologizacji historiografii ukraińskiej. Skierowana też była na uczczenie wszystkich uczestników wojny, walczących w nazizmem w szeregach różnych formacji zbrojnych. W łączności z tradycją europejską 8 maja wprowadzono obchody Dnia Pamięci i Pojednania. Zachowano jednak święto 9 maja, które miało być obchodzone pod nową nazwą (Dzień Zwycięstwa nad Nazizmem w II Wojnie Światowej w latach 1939-1945) i bez symboliki komunistycznej. Wspierała także popularyzację w edukacji i ekspozycjach muzealnych wiedzy o losach Ukraińców podczas wojny i ich wkładzie w zwycięstwo.

Myślą przewodnią kolejnej ustawy – *O dostępie do archiwów organów represyjnych komunistycznego reżimu totalitarnego z lat 1917-1991* – był wolny dostęp do archiwaliów okresu sowieckiego, w tym przez Internet. Zapowiadała scalenie wszystkich akt sowieckich „organów represyjnych” w ramach UIPN.

Ostatnia z ustaw – *O potępieniu komunistycznego i narodowosocjalistycznego (nazi-stowskiego) reżimów totalitarnych i zakazie propagowania ich symboliki* – uznawała oba systemy za zbrodnicze. Wprowadzała sankcje za używanie ich symboliki przez media, osoby prawne, w tym partie polityczne i stowarzyszenia. Określała procedurę przemianowania miejscowości, ulic, dzielnic mieszkalnych, rejonów i 2 obwodów oraz tytułów prasowych i zakładów pracy, noszących nazwy komunistyczne, a także demontażu pomników i innych znaków związanych z tą epoką. Prawo zakładało wszczęcie śledztw i szerzenie wiedzy na temat zbrodni popełnionych przez funkcjonariuszy komunistycznych, wprowadzało Dzień Pamięci Ofiar Komunistycznego i Nazistowskiego Reżimów Totalitarnych (23 sierpnia). Zakazywało produkcji, rozpowszechnienia i publicznego wykorzystania pamiątek zawierających symbole komunistyczne. Zakaz ten dopuszczał

[5] Tekst ustaw zob.: „Голос України”, 20.05.2015, nr 87, s. 15-19.

jednak szereg wyjątków.

Rezultatem dekomunizacji, realizowanej na podstawie wspomnianych ustaw, była zmiana narracji o II wojnie światowej i modelu obchodów jej rocznic, udział w nich weteranów ukraińskiego podziemia zbrojnego, rozwój badań i popularyzacja wiedzy na temat ukraińskiego ruchu niepodległościowego w XX w., zmiana szeregu tytułów prasowych i nazw jednostek administracyjno-terytorialnych (25 rejonów, 987 miejscowości, w tym 32 miast, włącznie z 2 obwodowymi – Dnipropetrowskiem i Kirowohradem), 51 493 ulic, placów itp., oraz demontaż 1320 pomników Lenina i 1069 innych, zakaz ukraińskich partii komunistycznych^[6]. Nie udało się przeprowadzić wszystkich zaplanowanych działań w wyznaczonych terminach. Tym bardziej głębsza dekomunizacja polegająca na zmianie mentalności *homo sovieticus* wymagała dłuższego czasu.

Krytyka ustaw dekomunizacyjnych

Dekomunizacja, a przede wszystkim rozwiązania legislacyjne w tym zakresie, wywołały krytykę na Ukrainie i poza jej granicami. Sama procedura uchwalenia ustaw odbiegała od standardów demokratycznych, bo zostały one przygotowane w pośpiechu, bez konsultacji społecznych, poddane pod głosowanie w parlamencie w pakiecie, po krótkim zaprezentowaniu każdej i bez dyskusji^[7]. Eksponowano nadmierną penalizację za naruszenie przepisów. Na tle implementacji prawa dekomunizacyjnego prognozowano pogłębienie się napięć społecznych i różnic regionalnych oraz implikacje międzynarodowe, w tym reakcję organizacji międzynarodowych monitorujących poziom respektowania praw człowieka i obywatela, jak i demokracji w państwach. W przypadku wdrażania ustawy dekomunizacyjnej dotyczącej archiwów podnoszono problem ochrony praw osób poszkodowanych przez system komunistyczny^[8].

W ocenie ukraińskiego prawnika, Wołodymyra Jaworskiego, ustawowy zakaz wykorzystania symboliki komunistycznej był ograniczeniem praw człowieka w zakresie wolności słowa, zrzeszania się i zgromadzenia oraz praw wyborczych. Standardy europejskie dopuszczają taką ewentualność tylko w przypadku pilnej i bezpośredniej konieczności społecznej. Występuje ona, gdy zachodzi potrzeba obrony praw i wolności innych osób, porządku publicznego, integralności terytorialnej i suwerenności państwa. Rozwój sytuacji na Ukrainie wskazywał na obecność tej przesłanki. Warunkami zastosowania ograniczeń jest jednak brak możliwości zrealizowania wskazanych celów przy użyciu innych środków i ich proporcjonalność wobec osiągnięcia umocowanych prawnie celów. Wprowadzenie zbyt restrykcyjnych sankcji, w tym kary 5 lat pozbawienie wolności za wykorzystanie symboliki komunistycznej, przeczy tej zasadzie^[9]. Stosowanie nieadekwatnej odpowiedzialności karnej Switłana Chyluk określiła próbą „wyleczenia bólu głowy za pomocą gilotyny”^[10]. Podobne rozwiązania zamiast wspierać blokują rozwój społeczeń-

[6] Według danych UIPN z grudnia 2016 r. Zob.: Український інститут національної пам'яті, *Понад 50 тисяч вулиць змінили назви впродовж 2016 року*, <http://www.memory.gov.ua/news/ponad-50-tisyach-vulits-zminili-nazvi-vprodovzh-2016-roku> (dostęp 27.12.2016).

[7] M. Eristavi, *Ukrainian PM leads charge to erase Soviet history*, „Politico.eu”, 27.04.2015, www.politico.eu/article/ukraine-russia-anti-communist-laws (dostęp 1.05.2016).

[8] T.A. Olszański, *Ukraina: ambitne ustawy dekomunizacyjne*, „Analizy OSW”, 15.04.2015, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2015-04-15/ukraina-ambitne-ustawy-dekomunizacyjne> (dostęp 6.02.2016).

[9] В. Яворський, *Аналіз закону про заборону комуністичних символів*, „Права Людини” 2015, nr 13, <http://khp.org/index.php?id=1430493970> (dostęp 15.05.2016).

[10] С. Хилук, *Оцінювати та/або карати: юридичний коментар до «антикомуністичного» законопроекту*, „Krytyka”, 05.2015, <http://krytyka.com/ua/articles/otsinyuvaty-taabo-karaty-yurydychnyy-komentar-do-antykomyunistychnoho-zakonoproiektu> (dostęp 30.01.2016).

stwa, pogłębiają swawolę władzy publicznej i zagrażają porządkowi publicznemu. Z kolei dla zwolenników utrzymania rygorystycznych kar były one narzędziem skuteczności prawa^[11].

Do słabych stron ukraińskiej ustawy zakazującej propagandę symboli komunistycznych zaliczano nieprecyzyjność niektórych pojęć i definicji, brak kompletnego szczegółowego wykazu zakazanych symboli, ich jasnej interpretacji, elementów zakazanej propagandy i przypadków wyłączenia z zakazu. Pociągało to za sobą określone skutki prawne i społeczne. Za jawne ograniczenie podstawowych wolności uznano ustawowy zakaz partii politycznych lub organizacji społecznych nie z powodu ich działalności, a jedynie z powodu nazwy, symboliki lub treści statutu. Ze względu na liczne braki ustawy prawnicy obawiali się, że w brzmieniu zatwierdzonym przez parlament może ona przynieść więcej strat niż korzyści, prowadząc do większej polaryzacji społeczeństwa ukraińskiego. Proponowali, aby prezydent Ukrainy nie podpisywał ustaw dekomunizacyjnych i zwrócił je do parlamentu w celu ich dostosowania do międzynarodowych standardów w zakresie praw człowieka i demokracji^[12].

Obawy rodziły się także w środowisku historyków i ukrainistów na Ukrainie i w innych krajach. W otwartym liście do prezydenta Petra Poroszenki i przewodniczącego RNU Wołodymyra Hrojsmana, 70 uczonych i ekspertów apelowało, by nie podpisywali oni ustawy *O statusie prawnym i uczczeniu pamięci uczestników walk o niezależność Ukrainy w XX wieku i O potępieniu komunistycznego i narodowosocjalistycznego (nazistowskiego) reżimów totalitarnych*. Uznawali je za próbę upolitycznienia historii i kontestowania niektórych wartości i zobowiązań, wynikających z członkostwa Ukrainy w Radzie Europy i Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie oraz podpisania przez nią szeregu umów i deklaracji. Naukowcy niepokoiли się, że groźba sankcji będzie przeszkodą dla wolności badań i dyskusji naukowej, dotyczącej m.in. oceny działalności UPA^[13]. Niektórzy historycy kwestionowali jednostronne podejście, które rozpatrywało bilans rządów komunistycznych na Ukrainie wyłącznie w negatywnym świetle^[14]. Nawet po upływie roku od wejścia prawa w życie mało przekonująco brzmiały uspokajające głosy parlamentarzystów ukraińskich, że przepisy penalizujące, w tym kara 5 lat więzienia za propagandę komunistyczną, są martwe i nikt z tego powodu nie został i nie będzie skazany. Zarówno polski historyk Grzegorz Motyka, jak i ukraiński, Andrij Portnow, przestrzegali przed takim myśleniem opartym na błędnym założeniu. Ostatni uznawał cały pakiet dekomunizacyjny za „bubel prawny”, martwiąc się: „A jeśli kiedyś do władzy dojdą ludzie, którzy chcieliby tych zapisów użyć, nastąpi katastrofa [...]”^[15].

UIPN, jako główny autor ustaw i instytucja koordynująca ich implementację, odpierał te zarzuty, odwołując się do doświadczenia innych narodów Europy Środkowo-Wschodniej^[16]. Prezydent Ukrainy całkowicie popierał działania UIPN, uznając je za

^[11] Zob.: Т. Шамайда, *Все про декомунізацію. Як працюватиме закон про заборону комуністичної та нацистської пропаганди*, „Тексти.org.ua”, 18.05.2015, <http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/59999> (dostęp 17.04.2016).

^[12] В. Яворський, dz. cyt.

^[13] *Open Letter from Scholars and Experts on Ukraine Re. the So-Called “Anti-Communist Law”*, „Krytyka”, 04.2015, <http://krytyka.com/en/articles/open-letter-scholars-and-experts-ukraine-re-so-called-anti-communist-law> (dostęp 1.05.2016); A.J. Motyl, *Kyiv’s Purge. Behind the New Legislation to Decommunize Ukraine*, „Foreign Affairs”, 28.04.2015, <https://www.foreignaffairs.com/articles/ukraine/2015-04-28/kyivs-purge> (dostęp 6.04.2016).

^[14] А. Куріна, *Історик Георгій Касьянов: Способи здійснення декомунізації нагадують комуністичні практики*, „Українська Правда”, 7.05.2016, <http://life.pravda.com.ua/person/2016/05/7/211912> (dostęp 4.11.2016).

^[15] Z. Parafianowicz, M. Potocki, *Kryształowy fortepian. Zdrady i zwycięstwa Petra Poroszenki*, Wołowiec 2016, s. 352.

^[16] V. Viatrovych, *“Decommunization” and Academic Discussion*, „Krytyka” 05.2015, <http://krytyka.com/en/solutions/opinions/decommunization-and-academic-discussion> (dostęp 17.06.2016).

ważny element niezbędnej przebudowy państwa ukraińskiego. Z tego względu, 15 maja 2015 r. podpisał ustawy, zapowiadając ich nowelizację.

Uchwalenie pakietu dekomunizacyjnego na Ukrainie spowodowało szczególnie ostrą reakcję Federacji Rosyjskiej. Oskarżała ona rząd ukraiński o naruszenie kilku deklaracji Organizacji Narodów Zjednoczonych: Międzynarodowej Konwencji w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej, Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych czy rezolucji Zgromadzenia Ogólnego *Walka przeciwko gloryfikacji nazizmu, neonazizmowi i przeciwko innym rodzajom praktyki, które sprzyjają eskalacji współczesnych form rasizmu, dyskryminacji rasowej, ksenofobii i związanej z nimi nietolerancji*^[17]. Dyplomacja rosyjska czyniła wiele starań, by nadać dekomunizacji ukraińskiej rangę problemu międzynarodowego. Wielokrotnie podnosiła go na forum OBWE i Rady Europy, próbowała też włączyć zagadnienie do procesu pokojowego w sprawie uregulowania konfliktu w Donbasie. Rosyjscy komuniści, podobnie do swych kolegów na Ukrainie, apelowali do Rady Europy i Parlamentu Europejskiego o powstrzymanie procesu delegalizacji i potępiali sądowy zakaz partii komunistycznych na Ukrainie z 16 grudnia 2015 r.^[18]

Zgodnie z oczekiwaniami krytyków dekomunizacją na Ukrainie zainteresowały się organizacje międzynarodowe. Praktykę karania za wykorzystywanie symboli komunistycznych piętnowała Amnesty International^[19]. Jeszcze 15 kwietnia 2015 r. Wysoka Komisarz OBWE ds. wolności mediów, Dunja Mijatović, pisała do prezydenta Ukrainy w sprawie zagrożenia ograniczenia wolności myśli oraz mediów, wynikających z ustawy o potępieniu reżimów totalitarnych. Później wskazywała także na inne słabe strony legislacji ukraińskiej, w tym brak szerokiej dyskusji nad projektami ustaw^[20]. Organizacja badała też praktyczny aspekt wdrażanej dekomunizacji, w tym w kontekście respektowania praw mniejszości. Wysoka Komisarz OBWE ds. mniejszości narodowych, Astrid Thors, po wizycie na Ukrainie w listopadzie 2015 r., doszła do wniosku o niejednoznacznym odbiorze tam dekomunizacji^[21]. Spostrzeżenie to potwierdzały doniesienia Specjalnej Misji Monitoringowej OBWE na Ukrainie. Stąd A. Thors zalecała władzom ukraińskim zbalansowanie polityki historycznej, aby uwzględniała różne perspektywy i przeznaczając więcej czasu na dyskusję publiczną, zwłaszcza na szczeblu lokalnym. Takie podejście miało służyć integracji społeczeństwa ukraińskiego. Jej zdaniem, zakazując symboli lub wprowadzając nowe należało mieć na uwadze historyczne i obecne stosunki społeczne^[22].

Najwięcej uwagi poświęcono ustawie *O potępieniu komunistycznego i narodowosocjalistycznego (nazistowskiego) reżimów totalitarnych*. Od września do grudnia 2015 r. Komisja Wenecka Rady Europy i Biuro Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka OBWE

[17] Комментарий Департамента информации и печати МИД России в связи с предпринимаемыми на Украине шагами по борьбе с историей своего государства 692-10-04-2015, http://archive.mid.ru//brp_4.nsf/newslines/96F6BF69FE0EBBA543257E23005AB8B4 (dostęp 10.04.2016).

[18] *Зюганов призывает СЕ выступить против запрета Компартии Украины*, „РИА Новости”, 17.12.2015, <https://ria.ru/politics/20151217/1343417282.html> (dostęp 8.12.2016).

[19] *Amnesty International: uwolnić wykorzystujących symbole komunistyczne*, „TVN24.pl”, 9.05.2017, <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiate,2/ukraina-dzien-zwyciestwa-w-kijowie,738301.html> (dostęp 14.10.2017).

[20] OSCE, *New laws in Ukraine potential threat to free expression and free media*, OSCE Representative says, Wiedeń, 18.05.2015, <http://www.osce.org/fom/158581> (dostęp 15.12.2016).

[21] A. Thors, *OSCE High Commissioner on National Minorities, to the 1078th Plenary Meeting of the OSCE Permanent Council*, Wiedeń, 19.11.2015, s. 12, <https://www.osce.org/pc/201961?download=true> (dostęp 12.01.2016).

[22] OSCE, *The HCNM and the Venice Commission: Joining expertise to enhance democracy and rule of law in diverse societies, address by Astrid Thors OSCE High Commissioner on National Minorities to 105th Plenary session of the European Commission for Democracy through Law*, Wenecja, 18.12.2015, s. 4-5, <http://www.osce.org/hcnm/212306?download=true>, (dostęp 12.05.2016).

pracowały nad wspólną ekspertyzą w tej sprawie. Powstała ona w oparciu o wyniki wizyty w Kijowie, wspomnianą opinię A. Thors oraz analizę treści ustawy, i została przyjęta na 105. posiedzeniu Komisji Weneckiej 18 grudnia 2015 r. W dokumencie stwierdzono niezgodność ustawy z europejskimi i międzynarodowymi normami w zakresie niektórych praw człowieka i swobód obywatelskich, jak prawo do wyrażania poglądów i prawo zrzeszania się. Rekomendacje dotyczyły zmniejszenia listy symboli zakazanych, doprecyzowania terminu *propaganda* (co m.in. wiązało się z nakładaniem sankcji), przeglądu kwestii zakazu partii politycznych i stowarzyszeń. Zaznaczano, że niedookreślenie wielu pojęć i celów ustawy mogło skutkować rozszerzeniem zakresu jego zastosowania, co mogło prowadzić do ingerowania państwa w prawa obywateli. Eksperci uznali przewidziane w ustawie kary za wygórowane, zalecając ich zróżnicowanie i dostosowanie do rodzaju wykroczenia i stopnia wina. Proponowali zamianę charakteru odpowiedzialności karnej na administracyjną, rezerwując pierwszą jedynie dla czynów stanowiących realne zagrożenie dla społeczeństwa^[23].

Ukraińskie próby dostosowania dekomunizacji do europejskich standardów

Na Ukrainie podczas prezentacji powyższej opinii akcenty zostały rozstawione nieco inaczej. Uwypuklano przede wszystkim, że dokument potwierdzał prawo Ukrainy do dekomunizacji. Podkreślano przejściowy charakter stanowiska europejskiego i tylko w odniesieniu do jednej z ustaw. Nadal utrzymywano, że uchwalenie pakietu dekomunizacyjnego odbyło się zgodnie z procedurą demokratyczną. Deklarowano gotowość rozpatrzenia zgłoszonych propozycji w celu udoskonalenia bazy prawnej dekomunizacji^[24]. Taką pozycję reprezentował zarówno UIPN, jak i Ministerstwo Sprawiedliwości Ukrainy^[25].

Odpowiedzią na rekomendacje organizacji międzynarodowych był poselski projekt nowelizacji ustaw dekomunizacyjnych, przygotowany we współpracy z UIPN i złożony w RNU 19 maja 2016 r. W uzasadnieniu projektu zaznaczono, że jest on zgodny z art. 10 Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności oraz nie zawiera treści dyskryminujących. Przed złożeniem projekt uzyskał akceptację ukraińskich instytucji społeczeństwa obywatelskiego (Instytutu Informacji Masowej, Centrum Demokracji i Praworządności, Reanimacyjnego Pakietu Reform). Proponowane poprawki w ustawie o zakazie propagandy totalitarnych reżimów uwzględniały większość rekomendacji organizacji eksperckich i zmierzały w kierunku doprecyzowania i depenalizacji jej przepisów. Zawierały szereg uzupełnień terminologicznych, precyzowały tryb podejmowania przez sądy decyzji w sprawie zakazu działalności lub odmowy rejestracji partii politycznych, stowarzyszeń, mass-mediów, wydłużały niektóre terminy zmiany nazw toponimicznych. W większości przypadków zamieniały odpowiedzialność karną na administracyjną, różnicując kary (głównie w postaci grzywny i robót publicznych)^[26].

^[23] European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission), *Joint Interim Opinion on the Law of Ukraine on the condemnation of the communist and national socialist (Nazi) regimes and prohibition of propaganda of their symbols*, CDL-AD(2015)041-e., <http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=C-DL-AD%282015%29041-e> (dostęp 12.12.2016).

^[24] Український інститут національної пам'яті, *Venetian Commission confirms Ukraine's right to undertake decommunization*, <http://www.memory.gov.ua/news/venetian-commission-confirms-ukraines-right-undertake-decommunisation> (dostęp 12.12.2016).

^[25] Zob.: Венеціанська комісія розкритикувала закон про декомунізацію, але Мін'юст трактує це по-іншому, „Українське Право”, 21.12.2015, <http://ukrainepravo.com/news/ukraine/venets-anska-kom-s-ya-rozkritikuvala-zakon-pro-dekomun-zats-yu-ale-m-n-yust-traktu-tse-po-nshomu> (dostęp 12.10.2017).

^[26] Н. Гелетко, *За виправдання діяльності комуністів і нацистів – штраф*, „Голос України”, nr 126, 8.07.2016, s. 4.

Zachowanie bardziej restrykcyjnych kar, włącznie z ograniczeniem lub pozbawieniem wolności od 2 do 5 lat, przewidywano jedynie za publiczne negowanie lub usprawiedliwienie Wielkiego Głodu na Ukrainie, Holokaustu, deportacji Tatarów z Krymu w 1944 r., oraz innych zbrodni komunistycznych i nazistowskich przeciwko ludzkości, zbrodni wojennych czy zbrodni agresji. W przypadku urzędników i polityków jako dodatkową karę proponowano zakaz pełnienia niektórych funkcji publicznych na okres od jednego do trzech lat (KKU art. 436). Działaniem Kodeksu Ukrainy o wykroczeniach administracyjnych proponowano objąć sytuacje wykorzystania symboliki komunistycznej podczas publicznych wieców i demonstracji, „publiczne usprawiedliwienie ustanowienia władzy radzieckiej na Ukrainie [...] prześladowań bojowników o niepodległość [...] które zagraża porządkowi publicznemu, mianowicie poniża godność ludzką ofiar” lub „narusza prawo ich uhonorowania” (KUWA art. 183)^[27]. Omawiana nowelizacja pozostaje na etapie projektu.

Podsumowanie

Zaprezentowana analiza skupiała się głównie na formalnym aspekcie ukraińskiej dekomunizacji po Euromajdanie. Liczne uwagi niektórych środowisk historycznych, prawniczych i politycznych na Ukrainie i poza jej granicami, jak też wyspecjalizowanych organizacji międzynarodowych wskazywały na liczne braki legislacji ukraińskiej dotyczącej dekomunizacji. Najwięcej zastrzeżeń budziły przepisy, które bezpośrednio lub pośrednio naruszały niektóre prawa człowieka i wolności obywatelskie, i nie były zgodne z międzynarodowymi standardami w zakresie demokracji. Do takich zaliczano prawo do wolności słowa i wyrażania opinii, prawo zrzeszania się i zgromadzeń oraz prawo wyborcze. Ukraińskie elity polityczne po Euromajdanie zastosowały taktykę faktów dokonanych, słusznie uznając, że zbudowanie szerokiego porozumienia społecznego w tej sprawie było bardzo trudne. Wykorzystały też rosyjską agresję jako argument na rzecz przyspieszenia procesów krystalizowania się nowej tożsamości ukraińskiej, wolnej od spuścizny komunistycznej. Takie podejście zakładało, że należało kontynuować dekomunizację, nie zważając na koszty polityczne czy społeczne. Ze względu jednak na proeuropejskie aspiracje Ukrainy, chęć pozyskania opinii międzynarodowej w konflikcie ukraińsko-rosyjskim oraz ocieplenia relacji z Polską, zostały zadeklarowane zmiany w ustawach dekomunizacyjnych. Ich nowelizacja pozostaje jednak na etapie projektów.

Bibliografia:

Amnesty International: uwolnić wykorzystujących symbole komunistyczne, „TVN24.pl”, 9.05.2017, <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/ukraina-dzien-zwyciestwa-w-kijowie,738301.html>.

Antoszewski A., *Dekomunizacja, w: Leksykon politologii. Wraz z aneksem Reforma samorządowa w Polsce, partie, parlament, wybory (1989-1997)*, red. A. Antoszewski, R. Herbut, Wrocław 1999.

Dudek A., *Dekomunizacja, w: Encyklopedia politologii*, red. M. Żmigrodzki, t. I: *Pojęcia, teorie, metody*, red. W. Sokół, M. Żmigrodzki, Warszawa 2016.

European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission), *Joint Interim Opinion on the Law of Ukraine on the condemnation of the communist and national socialist (Nazi) regimes and prohibition of propaganda of their symbols*, CDL-AD(2015)041-e., <http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD%282015%29041-e>.

^[27] Верховна Рада України, *Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері засудження тоталітарних режимів щодо приведення їх у відповідність до вимог статті 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. No. 4701 від 20.05.2016*, „Верховна Рада України. Офіційний веб-портал”, http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59178 (dostęp 14.09.2017).

Eristavi M., *Ukrainian PM leads charge to erase Soviet history*, „Politico.eu”, 27.04.2015, www.politico.eu/article/ukraine-russia-anti-communist-laws.

Motyl A.J., *Kyiv's Purge. Behind the New Legislation to Decommunize Ukraine*, „Foreign Affairs”, 28.04.2015, <https://www.foreignaffairs.com/articles/ukraine/2015-04-28/kyivs-purge>.

Olszański T.A., *Ukraina: ambitne ustawy dekomunizacyjne*, „Analizy OSW”, 15.04.2015, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2015-04-15/ukraina-ambitne-ustawy-dekomunizacyjne>.

Open Letter from Scholars and Experts on Ukraine Re. the So-Called “Anti-Communist Law”, „Krytyka”, 04.2015, <http://krytyka.com/en/articles/open-letter-scholars-and-experts-ukraine-re-so-called-anti-communist-law>.

OSCE, *New laws in Ukraine potential threat to free expression and free media*, OSCE Representative says, Wiedeń, 18.05.2015, <http://www.osce.org/fom/158581>.

OSCE, *The HCNM and the Venice Commission: Joining expertise to enhance democracy and rule of law in diverse societies*, address by Astrid Thors OSCE High Commissioner on National Minorities to 105th Plenary session of the European Commission for Democracy through Law, Wenecja, 18.12.2015, <http://www.osce.org/hcnm/212306?download=true>.

Parafianowicz Z., Potocki M., *Kryształowy fortepian. Zdrady i zwycięstwa Petra Poroszenki*, Wołowiec 2016.

Thors A., *OSCE High Commissioner on National Minorities, to the 1078th Plenary Meeting of the OSCE Permanent Council*, Wiedeń, 19.11.2015, <https://www.osce.org/pc/201961?download=true>.

Viatrovych V., *“Decommunization” and Academic Discussion*, „Krytyka”, 05.2015, <http://krytyka.com/en/solutions/opinions/decommunization-and-academic-discussion>.

Венеціанська комісія розкритикувала закон про декомунізацію, але Мін'юст трактує це по-іншому, „Українське Право”, <http://ukrainepravo.com/news/ukraine/venets-anska-kom-s-ya-rozkritikovala-zakon-pro-dekomun-zats-yu-ale-m-n-yust-traktu-tse-po-nshomu>.

Верховна Рада України, *Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері засудження тоталітарних режимів щодо приведення їх у відповідність до вимог статті 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. No. 4701 від 20.05.2016*, „Верховна Рада України. Офіційний веб-портал”, http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59178.

Гелетко Н., *За виправдання діяльності комуністів і нацистів – штраф*, „Голос України”, 8.07.2016, nr 126.

„Голос України”, 20.05.2015, nr 87.

Зюганов призывает СЕ выступить против запрета Компартии Украины, „РИА Новости”, <https://ria.ru/politics/20151217/1343417282.html>.

Комментарий Департамента информации и печати МИД России в связи с предпринимаемыми на Украине шагами по борьбе с историей своего государства 692-10-04-2015, http://archive.mid.ru/brp_4.nsf/newsline/96F6BF69FE0EBBA543257E23005AB8B4.

Куріна А., *Історик Георгій Касьянов: Способи здійснення декомунізації нагадують комуністичні практики*, „Українська Правда”, 7.05.2016, <http://life.prawda.com.ua/person/2016/05/7/211912>.

Український інститут національної пам'яті, *Venetian Commission confirms Ukraine's right to undertake decommunization*, <http://www.memory.gov.ua/news/venetian-commission-confirms-ukraines-right-undertake-decommunisation>.

Український інститут національної пам'яті, *За рік в Україні знесли півтисячі пам'ятників Леніну*, <http://www.memory.gov.ua/news/za-rik-v-ukraini-znesli-pivtisyachi-pam-yatnikiv-leninu>.

Український інститут національної пам'яті, *Понад 50 тисяч вулиць змінили назви впродовж 2016 року*, <http://www.memory.gov.ua/news/ponad-50-tisyach-vulits-zminili-nazvi-vprodovzh-2016-roku>.

Хилюк С., *Оцінювати та/або карати: юридичний коментар до «антикомуністичного» законопроекту*, „Krytyka”, 05.2015, <http://krytyka.com/ua/articles/otsinyuvaty-taabo-karaty-y>

urydyczny-komentar-do-antykommunistycznego-zakonoprojektu.

Шамайда Т., *Все про декомунізацію. Як працюватиме закон про заборону комуністичної та нацистської пропаганди*, „Тексти.org.ua”, 18.05.2015, <http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/59999>.

Яворський В., *Аналіз закону про заборону комуністичних символів*, „Права Людини” 2015, nr 13, <http://khp.org/index.php?id=1430493970>.

Моделі та механізми переходу від воєнного до пост-воєнного періоду в Україні

Models and Mechanisms of Transition from Military to Post-War Period in Ukraine

Summary. *The Russian Federation violated the principles of territorial integrity and the inviolability of borders (Yalta, 1945), annexation of Crimea and initiating military conflict in Donbas. It has created a precedent in the international law system. It is a multi-faceted and difficult task for Ukraine to create a strong position on the international arena. To take into account number of losses, territorial, human, economics which Ukraine have carried. It is extremely relevant to development of models and mechanisms that can create conditions for the transition from the military to the post-war period. This article explores of mechanisms and instruments of international law that can use Ukraine to restore its territorial integrity and end the military conflict. The article proposes that on the international arena, Ukraine should initiate of the beginning an International Military Tribunal for Ukraine and bringing to the responsibility of those involved in the annexation of Crimea and the emergence of the military conflict in Donbas. And at the national level, Ukraine should implement of mechanisms of transitional justice, that will bring to justice and punish the perpetrators, and to compensate the injured victims.*

Keywords: *International Law, International Humanitarian Law, Transitional Justice, Annexation of Crimea, Armed Conflict in Donbas*

Станом на серпень-вересень 2017-го пройшло вже більш як три з половиною роки з дня анексії АР Крим та початку воєнного конфлікту на Сході України. Незважаючи на численні спроби української сторони змінити ситуацію в позитивний бік, реальних ознак та факторів, які сприяли б розв'язанню воєнного конфлікту та поверненню АР Крим до складу України, на жаль, немає. Можемо констатувати, що існуючі дипломатичні, політичні, економічні, юридичні та інформаційні механізми й інструменти, які використовує Україна, спонукають до переведення активного воєнного конфлікту в площину замороженого.

Відповідно до даних Міністерства оборони України, станом на 1 червня 2017 року загальні втрати військовослужбовців Збройних Сил України є такими: загинуло 3930 осіб (бойові безповоротні втрати та небойові безповоротні втрати), 11 260 осіб поранено (бойові санітарні втрати та небойові санітарні втрати); статус учасника бойових дій отримали 194 601 особа^[2]. Питання реабілітації та адаптації учасників АТО (антитерористичної операції) теж стоїть гостро на сьогодні.

Мінські переговори суттєвих результатів не дають, окрім сповільнення динаміки конфлікту та зменшення кількості втрат з обох сторін. Так, наприклад, питання заручників не вирішується, незважаючи на те, що виноситься на порядок денний на кожному з етапів Мінських переговорів. Відповідно до заяви Уповноваженої Верховної Ради з прав людини Валерії Лутковської, станом на 3

^[1] др. Жанна Балабанюк, Генеральний директор консалтингової компанії R&C Kyiv Group LLC, zhanna@rckg.com.ua.

^[2] Відповідь на запит громадян від 29 травня 2017 року. URL: <https://dostup.pravda.com.ua/request/21625/response/39793/attach/3/197.jpg> (дата звернення 11.11.2017).

серпня 2017 року 137 українських заручників перебувають у полоні в терористів «ДНР/ЛНР»^[3].

Разом із тим, досить актуальними є й внутрішні питання, такі як інформаційний спротив російській пропаганді, вирішення питань проживання ВПО (вимушено переміщених осіб), їхнього працевлаштування та соціального захисту. За даними Міністерства соціальної політики, «Станом на 24 липня 2017 року на облік взято 1 млн 580 тисяч 646 переселенців або 1 млн. 270 тисяч 372 сім'ї з Донбасу та Криму»^[4].

Досить складною є загальноекономічна ситуація: гривня з 2014 року знецінилася майже втричі, рівень життя та доходи громадян постійно знижуються, а інфляційні процеси та ріст цін лише підвищуються. Так, ВВП на душу населення в 2013 році становив 3969 доларів США, в 2014-му – 3095 доларів США, а в 2017-му – 2262 долари США^[5].

Зрозуміло, що розв'язання як зовнішніх, так і внутрішніх проблем, які постали перед Україною, потребує комплексного та системного підходу. При цьому випрацювання рішень та конкретні дії, на наше переконання, мають перебувати виключно в межах механізмів міжнародного права.

Російська Федерація, здійснивши анексію АР Крим весною 2014 року, порушила принципи територіальної цілісності держав та непорушності (недоторканності) державних кордонів, які є засадничою умовою безпеки європейських держав. Ці принципи були погоджені під час Ялтинської конференції 1945 року.

Досить вагома частина зусиль Російської Федерації спрямована на те, щоб нинішній військовий конфлікт не набув статусу міжнародного військового конфлікту, а РФ не була визнана безпосередньою стороною цього конфлікту. Така ситуація тільки розширює спектр проблем, які постали перед Україною.

Зокрема, представники Російської Федерації подають численні заяви та звернення до Міжнародного кримінального суду в Гаазі та до Європейського суду з прав людини про порушення українською стороною прав людини та норм міжнародного гуманітарного права. Наприклад, голова Червоного Хреста м. Москви Ігор Трунов на постійній основі публічно заявляє та розміщує у відкритому доступі документи про порушення міжнародного гуманітарного права, військові злочини та злочини проти людяності, скоєні Україною на Донбасі, починаючи з січня 2015 року.

У свою чергу, українська сторона постійно фіксує та збирає докази присутності військових частин регулярної армії Російської Федерації на території «ДНР/ЛНР» та порушення прав і свобод людини на Донбасі та в АР Крим. 12 жовтня 2016 року в Парламентській асамблеї Ради Європи був представлений звіт з доказами, за результатами розгляду якого ПАРЕ ухвалила дві резолюції на підтримку України. Цей звіт був також представлений на Міжпарламентській раді Україна–НАТО^[6].

Зусилля низки громадських організацій України спрямовані на

^[3] Обмін заручниками: 18 людей категорично проти повернення до «ДНР/ЛНР», 3.08.2017. URL: http://espresso.tv/news/2017/08/03/obmin_zaruchnykamy_18_lyudey_kategorychno_proty_povernennya_do_quotdnrlnrquot (дата звернення 11.11.2017).

^[4] «У Мінсоцполітики назвали число зареєстрованих переселенців з Криму та Донбасу», 24.07.2017. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/minsotspolitiki-nazvali-kolichestvo-zaregistrirovannyh-1500902900.html> (дата звернення 11.11.2017).

^[5] Україна – Gross domestic product per capita in current prices, 9.08.2017, URL: <http://knoema.ru/atlas/Україна/ВВП-на-душу-населення> (дата звернення 11.11.2017).

^[6] Озброєння РФ на Донбасі: докази InformNapalm'у, представлені в ПАРЕ. URL: <https://informnapalm.org/ua/ozbroynnya-rf-dokazy-informnapalmu-v-pare/> (дата звернення 11.11.2017).

документування порушення прав та свобод людини і покращення доступу до правосуддя для осіб, які найбільше постраждали від конфлікту. Зокрема серед них: Алчевський правозахисний аналітичний центр, Східноукраїнський центр громадських ініціатив, Громадський рух «Очищення», «Донецький меморіал», Луганський обласний правозахисний центр «Альтернатива», Громадська організація «Мирний берег», Громадський комітет захисту конституційних прав і свобод громадян, Правозахисний центр «Поступ», Восток SOS, Старобільська громадська організація «Воля», Старобільська районна громадська правозахисна жіноча організація «Вікторія», Українська Гельсінська спілка з прав людини, Харківська правозахисна група, Центр громадських свобод, Євромайдан SOS, Центр «Соціальна дія», Еколого-культурний центр «Бахмат»^[7].

16 січня 2017 року Україна подала позов до Міжнародного суду ООН з метою притягнення Російської Федерації до відповідальності за вчинення актів тероризму і дискримінації протягом незаконної агресії з її боку проти України. Позов подано в рамках Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму та Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації^[8].

19 січня 2017 року було винесено перше проміжне рішення Міжнародного суду ООН, в якому зазначено: «Суд дійшов висновку, що умови, необхідні для визначення додаткових заходів щодо прав, які порушуються в Україні відповідно до Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму, не відповідають її вимогам»^[9] [9].

Разом із тим, суд задовольнив прохання про вживання тимчасових заходів в АР Крим за позовом проти Російської Федерації відповідно до Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації.

Як бачимо, спроба перевести розв'язання конфлікту в площину міжнародного права українською стороною зроблена. Сам факт постановки Україною питання, тобто позов щодо фінансування Російською Федерацією тероризму, і привів до даного рішення Міжнародного суду ООН в Гаазі.

Враховуючи те, що конфлікт на території України наразі має статус збройного конфлікту міжнародного характеру не визнаного сторонами конфлікту. Не оголосивши стан війни та не ввівши на частині території України, де відбуваються військові дії, воєнний стан, Україна тим самим посилює позицію Російської Федерації. Поглиблюючи ризики та проблематику, які необхідно буде розв'язувати в коротко- та середньостроковій перспективі в межах механізмів міжнародного гуманітарного права.

Україна має виробити єдину стратегію перехідного періоду, яка дасть можливість перейти від воєнного до пост-воєнного періоду. Обумовлену в першу чергу, природою самого конфлікту, що відбувається в Україні. Тому сьогодні, ми не можемо говорити про використання в чистому виді практики інших держав. Разом з тим, детально вивчаючи, аналізуючи елементи гібридної війни, яка в тому числі

^[7] Ті, що пережили пекло: свідчення жертв про місяць незаконного ув'язнення на Донбасі. / Коаліція громадських організацій та ініціатив «Справедливість заради миру на Донбасі» / за редакцією авторів Белоусов Ю.Л., Кориневич А.О., Маритненко О.А., Матвійчук О.В., Павліченко О.М., Роменський Я.В., Швець С.П. Київ: ЦП Компрінт, 2015. с. 84.

^[8] «Україна подала позов проти Російської Федерації до Міжнародного суду ООН», 16.01.2017. URL <http://mfa.gov.ua/ua/press-center/news/53743-ukrajina-podala-pozov-proti-rosijsykoji-federaciji-do-mizhnarodnogo-sudu-oon> (дата звернення 11.11.2017).

^[9] «Суд у Гаазі виніс рішення за позовом України до Росії: Що це значить», 19.04.2017. URL: <https://ua.112.ua/stafji/sud-v-haazi-vynis-rishennia-za-pozovom-ukrainy-do-rosii-385228.html> (дата звернення 11.11.2017).

включає анексію території та путужню інформаційно-комунікаційну складову. Україна має створити власні механізми на основі вже існуючих механізмів міжнародного права та досвіду інших країн. Які дозволять розпочати міжнародне незалежне розслідування щодо анексії АР Крим та воєнних дій на Донбасі здійснених Російською Федерацією. При цьому дані механізми мають базуватись на вивченні практики міжнародних трибуналів Нюрнберзького (20.11.1945-1.10.1946), Токійського (3.05.1946-12.11.1948), по колишній Югославії (1993), щодо Руанди (1994), та спеціального трибуналу по Лівану (2007).

Практична площина реалізації даних механізмів може також містити елементи гібридного правосуддя. Наприклад, безпосереднє судочинство здійснюється Міжнародним кримінальним судом, а збір доказів, фактів порушення прав і свобод людини, воєнних злочинів та злочинів проти людяності спільно міжнародні та українські слідчі. Це дасть змогу урахувати українську специфіку, яку не завжди можуть зрозуміти чи врахувати міжнародні слідчі.

Враховуючи вищезазначене, переконані, що для формування сильної позиції України на внутрішній та зовнішній аренах варто здійснити низку кроків.

По-перше, невідкладно визнати стан війни з Російською Федерацією. А також здійснити відповідні заходи щодо розірвання дипломатичних та економічних зв'язків з цією країною. Ввести воєнний стан та тих територіях, де відбуваються воєнні дії, та в АР Крим відповідно до Конституції України.

По-друге, ратифікувати Римській статут та визнати юрисдикцію Міжнародного кримінального суду.

По-третє, створити єдиний координаційний Центр з ідентифікації осіб та структур, відповідальних за вчинення дій, які містять ознаки порушення прав і свобод та вчинення нелюдських дій на Донбасі та в АР Крим.

По-четверте, звернутися до Міжнародного кримінального суду з ініціюванням відкриття Міжнародного військового трибуналу по Україні з розслідування та притягнення до відповідальності причетних до анексії АР Крим та виникнення воєнного конфлікту на Сході України. Розслідування всіх воєнних злочинів, злочинів проти людяності відповідно до Міжнародної конвенції про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства (прийнята 26 листопада 1968 року) та ратифікована Україною 25 березня 1969 року.

По-п'яте, ініціювати проведення повного та всебічного розслідування і притягнення до відповідальності всіх посадових осіб, починаючи з 24 серпня 1991 року, які своїми діями чи бездіяльністю сприяли анексії АР Крим та виникненню воєнного конфлікту на Донбасі.

По-шосте, запровадити механізми перехідного правосуддя для ідентифікації всіх жертв злочинів та відновлення їхніх прав і свобод з урахуванням норм гуманітарного права.

На наше переконання, на зовнішній арені Україна має сформувати чітку та сильну позицію, базуючись на Міжнародній конвенції про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства (1968), Міжнародній конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (1965), Міжнародній конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму (1999), Міжнародній конвенції про захист цивільного населення під час війни (1949) та Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права (1966), а також Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (1966), ратифіковані Україною.

Це дасть змогу вивести конфлікт із площини недієвих домовленостей та переговорів у площину міжнародного гуманітарного права та юрисдикції Міжнародного кримінального суду. На внутрішній арені України необхідно запровадити механізми та інструментарій перехідного правосуддя, які зможуть забезпечити притягнення до відповідальності та покарання всіх тих, хто вчинив воєнні злочини, злочини проти людяності, порушуючи права та свободи людей. І вже після цього можна починати говорити про примирення та амністування. А також про відшкодування постраждалим шкоди внаслідок анексії АР Крим та воєнного конфлікту на Донбасі.

При цьому варто зазначити, що одночасно мають бути застосовані всі чотири механізми перехідного правосуддя, тільки в цьому випадку можна буде отримати дієвий результат. Мова йде про:

1. Здійснення кримінального судочинства в повному обсязі. Аналіз існуючого кримінального законодавства України та введення нових норм, пов'язаних із відповідальністю за вчинення воєнних злочинів, злочинів проти людяності та злочинів, які місять ознаки вчинення нелюдських дій.
2. Встановлення істини (Truth-telling). Ініціювання та створення комісії із встановлення істини. Це можуть бути як судові, так і несудові механізми, метою яких є встановлення порушення прав і свобод людини, розслідування обставин зникнення людей, скоєння злочинів, фіксація інформації та формування реєстрів, баз даних, архівів.
3. Відшкодування завданої шкоди в повному обсязі (репарації). Визначення та відшкодування завданої шкоди для жертв грубих порушень міжнародних норм з прав і свобод людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права, визначених резолюцією 60/147 Генеральної Асамблеї ООН від 16 грудня 2005 року. Нею передбачені такі форми репарації: реституція, компенсація, реабілітація, сатисфакція та гарантії неповторення через забезпечення ефективного цивільного контролю за військовими силами та силами безпеки.
4. Проведення інституційних реформ. Шляхом відновлення довіри суспільства до органів державної влади та встановлення принципу верховенства права. Реформування органів судової влади, правоохоронних органів та органів прокуратури. Кардинальне оновлення суддівського та прокурорського складу.

Підсумовуючи, хочемо зазначити, що на наше переконання, Україна має створити стратегію перехідного правосуддя, ключовими елементами якої мають бути — ініціювання Міжнародного військового трибуналу по Україні та впровадження чотирьох механізмів перехідного правосуддя в Україні. Це зможе забезпечити здійснення правосуддя та покарати винних у відповідності до норм міжнародного права. А також, проаналізувати причини конфлікту, примирити ворогуючі сторони, та запобігання відходу людства від людяності. І тим самим, запобігти розширенню агресії Російської Федерації на інші території.

Зрозуміло, що спротив запровадженню механізмів міжнародного гуманітарного права та перехідного правосуддя досить значний, як з боку Російської Федерації, так і з боку значної частини чиновників та політиків в Україні. Оскільки визнання стану війни, запуск механізму створення Міжнародного військового трибуналу по Україні призведе до ініціювання всебічного, безпристрасного та повного розслідування з виявленням винних та формуванням доказової бази по діяльності да бездіяльності значної частини посадових осіб та політичної еліти України. З подальшим понесенням винними відповідальності. Також будуть виявлені факти та підтверджені дії посадових осіб і політичної еліти Російської Федерації. Саме

тому, на нашу думку, відбувається процес затягування ратифікації Україною Римського статуту та визнання юрисдикції Міжнародного кримінального суду. Проте існують численні докази, зібрані громадськими організаціями, свідчення військових, у тому числі високопосадовців Генерального штабу України, Міністерства оборони України, Служби зовнішньої розвідки України, Служби безпеки України, а також міжнародними організаціями. Коли ці механізми будуть впроваджені в Україні – питання найближчого часу.

Бібліографія:

Відповідь на запит громадян від 29 травня 2017 року. URL: <https://dostup.pravda.com.ua/request/21625/response/39793/attach/3/197.jpg> (дата звернення 11.11.2017).

Обмін заручниками: 18 людей категорично проти повернення до «ДНР/ЛНР», 3.08.2017. URL: http://espreso.tv/news/2017/08/03/obmin_zaruchnykamy_18_lyudey_kategorichno_protu_povernennya_do_quotdnrlnrquot (дата звернення 11.11.2017).

Озброєння РФ на Донбасі: докази InformNapalm'у, представлені в ПАРЕ. URL: <https://informnapalm.org/ua/ozbroyennya-rf-dokazy-informnapalmu-v-pare/> (дата звернення 11.11.2017).

Ответ Прокурору Международного Уголовного Суда, достаточный для возбуждения дела против Украинских властей о Преступлениях против человечности. URL: http://www.trunov.com/presscentr/news/otvet_prokuroru_mezhdunarodnogo_ugolovnogogo_suda_dostatochnyj_dlja_vozbuzhdenija_dela_protiv_ukrainskih_vlastej_o_prestuplenijah_protiv_chelovechnosti/ (дата звернення 11.11.2017).

«Суд у Гаазі виніс рішення за позовом України до Росії: Що це значить», 19.04.2017. URL: <https://ua.112.ua/statji/sud-v-haazi-vynis-rishennia-za-pozovom-ukrainy-do-rosii-385228.html> (дата звернення 11.11.2017).

Ті, що пережили пекло: свідчення жертв про місяць незаконного ув'язнення на Донбасі. Коаліція громадських організацій та ініціатив «Справедливість заради миру на Донбасі» / за редакцією авторів Белоусов Ю.Л., Кориневич А.О., Маритненко О.А., Матвійчук О.В., Павліченко О.М., Роменський Я.В., Швець С.П. Київ: ЦП Компринт, 2015.

«У Мінсоцполітики назвали число зареєстрованих переселенців з Криму та Донбасу», 24.07.2017. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/minsotspolitiki-nazvali-kolichestvo-zaregistrovannyh-1500902900.html>. (дата звернення 11.11.2017).

«Україна подала позов проти Російської Федерації до Міжнародного суду ООН», 16.01.2017. URL: <http://mfa.gov.ua/ua/press-center/news/53743-ukrajina-podala-pozov-proti-rosijsykoji-federaciji-do-mizhnarodnogo-sudu-oon>. (дата звернення 11.11.2017).

Украина - Gross domestic product per capita in current prices, 9.08.2017. URL: <http://knoema.ru/atlas/Украина/ВВП-на-душу-населения>. (дата звернення 11.11.2017).

Status pilotów i załogi wojskowego statku powietrznego w świetle międzynarodowego prawa humanitarnego oraz konfliktu zbrojnego na Donbasie – kasus Nadii Sawczenko

Status of Pilots and Military Aircraft Crew in the light of International Humanitarian Law and an Armed Conflict in Donbas – Nadiya Savchenko Case

Summary. Article aims to analyze the status of Nadiya Savchenko, an Ukrainian military pilot, captured by the separatists during the armed conflict on Eastern Ukraine in June 2014. The detainee was later transfer to Russian Federation, prosecuted and sentenced under the charges of alleged murder of Russian journalist in combat zone. Aside the controversies concerning the overall political background of the Ukrainian-Russian relationship in the context of ongoing armed conflict in Donetsk Region, the case of Ukrainian pilot is emerging few possible legal challenges. Defense counsels highlighted that in their viewpoint, an Russian penal proceedings might be violation of the Third Geneva Convention of Prisoners of War Treatment of 1949. The question of Ukrainian pilot status is determined both by the relevant law and the possible classification of the armed conflict.

Keywords: International humanitarian law, armed conflict in Eastern Ukraine, prisoners of war

Zatrzymanie i proces Nadii Sawczenko był jednym z najbardziej komentowanych Zwydarzeń w ostatnich stosunkach rosyjsko-ukraińskich, jakie miały miejsce na tle toczącego się od 2014 roku konfliktu zbrojnego na terytorium Ukrainy. Pośród wielu zagadnień, zwłaszcza o charakterze politycznym, pojawiły się także kwestie prawne, w tym, z uwagi na charakter starć na Donbasie, związane również z międzynarodowym prawem humanitarnym. Jednym z ważnych pytań jest ustalenie, czy ukraińska pilotka w chwili zatrzymania przez prorosyjskich rebeliantów posiadała status kombatananta. Okolicznością warunkującą jej status jako jeńca wojennego jest z kolei stwierdzenie, że pomiędzy stroną rosyjską a ukraińską zaistniał stan międzynarodowego konfliktu zbrojnego, co następnie będzie determinować prawidłowość sposobu postępowania z Nadią Sawczenko, w tym kwestii prowadzonego postępowania karnego względem ukraińskiej pilotki w Federacji Rosyjskiej. Niniejsze opracowanie będzie zawężone do analizy pierwszego zagadnienia w świetle relevantnych praw i zwyczajów obowiązujących na gruncie międzynarodowego prawa humanitarnego.

Stan faktyczny związany z zatrzymaniem i procesem Nadii Sawczenko w Federacji Rosyjskiej

Dostępne informacje prasowe wskazują, że Nadia Sawczenko w 2014 r. była oficerem 3 pułku lotnictwa armijnego w Brodach koło Lwowa, skąd na swój wniosek, z uwagi na brak skierowania jej oddziału do walki na wschodzie Ukrainy, poprosiła o urlop i wstąpiła w szeregi ochotniczego batalionu *Ajdar*^[2]. Wersja strony rosyjskiej informuje, że Sawczenko 17 czerwca 2014 r. była bezpośrednio zaangażowana w zabójstwo dwóch

^[1] mgr Mateusz Piątkowski, Katedra Prawa Międzynarodowego i Stosunków Międzynarodowych, Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet Łódzki. piatkowskimat@gmail.com.

^[2] *Nadia Savchenko: All you need to know*, „The Telegraph”, 29.09.2017, <http://www.telegraph.co.uk/news/world-news/europe/ukraine/11772178/Nadia-Savchenko-All-you-need-to-know.html> (dostęp 22.10.2017).

rosyjskich korespondentów wojennych poprzez skierowanie na podstawie informacji przekazywanych drogą telefonii komórkowej ostrzału ukraińskiej artylerii na miejsce ich przebywania. Następnie, kilka godzin później, udając uchodźcę, w sposób nielegalny przekroczyła rosyjską granicę państwową, gdzie została zatrzymana pod zarzutem udziału w zbrodni zabójstwa, aresztowana i skazana w marcu 2016 r. na 22 lata łagru^[3]. W trakcie osadzenia prawnicy podejrzanej wnieśli stosowne skargi względem Federacji Rosyjskiej, podnosząc naruszenie przepisów Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności^[4]. W maju 2016 r. ukraińska pilotka uczestniczyła w wymianie zatrzymanych i wróciła na Ukrainę^[5].

Istnieją fundamentalne różnice pomiędzy wersją rosyjską a ukraińską dotyczącą kwestii umundurowania ukraińskiej pilotki. Według strony ukraińskiej, Sawczenko została pojmana w ukraińskim mundurze i z bronią w rękę^[6], czemu z kolei zaprzeczają Rosjanie. Ponadto, rząd w Kijowie twierdził, że Sawczenko uczestniczyła w misji ratunkowej, a sama została zatrzymana przez prorosyjskich separatystów i następnie przekazana stronie rosyjskiej kilka dni później^[7]. Sama pilotka twierdziła, że nie miała nic wspólnego z zabójstwem rosyjskich dziennikarzy, a dostępne bilingi telefoniczne informują, że znajdowała się już we władzy rozłamowych sił tzw. Ługańskiej Republiki Ludowej w chwili ostrzału^[8]. Na portalu youtube.com znajduje się nagranie z przesłuchania Sawczenko z widoczną datą 22 czerwca 2014 r., na którym pilotka jest przesłuchiwana przez rosyjskiego dziennikarza (oficera wywiadu?) w mundurze. Z wypowiedzi prowadzącego wywiad wynika, że jej przynależność do ukraińskich sił zbrojnych była doskonale znana, a ponadto rozpytywano ją na okoliczność rozmieszczenia jednostek armii ukraińskiej oraz wyposażenia^[9].

Status personelu sił powietrznych w międzynarodowym prawie humanitarnym

Nadia Sawczenko w chwili zatrzymania była pilotem ukraińskich sił powietrznych w stopniu porucznika. Podkreślić należy w pierwszej kolejności, że status załogantów statków powietrznych, działających na korzyść jednej ze stron walczących w świetle międzynarodowego prawa humanitarnego, budził wątpliwości już w czasach pierwszych przypadków wykorzystania lotnictwa dla celów wojskowych. W latach 1870-1871, podczas wojny francusko-pruskiej, balony wykorzystywane dla komunikacji pomiędzy oblężonym Paryżem oraz otoczonymi armiami francuskimi a resztą kraju przewoziły ludzi oraz korespondencję, utrzymując stałą komunikację pomiędzy różnymi obszarami frontu. Część z balonów była zmuszona do lądowania na obszarze kontrolowanym

^[3] *Ukrainian pilot Nadiya Savchenko given 22-year sentence*, „BBC News”, 22.03.2016, <http://www.bbc.com/news/world-europe-35873683> (dostęp 22.10.2017).

^[4] Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, *Report on the human rights situation in Ukraine 16 February to 15 May 2016*, par. 68; European Court of Human Rights, *Savchenko v. Russia*, (nr 50171/14).

^[5] *Savchenko trial: Russian court gives verdict on Ukraine pilot*, „BBC News”, 21.03.2016, <http://www.bbc.com/news/world-europe-35860038> (dostęp 22.10.2017).

^[6] M. Feygin, *Russia's illegal prisoners of war*, „Washington Post”, 24.12.2014, https://www.washingtonpost.com/opinions/russias-illegal-prisoners-of-war/2014/12/24/d68fc5ae-8ad7-11e4-9e8d-0c687bc18da4_story.html?utm_term=.3aea76db08f7 (dostęp 22.10.2017).

^[7] Ukrainian American Bar Association, *UABA Statement in support of H. RES. 50 and S. RES. 52 calling for the release of Ukrainian fighter pilot Nadiya Savchenko*.

^[8] M. Gessen, *Nadiya Savchenko Gives Russia the Finger*, „NewYorker.com”, 10.03.2016, <https://www.newyorker.com/news/news-desk/nadiya-savchenko-gives-russia-the-finger> (dostęp 22.10.2017).

^[9] *Zob.: Interrogation of Ukrainian officer Nadezhda Savchenko by Russian journalist*, „Youtube.com”, <https://www.youtube.com/watch?v=hq46vtQImXY> (dostęp 20.10.2017). Na nagraniu przesłuchujący był szczególnie zainteresowany kwestią udziału polskich ochotników w szeregach ukraińskich.

przez stronę pruską, a ich załogi zostały schwytane. Spór dotyczący statusu załogantów próbował rozstrzygnąć w płaszczyźnie prawnej komunikat niemieckiego kanclerza Otto von Bismarcka. W ramach depechy przesłanej poprzez ambasadę Stanów Zjednoczonych w Paryżu, strona niemiecka informowała o tym, że schwytani załoganci balonów, którzy wylądowali na terenie okupowanym przez wojska pruskie będą traktowani jako szpiegowie i adekwatnie karani^[10]. Opinia ta wywołała protesty środowiska naukowego zajmującego się badaniem praw obowiązujących w wojnie, wskazując, że pogląd o traktowaniu pilotów aerostatów jako szpiegów jest pozbawiony logiki oraz rozsądku.

Obowiązująca w obecnym czasie definicja szpiega (zbliżona zresztą do aktualnie wskazanej na gruncie art. 29 Regulaminu Haskiego z 1907 r. o prawa i zwyczajach obowiązujących w wojnie lądowej), wskazywała (np. przy użyciu cywilnych ubrań) na konieczność spełnienia łącznie przesłanek działania podstępnego, tj. w (I) ukryciu i na (II) zapleczu wroga oraz (III) mającego jednocześnie zamiar przekazania informacji o charakterze wywiadowczym stronie walczącej. Z drugiej strony, działania jednostek rozpoznawczych, o ile wykonywanych przez umundurowane formacje wojskowe, były powszechnie traktowane jako zgodne z prawami i zwyczajami wojennymi – za bardziej zasadną uznawano analogię, która sprzężała status załogantów balonów i żołnierzy oddziałów rozpoznawczych^[11]. Poglądy doktryny prawa międzynarodowego przeważały w tym względzie i w 1874 r. sam niemiecki delegat na konferencji dyplomatycznej w Brukseli przyznał, że załogantom balonów przysługuje status kombatantów z uwagi na jawny charakter ich działalności^[12]. Status załogantów wojskowych statków powietrznych był przedmiotem dalszych prac haskich reguł wojny powietrznej z 1923 r., gdzie na podstawie art. 62 personel sił powietrznych zaangażowany w prowadzenie działań wojennych był chroniony prawem międzynarodowym mającym zastosowanie względem żołnierzy sił lądowych (tj. Konwencji haskiej z 1907 r.)^[13]. W późniejszym okresie, przepisy odnoszące się do statusu jeńców wojennych nadawały go w stosunku do personelu sił zbrojnych, rozumianych jako składających m.in. z lotnictwa wojskowego.

Status Nadii Sawczenko w świetle III Konwencji Genewskiej z 1949 r.

Status ochotniczych oddziałów w świetle międzynarodowego prawa humanitarnego określa art. 1 regulaminu do IV Konwencji Haskiej o prawach i zwyczajach obowiązujących w wojnie lądowej z 1907 r.^[14] W świetle przepisu wymogiem uznania za kombatantów jest fakt przynależności do armii danego państwa w sposób bezpośredni, bądź

^[10] M. Piątkowski, *A Brief History of the Law of Aerial Warfare*, Beau Bassin 2017.

^[11] A. van Wijk, *The Legal Status of the Aircraft Commander – Ups and Downs of a Controversial Personality in International Law*, w: *Essays in Air Law*, red. A. Kean, Dordrecht 1982, s. 313.

^[12] J.H.W. Verzijl, *International Law in Historical Perspective: The Laws of War. Part IX-A*, Leiden 1978, s. 140.

^[13] „O ile niniejsze reguły nie wprowadzają specjalnych postanowień oraz z zastrzeżeniem postanowień rozdziału VII, niniejszych reguł lub konwencji międzynarodowych stwierdzających, że należy stosować prawo morskie i jego procedurę, personel lotniczy biorący udział w działaniach wojennych podlega prawom wojny i neutralności mającym zastosowanie do wojsk lądowych z mocy zwyczaju i praktyki prawa międzynarodowego, jak również”. *Reguły wojny powietrznej*, Haga, 19.02.1923, (http://www.pck.org.pl/pliki/mp/1923_Haga_-_wojna_powietrzna.pdf). Słynny rozkaz Hitlera, tzw. *Komandobefehl* z 1942 r., wyłączał spod definicji grup sabotażowych m.in. załogantów wojskowych statków powietrznych podczas opuszczania uszkodzonego samolotu (*Ebensowenig gilt diese Anordnung gegenüber den nach Kämpfen auf See in unsere Hand gefallenen oder nach Kämpfen in der Luft durch Fallschirmabsprung ihr Leben zu retten versuchenden feindlichen Soldaten*).

^[14] *Konwencja dotycząca praw i zwyczajów wojny lądowej (IV Konwencja Haska)*, Haga, 18.10.1907 (Dz. U z 1927 r., nr 21, poz. 161) i *Regulamin dotyczący praw i zwyczajów wojny lądowej (Regulamin Haski z 1907 r.)*, Haga, 18.10.1907. Zarówno Rosja i Ukraina są stroną Konwencji z 1907 r. Ponadto, od czasów procesu norymberskiego powszechnie uznaje się regulację haską za element międzynarodowego prawa zwyczajowego.

też do pospolitego ruszenia oraz oddziałów ochotniczych, które (I) mają na czele osobę odpowiedzialną za swych podwładnych; (II) noszą stałą i dającą się rozpoznać z daleka odznakę wyróżniającą; (III) jawnie noszą broń; (IV) przestrzegają w swych działaniach praw i zwyczajów wojennych. Zgodnie ze zdaniem drugim artykułu, do „armii” zaliczane są formacje ochotnicze, będąc organicznie jej częścią.

Batalion ochotniczy *Ajdar* został sformowany jako batalion obrony terytorialnej nr 24 decyzją władz ukraińskich i od kwietnia 2014 r. na podstawie decyzji Ministerstwa Obrony został podporządkowany Sztabowi Głównemu^[15]. Powyższe okoliczności wskazują, że istnieje możliwość kwalifikacji batalionu *Ajdar* jako organicznej części ukraińskich sił zbrojnych, a tym samym zakwalifikowania do „armii” w rozumieniu art. 1 zdania drugiego Regulaminu Haskiego z 1907 r., a także art. 4 ust. A pkt. 1 III Konwencji Genewskiej z 1949 r. o traktowaniu jeńców wojennych^[16]. Art. 43 i 44 I Protokołu Dodatkowego do Konwencji Genewskich z 1977 r. częściowo zmodyfikowały powyższe zapisy oraz ograniczyły wymagania do dwóch punktów (wymóg struktury dowódczej oraz posiadania systemu dyscypliny wojskowej)^[17]. Art. 43 I Protokołu Dodatkowego stanowi, że częścią sił zbrojnych są wszystkie uzbrojone i zorganizowane siły, grupy oraz oddziały znajdujące się pod dowództwem odpowiedzialnym przed stroną konfliktu za postępowanie podwładnych. P. Łubiński podnosi, że kolejnym dodatkowym elementem o charakterze koniecznym w kontekście formacji ochotniczych jest niezbędna notyfikacja drugiej stronie o włączeniu danych jednostek w skład armii^[18].

Art. 44 I Protokołu Dodatkowego ponadto stwierdza, że status kombatanta nie zawsze zależy od jawnego noszenia broni – wymóg ten był obowiązkowy jedynie podczas prowadzenia aktywnych działań wojennych oraz w okresie przygotowania do ich podjęcia (art. 44 ust.3). *Prima facie* wymaganiem *sine qua non* przestał być wymóg umundurowania oraz przestrzegania międzynarodowego prawa humanitarnego przez indywidualnego kombatanta – uwaga ta musi być poczyniona na tle zmian I Protokołu Dodatkowego odnoszącego się w pierwszej kolejności do jednostek powstańczych, które nie zawsze są w stanie dostatecznie odróżnić się od ludności cywilnej np. w warunkach

^[15] *Батальоны територіальної оборони будуть підчинятися Генштабу і предсідателям ОГА - Пашиїнський*, https://www.ukrinform.ru/rubric-other_news/1656231-bataloni_territorialnoy_oboroni_budut_podchinyatsya_genshtabu_i_predsedatelyam_oga_pashinskiy_1629261.html (dostęp 11.11.2017), Bataliony *Donbas* i *Azov* były jednostkami Gwardii Narodowej podporządkowanymi Ministerstwu Spraw Wewnętrznych Ukrainy. W 2015 r. batalion utracił status ochotniczego m.in. z uwagi na informacje o nadużyciach popełnianych przez żołnierzy jednostki.

^[16] „The drafters of the 1949 Convention, like those of the Hague Convention, considered that it was unnecessary to specify the sign which members of armed forces should have for purposes of recognition. It is the duty of each State to take steps so that members of its armed forces can be immediately recognized as such and to see to it that they are easily distinguishable from members of the enemy armed forces or from civilians. The Convention does not provide for any reciprocal notification of uniforms or insignia, but merely assumes that such items will be well known and that there can be no room for doubt. If need be, any person to whom the provisions of Article 4 are applicable can prove his status by presenting the identity card provided for in Article 17”, por.: J.S. Pictet, *The Geneva Conventions of 12 August 1949, III – Geneva Convention Relative to the Treatment of Prisoners of War*, Genewa 1960, s. 52; Konwencja o traktowaniu jeńców wojennych (III Konwencja Genewska), Genewa, 12.08.1949 (Dz. U. z 1956 r., nr 38, poz. 175, załącznik).

^[17] *Protokół Dodatkowy do konwencji genewskich z 12 sierpnia 1949 r., dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych*, Genewa, 8.06.1977 (Dz. U. z 1992 r., nr 41, poz. 175, załącznik).

^[18] „Pojęcie sił zbrojnych obejmuje również wszelkiego rodzaju milicje i oddziały ochotnicze, a także paramilitarne lub uzbrojone organy o charakterze *law enforcement* (porządkowe), włączone do sił zbrojnych. Ich wspólną cechą jest: a) podporządkowanie odpowiedzialnemu dowództwu, b) podleganie wewnętrznej dyscyplinie, co obejmuje między innymi zgodność z zasadami prawa międzynarodowego stosowanego w trakcie konfliktu, c) konieczność notyfikacji stronie przeciwnej faktu, iż określone jednostki wchodzi w skład sił zbrojnych”. Zob.: P. Łubiński, *Status kombatanta, ochrona i uprawnienia jeńców wojennych i innych osób zatrzymanych*, w: *Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych*, red. Z. Falkowski, M. Marcinko, Warszawa 2014, s. 188.

okupacji zbrojnej^[19]. Należy jednak zwrócić uwagę na treść art. 44 ust. 7, który stanowi o potwierdzeniu zwyczajowej praktyki świadczącej o tym, że członkowie regularnych sił zbrojnych winni zawsze być umundurowani, a dyspozycja art 44 jest ukierunkowana w pierwszej kolejności na rozwiązanie statusu powstańców^[20]. Komentarz do Protokołów Dodatkowych szczególnie podkreśla ten wymóg w odniesieniu do żołnierzy biorących udział w działaniach zbrojnych – brak umundurowania naraża taką osobę na zarzut wiarołomstwa i utratę statusu jeńca wojennego w razie schwytania^[21]. Oznacza to w konsekwencji, że jeżeli Sawczenko uczestniczyła w działaniach zbrojnych bez umundurowania regularnych sił zbrojnych, to nie ma prawa do statusu jeńca wojennego^[22].

Innym zagadnieniem jest ocena sytuacji, w której dany członek regularnych sił zbrojnych nie jest (I) ani umundurowany, (II) ani uzbrojony (III) i nie bierze udziału w działaniach zbrojnych (np. znajduje się na przepustce bądź urlopie). Taka sytuacja może wystąpić np. w stosunku do rannych i chorych – wówczas przysługuje im status jeńca wojennego z samego faktu bycia członkiem sił zbrojnych^[23]. A Szpak zaznacza, że należy uznać, iż członkowie regularnych sił zbrojnych w pierwszej kolejności są kombatantami z racji samego faktu przynależenia do państwowych struktur wojskowych^[24]. Wymóg umundurowania ma charakter zwyczajowo przyjęty, jego brak może prowadzić do naruszeń dyscyplinarnych wynikających z regulaminów wojskowych danego państwa, ale w świetle art. 4 ust. A pkt. 1 III Konwencji Genewskiej z 1949 r. nie jest to konstytutywny wymóg statusu jeńca wojennego^[25]. Podobne stanowisko wyraził T. Pfanner^[26]. Wymagania określone na gruncie art. 4 ust. A pkt. 2 dotyczą w pierwszej kolejności jednostek ochotniczych oraz milicji, niebędących organiczną częścią sił zbrojnych^[27]. W konse-

^[19] „Under these conditions, as well as those of the second sentence of this paragraph, all armed forces are “regular”, whether they are established by a State in pursuance of appropriate laws, or by another Party to the conflict using its own methods, or even if they have risen spontaneously. Wearing or not a uniform or outfit is not a decisive criterion for the status of the individual concerned, as we will see in the examination of Article 44 even though the command must require, subject to certain exceptions, that it be worn. Neither can a decisive criterion be found in the fact that individual combatants effectively respect the rules of international law applicable in cases of armed conflict”. Zob.: Y. Sandoz, C. Swinarski, B. Zimmermann, *Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949*, Genewa 1987, s. 512-513.

^[20] Tamże, s. 520.

^[21] „Thus nothing has changed on this point regarding the recognized practice of States: a combatant of the regular army who engages in hostile acts in civilian clothing, without being able to rely on the conditions described in the second sentence of paragraph 3, is open to the accusation of perfidy (Article 37 Prohibition of perfidy, paragraph 1(c)). 90 This does not mean that a combatant of a regular army can never dispense with wearing a uniform while he is engaged in hostile acts. However, this possibility is open to him, as we have seen above, 91 only in the same situations and under the same exceptional conditions as those which apply to members of guerrilla forces. Although not explicitly stated, this article is primarily aimed at guerrilla fighters”. Tamże, s. 542.

^[22] D. Fleck, *The Handbook of International Humanitarian Law*, Oxford 1995, s. 76.

^[23] Art. 1 *Konwencji Genewskiej o polepszeniu losu chorych i rannych w armiach czynnych*, podpisanej dnia 27 lipca 1929 r.

^[24] A. Szpak, *Międzynarodowe prawo humanitarne*, Toruń 2014, s. 101-102.

^[25] I. Detter, *The Law of War*, Nowy Jork 2016, s. 157.

^[26] „The early drafters of the 1899 and 1907 Hague Conventions and Regulations, but also the drafters of the 1949 Geneva Conventions, considered that regular armed forces implicitly have all those characteristics, thereby also meeting the criteria pertaining to identification, and that there was consequently no need to specify those requirements for the said forces. This does not necessarily mean that the individual members do not qualify as prisoners of war if they do not fulfil them. States Parties are expected to take the requisite steps to give effect to these implied elements and specifically ensure that the members of their armed forces distinguish themselves from the civilian population, usually by wearing a military uniform”. Por.: T. Pfanner, *Military Uniforms and the Law of War*, „International Review of the Red Cross” 2004, nr 853, s. 111.

^[27] Pogląd ten nie jest jednolity. Y. Dinstein wskazuje, że w stosunku do personelu regularnych sił zbrojnych istnieje domniemanie, że spełniają one wymagania określone na gruncie art. 1 *Regulaminu Haskiego z 1907 r.* oraz art. 4

kwencji, urlopowany członek sił zbrojnych danego państwa, równoległe do posiadanego statusu jeńca wojennego, może być także traktowany jako legalny cel wojskowy^[28]. Nie zmienia powyższego wniosku okoliczność noszenia cywilnego ubioru. Przepis art. 37 I Protokołu Dodatkowego określający katalog czynów wiarolomnych stanowi o *udawaniu statusu osoby cywilnej lub niekombatanta* – sam fakt noszenia cywilnego ubrania nie przesądza jeszcze o istnieniu zamiaru ukrycia swojego prawdziwego statusu, zwłaszcza jeśli osoba przy pierwszej czynności informuje stronę zatrzymującą o przynależności do sił zbrojnych^[29].

Elementy wpływające na status Nadii Sawczenko jako jeńca wojennego

W pierwszej kolejności należy wskazać, że status Nadii Sawczenko jako jeńca wojennego wynika z jej faktu przynależności do ukraińskich sił powietrznych (art. 44 ust. 1 I Protokołu Dodatkowego). Nie zmienia powyższej oceny okoliczność, że w chwili zatrzymania znajdowała się na urlopie i była z dala od macierzystej jednostki, a nawet fakt posiadania cywilnego ubrania w chwili zatrzymania (co w świetle nagrania udostępnionego w Internecie jest wątpliwy). Nie podważa to twierdzenia, że jednym z zasadniczych komponentów wpływających na status kombatanta jest zdolność odróżnienia od niewalczących. *Prima facie* oznaką takie rozróżnienia jest umundurowanie – co leży głównie w interesie walczących. Ukraina jako państwo może ponosić z tego tytułu odpowiedzialność jako podmiot prawa międzynarodowego (za naruszenie zwyczajowego prawa nakazującego żołnierzom sił zbrojnych noszenie mundurów), a żołnierz może narazić się na postępowanie dyscyplinarne, lecz nie wpływa to na jego status jako jeńca wojennego. Wszelkie wątpliwości w tej mierze usuwa przyjęcie, że Sawczenko w chwili zatrzymania była umundurowana oraz nosiła broń.

Po drugie, Nadia Sawczenko działała organizacyjnie w ramach struktur batalionu *Ajdar* sformowanego jako formacja obrony terytorialnej, podległa siłom zbrojnym Ukrainy i traktowana jako jej część (przy założeniu spełnienia wymogu istnienia odpowiedzialnego dowództwa oraz systemu dyscypliny). Więcej wątpliwości mogłoby powstać w kontekście statusu członków batalionów ochotniczych bądź innych nieregularnych jednostek walczących na wschodzie Ukrainy, w szczególności w świetle definicji sił zbrojnych wskazanych na gruncie art. 43 I Protokołu Dodatkowego Konwencji Genewskich z 1977 r. (brak odpowiedzialnego dowództwa bądź też kwestia dyscypliny pozwalającej na stosowanie norm *ius in bello*). Status batalionów Gwardii Narodowej (np. *Azov* i *Donbas*) musiałby zostać rozstrzygnięty poprzez odwołanie się wewnętrznych przepisów zarządzających organizację sił zbrojnych Ukrainy. Brak zakwalifikowania tych formacji do kategorii określonej na gruncie art. 43 I Protokołu Dodatkowego z 1977 r. oznacza, że status członków tych jednostek byłby oceniany w świetle przesłanek wynikających z art. 4 ust. A pkt. 2 III Konwencji Genewskiej z 1949 r. Również w powyższej sytuacji mogłyby

ust. A pkt. 2 III Konwencji Genewskiej z 1949 r. Domniemanie to ma charakter wzruszalnego, w konsekwencji zaś autor uznaje, że wymogi odnoszące się do jednostek ochotniczych obowiązują *per se* także w stosunku do regularnych sił zbrojnych. Zob.: Y. Dinstein, *The Conduct of Hostilities under International Humanitarian Law*, Cambridge 2004, s. 36. Kontrowersja na tle powyższego stanu prawnego zaistniała w stosunku do pojmanych Talibów zaraz po zakończeniu pierwszej fazy konfliktu zbrojnego w październiku 2001 r., uznawanego czasowo za międzynarodowy konflikt zbrojny. Rząd Stanów Zjednoczonych odmówił zatrzymanym bojownikom statusu jeńców wojennych, uznając ich za członków regularnych sił zbrojnych Afganistanu, jednakże niespełniających wszystkich wymagań art. 4 ust. A pkt. 2 III Konwencji Genewskiej z 1949 r.

^[28] „A soldier on leave and out of uniform is still a soldier”. Zob.: I. Henderson, *The Contemporary Law of Targeting*, Leiden 2009, s. 83.

^[29] A.P.V. Rogers, *Law on the Battlefield*, Manchester 2006, s. 35, por. przypis nr 21.

powstać pewne wątpliwości w zakresie wykazania istnienia jednolitego dowództwa oraz wymogu prowadzenia operacji zgodnych z prawami i zwyczajami międzynarodowymi (wskazywane są liczne przypadki nadużyć międzynarodowego prawa humanitarnego przez powyższe formacje)^[30]. Konwencja rozstrzyga, że status zatrzymanej osoby winien być określony po przeprowadzeniu postępowania sądowego, jeżeli jego jednoznaczne ustalenie napotyka określone trudności – do tego momentu działa domniemanie, że dana osoba ma status jeńca wojennego^[31].

Konsekwencje uznania Nadii Sawczenko za jeńca wojennego

Najpoważniejszym skutkiem uznania statusu jeńca wojennego jest zasada tzw. immunitetu walczących, która uniemożliwia ściganie i karanie osób za udział w działaniach zbrojnych oraz dokonywanie aktów zgodnych z międzynarodowym prawem humanitarnym^[32]. W konsekwencji, cały proces związany z zatrzymaniem Sawczenko, jak również jej potencjalnym sądzeniem, winien zostać poddany reżimowi określoneemu na gruncie III Konwencji Genewskiej z 1949 r. o traktowaniu jeńców wojennych od samego początku dostania się we władze nieprzyjaciela (art. 5 Konwencji).

Osoba legitymująca się takim statusem nie może być przetrzymywana w zakładzie karnym (art. 22), zakazane jest stosowanie względem niej jakichkolwiek tortur oraz innych zachowań uchybiających ich czci (art. 13 i 14), a także państwo ma obowiązek zagwarantować względem niej specyficzny charakter postępowania sądowego. Ochrona wynikająca z immunitetu kombatananta nie obejmuje czynów związanych z naruszeniem prawa międzynarodowego humanitarnego – w szczególności tych, które są traktowane jako *poważne naruszenia* określone na gruncie art. 85 I Protokołu Dodatkowego^[33]. W tym wypadku, jeżeli ukraińska pilotka faktycznie przyczyniła się do udziału w śmierci osób niewalczących na polu walki, wypełniając tym samym znamiona poważnego naruszenia I Protokołu Dodatkowego z 1977 r. opisane na gruncie art. 85 w/w regulacji, to tryb postępowania sądowego jest określony w art. 82 – 108 III Konwencji Genewskiej z 1949 r. Art. 82 Konwencji stanowi, że jeńcy wojenni podlegają ustawom i regulaminom na takiej samej zasadzie jak członkowie sił zbrojnych państwa zatrzymującego, z kolei art. 84 podnosi, że właściwe do sądenia jeńca wojennego są tylko sądy wojskowe (z wyjątkiem, gdy ustawodawstwo państwa zatrzymującego zezwala na sądenie własnych żołnierzy przez sądy cywilne). Autorzy komentarza na blogu prawniczym *EJIL:Talk!* poświęconemu sytuacji Sawczenko, wskazują, że na podstawie przepisów rosyjskiego kodeksu postępowania karnego w Federacji Rosyjskiej personel wojskowy może być sądzony tylko przez właściwe sądy wojskowe, upatrując w procesie Sawczenko m.in. naruszenia art. 5 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności (EKPC)^[34].

Istnieje jednak także drugi fundamentalny warunek jaki winien zostać spełniony w kontekście Sawczenko. Kategoria jeńców wojennych jako osób pozostających pod szczególną ochroną międzynarodowego prawa humanitarnego może zaistnieć jedynie w wypadku międzynarodowego konfliktu zbrojnego^[35]. Oznacza to konieczność stwierdzenia zaistnienia powyższego stanu w relacjach pomiędzy Federacją Rosyjską a Ukra-

^[30] Global Rights Compliance, *The Enforcement of International Humanitarian Law in Ukraine*, Londyn 2016, s. 160 i n.

^[31] R. Bierzanek, *Wojna a prawo międzynarodowe*, Warszawa 1982, s. 134.

^[32] E. Crawford, A. Pert, *International Humanitarian Law*, Cambridge 2015, s. 88.

^[33] E. Crawford, *Combatants*, w: *Routledge Handbook of the Law of Armed Conflict*, red. R. Liivoja, T. McCormack, Nowy Jork 2016, s. 131-132.

^[34] I. Nuzov, A. Quitin, *The Case of Russia's Detention of Ukrainian Military Pilot Savchenko under IHL*, „EJIL:Talk”, 3.03.2015.

^[35] D. Murray, *Practitioners' Guide to Human Rights Law in Armed Conflict*, Oxford 2016, s. 176.

iną w chwili zatrzymania ukraińskiej pilotki. Przyjęcie, że na wschodzie Ukrainy ma miejsce konflikt o charakterze niemiędzynarodowym powoduje, że osoby, które zostaną schwytane przez członków nieregularnych niedysponują statusem jeńca wojennego, a są chronione jedynie przepisem tzw. wspólnego art. 3 IV Konwencji Genewskiej z 1949 r. zapewniającego minimum ochrony w niemiędzynarodowych konfliktach zbrojnych^[36]. S. Sivakumaran wskazuje, że kontekst jeńców wojennych jest jedną z najpoważniejszych różnic pomiędzy prawem konfliktów zbrojnych o charakterze międzynarodowym i wewnętrznym, także w płaszczyźnie prawa zwyczajowego^[37]. Konsekwencją powyższego jest brak możliwości powoływania przez Sawczenko na ochronę prawa międzynarodowego wynikającą ze statusu jeńca wojennego oraz możliwość jej sądenia jako osoby podejrzanej i oskarżonej o zabójstwo obywateli rosyjskich poza granicami państwa.

Pytaniem otwartym pozostaje wciąż możliwość przyjęcia, że samo zatrzymanie Nadii Sawczenko przez rosyjski wywiad lub przez rozłamowe grupy zbrojne znajdujące się pod efektywną kontrolą Federacji Rosyjskiej jest wystarczające do przyjęcia stanu międzynarodowego konfliktu zbrojnego – co jest zbieżne z ogólnym spojrzeniem MKCK na kwestie niskiego poziomu intensywności międzynarodowego konfliktu zbrojnego (co samo w sobie jest zagadnieniem kontrowersyjnym i nieuznanym jednoznacznie w doktrynie, o czym wskazywał już raport Instytutu Prawa Międzynarodowego z 2010 r.)^[38].

Podsumowanie

Kazus Nadii Sawczenko można z całą pewnością traktować jako swoisty „papier lakmusowy” konfliktu zbrojnego na wschodzie Ukrainy. Specyficzna sytuacja prawna ukraińskiej pilotki, a także ostateczne rozstrzygnięcie jej statusu zależy w pierwszej kolejności od determinacji charakteru starć zbrojnych na Donbasie. Tylko w sytuacji międzynarodowego konfliktu zbrojnego pomiędzy Ukrainą a Federacją Rosyjską można mówić o istnieniu statusu jeńca wojennego i związanej z tym ochrony prawnomiędzynarodowej przed postępowaniami sądowymi sprzecznymi z istotną immunitetu walczących. Z uwagi na fakt zawiśnięcia sprawy Sawczenko przed Europejskim Trybunałem Praw Człowieka, należy z uwagą śledzić, czy sąd strasburski zdecyduje się na dokonanie ustaleń w przedmiocie elementarnego zagadnienia statusu działań zbrojnych.

Bibliografia:

- Bierzanek R., *Wojna a prawo międzynarodowe*, Warszawa 1982.
 Crawford E., Pert A., *International Humanitarian Law*, Cambridge 2015.
 Detter I., *The Law of War*, Nowy Jork 2016.
 Dinstein Y., *The Conduct of Hostilities under International Humanitarian Law*, Cambridge 2004.
 Feygin M., *Russia's illegal prisoners of war*, „Washington Post”, 24.12.2014.
 Fleck D., *The Handbook of International Humanitarian Law*, Oxford 1995.
 Henderson I., *The Contemporary Law of Targeting*, Leiden 2009.
 International Law Association, *Use of Force Final Report on the Meaning of Armed Conflict in International Law*, The Hague Conference 2010.
Konwencja dotycząca praw i zwyczajów wojny lądowej (IV Konwencja Haska), Haga, 18 paź-

^[36] G.D. Solis, *The Law of Armed Conflict: International Humanitarian Law in War*, Cambridge 2015, s. 205.

^[37] S. Sivakumaran, *The Law of Non-International Armed Conflict*, Oxford 2015, s. 513.

^[38] „Z punktu widzenia międzynarodowego prawa humanitarnego na pytanie co do stosowalności Konwencji w określonej sytuacji odpowiedź jest łatwa: gdy tylko siły zbrojne jednego państwa znajdują się wobec rannych lub poddających się członków sił zbrojnych innego państwa”. Por.: H. Petter-Gasser, *Międzynarodowe prawo humanitarne. Wprowadzenie*, Bielsk Podlaski 1993, s. 24; International Law Association, *Use of Force Final Report on the Meaning of Armed Conflict in International Law*, The Hague Conference 2010.

dziennika 1907 r. (Dz. U z 1927r., nr 21, poz. 161) i *Regulamin dotyczący praw i zwyczajów wojny lądowej* (Regulamin Haski z 1907 r.), Haga, 18.10.1907.

Konwencja genewska o polepszeniu losu chorych i rannych w armjach czynnych, podpisana dnia 27 lipca 1929 r. (Dz. U. 1932, nr 103, poz. 864).

Konwencja o traktowaniu jeńców wojennych (III Konwencja Genewska), Genewa, 12 sierpnia 1949 r. (Dz. U. z 1956 r., nr 38, poz. 175, załącznik).

Murray D., *Practitioners` Guide to Human Rights Law in Armed Conflict*, Oxford 2016.

Nuzov I., Qutin A., *The Case of Russia's Detention of Ukrainian Military Pilot Savchenko under IHL*, „EJIL:Talk”, 3.03.2015.

Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, *Report on the human rights situation in Ukraine 16 February to 15 May 2016*.

Petter-Gasser H., *Międzynarodowe prawo humanitarne. Wprowadzenie*, Bielsk Podlaski 1993.

Pfanner T., *Military Uniforms and the Law of War*, „International Review of the Red Cross” 2004, nr 85.

Piątkowski M., *A Brief History of the Law of Aerial Warfare*, Beau Bassin 2017.

Pictet J.S., *The Geneva Conventions of 12 August 1949, III – Geneva Convention Relative to the Treatment of Prisoners of War*, Genewa 1960.

Protokół dodatkowy do konwencji genewskich z 12 sierpnia 1949 r., dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych, Genewa, 8.06.1977. (Dz. U. z 1992 r., nr 41, poz. 175, załącznik).

Rogers A.P.V., *Law on the Battlefield*, Manchester 2006.

Sandoz Y., Swinarski C., Zimmermann B., *Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949*, Genewa 1987.

Sivakumaran S., *The Law of Non-International Armed Conflict*, Oxford 2015.

Solis G.D., *The Law of Armed Conflict: International Humanitarian Law in War*, Cambridge 2015.

Szpak A., *Międzynarodowe prawo humanitarne*, Toruń 2014.

Verzijl J.H.W., *International Law in Historical Perspective: The Laws of War. Part IX-A*, Leiden 1978.

Батальоны территориальной обороны будут подчиняться Генштабу и председателям ОГА - Пашинский, https://www.ukrinform.ru/rubric-other_news/1656231-bataloni_territorialnoy_oboroni_budut_podchinyatsya_genshtabu_i_predsdatelyam_oga___pashinskiy_1629261.html.

Spoleczno-polityczna sytuacja a problem separatyzmu na Zakarpaciu po Rewolucji Godności

Socio-Political Situation in the Light of an Issue of Separatism in Zakarpattia in the Aftermath of the Revolution of Dignity

Summary. Paper is devoted to the issue of separatism in Zakarpattia, one of the provinces (oblasts) of Ukraine, in the aftermath of the Revolution of Dignity. Author analyses two possible sources of separatism that can affect the territorial integrity of the Ukrainian state (or can weaken the state capacity), on the one hand the Ruthenian National Movement (supported by the Russian Federation), while on the other represented by the Hungarian minority, directly influenced by Hungary.

Keywords: Zakarpattia, autonomy, separatism, Ukrainian-Hungarian relations, Rusyns, the Ruthenian National Movement

W dniu 20 lutego 2014 r. obwód zakarpacki, jako pierwszy spośród regionów Ukrainy, wypowiedział posłuszeństwo władzy prezydenta Wiktora Janukowycza. Obywatelski potencjał proukraiński został jednak szybko utracony. W rejonie Zakarpacia na Ukrainie swoje interesy lokują państwa ościenne, głównie Węgry, Słowacja i Rumunia. Ten wielonarodowy region pogranicza, charakteryzujący się niskimi wynikami ekonomicznymi i złożoną historią, jest słabo zintegrowany z innymi regionami Ukrainy i podatny na wpływy zewnętrzne wykorzystujące środowiska mniejszości narodowych i etnicznych do wzmocnienia swojej pozycji w bilateralnych negocjacjach. Odśrodkowe tendencje separatystyczne i autonomizujące w regionie stają się częścią geopolitycznej strategii podziałów w Europie Środkowo-Wschodniej kreowanej przez Federację Rosyjską w dialogu z państwami postsowieckimi.

Wiosną 2016 r. deputowani obwodu zakarpackiego podpisali apel do Rady Najwyższej i Prezydenta Ukrainy z żądaniem nadania regionowi autonomii zgodnie z wolą wyborców z 1991 r. Przypomnijmy, że w referendum za specjalnym statutem obwodu opowiedziało się 546 450 osób, w tym przedstawiciele mniejszości narodowych i grup regionalnych^[2]. W dialogu i negocjacjach społecznych prowadzonych na linii władze centralne–rada obwodowa–organizacje mniejszościowe argument tego konkretnego aktu nieuznania wyników społecznego obywatelskiego wyboru jest podnoszony do chwili obecnej jako kluczowy i decydujący. Podstawową cechą charakterystyczną dla regionu zakarpackiego jako pogranicznego jest dominująca rola większościowej grupy ukraińskiej i całkowity brak partnerskich stosunków z grupami mniejszościowymi. Dominacja zaznacza się na wszystkich płaszczyznach sfery publicznej: samorządowej, prawnej, ekonomicznej, oświatowej czy kulturalnej.

Od 1991 r. w obwodzie funkcjonuje dobrze zorganizowany ruch Rusinów Karpac-

^[1] dr Magdalena Lachowicz, Wydział Historyczny, Instytut Wschodni, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, malachow@amu.edu.pl.

^[2] 1 grudnia 1991 r. jednocześnie z referendum niepodległościowym odbyło się na Zakarpaciu referendum w sprawie ustanowienia „specjalnego samorządu” (autonomii regionalnej). Opcję tę poparło 78% głosujących (również Ukraińcy, Węgrzy czy Rusini). М. Болдижар, *Державність на Закарпатті. Події, факти, оцінки*, Užhorod 2003, s. 128.

kich, podzielony na dwa nurty: o charakterze politycznym-autonomizującym i kulturowym. Pierwszy z nich wielokrotnie dążył do dezintegracji państwa ukraińskiego po 1991 r. w jej aktualnym kształcie i do rewizji granic. Jego liderzy dążyli do powołania tworu politycznego w postaci Republiki Podkarpackiej. Drugi nurt wyraźnie skłaniał się w stronę ochrony prawa do swobodnego rozwoju kultury rusińskiej jako kultury autonomicznej wobec większościowego masywu narodu ukraińskiego i wykreowania systemu edukacji w języku rusińskim. Celem jednoczącym oba kierunki było i jest dążenie do uzyskania na Ukrainie statusu mniejszości narodowej definiowanej jako naród karpatoorusiński, czyli czwarty naród wschodniosłowiański odrębny od ukraińskiego. W obecnej sytuacji osiągnięcie konsensusu między rusińskimi liderami etnicznymi a władzą wydaje się być odległe.

W obwodzie zakarpackim zamieszkuje również największe skupisko mniejszości węgierskiej na Ukrainie, funkcjonującej w oparciu o sieć organizacji mniejszościowych i instytucji edukacyjnych, działających zgodnie z wynegocjowanymi zapisami bilateralnych umów z państwem węgierskim i uzgodnieniami wewnętrznymi wypracowanymi w toku negocjacji z władzami ukraińskimi w różnych okresach niepodległości po 1991 r. Po Rewolucji Godności w 2014 r. wyraźnie nasiliły się naciski ze strony władz Węgier wobec rządu w Kijowie, mające utrzymać obecny status mniejszości węgierskiej w jej uprzywilejowanej pozycji lub poprawić ochronę jej praw i pogłębić zakres autonomii kulturowo-narodowej, w tym edukacji w języku węgierskim.

Pozycja obu wspólnot w regionie wydaje się być zatem diametralnie różna pod kątem statusu, ochrony prawnej, systemu edukacji, możliwości partycypowania w ukraińskich środkach finansowych, jak i pod względem wsparcia zewnętrznego ze strony drugiego państwa, tzw. ojczyzny. W artykule skupię się jednak na tych dwóch wspólnotach, węgierskiej i rusińskiej, nie bez przyczyny. Niewątpliwie bowiem do momentu Rewolucji Godności były one postrzegane jako główne środowiska niosące zagrożenie dla bezpieczeństwa i integralności państwa ukraińskiego. Myślę tu zarówno tzw. separatyzmie rusińskim, jak i analogicznie o autonomistycznych hasłach głoszonych przez przedstawicieli mniejszości węgierskiej z wyraźnym poparciem Węgier. Czas odpowiedzieć na kluczowe pytanie, czy Rewolucja Godności przyniosła jakąkolwiek transformację społeczną regionu zakarpackiego? Jakie były i aktualnie są dla tych wspólnot konsekwencje konfliktu rosyjsko-ukraińskiego, zarówno w wymiarze doświadczenia ATO, debat nad separatyzmem donieckim i ługańskim, jak i aneksji Krymu? Czy może reforma decentralizacji państwa stanie się dla nich szansą na pogłębienie niezależności Zakarpacia wobec Kijowa? Z pewnością bez silnej ingerencji z zewnątrz potencjał obu tych ruchów był, zarówno przed Rewolucją Godności, jak i po niej, dość niski. Nie wolno przy tym zapominać, że grupy te stanowiły i nadal stanowią istotny element w rosyjskiej polityce destabilizującej sytuację w regionie.

Pamiętajmy również, że zagrożeniem dla stabilności całego regionu pogranicza polsko-słowacko-ukraińskiego, w tym Zakarpacia, są pogłębiające się po Rewolucji Godności problemy związane z przestępczością zorganizowaną, w tym przestępczością graniczną, która rozprzestrzeniła się na Ukrainie wskutek pauperyzacji społeczeństwa. Działania korupcyjne, mafijne sieci i przemyt charakteryzują się tendencjami wzrostowymi, a w powiązaniu z równoczesnym nasileniem w regionie działalności grup skrajnie nacjonalistycznych czy zideologizowanych, jak np. Prawy Sektor^[3], decydują o dezin-

^[3] W dniu 31 maja 2016 r. prezes oddziału „Prawego Sektora” na Zakarpaciu, Oleksandr Saczko, usłyszał akt oskarżenia o podejrzenie bandytyzmu, umyślnego oporu przeciwko organom ścigania, zakłócanie porządku publicznego, morderstwa, organizowanie i kierowanie gangiem, i innych poważnych przestępstw (łącznie 15 przestępstw).

tegracji sfery bezpieczeństwa tak istotnej dla życia autochtonicznych mieszkańców obwodu. W konsekwencji następuje niekorzystna zmiana w postrzeganiu centralnych władz ukraińskich. Incydent w Mukaczewie z lipca 2015 r.^[4] ukazał słabość państwa wobec problemu lokalnych konfliktów na gruncie mafijno-biznesowym i naruszył dobry wizerunek państwa ukraińskiego w krajach ościennych, w tym szczególnie na Węgrzech. Tadeusz Iwański i Piotr Żochowski wskazują na wzrost problemu aktywności zbrojnych grup niepodlegających kontroli aparatu państwowego i oddanie regionalnym grupom władzy swobody w regionach (przykładem jest klan Wiktora Bałohy na Zakarpaciu)^[5]. W rezultacie działań w Mukaczewie, Janos Lazar^[6] publicznie oświadczył, że w sytuacji eskalowania sytuacji w obwodzie zakarpackim Republika Węgierska przyjmie etnicznych Węgrów jako uchodźców. Przyznano, że węgierscy agenci podjęli na Ukrainie działania w celu ochrony węgierskiej mniejszości i interesów Węgieł. Kijów w odpowiedzi odwołał węgierskiego ambasadora, a gubernator Hennadij Moskał z powodu bezradności wobec problemu przestępczości zorganizowanej złożył rezygnację z funkcji szefa regionalnej administracji państwowej obwodu zakarpackiego^[7]. Po 2016 r. aktywność Służb Bezpieczeństwa Ukrainy w regionie znacznie wzrasta.

Zakarpacie a polityczny rusinizm^[8]

Liczba Rusinów zadeklarowanych w spisie jako etnograficzna grupa narodu ukraińskiego stanowiła niewiele ponad 10 tys. osób. Ukraina jest jedynym krajem w Europie, gdzie Rusini nie posiadają autonomicznego statusu prawnego i są uznawani za część narodu ukraińskiego. Według danych liderów i towarzystw rusińskich, np. Towarzystwa im. Aleksandra Duhnowicza, liczebność zbiorowości sięga około 900 tys.

W celu właściwego zrozumienia sytuacji Rusinów Karpackich i ich stanowiska po Rewolucji Godności należy przeprowadzić analizę wcześniejszych działań podejmowanych przez separatystyczny odłam ruchu rusińskiego^[9] pod przewodnictwem Duchownego Protoreja – Ojca Dmytra Sydora^[10]. Duchowny jest najbardziej znanym przedstawicielem Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego zasłużonym na polu działalności na rzecz wspólnoty rusińskiej na Zakarpaciu, jej rozwoju kulturalnego, ale i politycznego^[11]. Jest jednym z najbardziej barwnych liderów etnicznych, podejmujących aktywną

[4] Zbrojne stracie Ochotniczego Korpusu Ukraińskiego, powołanego przez Prawy Sektor, z ukraińskimi siłami porządkowymi lokalnej milicji i współpracownikami deputowanego do Rady Najwyższej Michajły Łani miało miejsce w lipcu 2015 r. (Operacja „Przechwyty”).

[5] T. Iwański, R. Żochowski, *Zajazd na Mukaczewo przejawem słabości systemowej Ukrainy*, „Analizy OSW”, 15.07.2017, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2015-07-15/zajazd-na-mukaczewo-przejawem-slabosci-systemowej-ukrainy> (dostęp 9.09.2017).

[6] János Lázár – szef gabinetu premiera Węgieł, polityk partii Fidesz.

[7] O. Friesen, *Rumuni i Węgrzy na Ukrainie. Milczące mniejszości?*, „Geopolityka.pl”, 4.12.2015, <http://geopolityka.org/analizy/oleg-friesen-rumuni-i-wegrzy-na-ukrainie-milczace-mniejszości> (dostęp 10.09.2017).

[8] Termin „polityczny rusinizm”, jest zaczerpnięty z literatury ukraińskiej, wymiennie zwany jest w literaturze przedmiotu także separatyzmem rusińskim; Por.: Ю. Балєга, *Політине русинство і будівництво української держави*, Użhorod 2003; Ю. Балєга, *Політине русинство, або фенцико-бродіївські привиди на Закарпатті*, Użhorod 2010.

[9] Co istotne dla analizy – bez realnych międzynarodowych konsekwencji. Separatyzm rusiński w skrajnej formie próby powoływania Rusi Podkarpackiej jako tworu państwowego był realizowany trzykrotnie w 1991, 1993 i 2008 r.

[10] Archiprezbiter użhorodzkiej katedry pw. Chrystusa Zbawiciela Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego.

[11] W czynnej służbie jako gospodarz Katedry w Użhorodzie pozostaje niezmiennie od 1992 r. Przyczynił się do rozwoju infrastruktury Cerkwi na Zakarpaciu, w latach 1992-1993 zbudował małą cerkiew pod wezwaniem Cyryła i Metodego, a w 1993 r. zainicjował budowę Chramu Katedralnego Chrystusa Zbawiciela (projekt powstał w Petersburgu). Od zarania swej działalności w niepodległej Ukrainie jest aktywny społecznie. Założył gazetę „Chrześcijań-

rolę w propagowaniu wśród wiernych prawosławnych wizji historiograficznych wykreowanych przez rusińską inteligencję. Pełni czynną rolę w utrwalaniu dziejów karpatorusińskich w postaci mitów wspólnotowych w pamięci grupowej. Powołał do życia jedną z najważniejszych organizacji narodowościowych na Zakarpaciu „Sejm Podkarpackich Rusinów” (Соїм підкарпатських русинів) i aktywnie zaangażował się bez sprzeciwu ze strony Cerkwi w formułowanie politycznego kierunku działalności w zakresie walki o prawo Rusinów Karpackich do samostanowienia narodowego. Od 2002 r. włączył się do czynnej polityki jako deputowany Rady Obwodowej z listy PSPU – Postępowej Partii Socjalistycznej Ukrainy (Natalia Witrenko i Władimir Marczenko), organizacji o prorosyjskim charakterze, opowiadającej się za uznaniem narodu rosyjskiego jako państwowotwórczego, a stąd za uznaniem państwowym języka rosyjskiego jako oficjalnego, za ochroną rosyjskiej kultury i kanonicznego prawosławia (moskiewskiego Patriarchatu). Partia występuje niezmiennie przeciwko polityce Cerkwi Unickiej i Autokefalii Prawosławia Kijowskiego Patriarchatu, ale jest również przeciwna uznaniu OUN-UPA w jako strony walczącej. Jednym z ideologicznych punktów w programie jest federalizacja z uznaniem autonomii Galicji i Zakarpacia. Ojciec Sydor, propagując ideę istnienia narodu karpatorusińskiego, w ogólnoukraiński dyskurs historyczny cerkwi prawosławnej wpisuje elementy mitów etnicznych specyficznych jedynie dla obwodu zakarpackiego, powielanych w środowisku prawosławnym po słowackiej stronie granicy państwowej na tzw. Preszowszczyźnie. Publicznie jako duchowny propaguje mit o etnogenezie Rusinów karpackich od plemienia Białych Chorwatów, który jest dla liderów karpatorusińskich uzasadnieniem własnych aspiracji narodowych i dowodem na odrębność od Ukraińców jako narodu tytularnego.

Niewątpliwie, to wykorzystanie luki, którą pozostawia historiografia proponując wielość hipotez. Biali Chorwaci żyli na terenie Karpat już w piątym wieku jako plemię wysoko rozwinięte, które podzielone w wiekach późniejszych na podkarpackie i przykarpackie, osiedliło się na Bałkanach, ale również w części pozostało na swych terenach autochtonicznych i zostało podbite przez Ruś Kijowską, przyjmując nazwę Rusini. Postaci historyczne istotne z punktu widzenia odrodzenia Rusińskiego to m.in. Cyryl i Metody – ojcowie słowiańskiego piśmiennictwa, pochodzenia rusińskiego, promujący według protoreja język prarusinów plemienia białochorwackiego. Dowodem potwierdzającym stawianą hipotezę miałyby być współczesny żywy język rusiński opierający się elementach leksykalnych języka starocerkiewnosłowiańskiego i cerkiewnosłowiańskiego. Co istotne dla omawianej wizji dziejów, to właśnie Rusini i Bułgarzy 100 lat po przyjęciu chrześcijaństwa dokonali chrztu Rusi Kijowskiej. Stąd też naród rusiński jest sukcesorem i strażnikiem cyrylometodiańskiej tradycji i skodyfikowanego przez bizantyjskich misjonarzy języka. To również dowód na bliższe związki z Europą Zachodnią i włączenie w orbitę kulturową zachodniej, a nie wschodniej kultury.

Pomimo, że tezy duchownego posiadają wątpliwą podstawę naukową to stanowią one silny magnes dla lokalnej społeczności, która w wyniku polityki narodowościowej Ukrainy czasów niepodległości nadal nie uzyskała statusu mniejszości narodowej. Stała się zatem podatnym gruntem dla politycznej separatystycznej działalności działaczy pod przewodnictwem Ojca Sydora popieranym przez autorytet Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego. Idea rusinizmu na Zakarpaciu jest niezmiennie od 1990 r.

ska rodzina” jako organ zakarpackiego Podkarpackiego Towarzystwa im. Cyryla i Metodego, jako członek zespołu redakcyjnego zasiada w gazecie „Nowiny Zakarpacia”. Jest autorem propagowanej w środowisku oświatowym w roli podręcznika „Gramatyki języka rusińskiego”, ponadto Słownika trzyjęzycznego i akademickiego przekładu Ewangelii na język rusiński.

odnoszona do mitu Rusi Podkarpackiej jako tworu politycznego, autonomicznego i samorządowego, stąd oskarżenia o rusiński separatyzm są lokalizowane jednoznacznie terytorialnie. To tu podejmowano szereg kroków o charakterze politycznym. 29 sierpnia 1990 r. Towarzystwo Rusinów Karpaccy wydało w Użhorodzie „Deklarację w sprawie powrotu Obwodu Zakarpaccy do statusu republiki autonomicznej”. Powoływano się na ustalenia Konferencji Pokojowej w Paryżu i traktaty w Saint Germain z 1919 r. i Trianon z 1920 r., na mocy których uznano autonomię Rusi Podkarpackiej, wysunięto żądania przywrócenia dawnego stanu prawnego, analogicznie jak w przypadku Półwyspu Krymskiego, a dokument został przekazany prezydentom ZSRR, Ukraińskiej SRR, Czechosłowacji oraz Organizacji Narodów Zjednoczonych. Zgodnie z ustaleniami traktatowymi z lat 1919-1920 i z ustawą konstytucyjną z 29 lutego 1920 r. Ruś Podkarpacka stanowiła autonomiczny region z odrębnym sejmem, mającym podejmować decyzje z zakresu języka, szkolnictwa, religii, spraw samorządu miejskiego i w innych, w sytuacji gdyby ustawodawstwo czechosłowackie przeniosło je na lokalny sejm. W 1993 r. na czele Rządu Tymczasowego dla Rusi Podkarpackiej stanął profesor Iwan Turianica. Zadeklarowano jednostronne unieważnienie układu Firlinger–Mołotow, konieczna zatem stała się renegocjacja granic. Celem było obok przeprowadzenia w rejonie Rusi Podkarpackiej wolnych wyborów z udziałem międzynarodowych obserwatorów i poinformowanie społeczności międzynarodowej o sytuacji Rusinów na Ukrainie.

Po 2000 r. podziały uległy pogłębieniu. Pod przewodnictwem Sejmu Podkarpackich Rusinów, kierowanego przez o. D. Sydora i z udziałem działaczy Ludowej Rady Rusinów Zakarpacia, zwołano w Mukaczewie I Europejski Kongres Rusinów, na którym powtórzono większość stawianych wcześniej Ukrainie zarzutów i zapowiedziano zwrócenie się o pomoc do Unii Europejskiej, Republiki Czeskiej oraz Federacji Rosyjskiej. 25 października 2008 r. na II Europejskim Kongresie Rusinów ponownie powołano do życia Republikę Rusi Podkarpackiej. Analogicznie wystosowano ultimatum do Rady Zakarpaccy z żądaniem ogłoszenia autonomii Zakarpacia, mającej wejść w życie od dnia 1 grudnia 2008 r., w przypadku odmowy lub braku odpowiedzi, grożąc samodzielnym ogłoszeniem autonomii. Proces ojca D. Sydora zakończył się 19 marca 2012 r. wyrokiem skazującym za „naruszenie integralności terytorialnej Ukrainy” na trzy lata kary pozbawienia wolności w zawieszeniu na dwa lata^[12]. Intensyfikacja działań politycznych jest konsekwencją postawy strony ukraińskiej, negocjacji rusińskiego prawa do samookreślenia przez inteligencję i przedstawicieli władzy państwowej. Publiczne, medialne wypowiedzi protoreja mogą świadczyć bezpośrednio o ingerencji Rosji w wykorzystywaniu sprawy rusińskiej do osłabiania państwowości ukraińskiej. Pamiętajmy o kanonizowaniu w Cerkwii Aleksego Kabaluka – inicjatora odrodzenia religijnego na Zakarpaciu, jednoznacznego zwolennika przyłączenia Zakarpacia do ZSRR. Ruch rusiński wspierały aktywnie: Instytut Krajów Wspólnoty Niepodległych Państw (idee wielkorosyjskie, Deputowany Konstantyn Zatulin), Sojuz Prawosławnych Grażdian, Fundacja Karpatorossija, od 2007 r. Russkij Mir.

Po Rewolucji Godności, Rusini Karpaccy, zjednoczeni w ruchu kulturowym, aktywnie włączyli się w propaństwowy ruch obywatelski, uczestnicząc w organizowaniu Euromajdanu w Użhorodzie i udzielali obywatelskiego poparcia deklarowanej modernizacji politycznej państwa. Rusińskie Zakarpacie deklarowało lojalność w opozycji wobec W. Janukowycza, Rusini angażowali się także w walki na terenie ATO, stając wyrażnie po stronie integralności i niezależności Ukrainy oraz poparcia wobec dążeń

^[12] Wywiad z ojcem D. Sydorem: Ю. Бабий, *Эксклюзивное интервью с главным русином Закарпатья Д. Сидором*, „UA-Reporter.com”, 6.04.2012, <http://ua-reporter.com/novosti/115603> (dostęp 10.04.2012).

stowarzyszeniowych z Unią Europejską.

Zapaść ekonomiczna i kryminalizacja regionu zmienia jednak podejście społeczne. Po Rewolucji Godności i wydarzeniach ukraińskich z 2014 r. do organizacji rusińskich działających w rejonie Zakarpacia i mających wpływ na opinię publiczną należy zaliczyć Ludową Radę Rusinów Zakarpacia z Jewhenem Żupanem na czele oraz nieaspirujące do odgrywania roli politycznej Stowarzyszenie im. Aleksandra Duhnowycza, kierowane przez Juryja Prodana. Jako osobny problem należy zakwalifikować aktywność powołanego w 2008 r. na II Europejskim Kongresie Rusinów rządu wspomnianej Republiki Rusi Podkarpackiej. Na jego czele stoi przebywający w Moskwie Petro Hecko, będący również liderem Sieciowego Ruchu Rusińskiego. Jego aktywność, pomimo oczywistego wsparcia Rosji, nie cieszy się znaczącym poparciem miejscowej ludności^[13]. W lipcu 2015 r. lider Rusinów Karpackich Petro Hecko po incydencie w Mukaczewie wpisał ruch w anty-ukraińską narrację – oświadczył publicznie, że wzrost aktywności zbrojnych ugrupowań nacjonalistycznych na Zakarpaciu spowoduje, że miejscowa ludność będzie intensywniej dążyła do autonomii regionu^[14].

Zakarpacie jako region wpływu państw ościennych: Ukraina a Węgry

W 2010 r. parlament Węgier przyjął ustawę pozwalającą obywatelom byłych republik radzieckich na uzyskiwanie obywatelstwa zgodnie z uproszczoną procedurą w drodze repatriacji lub naturalizacji. Warunkiem otrzymania węgierskiego paszportu jest wykazanie węgierskiego pochodzenia etnicznego. Obywatelstwo mogą uzyskać te osoby, których przodkowie żyli na Węgrzech lub na tzw. terytoriach podporządkowanych Węgrom do 1945 r., w tym Słowacji, Transylwanii, Wojwodinie oraz Zakarpaciu, i które posługują się językiem węgierskim^[15].

Na Zakarpaciu mniejszość węgierska jest największą wspólnotą nieukraińską w regionie liczącą według spisu powszechnego z 2001 r. – 151 516 na ogólną liczbę 1 254 614 obywateli^[16]. Zgodnie ze statystykami, ludność węgierska w obwodzie zakarpackim stanowi 67% społeczności rejonu berehowskiego, 35% użhorodzkiego, 25% winohradowskiego oraz 12% mukaczewskiego. Nieznaczna część zamieszkuje rejon Tiaczewa i Chustu^[17]. Skala posiadania podwójnego obywatelstwa ukraińsko-węgierskiego, przypomnijmy – przy istnieniu zakazu takowego na gruncie prawodawstwa Ukrainy, ukazuje z jednej strony siłę wpływów węgierskich w regionie, ale i egzystencjalną potrzebę ułatwienia czy umożliwienia funkcjonowania obywateli obwodu jako obywateli Unii Europejskiej (przy wstępnym etapie negocjacji stowarzyszeniowych Ukrainy). Milczenie władz centralnych wobec łamania prawa przez zakarpackich węgierskojęzycznych obywateli i przyjmowania drugiego węgierskiego obywatelstwa jest wyrazem bezsilności

^[13] T. Iwański, R. Żochowski, dz. cyt. (dostęp 9.09.2017).

^[14] O. Friesen, dz. cyt. (dostęp 9.09.2017).

^[15] Obywatelstwa węgierskiego można się zrzec dobrowolnie zwracając się w tej sprawie pisemnie do Prezydenta Republiki Węgierskiej. Obywatelstwo to można również utracić w wyniku sfalszowania dokumentów w procesie naturalizacji.

^[16] Por.: dane spisu z podziałem na poszczególne rejony obwodu – *Ethnic composition of Ukraine*, 2001, <http://pop-stat.mashke.org/ukraine-ethnic2001.htm> (dostęp 9.09.2017).

^[17] Dane ze spisu podają zgodnie z narodowością: Ukraińcy – 1.010,1 tys., co stanowi 80,5%, Węgrzy – 151,5 tys. – 12,1%, Rumuni – 32,1 tys. – 2,6%, Rosjanie – 31,0 tys. – 2,5%, Cyganie – 14,0 tys. – 1,1%, Słowacy – 5,6 tys. – 0,5%, Niemcy – 3,5 tys. – 0,3%, Czesi, Polacy, Żydzi, Białorusini, Ormianie, Azerowie i inni – 0,4%. Ogółem 76 narodowości (z pominięciem wyodrębnienia grupy rusińskiej, której większość weszła w skład narodu ukraińskiego). Na tle innych obwodów Ukrainy obwód zakarpacki ma niewielką liczbę bezwzględną ludności i – z powodu małej powierzchni – nieco wyższą od przeciętnej gęstość zaludnienia (98 osób na km²).

wobec wzrostowej dynamiki procesu oraz lęku wobec realnego zagrożenia tendencjami migracyjnymi. Polityka władz węgierskich wobec Węgrów za granicą mająca na celu integrację społeczną, kulturową, a przede wszystkim ekonomiczną w jej wymiarze realnym^[18], nie tylko ideologicznym, będzie się w rejonie państw środkowo-wschodnich natomiast tylko nasilać. W okresie od 2010 do końca 2016 r. (od momentu wprowadzenia uproszczonej procedury otrzymania obywatelstwa Węgier) wystosowano łącznie 825 tys. podań, z czego wydano 762 tys. węgierskich paszportów. Ogólna liczba tzw. rezydentów węgierskich w rejonie Zakarpacia wynosi według węgierskich danych 118 498 osób. Kwestie nadawania obywatelstwa zostały w podniesione przez Semjéna w listopadzie 2017 r. jako argument w węgiersko-ukraińskim konflikcie w kwestii reformy oświaty. Zostały wyrażone także żądania rozwiązania kwestii regulującej status podwójnego obywatelstwa na Ukrainie^[19]. Pamiętajmy, że Viktor Orbán wezwał Kijów do rozszerzenia zakresu praw mniejszości węgierskiej już w maju 2014 r., wkrótce po wybuchu walk na Donbasie.

Mniejszość węgierska w procesie instytucjonalizacji

Proces instytucjonalizacji życia wspólnotowego Węgrów na Ukrainie jest bardzo zaawansowany. Przedstawiciele mniejszości zrzeszeni są w wielu organizacjach społecznych i towarzystwach, a podział odzwierciedla węgierską scenę polityczną. Związek Kulturalny Zakarpackich Węgrów (KMKSZ, lider Wasyl Brenzowycz, org. László Brenzovics), związany jest z partią Fidesz premiera V. Orbána, zaś Demokratyczny Związek Węgrów Ukrainy (UMDSZ, lider László Zubánics), współpracuje z Węgierską Partią Socjalistyczną Atilli Mesterhazy`ego. Węgrzy Zakarpacia są grupą aktywną politycznie. Oba ugrupowania działają na Ukrainie od początku lat 90. XX w. KMKSZ współpracował z partiami narodowo-demokratycznymi – jak Nasza Ukraina Wiktora Juszczenki czy obecnie Blok Petra Poroszenki, zaś UMDSZ w ostatnich latach z Partią Regionów W. Janukowycza^[20]. Funkcjonuje także Partia Węgrów Ukrainy, współpracująca z Fideszem, której bezpośrednim celem jest uzyskanie autonomii dla mniejszości węgierskiej na Zakarpaciu. W wyborach do rady obwodowej w 2015 r. Węgrzy uzyskali 8 na 64 miejsc, a ich przedstawiciel zasiada w Radzie Najwyższej z ramienia Bloku Petra Poroszenki. Należy także pamiętać, że w wyborach z 2014 r. z listy partii Fidesz posłanką do Parlamentu Europejskiego została wybrana Andrea Bocskor^[21] – przedstawicielka mniejszości węgierskiej na Ukrainie. Tym samym stała się ona pierwszym członkiem Europarlamentu posiadającym (dodatkowe) ukraińskie obywatelstwo. Jeszcze w 2010 r. w Berehowie Béla Kovács eurodeputowany z partii Jobbik otworzył biuro, na bazie którego stworzono filię partii „Jobbik Zakarpacia” (Jobbik Kárpátalja). Prace na gruncie politycznym wspierała w dialogu społecznym charytatywna fundacja „Приймальня незалежного депутата Європейського парламенту”^[22], która deklarowała pomoc w sferach kulturalnej, edukacyjnej, społecznej i gospodarczej skierowaną do Węgrów Ukrainy. Co istotne, pomagała również w uzyskaniu podwójnego obywatelstwa i realnie promowała węgierskie

^[18] Chodzi tu o powiązania sieci instytucji edukacyjnych, realne powiązania ekonomiczno-biznesowe, kredytowe dla średniego biznesu rozwijane w oparciu o etniczne kryterium.

^[19] Władze węgierskie domagają się umowy węgiersko-ukraińskiej, która będzie gwarantowała mniejszości węgierskiej prawo do posiadania podwójnego obywatelstwa.

^[20] T. Iwański, R. Zochowski, dz. cyt. (dostęp 9.09.2017).

^[21] Ukraińska nauczycielka narodowości węgierskiej; grupa europejskiej Partii Ludowej, członkini Delegacji do Komisji Parlamentarnej Stowarzyszenia UE-Ukraina i w zastępstwie w Delegacji do komisji współpracy parlamentarnej UE-Rosja.

^[22] Słowo „Приймальня” nie ma bezpośredniego odpowiednika w języku polskim, nazwę własną zatem pozostawiam w zapisie oryginalnym.

idee stowarzyszeniowe w rejonie Zakarpacia – działalność fundacji została przerwana w 2014 r. Działania w kierunku madziaryzacji i wspierania mniejszości po Rewolucji Godności zostały podtrzymane przez węgierskiego wicepremiera Zsolta Semjéna, który zapoczątkował dla Węgrów Zakarpacia program wsparcia ekonomicznego analogiczny w swej formie do programów wdrożonych na terytorium serbskiej Wojwodiny. Program prowadzi fundacja Gabora Bethlena. W 2017 r. uruchomiono program bezzwrotnych pożyczek i niskoprocentowanych kredytów dla węgierskich przedsiębiorców. Reforma oświaty na Ukrainie, w tym wymóg wprowadzenia obowiązkowego nauczania języka ukraińskiego z 2017 r., uderza w praktykę szkół z węgierskim językiem wykładowym^[23]. Reforma decentralizacyjna zapowiada natomiast szansę na pogłębienie uniezależnienia się mniejszości węgierskiej od nacisków władzy centralnej. Pamiętajmy, że jedynie w rejonie berehowskim, czyli obszarze, który zamieszkuje najwięcej Węgrów, mają oni prawo do dwujęzycznych tablic, własnych partii, organizacji oraz mediów.

Medialny „separatyzm”

Po 2014 r. w publikacjach mediów ukraińskich, rosyjskich i węgierskich toczy się kampania informacyjna kreująca i wzmacniająca przekaz o potencjalnym zagrożeniu węgierskim i rusińskim separatyzmem, dezintegracją i destabilizacją Ukrainy z pomocą sił zewnętrznych w rejonie Zakarpacia. W narracji dominują wzajemne oskarżenia, populistyczne hasła, wykorzystywane w kampaniach organizacji politycznych na wewnętrzny użytek. Radykalizm i wzajemne oskarżenia podsycane są przez polityków i tzw. ekspertów rosyjskich, a konsekwencje uwidoczniają się na płaszczyźnie społecznej w postaci konfliktów na tle symbolicznym^[24].

Portale ukraińskie w listopadzie 2017 r. informowały o zamiarze realizacji idei odłączenia Zakarpacia od państwa ukraińskiego. Postawiono tezę, że władza węgierska (co istotne bez wsparcia ze strony rosyjskiej) liczy na siłę głosu 100 tys. węgierskojęzycznych mieszkańców Zakarpacia posiadających węgierski paszport w ewentualnym referendum mającym doprowadzić zgodnie z literą prawa obowiązującego w Unii Europejskiej do uzyskania statusu autonomii, a następnie realnej rewizji granic^[25]. Wskazywano, że plan dotyczy zwarte go terytorium przygranicznego rejonu nadcisańskiego zamieszkałego przez zdeklarowanych narodowo Węgrów. Za podtrzymywanie powyżej narracji są odpowiedzialni węgierscy radykałowie. To wyraźne nawiązania do wystąpień węgierskich polityków, tj. eurodeputowany węgierskiej partii Jobbik Béla Kovács, który na forum w 2013 r. w Berehowie mówił o konieczności powołania tzw. kraju nadcisańskiego z włączeniem do niego miejscowości zamieszkałych przez większość węgierskojęzycznego społeczeństwa jako okręgu wyborczego i tworu politycznego. Jego partyjny kolega Tomás

^[23] W tym w węgierską szkołę wyższą Zakarpacki Węgierski Instytut im. Franciszka II Rakoczego, finansowaną przez rząd węgierski czy w Użhorodzki Uniwersytet, na którym prowadzone są kierunki w języku węgierskim. Oprócz tego w sieć szkół na poziomie średnim i podstawowym.

^[24] Po 2014 r. odnotowano incydenty na tle narodowościowym, tzn. np. dewastowanie węgierskich pomników (za pomocą smoły, farby czy podpalenia); w mieście Berehowo podpalono biura społeczności kultury węgierskiej; systematycznie dochodzi do dewastacji przez ukraińskich nacjonalistów pomnika symbolizującego przejście Węgrów do Kotliny Naddunajskiej w 896 r. zlokalizowanego na przełęczy wereckiej/tucholskiej.

^[25] Por.: *Угорщина може легально поглинути мадяризоване Закарпаття*, „Новини Закарпаття”, 12.03.2017, <http://zaknews.in.ua/novini/20383-ugorschina-mozhe-legalno-poglinuti-madyarizovane-zakarpattya-nforgrafka.html> (dostęp 15.09.2017); *Угорська партія „Йоббік” агітує за відокремлення Закарпаття*, „Європейська Україна”, 12.10.2017, http://eukraina.com/news/ugorska_partija_jobbik_agitue_za_vidkremlennja_zakarpattja/2017-10-12-23843 (dostęp 20.10.2017), Г. Олександрова, *«Йоббік» і далі активно виступає за приєднання Закарпаття до Угорщини*, „BeregszaszNews”, <http://beregszasz.com.ua/index.php/politika-br-polityka/7812-yobbik-i-dali-aktyvno-vystupaie-za-priednannia-zakarpattia-do-uhorshchyny> (dostęp 20.10.2017).

Gaudi-Nagy w 2014 r. na posiedzeniu PHARE nazwał Ukrainę „państwem sztucznym”, a Zakarpacie rejonem „prawnie należącym do państwa węgierskiego”^[26].

Podsumowanie

Obwód zakarpacki jest wielokulturowym regionem pogranicza, którego specyfika rozpatrywana w kontekście reform decentralizacyjnych proponowanych w 2017 r. będzie wpływała na pogłębienie wewnątrzpaństwowej debaty o kwestiach narodowościowych w społeczeństwie ukraińskim po Rewolucji Godności. Problemy marginalizowane dotychczas przez centralne władze ukraińskie mogą stać się realnym argumentem w negocjacjach węgiersko-ukraińskich, a w konsekwencji, co zapowiadał rząd V. Orbána w 2017 r., przedmiotem debat unijnych, w którym głos lokalnych środowisk mniejszościowych i lokalnej elity politycznej może zaważyć na dynamice procesu stowarzyszeniowego. Najpilniejszymi problemami do rozwiązania są zatem kwestie poszanowania praw mniejszości narodowych do edukacji w języku narodowym, prawa do samostanowienia, ale także kwestie bezpieczeństwa granic Unii Europejskiej.

Bibliografia:

- Ethnic composition of Ukraine*, 2001, <http://pop-stat.mashke.org/ukraine-ethnic2001.htm>.
- Friesen O., *Rumuni i Węgrzy na Ukrainie. Milczące mniejszości?*, „Geopolityka.pl”, 4.12.2015, <http://geopolityka.org/analizy/oleg-friesen-rumuni-i-wegrzy-na-ukrainie-milczace-mniejszosci>.
- Iwański T., Żochowski R., *Zajazd na Mukaczewo przejawem słabości systemowej Ukrainy*, „Analizy OSW”, 15.07.2017, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2015-07-15/zajazd-na-mukaczewo-przejawem-slabosci-systemowej-ukrainy>.
- Бабий Ю., *Эксклюзивное интервью с главным русином Закарпаття Д. Сидором*, „UA-Reporter.com”, 6.04.2012, <http://ua-reporter.com/novosti/115603>.
- Балегу Ю., *Політине русинство і будівництво української держави*, Užhorod 2003.
- Балегу Ю., *Політине русинство, або фенічко-бродівські привиди на Закарпатті*, Užhorod 2010.
- Болдижар М., *Державність на Закарпатті. Події, факти, оцінки*, Užhorod 2003.
- Делегат ПАРЄ від угорського „Йоббіка” назвав Україну „штучною державою” і висунув претензії на Закарпаття*, „Закарпаття онлайн”, 9.04.2014, <http://zakarpattya.net.ua/News/122444-Delehat-PARIE-vid-uhorskoho-Iobbika-nazvav-Ukrainu-shtuchnoiu-derzhavoiu-i-vysunuv-pretenzii-na-Zakarpattia>.
- Йоббік у Стразбурзі: „Крим належить Росії”*, „Закарпаття належить Угорщині”, „Mukachevo.net”, 10.04.2014, <http://www.mukachevo.net/ua/news/view/91721>.
- Олександрова Г., *„Йоббік” і далі активно виступає за приєднання Закарпаття до Угорщини*, „BeregszaszNews”, <http://beregszasz.com.ua/index.php/politika-br-polityka/7812-yobbik-i-dali-aktivno-vystupaie-za-priednannia-zakarpattia-do-uhorshchyny>.
- Угорщина може легально поглинути мадяризоване Закарпаття*, „Новини Закарпаття”, 12.03.2017, <http://zaknews.in.ua/novini/20383-ugorschina-mozhe-legalno-poglinuti-madyarizovane-zakarpattya-nforgrafka.html>.
- Угорська партія „Йоббік” агітує за відокремлення Закарпаття*, „Європейська Україна”, 12.10.2017, http://eukraina.com/news/ugorska_partija_jobbik_agitue_za_vidkremlennja_zakarpattja/2017-10-12-23843.

^[26] *Делегат ПАРЄ від угорського „Йоббіка” назвав Україну „штучною державою” і висунув претензії на Закарпаття*, „Закарпаття онлайн”, 9.04.2014, <http://zakarpattya.net.ua/News/122444-Delehat-PARIE-vid-uhorskoho-Iobbika-nazvav-Ukrainu-shtuchnoiu-derzhavoiu-i-vysunuv-pretenzii-na-Zakarpattia> (dostęp 20.10.2017); *Йоббік у Стразбурзі: „Крим належить Росії”*, „Закарпаття належить Угорщині”, „Mukachevo.net”, 10.04.2014, <http://www.mukachevo.net/ua/news/view/91721> (dostęp 20.10.2017); Należy podkreślić, że T. Gaudi-Nagy wystąpił w charakterystycznej koszulce z napisem: „Krimea legally belongs to Russia, Transcarpathia legally belongs to Hungary”.

CZĘŚĆ II:

PROBLEMY I WYZWANIA

WYMIARU SPRAWIEDLIWOŚCI

NA UKRAINIE PO REWOLUCJI GODNOŚCI

The Competition for the Positions of Judges of the New Supreme Court of Ukraine: an Example of Adjustment of the System of Judiciary to EU Standards or Inspiration for Other Countries – Case Study

Summary. Following the Revolution of Dignity, Ukraine made several actions in order to adjust law and organisation of the state to EU standards. One of the reforms that regard composition of the new Supreme Court of Ukraine is somehow controversial and widely discussed. It relates mainly to the appointment of new judges of the Supreme Court. It is inspiring and unique process as it was conducted in a transparent, open way that attracted public attention. The purpose of the article is to present most crucial elements of the discussed competition and its pros and cons. The article discusses also whether the competition for post of judges of Ukraine could be an inspiration for other countries (including EU countries), especially in aspect of transparency of the process and in context of the society's inclusion in the procedure? It analyses also whether adopted measures are correct in context of independence of the court and public trust to courts in general.

Keywords: Judiciary, Supreme Court, Reform, Competition

One of the aspects of adjusting Ukrainian legal system and economy to European standards are judiciary's reforms which have significantly sped up after the Revolution of Dignity. The reforms cover also interesting and quiet unique replacement of whole composition of the Ukrainian Supreme Court and organizing a competition to the post of judges to the Supreme Court. The concept and scale of that competition should attract scientific legal analysis because it is a process with no analogous precedent, probably to the worldwide extent. Thus, the discussed process could be viewed not only as a simple "Europeanization" of Ukrainian law but rather as unexpected, interesting idea which could be even considered as possible inspiration to some EU countries. It is especially worth to discuss it in context of recent Polish political dispute over reforms of judiciary and demands raised by the society (represented by NGOs) in this respect. The purpose of this article is to present general overview of Ukrainian Supreme Court's reform and to discuss possible impact of such open and transparent procedure on the independence and impartiality of judges. Especially, we would like to analyze whether model similar to the applied in Ukraine could improve public trust to the judiciary.

One of the peculiarities of the new round in the process of the Ukrainian judicial system reform is its top-to-bottom vector. Perhaps, the legislators intended that the reform's direction correspond the law. It is expected that the newly formed Supreme Court, being the supreme body in the judiciary system, will gradually change the principles of the entire branch. This is evidenced by the meticulous approach to the issue of choosing an open, transparent and effective model for forming the country's highest court.

In June 2016, the Law of Ukraine "On the Judiciary and the Status of Judges" was adopted^[3], which determined the procedure for appointing judges to the Supreme Court

^[1] Dr. Michał Jabłoński, Faculty of Law and Administration, University of Warsaw (Poland), michal.p.jablonski@gmail.com.

^[2] Mag. iur. Tetiana Yuschenko, Ukrainian Institute for the Future, Kyiv (Ukraine), iyushchenko05@gmail.com.

^[3] In edition of the Laws of Ukraine of 6.12.2016 No. 1774-VIII, 21.12.2016 of No. 1798-VIII.

under a special procedure. In accordance with the provisions of part 1 of Art. 38 and part 2 of Art. 81 of the Law, the post can be taken by a person who meets general requirements for candidates, has confirmed the ability to administer justice in the Supreme Court following qualification assessment, and also meets one of the other requirements:

1. has got experience in judge's position of no less than ten years;
2. has got a degree in law and experience in scientific research in the field of law of at least ten years;
3. has got 10 years or more of experience in working as a professional lawyer, including representation in court and/or defending suspects against criminal charges.

Thanks to legislative innovations, for the first time in the history of independent Ukraine, the selection of judges to the Supreme Court is being carried out on a competitive basis by choosing the best of the best among the representatives of the three legal professions.

Stages of selection procedure

The competition is held in several stages. Initially, the High Qualifications Commission of Judges of Ukraine - a judicial management body - announces the selection for a specific number of seats. Those who have expressed their intention to take part in the competition apply to the Commission with the relevant paperwork, which is the basis for the Commission to establish the candidate's compliance with legislative requirements. Subsequently, the HQCJ forms a candidate's dossier (which is posted on its website), conducts a special vetting procedure and qualification assessment. The assessment also has several stages: an exam (anonymous written tests and solving a practical task), research of the dossier, study of moral and psychological qualities and general abilities, and the interview. Anyone is able to follow in real time, via a live stream, each stage of the selection process. It should be noted that the law provides a unique mechanism for public participation in shaping the Supreme Court. In order to contribute to the efforts of the HQCJ on establishing consistency of any candidate with criteria of professional ethics and integrity for the purpose of qualification assessment, the Public Council of Integrity has been set up. The council consists of recognized and acclaimed representatives of human rights organizations, lawyers, legal scientists, and journalists who meet the criteria for political neutrality and integrity. The Public Council of Integrity collects and analyzes all available data on candidates for the Supreme Court, adopts 'conclusions' (which are always negative) or 'information' (positive or negative). The Council has its own website where it posts such documents to ensure free public access. If the PCI concludes that the candidate does not meet the criteria for professional ethics and integrity, the HQCJ may decide to confirm the candidate for the post only if such decision is supported by at least eleven of its members.

Following qualification assessment of candidates, the HQCJ passes a motivated decision on whether to confirm the candidate's ability to administer justice in the Supreme Court, determines and approves the rating of candidates, and recommends winners of the competition for the posts. After that, the papers are forwarded to the High Council of Justice, which is a collegial, independent constitutional body of judiciary governance, which operates on a permanent basis to ensure the independence of the judiciary. The High Council of Justice may refuse to make a submission to the President of Ukraine regarding the appointment of a judge on the following grounds: 1) reasonable doubt as to the candidate's eligibility regarding the criterion of integrity or professional ethics, or other circumstances that may adversely affect public confidence to the judiciary in

connection with such appointment; 2) violation of the procedure for appointment for the post of a judge, determined by law. The HCJ determines the first of the mentioned grounds based on its own assessment of the circumstances and the candidate's qualities. These legislative provisions are detailed in the Council's Regulation. In case the candidate successfully passes the HCJ selection stage, this body adopts a submission to be signed by the President of Ukraine. The Head of State then issues and signs a decree on the judge's appointment within a month, without any additional vetting.

Brief description of the selection process 2016-2017

The aforementioned selection procedure for appointing judges of the Supreme Court was launched in November 2016. 1,436 candidates applied for the competition, while only 625 people made it to the qualification assessment stage. The subsequent several stages of screening left just 320 people eligible for the finals. The PCI adopted 126 conclusions, one third of which has been taken into account by the Commission. In July 2017, some 120 candidates were selected (91 judges, 9 lawyers, 16 scholars, and 4 persons who have accumulated experience). Recommendations for their appointment are now to be considered by the High Council of Justice^[4].

Both international and Ukrainian experts note the high level of transparency and publicity of the selection procedure. The OSCE's Office for Democratic Institutions and Human Rights in its report (Warsaw, June 30, 2017) analyzed the provisions of the law "On the Judiciary and the Status of Judges," stating that the law generally complies with international standards. However, in order to ensure broader compliance of the law with international human rights standards, the ODIHR in its opinion laid out key recommendations, some of which concerned the Supreme Court^[5].

Practical issues and controversies

The first selection competition to the Supreme Court has shown that there are significant reputational risks for its participants. 79% current judges were not win the competition^[6]. However, the greatest blow to professional reputation was due to some of them being found unable to administer justice in the Supreme Court or found by the PCI non-compliant with the criteria of integrity and professional ethics^[7]. Aiming to defend their reputation, many candidates filed appeals to administrative courts^[8]. Thus, the transparency is a very vulnerable aspect as regards the candidates to the Supreme Court. One of the key recommendations of European experts is to review the provisions on the establishment of the Public Council of Integrity and consider other ways to involving

[4] Вища кваліфікаційна комісія суддів України, 1436 кандидатів повідомили про намір взяти участь у конкурсі на посаду судді Верховного Суду, <http://vkksu.gov.ua/ua/news/1436-kandidatiw-powidomi-li-pro-namir-wziati-utchast-u-konkursi-na-posadu-suddi-wierchowonogo-sudu/> (accessed 11.11.2017).

[5] OSCE, *Opinion on the Law of Ukraine on the Judiciary and the Status of Judges*, OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights, Warsaw, 30.06.2017.

[6] Вища кваліфікаційна комісія суддів України, 79% кандидатів-суддів не перемогли у конкурсі до Верховного Суду, <http://vkksu.gov.ua/ua/news/79--kandidatiw-suddiw-nie-pieriemogli-u-konkursi-do-wierchowonogo-sudu/> (accessed 11.11.2017).

[7] Вища кваліфікаційна комісія суддів України, Конкурс до ВС: ще один кандидат не підтвердив здатності здійснювати правосуддя у Верховному Суді, <http://vkksu.gov.ua/ua/news/konkurs-do-ws-shtchie-odin-kandidat-nie-pidtwierdiw-zdatnosti-zdijsnuwati-prawosuddia-u-wierchowonomu-sudi/> (accessed 11.11.2017).

[8] Двоє кандидатів, які не пройшли до нового Верховного Суду, звернулись до ВСУ, "Українські Національні Новини", 9.10.2017, <http://www.unn.com.ua/uk/news/1692018-dwa-kandydaty-iaki-ne-proishly-do-novoho-verkhovnoho-sudu-zvernulysh-do-vsu> (accessed 11.11.2017).

representatives of civil society in the process of evaluation of judges^[9].

Lessons for Poland and other countries

Poland is facing today broad discussion regarding reform of the judiciary system. It has begun in fact in July 2017 with the ruling party's bill submitted to the Sejm regarding the new law on the Supreme Court (the bill was also associated with previously proceeded bill on amendment of the law regarding the Country's Council of Judiciary). Proposals were viewed as unconstitutional and caused massive protests. One of the most controversial aspects of the proposal was termination of the office of the Supreme Court's judges and creation of a completely new composition of the Supreme Court. After the President's veto, lawmaking process regarding discussed bills was discontinued. Recently, President presented his own bills which are not so radical, however still controversial and could have impact both on composition of the Supreme Court and on the procedure of appointment judges to the Supreme Court as well^[10]. It seems that July's legislative offensive and new proposals of the President initiated wider discussion over changes in judiciary system in Poland, including changes in competences and composition of the Supreme Court.

In context of Ukrainian Supreme Court's reform which was presented at the beginning of this article it is a good opportunity to make some preliminary comments on some aspects of that reform and some interesting ideas and issues associated. Moreover, as the Supreme Court's appointment procedure is discussed in Poland, it is worth to analyze the Ukrainian model as some concepts could be adopted in Poland in possible future amendments.

Generally, it has to be stated that Ukrainian regulation on appointing judges to the Ukrainian Supreme Court (and – furthermore – also to the courts of lower instances) is, as a whole^[11], unique in the worldwide scale. There is no such open and transparent procedure of appointment of professional judges in developed countries in Western Europe or Northern America^[12]. Of course, there are some rare examples of election of judges but refer mainly to some of United States jurisdictions – mostly to election of so-called

^[9] In addition, it is recommended “to introduce provisions to ensure that the relative representation of each gender is taken into account when judicial appointments and appointments to various representative and specialized bodies within the judiciary are made” (Ibidem, p. 5). By the way, the results of the first selection contest to the Supreme Court show that gender indicators were approximately equal – out of 120 winners, there were 54 female candidates and 66 males.

^[10] See: *Ustawa z dnia... 2017 r. o Sądzie Najwyższym (projekt)*, [http://orka.sejm.gov.pl/Druki8ka.nsf/Projekty/8-020-690-2017/\\$file/8-020-690-2017.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/Druki8ka.nsf/Projekty/8-020-690-2017/$file/8-020-690-2017.pdf) (accessed 11.11.2017).

^[11] Please note that there are initiatives that regards some similar elements as Ukrainian reform, e.g.: Bulgarian non-governmental project “Transparent Judicial Appointments Initiative”, <http://judicialprofiles.bg/pages/en> (accessed 11.11.2017); however, hearings of candidates for post of judges in Bulgaria are still, according to international questionnaires, not public: “The Judicial System Act and the Rules on holding competitions make provision for making public all activity connected to the selection of candidates – starting from the announcement of vacant positions, publishing the list of the applicants, publishing the resolutions for non-admission to the competition and the reasons therefor, the records of the competition juries with the grades and results from the competition and the placing of the candidates, publishing the resolution of SJC for the voting of candidates etc. All these documents are to be published on the website of the SJC. The interview with the candidates is never held in public though [...]”, *Fifth Colloquium (Paris 2012), Questionnaire (Bulgaria)*, http://www.stj.pt/ficheiros/coloquios/ColoquioSTJUE/bulgaria_answersquestionnaire.pdf (accessed 11.11.2017).

^[12] Some similar elements could be recognized i.a. in South Carolina in US, where public hearings of candidates for state's courts are conducted before the state legislative house. See also: *Californian Guidelines for the Commission on Judicial Appointments*, <http://www.courts.ca.gov/documents/guidelinescja.pdf> (accessed 11.11.2017).

justices of peace (so not professional judges)^[13] – and Swiss cantonal level^[14]. Generally, a review of procedures of appointment judges shows that such a process is not accessible to the society.

For example, in France – judges are nominated by the president but every nomination requires opinion of the Highest Judiciary Council. Candidates have to go through multiple-stages competition procedure. However, the society is not involved in this process at any stage. On the other hand, in Spain, it is the Main Judiciary Council which proposes candidates – there is also no space for participation of the society^[15]. The rules of appointment of judges in Germany allow politics to have a crucial impact on nominations. It is because government and parliaments (federal and lands') have got their representatives in Judges Election Committee. Despite the fact that there are links between appointment of judges and indirect democratic mandate of the Committee, the Committee makes its decisions on secret meetings without any participation or control of the society^[16]. Another example is the procedure of appointment of judges to the European Court of Human Rights in Strasbourg. There are conducted hearings of candidates to the post of judges. There is also prepared report regarding candidates but both hearing and report are confidential. Similarly, appointing judges for European Court of Justice is conducted with participation of the Committee acting on basis of art. 255 of the Treaty. As it was stated in one of the publications, “The selection of international judges usually takes place in dark corners of political negotiation and deal-making”^[17].

Lack of participation of the society (and, furthermore, lack of the transparency and social control over the process) in process of appointing new judges is typical for many jurisdictions. In this context new Ukrainian procedure is a kind of very interesting experiment.

Crucial elements of the reform

We leave the issue of the potential negative assessment of the reform due to replacement of the whole composition of the Ukrainian Supreme Court out of the scope of discussion. It could be remembered that similar measure proposed in July's bill regarding new law on the Supreme Court in Poland was viewed as dangerous to the independence of judiciary and even unconstitutional – mainly because termination of the judges' offices. Ukrainian reform could be potentially considered in the same context. However, it seems that such opinions are not widely shared in this case as it could be viewed as part of Ukraine's transformation due to collapse of Yanukovich regime and Revolution of Dignity. Yet there are arguments supporting thesis that values that lay behind independence of the courts^[18] do not prevail importance and need of fundamental reforms of Ukrainian judiciary. Interestingly, even the Venice Commission has not strongly opposed against such changes in its statements despite some worries expressed^[19].

^[13] See: American Bar Association, *Fact sheet on Judicial Selection Methods in the States*, https://www.americanbar.org/content/dam/aba/migrated/leadership/fact_sheet.authcheckdam.pdf (accessed 11.11.2017).

^[14] Venice Commission, *Opinion No. 403/2006. Judicial appointments. Report adopted by the Venice Commission at its 70th Plenary Session (Venice, 16-17 March 2007)*, p. 3.

^[15] See., *Status prawny sędziogo we współczesnych systemach politycznych*, ed. P. Mikuli, Gdańsk 2013.

^[16] Der Präsident des Bundesgerichtshofs, *Questionnaire*, 11.05.2012, Karlsruhe, http://www.stj.pt/ficheiros/colquios/ColoquioSTJUE/germany_answersquestionnaire.pdf (accessed 11.11.2017).

^[17] M. Bobek, *Selecting Europe's Judges. A Critical Review of the Appointment procedures to the European Courts*, Oxford 2015, p. 195.

^[18] i.a. prohibition of termination of the judge's office by the decision of other branches of government.

^[19] Venice Commission, *Opinion No. 801/2015. Joint opinion of the Venice Commission and the Directorate of Human*

It is worth to indicate three main aspects of the discussed procedure which are quiet uncommon and which decide on unique character of the whole process. First of all, the competition is based on comprehensive examination of candidates, as well as verification of their competences and dossier^[20]. Massive character of the competition caused an unprecedented attendance of candidates on the exam day – for a Polish lawyer it reminds e.g. pictures from bar trainee exams but it was in fact an exam for the one of the most important positions in Ukrainian state. Other aspect was a verification of candidates by state authorities – especially in the field of their experience, previous behavior and, last but not least, their potential corruption attitude (as was described above).

Secondly, important feature of the Ukrainian competition for posts of Supreme Court's judges is a public character of candidates' hearing. Thus not only candidates' dossiers are publicly available but also the whole society can follow, on live stream (via internet), queries that the candidates are asked and their answers. In result, citizens are able to receive information about attitude of future judges, their views and even their skills in the area of public speeches.

Last but not least, discussed regulation provides that society is allowed to participate in the whole process through the PCI (mentioned above). Opinions of PCI are available to the society – citizens could learn about reservations regarding each candidate and possible future judge. In this context the PCI's role is a kind of a society's double-check measure securing the public interest in the course of the selection process.

Controversies

Undoubtedly Ukrainian model is open and innovative. However, in context of the possible reform of Polish judiciary and probable discussion over society's participation in the appointment of judges, it could be worth to consider why such mechanism does not appear in other jurisdictions? Especially, it needs to be discussed what are the potential arguments against such procedure of appointing judges to the highest courts.

Please note that Ukrainian regulation on competition on the Supreme Court's judges posts was also criticized by the international bodies due to allowing the PCI (representatives of the society) to have too much impact on the whole process. For example, in its recommendations^[21], the Office for Democratic Institutions and Human Rights stated even that Ukraine should: "reconsider the creation of the Public Council of Integrity and consider other modalities for involving civil society representatives in the evaluation of judges, or alternatively substantially reform the Council, while ensuring at a minimum that its role is only advisory and that the evaluated judge has the right to explain/defend him or herself during its sessions"^[22]. Moreover, while the ODIHR advices that ensuring availability of general principles and procedure of selection process can improve public confidence in the judiciary, on the other hand, it suggests that "the process and results of individual evaluations should remain confidential and not be made public, as this could well endanger the independence of individual judges" and that it has to be ensured "that

Rights (DHR) of the Directorate General of Human Rights and Rule of Law (DGI) of the Council of Europe on the Law on the Judicial System and the Status of Judges and Amendments to the Law on the High Council of Justice of Ukraine, adopted by the Venice Commission at its 102th Plenary Session, Venice, 20.03.2015, p. 15-17.

^[20] Ibidem, p. 14.

^[21] OSCE, *Opinion on the Law of Ukraine on the Judiciary and the Status of Judges*, OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights, p. 5.

^[22] The ODIHR stated also that: "[...] it is important that the process before the Public Council of Integrity also treats the results of its assessment confidentially", Ibidem, p. 19.

in particular the results of the written and oral evaluation of judges are treated confidentially^[23]. In this context, it seems that the wide society's participation in the process of appointment judges in Ukrainian procedure is not welcomed by the ODIHR^[24].

Transparency of selection process and judicial independence – conflict or symbiosis?

Similar approach in context of judiciary independence is presented in many other international documents, i.a. in Venice Commission's opinions regarding Ukrainian law on judges selection^[25]. It is also raised that participation of the society and public hearings of candidates for post of judges could cause danger to the judicial independence^[26] and, thus, public hearings are "the complete antithesis of the preservation of judicial independence"^[27]. The issue whether judicial candidates might be publicly heard and asked questions regarding their views is a matter of wide discussion, especially in United States reality. One of the important arguments raised is that it could interfere with impartiality of the judge in context of future cases^[28]. Another one is that it would politicize the whole process of appointment and expose future judge on the risk of being somehow politically dependent^[29].

To sum up, the most fundamental worries regarding expanding society's participa-

^[23] Ibidem, p. 17.

^[24] "According to international standards, in order to safeguard judicial independence, individual evaluations of judges should be undertaken primarily by judges, to ensure that process remains free from outside, possibly undue influence". Ibidem, p. 20; see also: Council of Europe, *Opinion No. 17(2014) on the evaluation of judges' work, the quality of justice and respect for judicial independence*, Strasbourg, 24.10.2014, para. No. 37: "Evaluation by the Ministry of Justice or other external bodies should be avoided; nor should the Ministry of Justice or other bodies of the executive be able to influence the evaluation process" (emphasizes by authors).

^[25] Venice Commission, *Opinion No. 801/2015...*, p. 15: "It should not be assumed that public associations (i.e. NGO's with an interest and involvement in the judicial system) are necessarily objective".

^[26] M. Bobek, op.cit., p. 195.

^[27] Lord Kerr, Justice of the UK Supreme Court, quoted in Judicial Appointments – Constitution Committee. See: Parliament of the United Kingdom, *Chapter 2: The constitutional framework. Constitutional principles*, <https://publications.parliament.uk/pa/ld201012/ldselect/ldconst/272/27205.htm> (accessed 11.11.2017). Moreover "It would be difficult to limit the questioning of candidates to matters of general judicial philosophy and approach. There is a real danger that questions might touch on specific issues that could come before the courts or on candidates' individual political positions. [...] There is a further question of what impact criticism of a candidate, explicit or implicit, might have on his or her future public standing. Pre-appointment hearings "would also risk undermining the public's confidence that the senior judiciary is appointed strictly on merit and having regard to integrity and independence"; Ibidem. See also J.M. Walker jr., *The Unfortunate Politicization of Judicial Confirmation Hearings*, <https://www.theatlantic.com/national/archive/2012/07/the-unfortunate-politicization-of-judicial-confirmation-hearings/259445/>: "But none of this judicial care is apparent from the spectacle of confirmation hearings, in which the Senate avoids appropriate questions about nominees' decisionmaking processes in favor of persistent probes into their personal views on charged issues like the death penalty, abortion, gay rights, and whether a past Supreme Court case was wrongly decided" (accessed 11.11.2017).

^[28] M. Sen, W. Spaniel, *How uncertainty about judicial nominees can distort the confirmation process*, "Journal of Theoretical Politics" 2015, p. 1-2; for example, "Justice O'Connor refused to answer questions about "specific Supreme Court decisions presenting issues which may well come before the Court again" because she believed that it would be unfair to future litigants if she were forced to prejudge questions of law that might arise", quoted in R. Post, R. Siegel, *Questioning Justice: Law and Politics in Judicial Confirmation Hearings*, "The Yale Law Journal" 2006, Vol. 115 (38), p. 46, <https://www.yalelawjournal.org/forum/questioning-justice-law-and-politics-in-judicial-confirmation-hearings> (accessed 11.11.2017).

^[29] See discussion over possible adoption of US confirmation hearings to the selection of candidates for Canadian Supreme Court: W. Johnson, *Ensuring supreme confidence in judicial appointments*, "The Policy Options", 1.05.2004, <http://policyoptions.irpp.org/magazines/governance-and-scandal/ensuring-supreme-confidence-in-judicial-appointments/> (accessed 11.11.2017); also: J. Ziegel, *A new era in the selection of Supreme Court judges?*, "Osgoode Hall Law Journal" 2006, Vol. 44 (3), p. 548, <http://digitalcommons.osgoode.yorku.ca/cgi/viewcontent.cgi?article=1286&context=ohlj> (accessed 11.11.2017).

tion to the process of judges appointment and conducting public hearings of candidates are focusing on issues regarding judges' independence and impartiality. We believe that such views are not fully justified and might be criticized on basis of the perspective of legal realism.

First of all, independence and impartiality are too often treated as ideal, in fact romantic, assumptions or even requirements for being a judge. In other words, in this context, the judge is viewed as a person who must be independent and impartial. However, it is a kind of myth; in reality – people who are ideally independent and impartial do not exist (even being a judge). No one becomes independent or impartial on the day when he or she starts to wear judge's robe. There is no doubt that independence and impartiality are essential values for judiciary in democratic state and rule of law system. The fact that the future judge remained silent and did not answer questions about, e.g., his or her legal views and previous professional career (or even the way how he or she would behave in a hypothetical situation or by resolving hypothetical previous court case) does not make him or her independent. It is more important for being a judge to resolve disputes independently and impartially even despite his or her previously expressed legal views and, of course, also though those unexpressed^[30].

Independence and impartiality of judges is not only a desired state of facts but it is mainly a process that requires permanent scrutiny, including society's watch. The judge could act as independent in majority of cases but some day he or she may resolve case which could be much more difficult to him or her in this respect. And it is not the matter of simple lack of impartiality; even more importantly it is matter of judge's views and believes that remain beyond the scope of law but are important to so-called "law in action" – which is an approach typical for legal realism (as opposed to "law in books").

Polish law recognizes the matter of impartiality and provides legal remedies against lack of it^[31]. However, the issue of lack of impartiality is interpreted quiet strictly and refers mainly to objective judge's personal attitude in relation to one or both of the parties to the proceedings (i.a. friendship, personal conflict, commercial relation if the judge's decision might have impact on this relation, etc.)^[32]. It is scientifically proved that there are many other aspects that can have impact on judge's decisive process but are not viewed as lack of impartiality. Such aspects might concern so-called conflict of interests – the situation that is connected with various social roles of a judge (he or she is not only a judge, but could be also academic professor, member of scientific or cultural association – thus, for example, his or her legal view presented in academic article could become controversial for parties to the proceedings if it would be applied in certain case) or his or her life situation and believes (he or she could be, e.g., an owner of a dog which could determine his or her certain attitude in cases regarding violence against animals; the judge could be cheated by the food producer in the past which results in his or her certain views in consumer cases)^[33]. There is, for example, a kind of discussion now in Poland regarding the judges' ability to resolve disputes regarding mortgage loans in Swiss Francs if they are

^[30] See e.g. R. Zyzik, *Dlaczego zmęczenie decyzyjne może być zagrożeniem dla niezawisłości sędziego? Judicial Independence vs Depletion of Ego. Study of Legal and Psychological Overtones*, "Forum Prawnicze" 2014, Vol. 27, p. 19.

^[31] There are, in every court procedure in Poland, provided regulations on requests for exclusion of the judge from the proceedings due to his or her lack of impartiality.

^[32] See, i.a.: A. Marciniak, K. Piasecki, *Kodeks postępowania cywilnego. Tom I. Komentarz. Art. 1-366*, Warszawa 2016, commentary to Art. 49.

^[33] M. Laskowski, *Konflikt interesów jako zagadnienie etyki zawodowej sędziów*, <http://www.krs.pl/admin/files/rp2013/konflikt%20interesow%20jako%20zagadnienie%20etyki%20zawodowej%20sedziow.pdf> (accessed 11.11.2017).

also borrowers of such a loans^[34]. It is of course out of the scope of lack of impartiality issue^[35] but definitely could have some impact on the judge's decision.

Moreover, it should be reminded that “Long ago, the legal realists exploded the myth of formalism and mechanical judging. Judges often have discretion in deciding the content of legal rules and in applying them to specific cases. [...] The beliefs and views of a judge inevitably influence how that discretion will be exercised”^[36]. Such thesis is confirmed by many researches^[37]. There are also well-known Israeli studies which proved, i.a., that judges are more likely to issue favourable rulings at the very beginning of the work day or after a food break than later in the sequence of cases^[38].

If we accept the fact that such a trivial matters, as, for example, question whether the judge ate lunch or not, can impact judges' decisions, why we refuse to admit that legal or political views undisclosed to the public could also have such an influence? Undoubtedly, they could – and it does not matter whether such judge's views are disclosed by him or her during public hearing of candidates on post of judges or in case of any other opportunity. The only but significant difference is that the society would not know about such judges' attitude but it does not mitigate the risk that it would have impact on judges' decisions in individual cases. Lack of such knowledge could lead to misunderstandings or even doubts if judges decisions being unbiased. It is reasonable that the society should get at least general information about judges' views and public hearings for candidates on post of judges can be considered as a good space for it. In our opinion, as was proved above, it does not endanger judges' independence but, in fact, improves public confidence to the judiciary by transparency and higher level of predictability and public understanding of jurisprudence^[39]. There are voices expressed in this respect in many jurisdictions, expecting such a public hearings^[40]; such an approach is supported also by think tanks

^[34] See more on these websites: <http://www.polsatnews.pl/wiadomosc/2017-07-01/pierscionek-o-wartosci-20-tys-zl-forte-pian-kredyty-frankowe-w-internecie-zamieszczono-oswiadczenia-majatkowe-sedziow-za-2016-r/>; <http://www.rp.pl/Rzecz-o-prawie/302269989-Frankowiczu-sprawdz-swoje-szanse-przed-sadowa-batalia.html> (accessed 11.11.2017); <http://wyborcza.pl/1,75398,20750950,rzecznik-krs-sedziowie-chca-sie-zreformowac.html> (accessed 11.11.2017).

^[35] In other words, there are no formal obstacles for the judge who owns a washing machine to resolve a dispute between a consumer and a manufacturer of washing machines. However, it is out of discussion that impact of such a situation might be a matter of analysis.

^[36] E. Chemerinsky, *Restrictions on the speech of judicial candidates are unconstitutional*, “Indiana Law Review” 2002, Vol 35 (735), p. 736, <https://mckinneylaw.iu.edu/ilr/pdf/vol35p735.pdf> (accessed 11.11.2017).

^[37] “On the basis of American studies it could be stated that such an individual features as judge's sex, religion, political views or even whether the judge ate lunch or not yet have impact on the level of penalties imposed by judges”, A. Korzeniewska-Lasota, A. Sarnowska, *Pozaustawowe psychologiczne determinanty orzeczeń sądowych*, “Studia Warmińskie” 2014, Vol. 51, p. 230 (quote translated by Authors). See also: Ł. Markiewicz, A. Markiewicz-Zuchowska, *Skłonności poznawcze sędziego wpływające na wysokość wymierzonej kary*, “Decyzje” 2012, No. 18, p. 49-81.

^[38] S. Danziger, J. Levav, L. Avnam-Pesso, *Extraneous factors in judicial decisions*, <http://www.pnas.org/content/108/17/6889.full.pdf> (accessed 11.11.2017); see also discussion regarding that research in: R. Zyzik, op.cit., p. 21-24. Analogous researches were conducted, i.a., in respect of extra-legal factors in domestic violence cases: “Internally, judges' backgrounds, perspectives, and knowledge of domestic violence law, willingness to seek training, and individual biases contribute to the diversity that exists with respect to domestic violence adjudication”, I. Koublitskaia, *The Relationship between Legal and Extra-legal Factors: How Judges Come to Make their Decisions in Domestic Violence Cases*, “University of New Orleans Theses and Dissertations” 2012, 1541, p. 153.

^[39] As it was stated in literature (in context of US confirmation hearings), “In recent times, these hearings have come to play a significant role in building the public confidence that is necessary to sustain judicial independence in a constitutional democracy. There are many reasons for the contemporary prominence of confirmation hearings, including a growing public appreciation of the interpretive discretion of Justices and an escalating expectation of governmental transparency”, R. Post, R. Siegel, op. cit., p. 40.

^[40] e.g. in Bulgaria: “Many respondents confirmed the need for detailed justification of all nominations, publication of detailed professional resumes and disclosure of all relevant particulars sufficiently long before an election to enable a public discussion. The respondents repeatedly emphasized the need to conduct genuine hearings to ensure

specializing in justice and judiciary^[41].

Polish debate over judiciary – a space for “Ukrainian model” adoption?

Please note that such ideas are raised also in a public debate in Poland, interestingly, not only during Constitutional crisis started in 2015 but even before^[42]. Around July 2017’s legislative proposals regarding the law on the Supreme Court and the Country’s Council for Judiciary some similar proposals were raised by NGOs and associations of professional judges. For example, the CourtWatch Poland Foundation supports idea of public hearings of candidates for post of Supreme Court’s judges. Moreover, the one proposes that the public hearing should be conducted by the committee composed not only on political basis but that involves also lawyers’ self-governments to the process^[43]. On the other hand, the Association of Judges “Iustitia” proposed a regulation providing, i.a., public hearings of candidates to the Country’s Council for Judiciary and opportunity to submit candidacy to the Council by group of 2.000 citizens. In fact, such proposals should be welcomed but it is still unknown what would be a final shape of judicial reform in Poland (if any). Unfortunately, it seems that possible current reform will be rather a result of political bargain than a debate on merits.

It is worth mentioning that non-governmental organizations attempt to pursue public interest in such processes, which is extremely visible since the constitutional crisis in Poland has begun. Good example of such an approach is an activity of some Polish NGOs during appointment process of Constitutional Tribunal’s judge A. Zielonacki. One of the NGOs published detailed dossier of the candidate in the internet and tried to convince him to answer several queries about his previous professional career and some alleged controversies regarding his business connections^[44]. However, these queries remained unanswered and in fact ignored by the Sejm.

that all issues of concern for the public be raised and addressed and that the decisions depend on the outcome of the appraisal of competing governance visions and personal merit”. Bulgarian Institute for Legal Initiatives, *Judicial Reform Review for Bulgaria Vol. IV*, 02.2013, p. 25.

^[41] “When well planned and developed, such hearings are highly effective tools to learn what the candidates think about the law and the role of the judiciary and the court in society. Some important aspects of candidates’ qualifications, such as their commitment to the judiciary as a public institution and the role that, they believe, the judiciary should play in society, will be hard to assess without this type of analysis”. Due Process of Law Foundation, *Guidelines for a transparent and merit-based system for the appointment of high-level judges*, http://www.dplf.org/sites/default/files/guidelines_selection_of_highlevel_judges.pdf (accessed 11.11.2017).

^[42] “In Poland there is public discourse regarding candidates for various state offices, however, there is no tradition of debating judge candidates and appointees. Meanwhile, the courts are the third pillar of power and play a fundamental role in a state which obey the rule of law. This is why the nomination of judges is a matter of great importance. The process of their selection should be transparent and provide an opportunity for input from various communities including NGOs as well as the legal circles (law firms, law faculty councils, other interested institutions)”. The Batory Foundation, *Public Scrutiny of Judge Candidates*, http://www.batory.org.pl/en/programs/programs_completed_1/legal_education/public_scrutiny_of_judge_candidates (accessed 11.11.2017).

^[43] The CourtWatch Poland Foundation 2017, *Pakiet obywatelski do ustaw o Sądzie Najwyższym i o Krajowej Radzie Sądownictwa*, <https://courtwatch.pl/wp-content/uploads/2017/07/Pakiet-obywatelski-do-ustaw-o-KRS-i-SN-Fundacja-Court-Watch-Polska.pdf> (accessed 11.11.2017).

^[44] See the profile of the candidate to Constitutional Tribunal: Dr. A. Zielonacki prepared by the Helsinska Fundacja Praw Człowieka and Instytut Prawa i Społeczeństwa, http://www.inpris.pl/fileadmin/user_upload/documents/Kandydat_do_Trybunału_Konstytucyjnego_mecenas_dr_Andrzej_Zielonacki.pdf; see also: <http://www.inpris.pl/co-sie-dzieje-w-inpris/artukul/t/co-wymaga-wyjasnienia-w-sprawie-kandydata-do-tk/> (accessed 11.11.2017); please note that also another Constitutional Tribunal’s candidate (which candidacy was controversial due to the fact that the post of judge was already occupied by another judge who was properly elected), J. Piskorski, was asked the same way.

Conclusion

Ukrainian, very unique, concept of public hearings for candidates for post of judges, as well as idea of Public Council of Integrity (and other transparent elements of the appointment procedure) for sure won't cure all of sins of judiciary. It is, however, not certain what would be the impact of such open and transparent procedure on judges' independence and impartiality. Nevertheless, it cannot be, undoubtedly, stated that disclosure of judges' views during public hearings or assessment made by NGOs representing the society and public interest could endanger such fundamental, for judiciary, values. To the contrary, it could, in our opinion, even improve society's trust in the courts and judges which is crucial for a strength of rule of law and democracy as "Without public confidence in the judiciary, its ability to do justice is compromised. Where people do not trust the courts, they will resort to other means to resolve those matters that are properly in the judiciary's realm"^[45]. Of course, there is no urgent need to adopt the same measures, as those implemented in Ukraine, to the Polish legal system. However, Polish lawmakers should remain open-minded and take the Ukrainian example into consideration – especially, if Polish society raises similar ideas regarding transparency of process of appointing judges.

Bibliography:

Bobek M., *Selecting Europe's Judges. A Critical Review of the Appointment procedures to the European Courts*, Oxford 2015.

Bulgarian Institute for Legal Initiatives, *Judicial Reform Review for Bulgaria Vol. IV*, 02.2013.

Chemerinsky E., *Restrictions on the speech of judicial candidates are unconstitutional*, "Indiana Law Review" 2002, Vol. 35 (735).

Council of Europe, *Opinion No. 17(2014) on the evaluation of judges' work, the quality of justice and respect for judicial independence*, Strasbourg, 24.10.2014.

Danziger S., Levav J., Avnam-Pesso L., *Extraneous factors in judicial decisions*, <http://www.pnas.org/content/108/17/6889.full.pdf>.

Der Präsident des Bundesgerichtshofs, *Questionnaire*, 11.05.2012, Karlsruhe, http://www.stj.pt/ficheiros/coloquios/ColoquioSTJUE/germany_answersquestionnaire.pdf.

Due Process of Law Foundation, *Guidelines for a transparent and merit-based system for the appointment of high-level judges*, http://www.dplf.org/sites/default/files/guidelines_selection_of_highlevel_judges.pdf.

Fifth Colloquium (Paris 2012), *Questionnaire (Bulgaria)*, http://www.stj.pt/ficheiros/coloquios/ColoquioSTJUE/bulgaria_answersquestionnaire.pdf.

Johnson W., *Ensuring supreme confidence in judicial appointments*, "The Policy Options", 1.05.2004, <http://policyoptions.irpp.org/magazines/governance-and-scandal/ensuring-supreme-confidence-in-judicial-appointments/>.

Korzeniewska-Lasota A., Sarnowska A., *Pozaustawowe psychologiczne determinanty orzeczeń sądowych*, "Studia Warmińskie" 2014, Vol. 51.

Koublitskaia I., *The Relationship between Legal and Extra-legal Factors: How Judges Come to Make their Decisions in Domestic Violence Cases*, "University of New Orleans Theses and Dissertations" 2012, 1541.

Laskowski M., *Konflikt interesów jako zagadnienie etyki zawodowej sędziów*, www.krs.pl.

Marciniak A., Piasecki K., *Kodeks postępowania cywilnego. Tom I. Komentarz. Art. 1-366*, Warszawa 2016.

Markiewicz Ł., Markiewicz-Żuchowska A., *Słowności poznawcze sędziego wpływające na wy-*

^[45] *Report of the Commission to Promote Public Confidence in Judicial Elections in the State of New York*, <https://www.nycourts.gov/reports/JudicialElectionsReport.pdf> (accessed 11.11.2017).

sokość wymierzonej kary, "Decyzje" 2012, No. 18.

OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights, *Opinion on the Law of Ukraine on the Judiciary and the Status of Judges*, Warsaw, 30.06.2017.

Parliament of the United Kingdom, *Chapter 2: The constitutional framework. Constitutional principles*, <https://publications.parliament.uk/pa/ld201012/ldselect/ldconst/272/27205.htm>.

Post R., Siegel R., *Questioning Justice: Law and Politics in Judicial Confirmation Hearings*, "The Yale Law Journal" 2006, Vol. 115.

Report of the Commission to Promote Public Confidence in Judicial Elections in the State of New York, <https://www.nycourts.gov/reports/JudicialElectionsReport.pdf>.

Sen M., Spaniel W., *How uncertainty about judicial nominees can distort the confirmation process*, "Journal of Theoretical Politics" 2015.

Status prawny sędziego we współczesnych systemach politycznych, ed. P. Mikuli, Gdańsk 2013.

The Batory Foundation, *Public Scrutiny of Judge Candidates*, http://www.batory.org.pl/en/programs/programs_completed_1/legal_education/public_scrutiny_of_judge_candidates.

The CourtWatch Poland Foundation 2017, *Pakiet obywatelski do ustaw o Sądzie Najwyższym i o Krajowej Radzie Sądownictwa*, <https://courtwatch.pl/wp-content/uploads/2017/07/Pakiet-obywatelski-do-ustaw-o-KRS-i-SN-Fundacja-Court-Watch-Polska.pdf>.

Venice Commission, *Opinion No. 403/2006. Judicial appointments. Report adopted by the Venice Commission at its 70th Plenary Session*, Venice, 16-17.03.2007.

Venice Commission, *Opinion No. 801/2015. Joint opinion of the Venice Commission and the Directorate of Human Rights (DHR) of the Directorate General of Human Rights and Rule of Law (DGI) of the Council of Europe on the Law on the Judicial System and the Status of Judges and Amendments to the Law on the High Council of Justice of Ukraine, adopted by the Venice Commission at its 102th Plenary Session*, Venice, 20.03.2015.

Walker jr. J.M., *The Unfortunate Politicization of Judicial Confirmation Hearings*, <https://www.theatlantic.com/national/archive/2012/07/the-unfortunate-politicization-of-judicial-confirmation-hearings/259445/>.

Ziegel J., *A new era in the selection of Supreme Court judges?*, "Osgoode Hall Law Journal" 2006, Vol. 44 (3).

Zyzik R., *Dlaczego zmęczenie decyzyjne może być zagrożeniem dla niezawisłości sędziego? Judicial Independence vs Depletion of Ego. Study of Legal and Psychological Overtones*, "Forum Prawnicze" 2014, Vol. 27.

Вища кваліфікаційна комісія суддів України, *1436 кандидатів повідомили про намір взяти участь у конкурсі на посаду судді Верховного Суду*, <http://vkksu.gov.ua/ua/news/1436-kandidatiw-powidomili-pro-namir-wziati-utchast-u-konkursi-na-posadu-sud-di-wierchownoho-sudu/>.

Вища кваліфікаційна комісія суддів України, *79 % кандидатів-суддів не перемогли у конкурсі до Верховного Суду*, <http://vkksu.gov.ua/ua/news/79--kandidatiw-suddiw-nie-pieriemogli-u-konkursi-do-wierchownoho-sudu/>.

Вища кваліфікаційна комісія суддів України, *Конкурс до ВС: ще один кандидат не підтвердив здатності здійснювати правосуддя у Верховному Суді*, <http://vkksu.gov.ua/ua/news/konkurs-do-ws-shtchie-odin-kandidat-nie-pidtwierdiw-zdatnosti-zdijsniuwati-prawosud-dia-u-wierchownomu-sudi/>.

Двоє кандидатів, які не пройшли до нового Верховного Суду, звернулись до ВСУ, "Українські Національні Новини", 9.10.2017, <http://www.unn.com.ua/uk/news/1692018-dva-kandydaty-iaki-ne-proishly-do-novoho-verkhovnoho-sudu-zvernulys-do-vsu>.

European Court of Human Rights Practice as a Marker of Effectiveness of Human Rights Protection in Ukraine

Summary. *The impact of the judgments of the European Court of Human Rights (ECHR) related to the right of a fair trial in its judicial practice is analyzed. Possible consequences for a judge whose decision violated of the Art. 6 (1) of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms are considered. The conclusion is made that failure to respect human rights under certain conditions can lead to disciplinary liability of a judge or affect his or her chances to win in the competition procedure for the appointment to the new position.*

Keywords: *Human rights protection, liability of judge, judicial decision*

Each violated right should be protected. Art. 6 (1) of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (hereinafter referred to as *the Convention*) protects the right to “fair and public hearing within a reasonable time by an independent and impartial tribunal established by law”^[2].

This paper is devoted to the impact of the judgments of the European Court of Human Rights (ECHR) related to the right of a fair trial in its judicial practice. Therefore, possible consequences for a judge whose decision violated of the Art. 6 (1) of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms are considered within the scope of this article.

Analysis of the violations of the right to fair trial under the European Convention of Human Rights by the Ukrainian state

The provisions of the Convention in Ukraine are applied according to the Constitution (Art. 9), which provides that international treaties ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine are part of the national legislation of Ukraine, the Law of Ukraine “On the Implementation of Decisions and Application of Practice of the European Court of Human Rights”, according to which courts should apply the Convention and practice of the ECHR as a source of law while administering justice.

By the end of 2016 18150 applications had been filed by Ukrainian applicants to ECHR – the largest number from all countries mentioned in the ECHR report for the past year^[3]. Out of 73 judgments concerning Ukraine in 2016 fifteen, that is, the fifth part, refer to a right to fair trial. In general, almost 50% ECHR’s judgments regarding Ukraine since the ratification of the Convention are related to the right to a fair trial^[4].

The foregoing points at the problem of judicial protection of violated rights within the national judicial system. The search for the truth in the ECHR is triggered by defects

^[1] Dr. Roman Marusenko, Associate Professor, Department of Land and Agricultural Law, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine), marusenko.r@gmail.com.

^[2] European Court of Human Rights, Council of Europe, *Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*, http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf (accessed 11.11.2017).

^[3] European Court of Human Rights, *Annual report 2016*, http://www.echr.coe.int/Documents/Annual_report_2016_ENG.pdf (accessed 11.11.2017).

^[4] European Court of Human Rights, *Violation by Article and by States (1959-2016)*, http://www.echr.coe.int/Documents/Stats_violation_1959_2016_ENG.pdf (accessed 11.11.2017).

that occurred in the process or as the consequences of the court hearing. Numerous ECHR judgments against Ukraine confirm this.

For example, Mrs. M. Bochan tried hardly for 20 years to protect her violated right at the court, obtaining two ECHR judgments in the process of this (*Bochan v. Ukraine*^[5] and *Bochan v. Ukraine No.2*^[6] cases). As a result the right violated was not protected during the life of the applicant.

Analysing the quality of judicial protection, we should note that the independence of the judiciary is the highest value for a judge as for a person that should not be subject to influence in the administration of justice^[7]. Independence of a judge serves as the guarantee of his impartiality^[8]. At the same time, it is impossible to exclude the situation of arbitrariness, incompetence or other factors that lead to poor quality of justice and as a result to lack of timely and truly effective protection of the right violated. The guarantees of independence should not apply to cases where a judge does not exercise a judge's discretion in good faith (albeit sometimes by mistake), but acts arbitrarily.

For instance, in the case of *Bochan v. Ukraine No.2*, the ECHR stated that “[...] Supreme Court's reasoning does not amount merely to a different reading of a legal text. For the Court, it can only be construed as being “grossly arbitrary” or as entailing a “denial of justice”, in the sense that the distorted presentation of the 2007 judgment in the first *Bochan* case (cited above) had the effect of defeating the applicant's attempt to have her property claim examined in the light of the Court's judgment in her previous case”^[9]. The ECHR directly pointed out to the court's conclusions being beyond the judge's discretion, and to the denial of justice.

The possible improvement of the national judicial system through the ECHR practice

Can the national judicial system be improved through ECHR practice? The judgments of the ECHR in Ukraine are considered to be the source of law, that is, they should be applied not only to a party to the case, but also in all cases when similar circumstances in terms of understanding and protecting the rights protected by Convention are met.

Theoretically, we have a dual effect of the ECHR's judgment - the correction of a particular situation and the prevention of similar violations. At the same time, in practice, the situation is not perfect, as evidenced by the large number of applications to the ECHR concerning the right to a fair trial. Evidently the courts of Ukraine were not able to protect applicants' rights. The ECHR's second judgment on the same case against Ukraine also testify to this.

Can a judge be responsible for ineffective administration of justice, which did not lead to proper protection of rights? Ukrainian legislation shows that it is possible, but not for the mere fact of the ECHR's finding of a violation by the court of the Art. 6 (1) of the Convention. In such cases, as a rule, the court rules against the state as a whole. The responsibility of a judge can only occur for committing a violation of human rights

^[5] European Court of Human Rights, *Bochan v. Ukraine*, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-80455> (accessed 11.11.2017).

^[6] European Court of Human Rights, *Bochan v. Ukraine*, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-152331> (accessed 11.11.2017).

^[7] The Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, *Basic Principles on the Independence of the Judiciary*, 1985, <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/IndependenceJudiciary.aspx>, etc. (accessed 11.11.2017).

^[8] Consultative Council of European Judges, Council of Europe, *Opinion No. 1 (2001) of the Consultative Council of European Judges for the attention of the Committee of Ministers of the Council of Europe on standards concerning the independence of the Judiciary and the irremovability of judges*, [https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?p=&Ref=C-CJE\(2001\)OP1&Sector=secDGHL&Language=lanEnglish&Ver=original&BackColorInternet=FEF2E0&BackColorIntranet=FEF2E0&BackColorLogged=c3c3c3&direct=true](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?p=&Ref=C-CJE(2001)OP1&Sector=secDGHL&Language=lanEnglish&Ver=original&BackColorInternet=FEF2E0&BackColorIntranet=FEF2E0&BackColorLogged=c3c3c3&direct=true) (accessed 11.11.2017).

^[9] European Court of Human Rights, *Bochan v. Ukraine*, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-159540> (accessed 11.11.2017).

and fundamental freedoms deliberately or due to gross negligence (Art. 106 (1) para.4 of the Law of Ukraine “On the Judiciary and Status of Judges”). The judgment itself which violated the right to a fair trial but did not go beyond the bona fide discretion of the judge is not a ground for liability. This is logical and consistent with the principle of the independence of the judge. Just as the dissenting opinion of a judge allows to develop the law and does not produce the grounds for liability.

How to distinguish such decisions and decisions beyond *bona fide* discretion, when justice is actually turned into fiction? Can a judge be responsible for the latter and will it comply with the principle of judicial independence? The basic principle, on which the rule of law and independence of judges is based, is that the quality assessment of each decision can be made only through the use of the right of appeal, determined by law^[10]. At the same time, “The independence of judges is not a prerogative or privilege granted in their own interest, but in the interest of the rule of law and of anyone seeking and expecting justice”^[11].

Consultative Council of European Judges emphasizes that “any method of evaluating the quality of judicial decisions should not interfere with the independence of the judiciary either as a whole or on an individual basis”^[12].

Members of the High Council of Justice, a body entitled to bring Ukrainian judges to disciplinary liability, note that the judge should not be held liable just for the very fact of the violation of the Convention, established in the judgment of the ECHR. Instead, it is necessary to establish whether there is an individual fault of the judge in the form of gross negligence or intent^[13].

Given the nature of the decisions of the Ukrainian courts and the cases where they failed to respect the case law of the ECHR, the ECHR in some cases directly and unequivocally gave negative assessment to such decisions of the Ukrainian courts in the context of the Art. 6 (1) of the Convention^[14].

Therefore, in our opinion, the task of proper application of the ECHR practice as a source of law by the courts in order to reduce the number of appeals and violations of the Convention cannot be solved only by imposing disciplinary liability on judges. Such assumption would lead to a decrease in the degree of independence of judges and to

^[10] Consultative Council of European Judges, Council of Europe, *Opinion No. 11 (2008) of the Consultative Council of European Judges (CCJE) to the attention of the Committee of Ministers of the Council of Europe on the quality of Judicial decisions*, [https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CCJE\(2008\)OP11&Language=lanEnglish&Ver=original&BackColorInternet=DBDCF2&BackColorIntranet=FDC864&BackColorLogged=FDC864](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CCJE(2008)OP11&Language=lanEnglish&Ver=original&BackColorInternet=DBDCF2&BackColorIntranet=FDC864&BackColorLogged=FDC864) (accessed 11.11.2017).

^[11] Consultative Council of European Judges, Council of Europe, *Opinion No. 10 (2007) of the Consultative Council of European Judges (CCJE) to the attention of the Committee of Ministers of the Council of Europe on the Council for the Judiciary at the service of society*, [https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?p=&Ref=CCJE\(2007\)OP10&Language=lanEnglish&Ver=original&Site=COE&BackColorInternet=FEF2E0&BackColorIntranet=FEF2E0&BackColorLogged=c3c3c3&direct=true](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?p=&Ref=CCJE(2007)OP10&Language=lanEnglish&Ver=original&Site=COE&BackColorInternet=FEF2E0&BackColorIntranet=FEF2E0&BackColorLogged=c3c3c3&direct=true) (accessed 11.11.2017).

^[12] Consultative Council of European Judges, Council of Europe, *Opinion No. 11 (2008) of the Consultative Council of European Judges (CCJE) to the attention of the Committee of Ministers of the Council of Europe on the quality of Judicial decisions*, [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/58f4a4dd-76aacfd0c2257d87004971a6/\\$FILE/%D0%92%D0%B8%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BA%20%E2%84%96%2011%20\(2008\).pdf](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/58f4a4dd-76aacfd0c2257d87004971a6/$FILE/%D0%92%D0%B8%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BA%20%E2%84%96%2011%20(2008).pdf) (accessed 11.11.2017).

^[13] Вища рада правосуддя, *Проблема виконання рішень Європейського суду з прав людини: необхідність системного аналізу та впровадження*, <http://www.vru.gov.ua/news/1880> (accessed 11.11.2017). See also: Вища рада правосуддя, *Рішення ВРП “Про внесення подання Президентіві України про звільнення Кіреєва Р.В. з посади судді Печерського районного суду міста Києва за порушення присяги” від 5.11.2015р. No. 866/0/15-15*, <http://www.vru.gov.ua/act/4701> (accessed 11.11.2017).

^[14] European Court of Human Rights, *Annual Report 2015*, p. 109, http://www.echr.coe.int/Documents/Annual_report_2015_ENG.pdf (accessed 11.11.2017).

a reduction of judge's discretion. It appears that the compromise between the principle of independence of the court and the impossibility of responsibility for the decision lies in the distinguishing a judge's mistake as an unintentional misinterpretation from the gross negligence and malice. On the other hand, there are series of decisions of the national courts in which the ECHR found violations of the Convention and which did not cause liability, as there was probably no reason found.

Instead of a conclusion: measuring an impact of the ECHR on the current reform of the Ukrainian Supreme Court

In our opinion, the achievement of the goal of improving the quality of justice and better implementation of the practice of the ECHR as a source of law is also possible through a competitive selection process when appointing judges to new positions. For example, the selection of the first part of the judges of the new Supreme Court – the future highest court in the judicial system of Ukraine – is currently on its final stage. Rating of candidates' results of assessment includes marks for many qualities of candidates, including previous professional activity, consideration of their decisions by the ECHR, evaluation of professional ethics, etc. With this in mind, a rating system is designed to identify the best candidates. This is important in the formation of the court, which should become the national authority of last resort, that is capable to protect rights within Ukrainian legal system.

Assessment of the behaviour of candidates in cases when ECHR finds the “denial of justice” or reviews the case for the second time in case of ignorance of the its first judgment, cases of several similar violations of the rules of the Convention by the same candidate, etc. is possible at this very stage. This assessment is not about the judge's responsibility, but about the selection of the best by placing the relevant points to them in rating. A person who has not proved to be capable to effectively protect violated rights in practice may (and should) take a lower position in the ranking than the one who did not commit such mistakes. This is consistent with Art. 1 of the Code of Judicial Ethics^[15], the sixth value of The Bangalore Principles Of Judicial Conduct^[16], etc.

The only question remains is whether these principles of judges selection will operate in practice or not. The selection procedure for 120 judges of the Supreme Court is currently under way. Among those who are the winners on the rating and may enter the new court, there are those who delivered decisions in relation to which the ECHR found violations of the Art. 6 (1) of the Convention or qualified the decision of the national court as a “denial of justice”. We believe that such facts may be considered as “circumstances that may adversely affect public confidence in the judiciary” in the case of the appointment of such a person as a judge^[17], which also corresponds to the Code of Judicial Ethics (Art.1), according to which the judge should be an example of strict observance of the provisions of the law and principle of the rule of law in order to strengthen a trust in the justice. And, therefore, all grounds for considering the issue of refusing to make a submission to the President of Ukraine regarding the appointment of such a judge to the position are present.

^[15] Судова влада України, *Кодекс суддівської етики*, [http://court.gov.ua/userfiles/Kodex%20sud%20etiki\(1\).pdf](http://court.gov.ua/userfiles/Kodex%20sud%20etiki(1).pdf) (accessed 11.11.2017).

^[16] United Nations Office on Drugs and Crime, *The Bangalore Principles Of Judicial Conduct 2002*, http://www.unodc.org/pdf/crime/corruption/judicial_group/Bangalore_principles.pdf (accessed 11.11.2017).

^[17] Закон України Про судоустрій і статус суддів, Стаття 79, <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1402-19/print1448372162500816> (accessed 11.11.2017).

In turn, the selection for another 80 positions in the Supreme Court. Ukraine faces an important task to take into account the existing practice of the ECHR and to form a truly better judiciary. Are the bodies that influence the appointment of judges on the same page, the nearest time will show. Otherwise, the preventive function of ECHR judgments will not be implemented in practice.

In our opinion, a competitive selection process can, with a thorough approach, be an effective measure for selecting of the best judges who are capable to effectively enforce rights in line with the practice of the ECHR.

Bibliography:

Consultative Council of European Judges, Council of Europe, *Opinion No. 1 (2001) of the Consultative Council of European Judges for the attention of the Committee of Ministers of the Council of Europe on standards concerning the independence of the Judiciary and the irremovability of judges*, [https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?p=&Ref=CCJE\(2001\)OP1&Sector=secDGHL&Language=lanEnglish&Ver=original&BackColorInternet=FEF2E0&BackColorIntranet=FEF2E0&BackColorLogged=c3c3c3&direct=true](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?p=&Ref=CCJE(2001)OP1&Sector=secDGHL&Language=lanEnglish&Ver=original&BackColorInternet=FEF2E0&BackColorIntranet=FEF2E0&BackColorLogged=c3c3c3&direct=true).

Consultative Council of European Judges, Council of Europe, *Opinion No. 11 (2008) of the Consultative Council of European Judges (CCJE) to the attention of the Committee of Ministers of the Council of Europe on the quality of Judicial decisions*, [https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CCJE\(2008\)OP11&Language=lanEnglish&Ver=original&BackColorInternet=DBDCf2&BackColorIntranet=FDC864&BackColorLogged=FDC864](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CCJE(2008)OP11&Language=lanEnglish&Ver=original&BackColorInternet=DBDCf2&BackColorIntranet=FDC864&BackColorLogged=FDC864).

Consultative Council of European Judges, Council of Europe, *Opinion No.10 (2007) of the Consultative Council of European Judges (CCJE) to the attention of the Committee of Ministers of the Council of Europe on the Council for the Judiciary at the service of society*, [https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?p=&Ref=CCJE\(2007\)OP10&Language=lanEnglish&Ver=original&Site=COE&BackColorInternet=FEF2E0&BackColorIntranet=FEF2E0&BackColorLogged=c3c3c3&direct=true](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?p=&Ref=CCJE(2007)OP10&Language=lanEnglish&Ver=original&Site=COE&BackColorInternet=FEF2E0&BackColorIntranet=FEF2E0&BackColorLogged=c3c3c3&direct=true).

European Court of Human Rights, *Annual Report 2015*, http://www.echr.coe.int/Documents/Annual_report_2015_ENG.pdf.

European Court of Human Rights, *Annual report 2016*, http://www.echr.coe.int/Documents/Annual_report_2016_ENG.pdf.

European Court of Human Rights, *Bochan v. Ukraine (No. 2)*, 2015, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-152331>.

European Court of Human Rights, *Bochan v. Ukraine*, 2007, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-80455>.

European Court of Human Rights, Council of Europe, *Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*, http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf Annual report. European Court of Human Rights, 2016, http://www.echr.coe.int/Documents/Annual_report_2016_ENG.pdf.

European Court of Human Rights, *Violation by Article and by States (1959-2016)*, http://www.echr.coe.int/Documents/Stats_violation_1959_2016_ENG.pdf.

The Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, *Basic Principles on the Independence of the Judiciary*, 1985, <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/IndependenceJudiciary.aspx>.

United Nations Office on Drugs and Crime, *The Bangalore Principles Of Judicial Conduct 2002*, http://www.unodc.org/pdf/crime/corruption/judicial_group/Bangalore_principles.pdf.

Вища рада правосуддя, *Проблема виконання рішень Європейського суду з прав людини: необхідність системного аналізу та впровадження*, <http://www.vru.gov.ua/news/1880>.

Вища рада правосуддя, *Рішення ВРП "Про внесення подання Президентіві України про звільнення Кіреєва Р.В. з посади судді Печерського районного суду міста Києва за порушення*

присяги” від 5.11.2015р. No. 866/0/15-15, <http://www.vru.gov.ua/act/4701>.

Закон України Про судоустрій і статус судів, <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1402-19/print1448372162500816>.

Судова влада України, Кодекс суддівської етики, [http://court.gov.ua/userfiles/Kodex%20sud%20etiki\(1\).pdf](http://court.gov.ua/userfiles/Kodex%20sud%20etiki(1).pdf).

Pluralizm konstytucyjny i dialog międzysądowy: instytucja izolacji postpenalnej w orzecznictwie Federalnego Sądu Konstytucyjnego Niemiec, Europejskiego Trybunału Praw Człowieka i polskiego Trybunału Konstytucyjnego

Constitutional Pluralism and Judicial Dialogue: Post-Penal Detention in the Jurisprudence of the German Federal Constitutional Court, European Court of Human Rights and the Polish Constitutional Tribunal

Summary. This text concerns the problem of judicial dialogue between the German Federal Constitutional Court, European Court of Human Rights and the Polish Constitutional Court concerning the problem of post-penal detention. Analysis of these tribunals' jurisprudence defining the limits for the application of the post-penal detention gives an unique insight into the practice of judicial dialogue. Firstly, it shows how the courts and tribunals from different 'levels' of legal system together draw the contours of the rights and freedoms guaranteed by them. Moreover, it allows to recognize that the process of the dialogue engages also actors from different states than the applicant's country of origin. Lastly, this case study allows to see the important role to be played by the non-judicial actors in the process.

Keywords: *judicial dialogue, the German Federal Constitutional Court, post-penal detention, fundamental rights, constitutional pluralism*

Rozważając zagadnienie tożsamości narodowej w kontekście integracji europejskiej należy mieć na uwadze również wyzwania dla krajowych konstytucji związane z Konwencją o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności (EKPC) oraz działalnością orzeczniczą Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (ETPC). Orzecznictwo trybunału w Strasburgu może bowiem istotnie wpływać na sposób rozumienia będących wyrazem tożsamości narodowej gwarancji konstytucyjnych. Obecnie w kontekście europejskim dominuje „otwarte” pojmowanie koncepcji suwerenności, tj. uznawanie, że zasadniczo wyraża się ona raczej w możliwości współdziałania w ramach międzynarodowych struktur niż w klinicznej izolacji od wszelkich zewnętrznych wpływów. Jedną z konsekwencji tego stanu rzeczy jest akceptacja, że treść konstytucyjnych praw i wolności może być (współ-)tworzona przez sądy ponadnarodowe; szczególna rola przypada tutaj Trybunałowi Sprawiedliwości Unii Europejskiej (TSUE) i ETPC^[2]. Co istotne, jak się wydaje, owa otwartość nie ogranicza się wyłącznie do sądów europejskich; na treść praw i wolności mają bowiem wpływ także sądy innych krajów członkowskich biorących udział w dialogu^[3]. Więcej, co może niekiedy pozostawać w cieniu, w jakimś stopniu uczestnikami dialogu międzysądowego niejednokrotnie są także inne instytucje państwowe, odpowiedzialne za egzekucję wyroków, reprezentujące zarówno egzekutywę jak

^[1] mgr Bartosz Soloch, LL.M. (Bonn), Uniwersytet Łódzki, bartosz.soloch@gmail.com. Niniejszy artykuł wyraża wyłącznie osobiste poglądy autora.

^[2] E. Łętowska, *Dialog i metody. Interpretacja w multicytrycznym systemie prawa (cz. II)*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2008, nr 12, s. 6; A. Kalisz, *Multicytryczność systemu prawa polskiego a działalność orzecznicza Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2007, nr 4, s. 35 i n.

^[3] A. Paprocka, *Argument komparatystyczny w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego*, „Państwo i Prawo” 2017, nr 7, s. 41 i n.

i legislatywę. Przy tym wszystkim należy pamiętać, jednak również o istnieniu pewnych inherentnych ograniczeń dla procesu dialogu, mogących wynikać czy to z odmiennych preferencji instytucjonalnych jego uczestników, czy też po prostu z błędnej recepcji pewnych treści. Historia sagi detencji postpenalnej (*Sicherungsverwahrung*) wydaje się być dobrą ilustracją takiej sytuacji.

Saga *Sicherungsverwahrung*: stan wyjściowy i wyrok Federalnego Sądu Konstytucyjnego 2 BvR 2029/01 z 5 lutego 2004 r.^[4]

Saga *Sicherungsverwahrung* dotyczy dialogu prowadzonego pomiędzy ETPC a Federalnym Sądem Konstytucyjnym (FSK) dotyczącego zgodności z prawami podstawowymi mechanizmu retroaktywnie stosowanej detencji postpenalnej. Izolacja postpenalna, polegająca na umożliwieniu prewencyjnego przetrzymywania sprawcy przestępstwa w izolacji już po odbyciu kary, była jako taka uznana instytucją niemieckiego prawa karnego funkcjonującą od 1933 r. Problemy pojawiły się, kiedy okazało się jednak, że istniejące przepisy ustanawiające maksymalną granicę dla okresu izolacji postpenalnej na 10 lat mogą doprowadzić do zwolnienia z więzień wielu osób stanowiących, pomimo odbycia kary, nadal poważne zagrożenie dla społeczeństwa. W celu prawnego uzasadnienia możliwości dalszej ochrony społeczeństwa przed tymi osobami, w 1998 r. ustawodawca zdecydował się na retroaktywne zniesienie górnej granicy izolacji postpenalnej. Zgodnie z tą zmianą sądy mogły zasądzać stosowanie izolacji postpenalnej w wymiarze powyżej 10 lat wobec osób już odbywających karę^[5].

Takie działanie ustawodawcy wzbudzało pewne kontrowersje i stało się przedmiotem litygacji ze strony skarżących, która swój finał znalazła przed FSK. Sąd w swoim wyroku z 10 lutego 2004 r. oddalił w całości skargę konstytucyjną, stwierdzając zasadniczą zgodność niemieckiej detencji postpenalnej z EKPC, stwierdzając m. in. brak penalnego charakteru jej regulacji. Co istotne, FSK oceniając przedłożoną mu skargę konstytucyjną w żaden sposób nie przywołał Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności^[6].

Wyrok ETPC *M. p. Niemcom*^[7] i odpowiedź FSK w wyroku *Sicherungsverwahrung*^[8] r. oraz reakcja władz krajowych

Skarżący w obliczu niekorzystnego dla nich orzecznictwa FSK nie złożyli jednak bronii i postanowili dochodzić swoich praw przed obliczem ETPC. Efektem tych starań był wyrok *M. p. Niemcom*, w którym ETPC stwierdził naruszenie przez władze niemieckie

^[4] Wyrok FSK z 5 lutego 2004 r. sygn. 2 BvR 2029/01, <https://tinyurl.com/y8aybyc4> (dostęp 11.11.2017).

^[5] Tamże, Nb. 1-43.

^[6] W tym miejscu należałoby wyjaśnić pokrótce dwie kwestie: możliwość powołania przepisów EKPC jako podstawy skargi konstytucyjnej oraz obowiązku wykładni przepisów UZ RFN w sposób przyjazny Konwencji. W odniesieniu do pierwszej kwestii należy wyjaśnić, że w postępowaniu przed FSK, w odróżnieniu od polskiego TK, samo naruszenie Konwencji nie może stanowić samodzielnej podstawy skargi konstytucyjnej (zob.: Ch. Hillgruber, Ch. Goos, *Verfassungsprozessrecht*, Heidelberg 2011, par. 13, nb. 995, 998). W odniesieniu do drugiej należy stwierdzić, że omawiany wyrok został wydany jeszcze przed wyrokiem FSK z 14 października 2004 r. w sprawie *Görgülü*, sygn. 2 BvR 1481/04, określającym w sposób bardziej szczegółowy obowiązek FSK w zakresie uwzględniania EKPC w procesie wykładni UZ RFN i uznawanym pod tym względem za przełomowy, choć teoretycznie podstaw do wprowadzania do procesu wykładni konstytucji wartościowań Konwencji można by się było dopatrzeć już w orzeczeniu FSK z 26 marca 1987 r. w sprawie *Unschuldsvormutung*, sygn. 2 BvR 589/79, <http://www.servat.unibe.ch/dfr/bv074358.html> (dostęp 11.11.2017).

^[7] Wyrok ETPC z 17 grudnia 2009 r. w sprawie *M. p. Niemcom*, nr skargi 19359/04.

^[8] Wyrok FSK z 4 maja 2011 w sprawie *Sicherungsverwahrung*, sygn. 2 BvR 2365/09, http://www.bverfg.de/e/rs20110504_2bvr236509.html (dostęp 11.11.2017).

Konwencji poprzez zastosowanie wobec skarżącego retroaktywnego przedłużenia detencji postpenalnej. W opinii Trybunału niemieckie regulacje naruszały Art. 5 ust. 1 i art. 7 ust. 1 Konwencji.

W odniesieniu do art. 5 EKPC Trybunał stwierdził, że związek pomiędzy zastosowaniem detencji postpenalnej wobec skarżącego na mocy retroaktywnych regulacji nie pozwalał na uznanie, że jest ono sankcją za popełnione przestępstwo (par. 96 nn.), ETPC nie stwierdził, że zachodzą inne przesłanki uzasadniające pozbawienie wolności wymienione w art. 5 EKPC, w szczególności problemy psychiczne skarżącego (par. 103). ETPC uznał ponadto istnienie naruszenia art. 7 par. 1 EKPC w związku z faktem, że detencja postpenalna stanowiła „karę” w rozumieniu Konwencji. ETPC doszedł do tego wniosku analizując z jednej strony warunki osadzenia skarżącego (par. 127 nn.), z drugiej, stwierdził że w świetle niemieckiego ustawodawstwa cele izolacji postpenalnej pokrywają się w znacznym stopniu z celami sankcji karnych (par. 130). ETPC, rekonstruuując stan prawny w RFN, odwołał się przy tym stosunkowo szeroko do omawianego wyżej wyroku FSK 2 BvR 834/02 z 10 lutego 2004 r.

Okoliczności przesądzające o naruszeniu przez Niemcy EKPC miały charakter systemowy. Trybunał zakwestionował bowiem istnienie faktycznej różnicy pomiędzy detencją postpenalną a karą, wskutek czego retroaktywne przedłużenie okresu detencji zostało przez niego zrównane z retroaktywnym zaostreniem kary. Znalazło to potwierdzenie w późniejszym orzecznictwie ETPC, wielokrotnie uznającego racje przedstawiane przez skarżących osadzonych^[9]. Wyrok w sprawie *M. p. Niemcom* wywołał w Niemczech znaczne kontrowersje. Co więcej, doprowadził on również do istotnych rozbieżności w orzecznictwie sądów krajowych, co wymusiło na FSK interwencję w celu przywrócenia jednolitości orzecznictwa^[10], której efektem był wyrok w sprawie *Sicherungsverwahrung*.

FSK odszedł w nim od przyjętej przez siebie wcześniej wykładni UZ RFN w celu dostosowania jej do wymagań stawianych przez EKPC, stwierdzając że przepisy retroaktywnie wydłużające okres detencji postpenalnej wobec jej zasadniczo penalnego charakteru, naruszają jednak zasadę konstytucyjną ochrony zaufania. FSK w szczególności nie próbował ukryć prawdziwej przyczyny zmiany swojego orzecznictwa, wskazując wprost, że było nią nie odkrycie nowych okoliczności, a przewartościowanie swoich wcześniejszych decyzji. W orzeczeniu FSK zawarł długi wywód na temat przyjazności UZ RFN względem Konwencji (ratyfikowanej w randze zwykłej ustawy), mającej uzasadniać zmianę wykładni konstytucji pod wpływem orzeczenia ETPC^[11]. Ponadto FSK sformułował nowe wymagania, które musiałaby spełniać detencja postpenalna, by uznać ją za zgodną z UZ RFN: byłyby to utrzymanie odpowiedniego dystansu (*Abstandsgebot*) i postawienie przed sprawcą perspektywy wyjścia na wolność (*Freiheitsorientierung*)^[12]; warto dodać, że w niektórych szczegółach FSK postawił władzom krajowym wymaga-

^[9] Jedynie tytułem przykładu zobacz wyroki ETPC z 19 stycznia 2012 r. w sprawie *Kronfeldner p. Niemcom*, nr skargi 21906/09, (zob.: zwłaszcza życzliwe odwołanie do wyroku *Sicherungsverwahrung* w par. 82) czy z 28 listopada 2013 r. w sprawie *Glien p. Niemcom*, nr skargi 7345/12 (w wyroku tym ETPC dostrzegł, że wprowadzenie trzymania osadzonego w więzieniu ma charakter przejściowy w związku z dostosowywaniem niemieckich regulacji do orzecznictwa strasburskiego, nie usprawiedliwia to jednak łamania standardów konwencyjnych).

^[10] A. Zimmermann, *Grundrechtsschutz zwischen Karlsruhe und Straßburg: Vortrag, gehalten vor der Juristischen Gesellschaft zu Berlin am 13. Juli 2011*, Berlin 2012, s. 27.

^[11] Więcej informacji na temat zmian pojmowania przez FSK roli EKPC w niemieckim porządku prawnym roli odegranej w tym procesie przez wyrok FSK *Sicherungsverwahrung* można znaleźć w: B. Soloch, *Rola europejskiej Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności w orzecznictwie niemieckiego Federalnego Trybunału Konstytucyjnego*, „Przegląd Sejmowy” 2016, nr 2, s. 67-90.

^[12] Tamże, Nb. 128 nn.

nia nawet wyższe niż ETPC^[13]. Mając świadomość rozmiarów koniecznych zmian, FSK postanowił, odraczając utratę przez przepisy krajowe mocy obowiązującej, dać władzom niemieckim 18 miesięcy na ich reformę.

Inaczej niż miało to miejsce na przykład w sprawie *Caroline*^[14], powyższe wymagało zarówno od władz federalnych, jak również landowych ogromnego zaangażowania zarówno na szczeblu legislacyjnym, jak również wykonawczym, którego świadectwem, może być Sprawozdanie końcowe z wykonania orzeczenia *M. p. Niemcom* z 1 grudnia 2014 r. Zostało ono przedstawione i przyjęte na 1221 spotkaniu Komitetu Ministrów Rady Europy^[15], na którym uznano wyrok *M. p. Niemcom* za wykonany.

Zwieńczenie dialogu? Wyrok ETPC *Bergmann p. Niemcom*^[16]

Jak się wydaje, kluczowe znaczenie dla prawidłowego uchwycenia istoty dialogu pomiędzy FSK a ETPC przypada wyrokowi w sprawie *Bergmann p. Niemcom*, w którym trybunał zasadniczo uznał nowy reżim odbywania detencji postpenalnej ustalony w następstwie orzeczenia FSK w sprawie *Sicherungsverwahrung*.

ETPC dostrzegł w co najmniej kilku miejscach fakt szerokiego uwzględniania przez FSK przy ocenie konstytucyjności niemieckiego modelu izolacji postpenalnej orzecznictwa ETPC (przykładowo par. 62, 168). Ponadto stosunkowo wiele miejsca poświęcił również opisowi warunków odbywania detencji, w tym kwestii fizycznego oddzielenia od więzienia, wielkości personelu medycznego czy organizacji terapii (par. 34-41). Trybunał dokonał oceny warunków odbywania kary przez osadzonego z punktu widzenia art. 5 ust. 1 e) Konwencji i art. 7 Konwencji. W odniesieniu do zarzutów z art. 5 EKPC Trybunał stwierdził, że w związku z modelem detencji postpenalnej (par. 107 nn.), jak również warunkami jej odbywania (par. 118 nn.), osadzenie skarżącego można uznać za uzasadnione jego zaburzeniami psychicznymi. Nieco bardziej problematyczny był wywód na temat spełniania przez środki zastosowane przez władze niemieckie wymogów art. 7 Konwencji: ETPC stwierdził, że wprawdzie skarżący został pozbawiony wolności na mocy przepisów, które weszły w życie już po popełnieniu przez niego czynu i skazaniu go, jednak sama detencja nie stanowi „kary” w rozumieniu Konwencji. Wniosek ten nie był bynajmniej oczywisty w świetle orzecznictwa samego orzeczenia: Trybunał stwierdził bowiem, że co do zasady detencja postpenalna nadal stanowi karę w rozumieniu Konwencji (par. 181) w ocenianym wypadku jednak element terapeutyczny do tego stopnia odgrywał decydującą rolę że „zakrył” on penalny charakter detencji^[17]. Abstrahując od kwestii jasności czy też trafności omawianego orzeczenia należy zauważyć, że ETPC stwierdził z nim z jednej strony zasadniczą zgodność niemieckiego schematu stosowania detencji postpenalnej z Konwencją, z drugiej zachował sobie możliwość zmiany tego

^[13] Zob.: par. 180 wyroku ETPC z 7 stycznia 2016 r. w sprawie *Bergmann p. Niemcom*, nr skargi 23279/14.

^[14] Stosunkowo obszernie omówienie sagi *Caroline* jako przykładu dialogu międzysądowego zawiera artykuł R. Krämer, J.J. Märten, *Der Dialog der Gerichte – die Fortentwicklung des Persönlichkeitsschutzes im europäischen Mehrebenensystem*, „Europarecht“ 2015, nr 2, s. 169-189.

^[15] Committee of Ministers, Council of Europe, *Germany Final Action Report concerning the case of M. and others against Germany (Application No. 19359/04) DH-DD(2014)1463*, https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016804a540c (dostęp 11.11.2017).

^[16] Wyrok ETPC z 7 stycznia 2016 r. w sprawie *Bergmann p. Niemcom*, nr skargi 23279/14.

^[17] par. 182. Problematyczność takiego rozstrzygnięcia w świetle wcześniejszego orzecznictwa ETPC dostrzega K. Holy, *Postpenalna detencja sprawcy niebezpiecznego przedłużana w sposób retrospektywny nie musi naruszać Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2016, nr 7, s. 47. K.I. Kobus-Ogrodniczak mówi wręcz o widocznej niekonsekwencji trybunału. Por.: *Glosa do wyroku Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 7 stycznia 2016 r. w sprawie Bergmann przeciwko Niemcom*, „Prokuratura i Prawo” 2016, nr 11, s. 161 i n.

stanowiska w konkretnej sprawie (poprzez stwierdzenie, że środki zastosowane wobec skarżącego nie wystarczają do „zakrycia” penalnego charakteru detencji).

Zasadnicze tezy z orzeczenia *Bergmann p. Niemcom* zostały powtórzone przez ETPC co najmniej kilkukrotnie^[18], jak się wydaje, pozwala to mówić o wykształceniu się pewnej linii orzeczniczej. Pewną możliwość jej zachwiania niesie wprawdzie fakt wniesienia odwołania od jednego z wyroków uznających zgodność detencji postpenalnej z Konwencją w oparciu o wyrok w sprawie *Bergmann* do Wielkiej Izby^[19], wobec stosunkowo jednolitej dotychczasowej praktyki orzeczniczej trybunału zmiana orzecznictwa jest raczej mało prawdopodobna, zwłaszcza wobec istnienia furtki w postaci możliwości stwierdzenia, że w okolicznościach danego wypadku wymogi konwencji nie zostały spełnione. Wydaje się, że, choć Trybunał o tym nie wspomniał w swoim uzasadnieniu, pewien wpływ na jego decyzję mogła mieć jednak również okoliczność, że środki wprowadzające nowy model detencji postpenalnej zostały przedtem uznane przez Komitet Ministrów za wystarczające do uznania wyroku *M. p. Niemcom* za wykonany.

Wnioski

Saga *Sicherungsverwahrung* jest dobrym przykładem zarówno otwartego charakteru systemu konstytucyjnego, jak i roli dialogu sądowego w kształtowaniu w nim treści konstytucyjnych praw i wolności. ETPC, stwierdzając *de facto* sprzeczność uregulowań niemieckich z Konwencją, wymusił na FSK uwzględnienie w ocenie proporcjonalności rozwiązań krajowych kryteriów konwencyjnych (uprzednio w ogóle pomijanych przez sąd niemiecki). FSK podjął rzuconą mu rękawicę: *expressis verbis* zerwał ze swoim wcześniejszym orzecznictwem stwierdzającym konstytucyjność detencji postpenalnej, jednocześnie jednak broniąc tej instytucji jako takiej i wyznaczając ustawodawcy krajowemu dostatecznie długie terminy przejściowe. Działanie takie z kolei, doprowadziło do pewnej korekty orzecznictwa ETPC, polegającego na częściowym poluzowaniu wymagań w zakresie przetrzymywania osób niebezpiecznych po zakończeniu odbywania przez nie kary (przy zachowaniu sobie możliwości późniejszego zaostrożenia kryteriów w odniesieniu do konkretnej sprawy).

Ustawa o postępowaniu wobec osób z zaburzeniami psychicznymi (tzw. *lex Trynkiewicz*) a wyrok Trybunału Konstytucyjnego K 6/14

Ustawa o postępowaniu wobec osób z zaburzeniami psychicznymi stwarzających zagrożenie życia, zdrowia lub wolności seksualnej innych osób^[20] (tzw. *lex Trynkiewicz*; „ustawa o bestiach”) wprowadziła możliwość stosowania izolacji postpenalnej wobec stwarzających dalsze zagrożenie sprawców niektórych przestępstw. Jej przepisy dopuszczały zastosowanie przepisów *lex Trynkiewicz* także w odniesieniu do sprawców skazanych jeszcze przed wejściem w życie ustawy i odbywających zasądzoną karę pozbawienia wolności.

Polski ustawodawca tworząc projekt „ustawy o bestiach” mógł już korzystać z doświadczeń niemieckich^[21]. Istotnie, do wyroku w sprawie *M. p. Niemcom* można znaleźć

^[18] Wyrok ETPC z 2 lutego 2017 r. *Ilseher p. Niemcom*, nr skargi 10211/12; wyrok ETPC z 6 lipca 2017 r. w sprawie *Becht p. Niemcom*, nr skargi 79457/13; wyrok ETPC z 2 czerwca 2016 r. w sprawie *Petschulies p. Niemcom* z 2 czerwca 2016 r. nr skargi 6281/13.

^[19] Zob.: wyrok ETPC w sprawie *Ilseher*.

^[20] Ustawa z 22 listopada 2013 r. o postępowaniu wobec osób z zaburzeniami psychicznymi stwarzających zagrożenie życia, zdrowia lub wolności seksualnej innych osób (Dz. U. z 2014 r. poz. 24).

^[21] Zgodnie z informacjami dostępnymi na stronie internetowej Rządowego Centrum Legislacji, projekt procedo-

stosunkowo liczne odwołania w materiałach wytworzonych zarówno w ramach rządowego^[22], jak również sejmowego^[23] etapu procesu legislacyjnego. Co jednak ciekawe, umieszczanie wyroków strasburskich w szerszym kontekście niemieckiego porządku prawnego było raczej sporadyczne^[24].

Może to o tyle dziwić, że przecież polski ustawodawca, w gruncie rzeczy, stanął przed problemem wręcz niezwykle podobnym do tego, który musiał rozwiązać ustawodawca niemiecki: konieczności przedłużenia okresu izolacji sprawców poważnych przestępstw niebezpiecznych dla społeczeństwa już po odbyciu przez nich kary, na podstawie przepisów uchwalonych po popełnieniu przez nich przestępstwa. W tym zakresie analiza tego, w jaki sposób RFN usiłowało sprostać wymaganiom postawionym przez ETPC, zarówno poprzez działania legislacyjne, jak również poprzez kompleksowe środki organizacyjne, mogłoby stanowić oczywisty punkt odniesienia. Być może jednak pewne uzasadnienie dla takiego, a nie innego sposobu postępowania można znaleźć w fakcie braku w momencie prowadzenia krajowych prac legislacyjnych wypowiedzi ETPC i Komitetu Ministrów Rady Europy co do zgodności z Konwencją nowych rozwiązań niemieckich.

Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 23 listopada 2016 r. sygn. K 6/14^[25]

Trybunał w swoim wyroku K 6/14 badał zgodność rozwiązań z różnymi postanowieniami Konstytucji RP^[26]; dla niniejszego wyводу istotne są konkluzje w zakresie legalności retroaktywnego zastosowania detencji postpenalnej. Trybunał stwierdził, że sposób ukształtowania tej instytucji w ustawie o bestiach pozbawia jej karnego charakteru, w związku z czym ani art. 42 Konstytucji, ani art. 7 EKPC nie są adekwatnymi wzorcami kontroli (zob. w szczególności pkt 3.2.7; pkt 3.3.6 i n. w tym miejscu TK mówił o zasadzie *ne bis in idem* rekonstruowanej z konstytucji, EKPC i innych międzynarodowych aktów praw człowieka; pkt 3.4; pkt.3.6). Uwagę zwraca, że ETPC nie przeprowadził oddzielnej analizy zgodności rozwiązań krajowych z art. 7 EKPC, stwierdzając, że standard konwencyjny posłużył do rekonstrukcji standardu konstytucyjnego zapisanego w art. 42 Konstytucji (pkt 3.3.3). Przeprowadzając swoją ocenę TK szeroko odwoływał się do orzecznictwa ETPC i FSK (pkt. 3.1.4.7.5. nn.), jak również do legislacji niemieckiej. Przede wszystkim pewne zdziwienie budzi, że EKPC została wykorzystana do rekonstrukcji wzorca konstytucyjnego (co sam o w sobie jest częstą praktyką)^[27] jedynie jako

wany był w ramach rządowego procesu legislacyjnego od 2013 r., <http://legislacja.rcl.gov.pl/projekt/128528/katalog/128531#128531> (dostęp 11.11.2017).

^[22] Tytułem przykładu zobacz stanowisko przygotowującego projekt Ministerstwa Sprawiedliwości z 10 czerwca 2013 r., <http://legislacja.rcl.gov.pl/docs//2/128528/128553/128556/dokument76154.pdf> (dostęp 11.11.2017).

^[23] Zob.: s. 13-16 Uzasadnienia do projektu ustawy (Druk Sejmowy 1577), <http://www.sejm.gov.pl/Sejm7.nsf/druk.xsp?nr=1577> (dostęp 11.11.2017), czy też opinie zamawiane przez BAS na potrzeby tego postępowania, jak Opinia BAS z 11 września 2013 r. przygotowana przez Andrzeja Sakowicza (s. 7-11), <http://orka.sejm.gov.pl/rexdomk7.nsf/Opdodr?OpenPage&nr=1577> (dostęp 11.11.2017).

^[24] We wspomnianym Uzasadnieniu kontekst niemiecki pojawił się wyłącznie w ramach krótkiej wzmianki o uregulowaniu kwestii detencji postpenalnej w innych krajach europejskich (zob.: s. 17); do sporu pomiędzy FSK a ETPC skrótowo odnosiła się przygotowana na zlecenie BAS Opinia P. Kruszyńskiego i M. Warhoła z 10 września 2013 r., dostęp przez stronę <http://orka.sejm.gov.pl/rexdomk7.nsf/Opdodr?OpenPage&nr=1577>.

^[25] Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 23 listopada 2016 r., sygn.. K 6/14, OTK ZU A/2016, poz. 98.

^[26] Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 ze zm.).

^[27] Jak słusznie zwraca uwagę H. Keller (H. Keller, *Reception of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (ECHR) in Poland and Switzerland*, „Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht” 2005, s. 299) – TK uznaje za część swojego orzecznictwa orzecznictwo TSUE; zaś L. Garlicki już stosunkowo wcześniej zwrócił uwagę, że co do zasady – ETPC stanowi samodzielny wzorzec kontroli tylko jeżeli sytuacji nie reguluje odpowiednie prawo konstytucyjne (L. Garlicki, *Obowiązki Europejskiej Konwencji Praw Człowieka w porządku prawnym Rzeczypospolitej Polskiej*, „Biuletyn Informacyjny Rady Europy” 2003, nr 3, s.

element „kontekstu porównawczego” (pkt. 3.1.4.7. i pkt 3.4. wyroku)^[28]. W odniesieniu do pierwszego zarzutu analiza orzecznictwa strasburskiego (wyroków *M. p. Niemcom* w pkt. 3.1.4.7.3. i *S. p. Niemcom* w pkt. 3.1.4.7.10) posłużyła TK do uzasadnienia, że wobec zasadniczej różnicy *in plus* regulacji polskich względem regulacji niemieckich (pkt. 3.2.), zasadniczo odpowiada ono wymogom sformułowanym przez ETPC. W odniesieniu do drugiego zarzutu, przywołanie nowych niemieckich regulacji dotyczących detencji postpenalnej (pkt. 4.3.12, jednak bez wzmianki o ich ocenie przez ETPC) stanowiło fragment szerszego odniesienia się do kontekstu porównawczego, mającego służyć wykazaniu, że wobec powszechnego występowania w europejskich porządkach prawnych detencji postpenalnej zasadniczo jest ona środkiem proporcjonalnym.

Wobec tak szerokich odwołań do orzecznictwa ETPC jak również niemieckiego stanu prawnego i doktryny w pewnym stopniu dziwi, że w wyroku K 6/14 próżno by było szukać odwołań do o prawie rok wcześniejszego wyroku w sprawie *Bergmann*, tym bardziej, jeśli wziąć dodatkowo pod uwagę, że doczekał się on komentarzy w krajowej doktrynie^[29]. Można się zastanowić, czy brak odwołań do orzecznictwa ETPC zasadniczo dopuszczającego przecież możliwość stosowania przez państwa członkowskie izolacji postpenalnej nie był jednak spowodowany faktem zawarcia w tym orzeczeniu treści niewygodnych z punktu widzenia TK. Hipotezę taką mogłaby uprawdopodobniać stwierdzenie TK, że osadzenie w ośrodku nie ma charakteru karnego, przez co art. 7 EKPC nie jest adekwatnym wzorem kontroli. Trudno nie dostrzec, że jest ono sprzeczne ze stanowiskiem ETPC podkreślającym, że co do zasady detencja postpenalna stanowi pozbawienie wolności i tylko okoliczności poszczególnego przypadku mogą pozwolić na stwierdzenie „zakrycia” funkcji karnej przez funkcję terapeutyczną. Można także spekulować, czy TK nie wolał po prostu uniknąć wchodzenia w drobiazgową analizę faktycznych warunków osadzenia (ilości personelu, wyposażenia ośrodka, etc.), z jednej strony szanując swoją rolę jako sądu prawa, z drugiej chcąc ominąć okoliczności niekorzystne dla konstytucyjności polskiej ustawy. Pewna wybiórczość w cytowaniu orzecznictwa strasburskiego, jak się wydaje, niestety wpisywałyby się w szerszy kontekst problemów ze stosowaniem Konwencji przez Trybunał^[30]. Trudno umknąć wrażeniu, że uznanie przez TK Konwencji za element „kontekstu porównawczego”, służącego, obok przepisów Konstytucji, do rekonstrukcji normy konstytucyjnej *ne bis in idem* było pod tym względem pomocne. Nie zmienia to jednak faktu, że działanie takie kłóci się z obowiązkiem stosowania Konwencji w jej aktualnym brzmieniu, ustalonym przez orzecznictwo ETPC^[31].

21). Prawidłowość ta znajduje odzwierciedlenie w najnowszych statystykach (zob.: *Stosowanie Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności przez Trybunał Konstytucyjny – perspektywy i granice jednolitości orzecznictwa*, w: *Studia i Analizy Sądu Najwyższego. Materiały naukowe*, red. M. Grochowski, M. Raczkowski, S. Żółtek, Warszawa 2011, s. 103).

^[28] Wynika to z odmiennego charakteru normatywnego upoważnienia do stosowania wiążącego RP prawa międzynarodowego i porównawczego. Zob.: A. Paprocka, dz. cyt., s. 38.

^[29] Zob.: glosy cytowane w przypisie 21 wyżej.

^[30] Wymienić można by było tutaj stosowanie przez TK metody „uniku” w sytuacji konfliktu pomiędzy Konstytucją a Konwencją, zamiast próby podjęcia dialogu (zob. J. Podkowik, dz. cyt. s. 103, 105). Kłopoty polskiego TK wpisywałyby się tutaj w szerszy kontekst: korzystne wybieranie materiału porównawczego jest bowiem immanentnym ryzykiem związanym ze stosowaniem argumentów komparatystycznych, nieograniczonym bynajmniej do naszego TK (H. Senden, *Interpretation of Fundamental Rights in a Multilevel Legal System*, Cambridge-Antwerp-Portland 2011, s. 127 i n.).

^[31] Wprawdzie orzeczenia ETPC teoretycznie są wiążące tylko wobec państw wskazanych w wyroku ETPC, w praktyce jednak mówi się o ich „orientacyjnym oddziaływaniu” wobec pozostałych państw EKPC Ch. Grabenwarter, *Europäisches und nationales Verfassungsrecht*, „Veröffentlichungen der Vereinigung der Deutschen Staatsrechtslehrer” 2001, s. 318, 321, o obowiązku uwzględniania orzecznictwa pisze też L. Garlicki (L. Garlicki dz. cyt. s. 19). Jak jednak zwracają uwagę niektórzy przedstawiciele polskiej doktryny, owo „oddziaływanie normatywne” może być

Podsumowując, w swoim wywodzie TK uznał szczególne znaczenie wyroków ETPC i FSK dotyczących detencji postpenalnej w ramach rekonstrukcji „kontekstu porównawczego”, przytaczając je w szerokim zakresie. Z drugiej jednak strony przyznał on zupełnie marginalną rolę wynikowi dialogu sądowego pomiędzy FSK a ETPC, tj. pozytywnej oceny przez Strasburg w wyroku *Bergmann* regulacji niemieckich opracowanych i wcielonych w życie po wyroku w sprawie *Sicherungsverwahrung*.

Podsumowanie

Omawiany zespół spraw stanowi interesujący przykład działania mechanizmów dialogu sądowego w systemie otwartego konstytucjonalizmu w kilku aspektach.

Przed wszystkim na przykładzie dialogu FSK i ETPC w niniejszym przypadku widać w jaki sposób sądy z różnych „poziomów” systemu prawnego mogą wpływać na treści praw i wolności gwarantowanych na pozostałych poziomach. Z jednej strony, FSK zmodyfikował wcześniejszą wykładnię UZ RFN w celu jej dostosowania do wymogów EKPC, z drugiej zaś, EKPC w wyroku *Bergmann* zrezygnował z bardzo szerokiego rozumienia gwarancji konwencyjnych, zasadniczo akceptując nowy niemiecki schemat detencji postpenalnej (jednocześnie rezerwując sobie możliwość kontroli jego stosowania w indywidualnym wypadku). Może ono również służyć jako przykład na trafność tezy o skuteczności „miękkich” metod rozwiązywania kolizji pomiędzy Konwencją a konstytucjami krajowymi^[32].

Dodatkowo widać, czy i na ile do dialogu mogą zostać dodatkowo wciągnięte podmioty z innych państw. Efekty dialogu pomiędzy FSK a ETPC determinowały w znacznym stopniu najpierw przebieg polskich prac legislacyjnych (zwłaszcza wyrok w sprawie *M. p. Niemcom*), a następnie wyrok TK w sprawie K 6/14, obok orzecznictwa strasburskiego przywołujący także orzeczenie FSK i niemieckie ustawodawstwo. Z drugiej jednak strony uwidocznione zostaje inherentne granice dla takiego dialogu: dla TK orzecznictwo innych sądów tworzy jedynie „kontekst porównawczy” i bywa powoływane w sposób wyrwykowy, bez uwzględnienia całokształtu okoliczności.

Ponadto sytuacja ta pokazuje, że w istocie dialog sądowy prowadzony przez sądy konstytucyjne i europejskie w istocie nie jest możliwy bez udziału innych aktorów: krajowej legislatywy i egzekutywy. Efektywne wykonanie wyroku FSK w sprawie *Sicherungsverwahrung*, które zadecydowało o oddaleniu roszczeń skarżącego w sprawie *Bergmann* wymagało ogromnego zaangażowania po stronie niemieckiego ustawodawstwa i władz poszczególnych landów. Po stronie polskiej z kolei, wyrok w sprawie *M. p. Niemcom* stanowił przedmiot intensywnych analiz po stronie prawodawcy (zarówno rządowego, jak i parlamentarnego) i w znacznym stopniu determinował kształt przyjętych regulacji, będących następnie przedmiotem kontroli konstytucyjności przez TK.

Kwestia tego, na ile wnioski płynące z powyższego orzecznictwa można poddać uogólnieniu, jest jednak problematyczna z kilku względów. Po pierwsze, wydaje się, że dotyczy ona sytuacji w znacznej mierze wyjątkowej: trudno sobie bowiem wyobrazić, ażeby jakikolwiek rząd mógł sobie pozwolić co najmniej z przyczyn politycznych na

posunięte na tyle daleko, że wyrok ETPC może nawet wymagać zmiany konstytucji RP. Zob.: A. Bodnar, *Zmiana Konstytucji jako konsekwencja wykonania wyroku ETPCz, Europejski Przegląd Sądowy*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2010, nr 10, s. 47.

^[32] Więcej na temat „miękkich” i „twardych” metod rozwiązywania konfliktów pomiędzy normami konstytucyjnymi a konwencyjnymi pisze H. Sauer, *Vorrang ohne Hierarchie. Zur Bewältigung von Kollisionen zwischen Rechtsordnungen durch Rangordnungsnormen, Bindungsnormen, Derogationsnormen und Kollisionsnormen*, „Rechtstheorie” 2013, nr 4, s. 503-539, zvl. s. 535-536.

wypuszczenie z zamknięcia sprawców brutalnych przestępstw, stwarzających znaczne zagrożenie dla pozostałych obywateli, nawet jeżeli żądałby tego wyrok trybunału międzynarodowego. Okoliczności zewnętrzne więc niejako wymuszały kompromisowe rozwiązanie. Po drugie trudno jest tutaj o wykazanie, że zmiana wykładni konstytucji krajowej doprowadziłaby do obniżenia poziomu gwarantowanej przez nią ochrony (brak było konfliktu praw podstawowych), w tym sensie inaczej, niż miało to miejsce np. w serii spraw *Caroline*, modyfikacja wykładni Konstytucji wydaje się być bardziej akceptowalna.

Bibliografia:

Bodnar A., *Zmiana Konstytucji jako konsekwencja wykonania wyroku ETPCz*, *Europejski Przegląd Sądowy*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2010, nr 10.

Garlicki L., *Obowiązywanie Europejskiej Konwencji Praw Człowieka w porządku prawnym Rzeczypospolitej Polskiej*, „Biuletyn Informacyjny Rady Europy” 2003, nr 3.

Grabenwarter Ch., *Europäisches und nationales Verfassungsrecht*, „Veröffentlichungen der Vereinigung der Deutschen Staatsrechtslehrer” 2001.

Hillgruber Ch., Goos Ch., *Verfassungsprozessrecht*, Heidelberg 2011.

Holy K., *Postpenalna detencja sprawcy niebezpiecznego przedłużana w sposób retrospektywny nie musi naruszać Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2016, nr 7.

Kalisz A., *Multicentryczność systemu prawa polskiego a działalność orzecznicza Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2007, nr 4.

Keller H., *Reception of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (ECHR) in Poland and Switzerland*, „Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht” 2005.

Kobus-Ogrodniczak K.I., *Glosa do wyroku Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 7 stycznia 2016 r. w sprawie Bergmann przeciwko Niemcom*, „Prokuratura i Prawo” 2016, nr 11.

Krämer R., Märten J.J., *Der Dialog der Gerichte – die Fortentwicklung des Persönlichkeitsschutzes im europäischen Mehrebenensystem*, „Europarecht” 2015, nr 2.

Łętowska E., *Dialog i metody. Interpretacja w multicentrycznym systemie prawa (cz. II)*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2008, nr 12.

Paprocka A., *Argument komparatystyczny w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego*, „Państwo i Prawo” 2017, nr 7.

Podkowik J., *Stosowanie Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności przez Trybunał Konstytucyjny – perspektywy i granice jednolitości orzecznictwa*, w: *Studia i Analizy Sądu Najwyższego. Materiały naukowe*, red. M. Grochowski, M. Raczkowski, S. Żółtek, Warszawa 2011.

Sauer H., *Vorrang ohne Hierarchie. Zur Bewältigung von Kollisionen zwischen Rechtsordnungen durch Rangordnungsnormen, Bindungsnormen, Derogationsnormen und Kollisionsnormen*, „Rechtstheorie” 2013, nr 4.

Senden H., *Interpretation of Fundamental Rights in a Multilevel Legal System. An analysis of the European Court of Human Rights and the Court of Justice of the European Union*, Cambridge-Antwerp-Portland 2011.

Soloch B., *Rola europejskiej Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności w orzecznictwie niemieckiego Federalnego Trybunału Konstytucyjnego*, „Przegląd Sejmowy” 2016 nr 2.

Zimmermann A., *Grundrechtsschutz zwischen Karlsruhe und Straßburg: Vortrag, gehalten vor der Juristischen Gesellschaft zu Berlin am 13. Juli 2011*, Berlin 2012.

Meaning of Criminal Offence Concept in the European Court of Human Rights Practice

Summary. The article is devoted to the actualization of the problems of the cross reference of Ukrainian court practice with the legal positions of the ECHR, related to defining the definition of criminal offense, crime and punishment.

Keywords: European Court of Human Rights, crime, criminal offense, criminal penalty

Since the signing of the Association Agreement between Ukraine and the European Union and the adoption of the Law of Ukraine “On ratification of Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their member states, of the one part, and Ukraine, of the other part” by the Verkhovna Rada of Ukraine (the Ukrainian Parliament) on 16 September 2014, an urgent need for a comprehensive reform of the legal system did occur^[2].

Having in mind the European integration of Ukraine, issues of reforming and improving the matters of the criminal law of Ukraine transformation are becoming particularly important. Therefore, the purpose of our work is to find out the concept of «crime» meaning through the prism of the European Court of Human Rights practice (ECHR). It should be noticed that the crime institute is one of the most problematic in the criminal justice system. In accordance with Part 1 of Art. 11 of the Criminal Code of Ukraine (hereinafter referred to as the CC of Ukraine) an offense is socially dangerous act (action or inaction) envisaged by this Code, committed by the subject of a crime.

The legal basis and the organizational and legal fundamental principles of human rights and fundamental freedoms protection mechanism on the national and international levels are enshrined in the Universal Declaration of Human Rights^[3], the International Covenant on Civil and Political Rights^[4], and also the European Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms^[5].

According to the Part 1 of Art. 9 of the Constitution of Ukraine and Art. 19 of the statute adopted on June 29 2004, No. 1906-IV “On international treaties of Ukraine”, the current international treaties of Ukraine, the consent to be bound of which is given by the Verkhovna Rada of Ukraine, is part of the national legislation of Ukraine. They are applied in accordance with the procedure provided for the norms of the national legislation. International treaties that Ukraine ratified and which entered into force in accordance with the procedure secured by the law and establish other rules than those one,

^[1] Dr. Nadiia Nevidoma, Assistant of the Department of Criminal Law No. 1, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv (Ukraine), nevidoma_n@ukr.net.

^[2] *Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони*, http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984_011/paran2820#n2820 (accessed 11.11.2017).

^[3] *Universal Declaration of Human Rights*, <http://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/> (accessed 11.11.2017).

^[4] *International Covenant on Civil and Political Rights*, <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CCPR.aspx> (accessed 11.11.2017).

^[5] *European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms*, <http://www.echr.coe.int/pages/home.aspx?p=basictexts> (accessed 11.11.2017).

envisaged in the acts of the legislation of Ukraine, have an advantage over the Ukrainian legislative acts. However, in Part 2 of Art. 9 of the Constitution of Ukraine it is established that the negotiation of international treaties that contradict the Constitution of Ukraine is possible only after the introduction of appropriate amendments to the Constitution of Ukraine.

Thus, it follows from the before mentioned that the international treaties that have been ratified have, in their legal force, priority over national laws. So, a special place among the international treaties, the consent to be bound of which is given by the Verkhovna Rada of Ukraine, belongs to the Convention ratified by the legislation of Ukraine in July 17, 1997 No. 475/97-VR “On Ratification of the 1950 Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, First Protocol and Protocols No. 2, 4, 7 and 11 to the Convention”.

From the very beginning of joining the system of the Convention, Ukraine has assumed some obligations in the field of human rights protection. According to the Articles 32, 46 of the Convention, the part of these obligations is the recognition by Ukraine of the jurisdiction of the ECHR, which covers all questions of interpretation and application of the Convention and its protocols, as well as the execution of final decisions of the ECHR on the rights against Ukraine^[6].

According to the constitutional states on the priority of protecting human rights, Article 17 of the Law of Ukraine (February 23, 2006) No. 3477-IV “On the implementation of conclusions and application of the European Court of Human Rights practice” on the application of the Convention and the practice of the ECHR as a source of law by courts, such obligations occurred: solving the tasks of criminal justice on the basis of competition and dispositivity, the use of a criminal procedural law with taking into account the practice of the ECHR, the detection of mistakes in the usage of the criminal procedural law in cases, related to the human rights offence and prevention the human rights offences in the future, and the need of determining the issues, related with this this subject, which demand any clarification or legislative solution^[7].

It is necessary to underline that the concept of a crime envisaged by national legislation must be considered through the prism of the ECHR legal position, based on the states of the Convection. For instance, in the case *Salov v. Ukraine* (Assertion No. 65518/01), in which, according to Salov’s point of view, his political rights were offended^[8], the Court notes that in its criminal part, where the criminal proceedings against the applicant concerned “establishing the validity of the criminal prosecution”, it should contain all three necessary for such (juridical) conclusions: 1) the qualification of the act in accordance with inner country law, 2) the analysis of the crime’s nature, and 3) the severity of the punishment that the person may be convicted (e.g. *Garyfallou AEBE v. Greece*, Decision from 24 September 1997, Reports 1997-V, pp. 1830, para. 32, and *Koval v. Ukraine*, Assertion No. 65550/01, 30 March 2004). This case says that “in order to decide on the application of Article 6 of the Convention as part of a “criminal prosecution”, the Court will refer three alternative criteria enshrined in its practice (see *Engel and Others v. The Netherlands*), decision from 8 June 1976, Series A No. 22, Article 35, para. 82; *Ravnsborg v. Sweden*, decision from 23 March 1994, Series A no. 283-B, Art. 28, para. 30; and *Putz*

^[6] Ю. Попов, Рішення Європейського суду з прав людини як переконливий прецедент: досвід Англії й України, “Підприємництво, господарство і право” 2011, No. 11, pp. 49-52.

^[7] Закон України “Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини”, <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3477-15> (accessed 11.11.2017).

^[8] ECHR, case *Salov v. Ukraine*, <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?p=&id=904033&Site=COE&direct=true> (accessed 11.11.2017).

v. Austria, decision from 22 February 1996, Reports of Judgments and Decisions 1996-I, p. 324, para. 31)”.

In the case of *Nadtochiiy v. Ukraine* (Application no. 7460/03)^[9], the content of which is the dispute on the formal criteria of the individual sanctions recognition both by the Ukrainian Code of the Administrative Violations and the Customs Code of Ukraine being legal by their nature, the Court notes that “The Government admitted the juridical and penal nature of the Code of Administrative Offenses, but denied the Customs Code having similar nature”. The Court supposes that “the main purpose of the Customs Code is the actual regulation of economic issues, but if we take into account the states of this code, given in the section, named “Relevant national legislation” (q.v. paragraph 14 above), the Customs Code regulates relations related with customs offenses as well”. The Court draws attention to the fact of Section VII containing states, related to an illicit trafficking and a reference to the Criminal Law, while Section VIII, the states of which are used in the applicant’s case, is related to the customs rules violations. It should be mentioned in this relation, that the 2nd section of the Code of Administrative Violations clearly defines the responsibility for customs rules violations, and Art. 139 of the Customs Code contains states on administrative penalties, such as warning, fine and confiscation. The last two penalties are applied for violation of customs rules in accordance with Articles 112 and 113 of the Customs Code.

Taking the abovementioned into account, the Court “does not see a significant difference between the Code on Administrative Offenses, which, in the Government’s view, is of juridical and penal nature and Section VIII of the Customs Code related to some certain types of customs violations, which can also be defined as administrative offenses”. The Court also does not agree with the Government’s point of view that the states of the Customs Code, used in the applicant’s case are related to treaty engagements. The Court notes that “these the Customs Code’s states directly apply to all citizens who cross the border, and regulating their behavior by imposing penalties (fines and confiscations) which are on the one side punishments and preventing of violation on the other one”. Therefore, “the viewed customs violations are characterized by a «criminal prosecution» within the meaning of Article 6 of the Convention” (q.v. *mutatis mutandis*, *Ozturk v. Germany*, decision from 21 February 1984, Series A No. 73, p. 53).

This case shows that in the Court’s opinion this situation is of criminal nature and the customs administrative violations were in fact a crime and fall under the states of the Article 6 of the Convention. After taking this into account, it seems that an important component that determines the meaning of the concept of “crime” should be the ratio of the criminal act’s level of public danger a the sanction prescribed by the Criminal Law, the level of punishment. It may be concluded that: a) the amount of criminalization of certain acts in the current Criminal Code is insufficient, since there are acts, which are not mentioned there, but still have the consequence of restrictions, common for the level of criminal sanctions; b) certain acts, mentioned in the Criminal Code of Ukraine, may not meet the criterion of proportionality of the sanctions provided for their commitment. This mechanism, or design, can be called “essential” concept of the crime^[10]. It seems that the Court justifies the “substantive” concept of “prosecution” rather than “formal” one in its legal positions, referred to in paragraph 1 of Art. 6 (q.v. paragraph 62 of the ECHR’s

^[9] ECHR, case *Nadtochiiy v. Ukraine*, http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_404 (accessed 11.11.2017).

^[10] Generalization of the court’s practice in use of general jurisdiction of the first and appellate courts in the execution in criminal cases, related to the Articles No. 3, 5, 6 of the *European Convention on Human Rights* adopted by the Ukrainian courts in 2011 and 2012.

decision of January 18, 2007 in the case of *Subinski v. Slovenia*). In the case *Balitskiy v. Ukraine*^[11] of 3 November 3 2011 (Assertion No. 12793/03), the Court found violations of clause 1 and subclause “c” of 3rd clause of the Article 6 of the Convention about the applicant’s administrative detention and a primary qualification of a crime he/she was suspected in. The practice where the administrative arrest is used against a person for ensuring his/her availability for questioning as a suspect in a criminal offense has previously been recognized by the Court as lawless according to an Article 5. This happened because the governmental authorities did not ensure the applicant’s procedural rights as a suspect in a criminal offense (q.v. decision of 19 February 2009 in the case of *Doronin v. Ukraine*, Assertion No. 16505/02, paragraph 56, and the judgment of 24 June 2010 in the case of *Oleksiy Mykhaylovych Zakharkin v. Ukraine*, Assertion No. 1727/04, paragraph 88). In the case of *Nechiporuk and Yonkalo v. Ukraine* (application no. 42310/04, p. 264, dated 21 April 21 2011) the court did the emphasize on, formally applying an administrative detention to the applicant, while practically treating him as a suspect, denying his access to a lawyer whose participation would be obligatory according to the laws of Ukraine if he was accused of murder, committed by a group of persons and/or profit motives, in other words a crime in connection with which he was actually questioned. It seems that such an approach of the ECHR will raise the issue of insufficient characterization and consolidation of the crime in the Criminal Code of Ukraine, that is, its formal certainty, which expresses the procedural and legal guarantees of its incriminating mechanism. Thus, the practice of primary qualification of a crime as less severe, which does not require the mandatory legal representative of a suspect, was also recognized as one, which in fact is used to deprive the applicants of appropriate legal aid in according to the way the investigator utilizes his discretionary powers over the qualification of a crime (q.v. judgment in the case of *Yaremenko v. Ukraine*, paragraphs 87 and 88, the aforementioned judgment in the case of *Leonid Lazarenko v. Ukraine*, para. 54, and the judgment of January 27, 2011 p. in the case of *Bortnik v. Ukraine*, Assertion No. 39582/04, paragraph 45).

In addition, the Court also takes into account the applicant’s arguments on the initial qualification of the crime as a murder without aggravating circumstances, but not a murder of profit motives, being erroneous, allowing the investigation to avoid the requirement for the mandatory legal representative of his interests. The court notes that “it considered similar arguments in a number of cases against Ukraine, in which the circumstances gave rise to suspicion of the existence of a hidden purpose during the primary qualification of the crime, and the applicants were in fact deprived of proper legal aid as a result of the way the investigator utilizes his discretionary powers over the qualification of the investigated crime”^[12] (q.v. *Yaremenko v. Ukraine*, paragraphs 87 and 88. In a judgment of 28 October 2010 in the case *Leonid Lazarenko v. Ukraine*^[13] Assertion No. 22313/04, para. 54), as in the abovementioned cases, attention is paid to the fact that the state authorities possessed information, including the applicant’s acknowledgment (q.v. paragraph 9 above), that the murder of T. was combined with the abduction of jewelry and money. However, after giving his testimony on 12 May 1998, the applicant was charged with murder without aggravated circumstances, and only two months later the investigator re-qualified the crime for profit motive, which provided for the legal representation of the applicant’s interests. According to this, the Court reiterates its concern about another example of this inappropriate practice, when the investigating authorities further “arti-

^[11] ECHR, case *Balitskiy v. Ukraine*, http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_726 (accessed 11.11.2017).

^[12] ECHR, case *Yaremenko v. Ukraine*, <http://freecases.eu/Doc/CourtAct/4543372> (accessed 11.11.2017).

^[13] ECHR, case *Leonid Lazarenko v. Ukraine*, <http://echr.ketse.com/doc/22313.04-en-20101028/view/> (accessed 11.11.2017).

officially” mitigate the prosecution despite detention in connection with a more serious criminal prosecution for its qualification under the Criminal Code, which would not require them to provide a compulsory legal representative of the suspect’s interests. It may be noted here that the practice whereby a person is subject to administrative arrest for ensuring his/her being available for questioning as a suspect in a criminal offense has previously been recognized by the Court as lawless according to the 5-th Article since the public authorities did not secure the procedural rights of the applicant as a suspect in a criminal offense (q.v. *Doronin v. Ukraine* judgment of 19 February 2009, Assertion No. 16505/02, paragraph 56, and the judgment of 24 June 2010 in the case *Oleksiy Mikhailovich Zakharkin v. Ukraine*, Assertion No. 1727/04, para. 88).

In the case of *Nechiporuk and Yonkalo v. Ukraine* (Assertion no. 42310/04, p. 264, of 21 April 2011), the Court did the emphasize on, formally applying an administrative detention to the applicant, while practically treating him as a suspect, denying his access to a lawyer whose participation would be obligatory according to the laws of Ukraine if he was accused of murder, committed by a group of persons and/or profit motives, in other words a crime in connection with which he was actually questioned. Summarizing all the before mentioned, Professor P.M. Rabinovich’s theories seem to be extremely relevant. He emphasizes that this is a way ECHR practice reflects the tendency of the not only, as stated above, to “substantive” characteristics of a crime, but also “formal” ones^[14]. He also rightly points out that the court uses both the term “criminal defense” and “crime”. Obviously, this symbolizes the deep-seated problem of national and supranational criminal-law dualism, the search for a “balance of interests” and an optimal form that reflects the content, boundaries of interactions of national practices with the practice of the ECHR.

To summarize, understandings of the crime in terms of the ECHR’s legal positions allows us to find an effective balance between “essential” and “formal criteria”, both as the first and second are important either from the material and the procedural side. The legal basis for the Court’s practice is autonomous, without substituting the activities of the national law-enforcement and judicial systems, but coordinating, guiding and coordinating international agreements, and contributing to its humanization. From this point of view special attention deserves an issue of the delineation of the boundary components of the crime envisaged by the Ukrainian Code of the Administrative Violations and the Criminal Code of Ukraine^[15] which deals us with the definition of their strict conformity both with sanctions and social danger. Therefore, this issue needs further updating and research.

Bibliography:

European Convention on Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, <http://www.echr.coe.int/pages/home.aspx?p=basictexts>.

ECHR, case *Salov v. Ukraine*, <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?p=&id=904033&Site=COE&direct=true>.

ECHR, case *Nadtochii v. Ukraine*, http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_404.

^[14] П.М. Рабінович, *Поняття кримінального правопорушення та покарання в інтерпретації Європейського суду з прав людини*, <http://www.info-prensa.com/article-1291.html> (accessed 11.11.2017).

^[15] Л.П. Брич, *Роль складу злочину у розмежуванні в кримінальному праві*, in: *Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Прогаolini у кримінальному законодавстві*, ed. Л.П. Брич, Lviv 2008, pp. 213-217; compare: В.О. Турська, *Проблема розмежування адміністративної та кримінальної відповідальності за жорстоке поводження з тваринами*, <http://www.vestnikpravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc8/68.pdf> (accessed 11.11.2017).

- ECHR, case *Balitskiy v. Ukraine*, http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_726.
- ECHR, case *Yaremenko v. Ukraine*, <http://freecases.eu/Doc/CourtAct/4543372>.
- ECHR, case *Leonid Lazarenko v. Ukraine*, <http://echr.ketse.com/doc/22313.04-en-20101028/view/>.
- International Covenant on Civil and Political Rights*, <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CCPR.aspx>.
- Universal Declaration of Human Rights*, <http://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/>.
- Брич Л.П., Роль складу злочину у розмежуванні в кримінальному праві, in: *Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Проголини у кримінальному законодавстві*, ed. Л.П. Брич, Львів 2008.
- Закон України “Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини”, <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>.
- Попов Ю., Рішення Європейського суду з прав людини як переконливий прецедент: досвід Англії й України, “Підприємництво, господарство і право” 2011, No. 11.
- Рабінович П.М., Поняття кримінального правопорушення та покарання в інтерпретації Європейського суду з прав людини, <http://www.info-prensa.com/article-1291.html>.
- Турська В.О., Проблема розмежування адміністративної та кримінальної відповідальності за жорстоке поводження з тваринами, <http://www.vestnikpravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc8/68.pdf>.
- Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984_011/paran2820#n2820.

CZĘŚĆ III:

IMPLEMENTACJA EUROPEJSKICH STANDARDÓW

DO PRAWA WEWNĘTRZNEGO UKRAINY

Імплементація європейських правових стандартів захисту прав людини у поліцейське законодавство України

Implementation of the European Legal Standards of the Human Rights Protection to the Ukrainian Law on Police

Summary. The article is devoted to the elucidation of the priority directions of the implementation of European legal standards for the protection of human rights in the Ukrainian police law. It was established that it is within the limits of police law that there is a possibility of organizational and legal regulation of the state's implementation of the socialization function, that is, the legitimate interference of state power in the self-government of society and the individual with the aim of establishing and maintaining a stable law and order, preventing illegal encroachments on protected public good, implementing legal measures for offenders responsibility. At the same time, it was stressed that strengthening of executive power should not take place at the expense of restriction of subjective rights, but only through their proper provision and protection.

Keywords: police law, use of firearms, moral and ethical imperatives of professional activity of police officers, ombudsman (authorized) police

Сучасна ліберальна парадигма охорони правопорядку ґрунтується на гармонійному поєднанні двох засадничих філософсько-правових постулатів. З одного боку, визнається іманентність монопольного права держави на обмеження прав людини і застосування легітимного примусу задля підтримання суспільного миру та спокою. З іншого боку, наголошується на приматі зобов'язань держави перед громадянином, відмові від абсолютизації репресивних заходів, поглибленні проактивного суспільно-орієнтованого компоненту правоохорони. Практична реалізація права на примус віднесена до компетенції поліції як державної мілітаризованої формації, уповноваженої на застосування заходів безпосереднього примусу та здійснення адміністративної юрисдикції з метою забезпечення публічної безпеки, охорони публічного порядку, протидії злочинності, надання допомоги фізичним і юридичним особам у виявленні, ідентифікації та усуненні реальних і потенційних загроз для охоронюваного державою загального блага.

Інституціоналізація поліції в Україні відбувається у контексті викорінення проявів тоталітарної державоцентристської правової традиції і забезпечення права громадян на належне урядування. Відповідно до частини 1 статті 1 Закону України «Про Національну поліцію» Національна поліція України (поліція) визначена як центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. Завдання поліції сформульовано в контексті надання поліцейських послуг у таких сферах: забезпечення публічної безпеки і порядку; охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; протидії

^[1] проф., к.ю.н. Олексій Проневич, головний науковий співробітник центру вивчення проблем адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, доктор юридичних наук, професор, юридичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка, aspron1@ukr.net.

злочинності; надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги. А згідно з частиною 3 статті 11 Закону України «Про Національну поліцію» основним критерієм оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів поліції визнано рівень довіри населення до поліції^[2].

Специфіка легального визначення категорії «поліція» і законодавчого закріплення переліку принципів діяльності інституції сприяє формуванню загального уявлення про роль і місце поліції у системі органів публічної влади. Водночас наголосимо, що забезпечення поліцією дотримання прав і свобод людини суттєво ускладнено формально-правовою невизначеністю засадничих поліцейських дефініцій. Крім того, потребується уточнення соціальної місії поліції, забезпечення проактивної спрямованості оперативно-службової діяльності її органів, а також чіткіша артикуляція підстав застосування поліцією легітимного примусу (у першу чергу застосування вогнепальної зброї).

Відповідно до статті 46 Закону України «Про Національну поліцію» застосування вогнепальної зброї визнано «найбільш суворим заходом примусу». Законом встановлено перелік випадків застосування поліцейськими вогнепальної зброї та підстав для застосування вогнепальної зброї без попередження, а також визначено загальну правову межу реалізації поліцейським повноваження застосовувати вогнепальну зброю «тільки з метою заподіяння особі такої шкоди, яка є необхідною і достатньою в такій обстановці, для негайного відвернення чи припинення збройного нападу».

Вважаємо, що подальше удосконалення вітчизняного законодавства щодо застосування поліцією вогнепальної зброї має ґрунтуватися на апробованих у державах Європейського Союзу стандартах застосування сили (примусу), заснованих на таких концептуальних положеннях: гарантії дотримання права людини на життя, особисту недоторканність і свободу від тортур та іншого жорсткого, нелюдського або принижуючого гідність поводження; визнання пріоритетності застосування ненасильницьких заходів; визначення вогнепальної зброї у першу чергу як засобу «потенціалізації» (застереження); використання сили виключно у законних цілях охорони правопорядку та в умовах абсолютної необхідності; неможливості виправдання незаконного застосування сили винятками або іншими обставинами; забезпечення використання сили пропорційно до існуючої загрози та законних цілей; мінімізація можливостей завдання збитків і нанесення поранень; законодавчого закріплення широкого діапазону засобів для диференційованого застосування сили; обов'язкового проходження посадовими особами органів охорони правопорядку спеціального навчального курсу з використання ненасильницьких засобів і диференційованого застосування сили; вичерпність переліку підстав для застосування вогнепальної зброї; визнання обґрунтованості застосування вогнепальної зброї лише у випадку самооборони або захисту людей від неминучої загрози смерті або серйозного поранення, для попередження особливо небезпечного злочину, що тягне за собою загрозу для життя, для арешту або попередження втечі особи, яка становить серйозну загрозу для охоронюваного державою блага; виправданість застосування вогнепальної зброї лише тоді, коли вичерпано менш радикальні засоби, що виявилися неефективними; виправданість застосування вогнепальної зброї зі смертельним наслідком

^[2] Про Національну поліцію: закон України від 02.07.2015 No. 580-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення 20.09.2017).

лише абсолютною необхідністю захисту людського життя.

На нашу думку, у Законі України «Про Національну поліцію» необхідно закріпити вичерпний перелік видів вогнепальної зброї, що має знаходитися на озброєнні, а пріоритетом повинно бути визнано застосування так званої «несмертельної зброї», що кваліфікується як «зброя або засоби, застосування яких завдає несмертельних пошкоджень з меншою вірогідністю, аніж у випадку застосування вогнепальної зброї, і спричиняє тимчасову нейтралізацію (знерухомлення) правопорушника». Ця позиція зумовлена прагненням унеможливити нанесення необґрунтованої шкоди правопорушникам або третім особам.

Фахівці наголошують, що підвищення соціальної акцептованості діяльності поліції значною мірою досягається шляхом запровадження науково обґрунтованих і функціонально вмотивованих морально-етичних імперативів професійної діяльності поліцейських. Така необхідність зумовлена чинниками, що детермінують низку ризиків професійної деформації поліцейських як представників особливої категорії державних службовців, а саме: наявністю повноважень прийняття рішень «під власну відповідальність» (дискретністю в діях); необхідністю створення моральних «запобіжників» для нейтралізації потенційного неправомірного впливу (спокуса «подвійної моралі»); виконанням службових обов'язків в умовах комунікації з негативно налаштованим зовнішнім середовищем у ситуації соціального та правового конфлікту; мовно-комунікативними бар'єрами; існуванням морально-психологічного компоненту організаційно-управлінських відносин (можливістю видання неправомірного наказу, поширенням мобінгу); діями на ментальному перехресті «вимоги закону – інтереси суспільства – інтереси окремих громадян – «голосу власної совісті»; загальною потребою у «моральній компетентності поліцейського».

Чинні Правила етичної поведінки поліцейських, затверджені наказом МВС України від 9.11.2016 No. 1179, значною мірою дублюють зміст статті 18 Закону України «Про Національну поліцію» та містять переважно несистематизовані обов'язки-орієнтири декларативного характеру («професійно виконувати свої службові обов'язки», «поважати і не порушувати права та свободи людини», «неухильно дотримуватись антикорупційного законодавства», «дотримуватись норм ділового мовлення» тощо)^[3]. Тому, на нашу думку, назріла необхідність закріплення на рівні титульного закону деталізованого європейського поліцейського деонтологічного стандарту, артикульованого в резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи від 8.05.1979^[4] No. 690 «Декларація про поліцію», рекомендації Res (2001) 10 Комітету Міністрів державам-учасницям Ради Європі «Про Європейський кодекс поліцейської етики»^[5], резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи від 28.01.2014 No. 1968 «Боротьба з расизмом в поліції» тощо^[6].

Важливе значення має імплементація європейських правових імперативів

^[3] Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських: наказ МВС України від 9.11.2016 No. 1179. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16> (дата звернення 20.09.2017).

^[4] Декларація про поліцію: резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи від 8 травня 1979 року No. 690. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_803 (дата звернення 20.09.2017).

^[5] Рекомендація Res (2001) 10 Комітету Міністрів державам-учасницям Ради Європі «Про Європейський кодекс поліцейської етики» (ухвалена Комітетом міністрів 19 вересня 2001 року на 765-му засіданні заступників міністрів). URL: <http://pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/rec1.pdf> (дата звернення 20.09.2017).

^[6] Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи 1968 (2014) «Про боротьбу з расизмом в поліції». URL: http://www.coe.int/T/г/Parliamentary_Assembly/%5BRussian_documents%5D/%5B2014%5D/Jan2014/Res1968_rus.asp (дата звернення 20.09.2017).

проактивної діяльності поліції в етнічно неоднорідному суспільстві. Уперше в концентрованому вигляді позиція євроспільноти була викладена у Роттердамській хартії «Охорона правопорядку силами поліції в поліетнічному суспільстві»^[7], ухваленій 1996 року на всеєвропейській конференції за участю офіцерів поліції, інших категорій публічних службовців і представників неурядових організацій. Цей документ містить низку базових положень-орієнтирів організації охорони правопорядку в етнічно неоднорідному суспільстві. У першу чергу наголошено на об'єктивній зумовленості забезпечення етнічного різноманіття (представництва національних меншин) як потужного засобу підвищення інституційної спроможності поліції, неприпустимості заниження професійних стандартів при наборі на службу представників національних меншин, доцільності попереднього публічного обґрунтування причин набору кадрів з певних етнічних груп, залучення представників національних меншин на уніфікованих засадах до патрулювання на всій території обслуговування, неприпустимості доручення поліцейському одноосібного виконання завдань у районах компактного проживання його материнської етнічної групи, обов'язковості запровадження ефективної процедури розгляду скарг про випадки дискримінації на національному (етнічному) ґрунті у поліцейському середовищі. Okремо передбачено, що програма базової підготовки поліцейських має забезпечувати набуття усталених навичок розпізнання етнічно або расово мотивованих девіацій у поведінці людини, а також приведення особистої позиції з питань міжетнічних відносин у відповідність до високих деонтологічних стандартів^[8].

Аналіз актів *acquis communautaire* дає можливість виокремити основоположні компоненти сучасної європейської доктрини організації діяльності поліції у поліетнічному суспільстві, що мають бути враховані при новелізації вітчизняного поліцейського законодавства. Першочергово йдеться про усунення будь-яких прямих або опосередкованих дискримінаційних бар'єрів, обов'язкове включення до програм початкової підготовки та підвищення професійної кваліфікації працівників поліції присвячених міжетнічним відносинам навчальних курсів (управління відкритим міжетнічним конфліктом, розрядка напруги, проведення поліцейських операцій в районах компактного проживання національних меншин тощо), забезпечення «нейтрального робочого середовища» у підрозділах поліції, запровадження проактивної суспільно орієнтованої поліцейської стратегії та відмова від інтервенційного (контролюючого) формату зовнішньої комунікації, використання багатонаціональних поліцейських патрулів для забезпечення охорони публічного порядку в районах компактного проживання національних діаспор, запровадження інноваційних форм інтерактивної комунікації (публічних форумів, консультативних нарад, локальних дискусійних майданчиків, громадських приймалень поліції у місцях компактного проживання окремих етнічних груп тощо), мотивування представників етнічних груп повідомляти про виявлені правопорушення на ґрунті ненависті та забезпечення їх ефективного розслідування, заборони проведення оперативно-розшукових заходів і

[7] Роттердамская хартия. Охрана правопорядка силами полиции в полиэтническом обществе: принята Роттердамской конференцией 30 мая – 1 июня 1996 года. Харьков: Общественная правозащитная организация «Гражданский контроль», 2007.

[8] Кодекс поведінки службовців органів правопорядку ООН від 1979 року, затверджений резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 17 грудня 1979 року No. 12/169. Статус поліції: міжнародні стандарти і зарубіжне законодавство / за заг. редакцією О.А. Банчука. Київ: Москаленко О.М., 2013.

розслідування проти особи лише на підставі її расово-етнічної ідентичності, здійснення перманентного моніторингу та аналізу інцидентів на ґрунті ненависті, посередництва і за можливості мінімального застосування заходів безпосереднього примусу при деескалації міжнаціональних конфліктів тощо.

Поліція реалізує шляхетну місію охорони загального блага, а також надання допомоги населенню у виявленні і нейтралізації реальних та потенційних небезпек (загроз). Вирішення зазначених завдань здійснюється шляхом інституційної модернізації та налагодження партнерської взаємодії з населенням. У зазначеному контексті особливу увагу привертає позитивний європейський досвід запровадження в територіальних органах поліції посад омбудсменів (уповноважених) у справах іноземців (мігрантів), жінок і дітей, молоді, жертв злочинів тощо.

Останнім часом окреслилася тенденція приватизації окремих завдань у сфері публічної безпеки. Визнано, що делегування недержавним суб'єктам (приватним детективним агенціям, охоронним фірмам, службам безпеки, консалтинговим агенствам тощо) окремих повноважень у сфері публічної безпеки об'єктивно сприятиме, з одного боку, суттєвому заощадженню бюджетних коштів, а з іншого боку, зосередженню зусиль профільних державних відомств на стратегічних напрямках запобігання, виявлення і нейтралізації існуючих загроз (небезпек) для охоронюваного державою блага. Досвід європейських країн свідчить про пріоритетність налагодження публічно-приватного партнерства у сфері профілактики правопорушень і соціальних патологій («приватизації окремих завдань поліції»), а також попередження і реагування на надзвичайні ситуації («приватизація окремих завдань у сфері цивільного захисту»)^[9].

Приватизація окремих завдань поліції поширюється у першу чергу на охорону публічного порядку під час масових заходів, охорону торгівельних закладів та інших об'єктів, монтаж та обслуговування систем сигналізації, контроль за паркуванням автотранспорту, охорону фізичних осіб, консультативну та аналітичну діяльність у сфері безпеки тощо. Вважаємо, що в Україні нарізла нагальна необхідність створення достатніх організаційно-правових засад здійснення обмеженої «приватизації» завдань поліції у сфері охорони фізичних осіб та майна за умови збереження виключної монополії держави на застосування примусу і здійснення державними органами контролю за дотриманням ліцензійних умов недержавними суб'єктами правоохоронної діяльності. Водночас слід визнати, що в умовах погіршення криміногенної ситуації та зростання загрози терористичної атаки малокваліфікований персонал приватних агенцій неспроможний якісно виконувати завдання із захисту населення і охорони стратегічних об'єктів. Вважаємо цілком обґрунтованою позицію поліцейстів щодо неспроможності зорієнтованого на отримання прибутку приватного охоронного сектору реалізувати жодну з чотирьох основоположних функцій державної поліції, а саме: підтримання правопорядку (*law enforcement*); служби на користь суспільства (*social referral*); охорони публічного порядку і забезпечення публічної безпеки; превенції злочинності^[10].

Резюмуючи, зазначимо, що саме в межах поліцейського законодавства

^[9] Про державно-приватне партнерство: закон України від 1.07.2010 No. 2404-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2404-17> (дата звернення 20.09.2017).

^[10] Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону: закон України від 22.06.2000 No. 1835-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1835-14> (дата звернення 20.09.2017).

існує можливість організаційно-правового регулювання реалізації державою соціалізаторської функції, тобто виправданого (легітимного) втручання державної влади у самоврядування суспільства та індивіда з метою встановлення і підтримання стабільного правопорядку, недопущення протиправних посягань на охоронюване суспільне благо, реалізації до правопорушників заходів юридичної відповідальності. Водночас варто усвідомлювати, що зміцнення виконавчої влади має відбуватися не за рахунок обмеження суб'єктивних прав, а виключно шляхом їх належного забезпечення і охорони. Перспектива новелізації вітчизняного поліцейського законодавства полягає у тому числі в імплементації положень європейської парадигми застосування поліцейськими вогнепальної зброї, оскільки вичерпне дефініціювання ключових понять і алгоритмізація процедури застосування вогнепальної зброї об'єктивно сприятиме підвищенню рівня забезпечення прав людини. Безумовним імперативом є ствердження європейських деонтологічних стандартів професійної діяльності та поведінки поліцейського. Розбудова Національної поліції як етнічно репрезентативного органу має корелюватися із запровадженням європейських антидискримінаційних стандартів превентивної та інтервенційної діяльності поліції, закріпленням морально-етичних імперативів поведінки поліцейських, підвищенням рівня їх комунікативної компетенції і здатності налагоджувати ефективну партнерську взаємодію з національними діаспорами. Посиленню людиноцентристської спрямованості діяльності органів охорони правопорядку, безперечно, сприятиме запровадження в територіальних органах Національної поліції посад омбудсменів (уповноважених) у справах іноземців (мігрантів), жінок і дітей, молоді, жертв злочинів тощо.

Бібліографія:

Декларація про поліцію: резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи від 8 травня 1979 року No. 690. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_803 (дата звернення 20.09.2017).

Кодекс поведінки службовців органів правопорядку ООН від 1979 року, затверджений резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 17 грудня 1979 року №. 12/169. Статус поліції: міжнародні стандарти і зарубіжне законодавство / за заг. редакцією О.А. Банчука. Київ: Москаленко О.М., 2013.

Про Національну поліцію: закон України від 2.07.2015 No. 580-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення 20.09.2017).

Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських: наказ МВС України від 09.11.2016 No. 1179. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16> (дата звернення 20.09.2017).

Про державно-приватне партнерство: закон України від 1.07.2010 No. 2404-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2404-17> (дата звернення 20.09.2017).

Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону: закон України від 22.06.2000 No. 1835-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1835-14> (дата звернення 20.09.2017).

Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи 1968 (2014) «Про боротьбу з расизмом в поліції». URL http://www.coe.int/T/r/Parliamentary_Assembly/%5BRussian_documents%5D/%5B2014%5D/Jan2014/Res1968_rus.asp (дата звернення 20.09.2017).

Рекомендація Rec (2001) 10 Комітету Міністрів державам-учасницям Ради Європі «Про Європейський кодекс поліцейської етики» (ухвалена Комітетом міністрів 19 вересня 2001 року на 765-му засіданні заступників міністрів). URL: <http://pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/rec1.pdf> (дата звернення 20.09.2017).

Роттердамская хартия. Охрана правопорядка силами полиции в полиэтническом обществе: принята Роттердамской конференцией 30 мая – 1 июня 1996 года. Харків: Общественная правозащитная организация «Гражданский контроль», 2007.

Міжнародно-правові стандарти прав мігрантів та їх імплементація в Україні

International Legal Standards of Migrant Rights and their Implementation in Ukraine

Summary. *The article deals with the issues of the definition of migrants, their classification and the role of the provisions of international legal acts in regulating their status. The author places particular emphasis on the provisions of international legal acts on the legal status of refugees and immigrants as non-citizen categories, which have the greatest influence on the development of the host country due to the permanent nature of residence on its territory and, accordingly, membership of the population of that state. It also describes the state of domestic legislation in the field of legal status of refugees and immigrants, its compliance with generally accepted international standards.*

Keywords: *Migrants, international legal standards, refugees, immigrants, migration policy of the state*

Одним з важливих особистих прав людини в сучасному світі є свобода пересування та вільний вибір місця проживання особи. Це право встановлено низкою найголовніших міжнародно-правових актів в галузі прав людини, таких як Загальна декларація прав людини 1948 року (ст.13,14), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 року (ст.12), Декларація про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 2001 року та іншими. У вступній частині Декларації про права людини стосовно осіб, які не є громадянами країни, в якій вони проживають 1985 року встановлюється, «що кожна людина, де б вона не перебувала, має право на визнання її правосуб'єктності, що всі люди рівні перед законом і мають право без будь-якої різниці на рівний захист закону і що всі люди мають право на рівний захист від будь-якої дискримінації та від підбурювання до такої дискримінації», і як наслідок надалі встановлено «захист прав людини і основних свобод, передбачених в міжнародних документах, повинен бути також забезпечений стосовно осіб, які не є громадянами країни, в якій вони проживають»^[2]. Зростання показників мігруючого населення підтверджують статистичні дані. Згідно з інформацією Організації Об'єднаних Націй і Міжнародної організації з міграції у даний час у світі проживають близько 250 млн мігрантів, або 3,1 % від усього населення. Згідно з оцінками міжнародних організацій, від 20 до 30 млн є незаконними іммігрантами, 26 млн — внутрішньо переміщені особи, які проживають у 52 країнах, і близько 16 млн — біженці. Середньорічний темп зростання числа мігрантів у даний час оцінюється у 2,9 %^[3].

^[1] к.ю.н. Анжела Левенець, викладач кафедри конституційного права та правосуддя, Одеський національний університет імені І.І. Мечникова (Україна), angelllev@ukr.net.

^[2] Декларація про права людини стосовно осіб, які не є громадянами країни, в якій вони проживають: затверджена Генеральною Асамблеєю ООН 13 грудня 1985 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_227 (дата звернення 11.11.2017).

^[3] Ксандзук В.В. Діяльність Міжнародної організації з міграції в контексті розвитку соціальної політики в Україні. Соціально-трудові відносини: теорія та практика. 2016. No. 2. с. 168-169.

Перш ніж аналізувати сутність та особливості міжнародно-правових стандартів захисту прав мігрантів, слід розпочати з визначення терміну «мігрант». Чинне законодавство України не містить цього визначення, тому вчені, які займаються дослідженнями в міграційній галузі, надають власні визначення цього поняття, під яким частіше за все розуміються особи, які переселяються з місця свого попереднього проживання (перебування) з метою кращої долі, вищої заробітної платні, особистої безпеки та багато іншого. Саме від підстав та часу проживання (перебування) мігрантів на території іншої держави або іншої адміністративно-територіальної одиниці в своїй державі залежить обсяг їх прав та свобод, механізми захисту цих прав, особливості їх реалізації та ін. За територіальною ознакою мігранти поділяються на дві групи: а) внутрішні мігранти; б) зовнішні мігранти. Внутрішні мігранти - це та категорія осіб, які з різних причин, перш за все економічних та екологічних, перетинають внутрішні адміністративні кордони (міста, району, області) своєї країни і оселяються постійно або тимчасово в нових місцях. Як правило, ця категорія осіб є легальними мігрантами, хоча в деяких тоталітарних країнах вони вважались нелегальними, зокрема в СРСР в період 30-х - першої половини 50-х років, коли мешканці сільської місцевості не мали паспортів і були позбавлені права змінювати місце проживання; їх переїзд до іншого району, особливо до міста, міг розглядатися владними структурами як нелегальна міграція. Статус внутрішніх мігрантів визначається внутрішнім законодавством конкретної країни.

Зовнішні, або міжнародні мігранти – це особи, які перетинають міжнародні кордони незалежно від місця їх постійного проживання. Ця категорія людей охоплює не лише суто мігрантів, а й біженців, туристів, трудящих, студентів тощо. Їх статус визначається законодавством країни, що приймає, та нормами міжнародного права^[4]. Отже за терміном проживання міжнародні, або зовнішні мігранти можуть прибувати на територію іншої держави як на певний час, наприклад для навчання або здійснення трудової діяльності, так і на невизначений термін з метою постійного проживання. Саме остання група мігрантів є найбільш важливою для приймаючої країни через входження таких осіб до складу населення відповідної держави і як наслідок – здійснення найбільш активного впливу на її демографічну, соціально-економічну, політичну ситуацію. Таким чином, подальший аналіз міжнародно-правових стандартів прав мігрантів нами буде зосереджено на категоріях біженців та іммігрантів, оскільки згідно українського законодавства, в нашій державі мають право отримати посвідку на постійне проживання, а отже проживати необмежений час лише біженці та іноземці, які іммігрували в Україну (іммігранти).

Основи міжнародно-правових стандартів статусу біженців містяться в таких актах, як Конвенція про статус біженців 1951 року, Протокол щодо статусу біженців 1967 року, Конвенція про статус апатридів 1954 року та ін. Конвенція про статус біженців була прийнята в Женеві 28 липня 1951р. Вона створювалася як комплексний міжнародно-правовий інструмент, який був покликаний розтлумачити зміст і порядок застосування ст. 14 Загальної Декларації прав людини (право на притулок) та врегулювати проблему біженців в Європі спричинену II Світовою Війною. Саме тому коло осіб, на яких розповсюджується дія Женевської конвенції 1951р. обмежується тими, хто став утікачем через події, які відбулися до

^[4] Римаренко Ю.І. Міжнародне міграційне право. Підручник. Університетський курс. Київ: КНТ, 2007. с. 73.

1 січня 1951. Більше того, Конвенція щодо статусу біженців дозволяла державам-учасникам обмежити застосування передбачених нею стандартів біженцями, які походили з Європейського континенту. Втім, невдовзі міжнародне співтовариство усвідомило, що проблема транскордонної вимушеної міграції не обмежується ані в просторі, ані в часі. Протоколом щодо статусу біженців, прийнятим 31 грудня 1967р. дію Женевської Конвенцію 1951р. було розповсюджено на всіх осіб, що підпадають під визначення «біженець», не залежно від часу виникнення обставин, які спричинилися до того, що такі особи не можуть або не хочуть користуватися захистом країни своєї громадянської приналежності або попереднього постійного проживання^[5].

Слід відмітити, що Конвенція про статус біженців 1951 року та Протокол щодо статусу біженців 1967 року ратифіковані Верховною Радою України 10 січня 2002 року. Окрім того, 8 липня 2011 року був прийнятий Закон України «Про статус біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту». Порівняльний аналіз основних положень вказаного закону щодо визначення терміну «біженець», встановлення мінімального обсягу прав та свобод біженців в Україні загалом відповідає міжнародним актам в цій галузі. Біженцем, згідно із ч. 1 ст. 1 Закону України, є особа, яка не є громадянином України та внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи чи політичних переконань перебуває за межами країни своєї громадянської належності та не може користуватись захистом цієї країни, або не бажає користуватись цим захистом унаслідок таких побоювань, або, не маючи громадянства (підданства) і перебуваючи за межами країни свого попереднього постійного проживання, не може чи не бажає повернутись до неї внаслідок зазначених побоювань^[6]. З наведеного визначення можна зробити кілька висновків: по-перше, біженцем може бути визнаний іноземець або особа без громадянства, по-друге, підставою для надання особі статусу біженця є обґрунтовані побоювання щодо власного життя та здоров'я, наявність фактів або загрози переслідування за вказаними ознаками, і по-третє: перелік підстав, які виступають в якості загроз для особи та відповідно змушують її перетинати кордони держави в пошуках притулку, є вичерпними. Такі загрози наприклад, як екологічні катастрофи, економічні проблеми, збройні конфлікти не підпадають під підстави для надання статусу біженця за міжнародними стандартами. Саме тому законодавець, приймаючи новий закон в Україні щодо біженців в 2011 році та враховуючи можливість виникнення вказаних ситуацій, розширив перелік громадян, які хоч і не мають права за міжнародними документами отримати статус біженця, все ж можуть скористатись захистом в Україні, отримавши статус особи яка потребує додаткового або тимчасового захисту (п.13, 14 ст.1).

Незважаючи на досить прогресивний та гуманістично орієнтований профільний закон про статус біженців в Україні, в нашій країні залишається низка невирішених проблем щодо реалізації та захисту їх найголовніших прав та свобод. Практичні дослідження в цій галузі свідчать про обмеження біженців в доступі

^[5] Конвенція про статус біженців 1951р., Протокол щодо статусу біженців 1967р. та УВКБ ООН. Матеріал з сайту «Адвокація та підвищення спроможності уряду у сфері міграції». URL: http://www.migrants.org.ua/International_legal_instruments_of_a_global_nature/konvenciya-pro-status-bizhenciv-1951r-protokol (дата звернення 11.11.2017).

^[6] Про статус біженців та осіб які потребують додаткового або тимчасового захисту: Закон України від 8 липня 2011 р. No. 3671-VI . Відомості Верховної Ради України. 2012. No. 16. с. 146.

до отримання освіти, медичного обслуговування, трудової діяльності, навіть самої можливості вивчення української мови. Як відмічається в Звіті про проведення у 2017 році спільної оцінки потреб біженців, шукачів притулку та внутрішньо переміщених осіб в Україні, підготовленому радником з питань громадської інформації УВКБ ООН в Україні, «конкретні проблеми біженців і шукачів притулку пов'язані з ксенофобією, труднощами доступу до процедури надання притулку та недоліками цієї процедури, відсутністю перспектив місцевої інтеграції та занепокоєнням щодо пошуку довгострокових рішень. Багато хто з цих людей відчуває безвихідь та ізоляцію, незважаючи на прожиті в Україні роки, і переконані у тому, що шанси на переселення дуже невеликі. Для тих, хто вже отримав статус біженця або додатковий захист, проблеми стосуються можливостей натуралізації та стабільного життя в Україні»^[7].

Вагому роль в міграційних процесах будь-якої держави відіграють іммігранти - іноземці, які змінюють місце проживання та на постійній основі оселяються на території іншої держави. Слід відмітити, що сучасні тенденції розвитку європейського права свідчать про поступове розширення обсягу прав іммігрантів (іноземців-постійних мешканців) у всіх галузях державного та суспільного життя. Це виходить з положень таких міжнародних актів, як вже згадуваної нами Декларації про права людини стосовно осіб, що не є громадянами країни, в якій вони проживають. В Декларації насамперед визначено, що під терміном «іноземець» в ній розуміється будь-яка особа, яка не є громадянином визначеної держави, тобто іноземний громадянин, особа без громадянства, біженець та ін. Також в ст. 2 закріплено, що положення Декларації жодним чином не використовуються до іноземців, які незаконно перетнули кордон або знаходяться на території держави, та також передбачено, що кожна держава самостійно встановлює правовий режим іноземців, враховуючи при цьому свої міжнародні зобов'язання, в тому числі у сфері захисту прав людини. Відповідно до ст. 5 Декларації, іноземці користуються: правом на життя і особисту недоторканність; жоден іноземець не може бути безпідставно арештований чи утримуватися під вартою або бути позбавлений волі інакше як на підставі рішення компетентного органу; правом на захист від незаконного втручання в особисте та сімейне життя; правом на рівність перед судами і всіма іншими органами й установами, що здійснюють правосуддя; на шлюб, на створення сім'ї; правом на свободу думок, поглядів, совісті та релігії; правом сповідувати свою релігію або переконання із урахуванням лише таких обмежень, які передбачені законом і які є необхідними для захисту громадської безпеки, порядку, здоров'я або моралі населення чи основних прав і свобод інших осіб; правом на збереження своєї рідної мови, культури та традицій; правом на переказ доходів, заощаджень або інших особистих грошових коштів за кордон з урахуванням внутрішніх валютних правил; правом володіти майном як одноособово, так і спільно з іншими з урахуваннями внутрішнього законодавства. Крім того, іноземці, які на законних підставах перебувають на території держави, користуються правом на вільне пересування і свободу вибору місця проживання в межах держави. Вони мають право на захист держави громадянства, для чого їм має бути надано право на вільний доступ у дипломатичне чи консульське представництво держави громадянства. З іншого боку, іноземці зобов'язані

^[7] Звіт про проведення у 2017 році спільної оцінки потреб біженців, шукачів притулку та внутрішньо переміщених осіб в Україні. URL: http://mtot.gov.ua/wp-content/uploads/UKRAINE-2017-PARTICIPATORY-ASSESSMENT_UKR_WWW.pdf (дата звернення 11.11.2017).

дотримуватися законів держави перебування та нести відповідальність за їх порушення нарівні з громадянами^[8].

Ще одним важливим документом в галузі прав іноземців є Європейська конвенція про поселення No. 19, прийнята в 1955 році. Договірні держави зобов'язалися сприяти в їзду на свою територію іноземних громадян, дозволяти їм вільно пересуватися нею, заохочувати їхнє проживання, за винятком випадків, що суперечать суспільному порядку, національній безпеці, здоров'ю чи моральності населення.

Конвенція передбачила надання громадянам договірних держав національного режиму стосовно багатьох аспектів життя, у тому числі особисті та майнові права, їх судові та адміністративні гарантії, здійснення прибуткових видів діяльності, питання заробітної плати та умов праці в цілому тощо.

Результатом подальшого розвитку міжнародних стандартів в галузі прав іноземців стала Конвенція про участь іноземців у суспільному житті на місцевому рівні, прийнята у Страсбурзі 5 лютого 1992 року. Особливістю цього міжнародного документу є те, що на відміну від згадуваних нами вище, положення яких в основному стосувались закріплення мінімального обсягу найголовніших особистих, економічних та соціальних прав та свобод іноземців - права на життя, свободу совісті, релігії, свободу пересування, рівність перед законом та судом, право на працю, на власність та ін., Конвенція про участь іноземців у суспільному житті на місцевому рівні закріплює можливість надання іноземцям низки політичних прав, щоправда – з деякими обмеженнями і лише на місцевому рівні. Однак, роль цього документу від того не стає меншою. Основною умовою надання іноземцям низки політичних прав Конвенція передбачає факт постійного проживання на території держави строком більше п'яти років.

В Україні особливості правового статусу іноземців визначаються профільним Законом «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 22 вересня 2011 року. Хоча в цьому законі містяться визначення, основні засади, підстави перебування або проживання іноземців в Україні, в ньому залишаються невирішеними низка питань щодо правового статусу іноземців-постійних мешканців (іммігрантів): встановлення різниці між ними та іноземцями, які тимчасово проживають або перебувають в Україні, системного переліку основних прав та свобод іммігрантів, чіткого законодавчого закріплення за ними статусу члена територіальної громади як жителя, який відповідно може особисто приймати участь в здійсненні місцевого самоврядування, надавати власні ініціативи щодо подальшого розвитку свого регіону і т.д. Особливою проблемою щодо правового статусу іммігрантів в нашій державі продовжує залишатись відсутність виваженої міграційної політики та конкретних заходів з їх інтеграції в місцеве суспільство. Нова Стратегія державної міграційної політики України на період до 2025 року була схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12 липня 2017 року, проте план заходів для її реалізації ще тільки має бути розроблений Урядом.

Отже, подальший розвиток України в напрямку демократичної правової держави та її повноцінна інтеграція в європейське співтовариство неможливі без сприйняття основних визнаних міжнародних стандартів в галузі прав людини взагалі, та окремих категорій зокрема, як то іноземців, біженців, осіб

^[8] Декларация про права людини стосовно осіб, які не є громадянами країни, в якій вони проживають: затверджена Генеральною Асамблеєю ООН 13 грудня 1985 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_227 (дата звернення 11.11.2017).

без громадянства та ін. Отже імплементація цих стандартів в національне законодавство є одним з пріоритетних завдань нашої держави на сучасному етапі.

Бібліографія:

Декларація про права людини стосовно осіб, які не є громадянами країни, в якій вони проживають: затверджена Генеральною Асамблеєю ООН 13 грудня 1985 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_227 (дата звернення 11.11.2017).

Звіт про проведення у 2017 році спільної оцінки потреб біженців, шукачів притулку та внутрішньо переміщених осіб в Україні. URL: http://mtot.gov.ua/wp-content/uploads/UKRAINE-2017-PARTICIPATORY-ASSESSMENT_UKR_WWW.pdf. (дата звернення 11.11.2017).

Ксендзук В.В. Діяльність Міжнародної організації з міграції в контексті розвитку соціальної політики в Україні. Соціально-трудові відносини: теорія та практика . 2016. No. 2.

Конвенція про статус біженців 1951р., Протокол щодо статусу біженців 1967р. та УВКБ ООН. Матеріал з сайту «Адвокація та підвищення спроможності уряду у сфері міграції». URL: http://www.migrants.org.ua/International_legal_instruments_of_a_global_nature/konvenciya-pro-status-bizhenciv-1951r-protokol (дата звернення 11.11.2017).

Про статус біженців та осіб які потребують додаткового або тимчасового захисту: Закон України від 8 липня 2011 р. No. 3671-VI. Відомості Верховної Ради України. 2012. No. 16.

Римаренко Ю.І. Міжнародне міграційне право. Підручник. Університетський курс. Київ: КНТ, 2007.

Дерегуляція та публічна адміністрація: європейська матриця для України

Deregulation and Public Administration: European Matrix for Ukraine

Summary. *The article defines the terms «public administration» and «deregulation». The content of public administration in EU countries is described. The author represent the self-regulatory professional organizations and their connection with the introduction of the direction of deregulation in Ukraine.*

Keywords: *deregulation, public administration, self-regulatory professional organizations*

Україна обрала шлях до демократизації, верховенства права та забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Імплементация європейських цінностей та побудова успішної держави лежать в основі всіх реформ, які поступово проводяться в Україні.

Актуальність даної теми зумовлена тим, що радянські залишки державного управління та функціонування державного апарату не дозволяють Україні в повній мірі виконати поставлені завдання для ефективного функціонування публічної адміністрації та дерегуляції в Україні.

Підписання Угоди про асоціацію між Україною з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі - Угода про асоціацію)^[2] свідчить про бажання України виконати зобов'язання та вдосконалити всі сфери життєдіяльності для покращення життя громадян в нашій державі.

Безумовно, адміністративне право відіграє ключову роль у взаємовідносинах людини та держави. Саме органи державної влади та органи місцевого самоврядування, а також інші органи, яким делеговані владні управлінські функції сприяють тому, щоб в державі забезпечувалися права та свободи людини і громадянина, а в разі потреби – особа отримала належну допомогу та сервісні послуги від держави.

Історичний шлях розвитку адміністративного права зазнав впливу радянського державного управління, в основу якого було концептуально закладене інше бачення функціонування адміністративного права. В основі державного управління ідеологічно закладалася владно-розпорядча діяльність, яка передбачала застосування розпоряджень, наказів, застосування впливу держави на всі сфери життєдіяльності суспільства^[3].

Ще на початку ХХ ст. відомий в Україні вчений-адміністративіст В.Б. Арев'янов

^[1] мгр. Олена Левчишина, аспірантка кафедри адміністративного права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Україна), lenalevchyshyna@gmail.com.

^[2] Угода про асоціацію між Україною з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення 10.10.2017).

^[3] Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / за заг. ред. В.Б.Авер'янова. Київ: Факт, 2003. с. 10.

зазначав, що для комплексних змін в теорії та практиці адміністративного права важливо запровадити «людноцентристську» ідеологію, яка означає служіння держави інтересам людини^[4]. Означена теорія передбачає надання сервісних послуг громадянам, врахування їх інтересів при прийнятті політичних рішень, регуляторних актів та інших нормативно-правових актів. Також вона передбачає, що інтереси людини знаходяться «в центрі», а завданням держави є забезпечення потреб та інтересів людини і громадянина. Втілення в життя даної теорії можливе із запровадженням ефективної публічної адміністрації в Україні. Тому «людноцентристське» функціонування публічної адміністрації має позитивно вплинути на утвердження верховенства права в Україні.

Перш за все, хочемо акцентувати увагу на проблемності визначення дефініції «публічна адміністрація». Ми свідомо відходимо від вузького розуміння публічної адміністрації як державного управління і погоджуємося з думкою сучасних представників адміністративно-правової доктрини, зокрема В. Б. Авер'янова, І. Б. Коліушка, В.П.Тимощука, що публічна адміністрація – це сукупність органів та інших інституцій, підпорядкованих політичній владі, які забезпечують виконання закону та здійснюють інші публічно-управлінські функції^[5].

Водночас М. С. Міхровська зауважує, що у західних країнах вважається, що слово «адміністрація» походить від латинського *ministrare* – «служити». В той же час, спочатку в радянських джерелах, а тепер і в більшості сучасних українських досліджень термін «адміністрація» перекладають як «управління», тобто від іншого латинського терміну – *administrare*^[6]. Отже, публічна адміністрація самою назвою передбачає спрямованість на реалізацію публічних інтересів та надання публічних послуг^[7].

Проте в правовій доктрині держав-членів ЄС публічну адміністрацію розуміють як «регіональні органи, місцеві та інші органи публічної влади», «центральні уряди» або «публічну службу»^[8].

Якщо тлумачити термін публічна адміністрація в широкому розумінні, то у праві ЄС до нього відносять органи публічної влади, а також ті органи, які не входять до неї організаційно, але виконують делеговані нею функції^[9]. Згодом ми проаналізуємо діяльність організацій, які виконують делеговані функції держави, і які пов'язані з дерегуляцією в Україні.

Ми погоджуємося з позицією більшості представників адміністративно-правової доктрини та вважаємо, що публічна адміністрація виступає симбіозом змісту термінів «державне управління» та «місцеве самоврядування», та є сукупністю органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, що підпорядковані публічній владі, діяльність яких спрямована на виконання закону та реалізацію інших публічно-управлінських функцій, які можуть делегуватися підприємствам,

[4] Авер'янов В.Б. Предмет регулювання адміністративного права та його «публічно-сервісна» складова. Державне управління: європейські стандарти, досвід та адміністративне право / за заг. ред В.Б.Авер'янова. Київ, 2007. с. 243.

[5] Міхровська М. Державне управління та публічна адміністрація: шлях до демократії. Юридичні науки. 2011 р. No. 88. с. 90.

[6] Там само, с. 91.

[7] Адміністративне право України (у визначеннях та схемах): Навч. посіб. К.: Атіка, 2008. с. 90.

[8] Гнидюк Н. Визначення поняття публічної адміністрації в ACQUIS COMMUNAUTAIRE. Законодавство України: Наук.-практ.коментар. 2006. No. 10. с. 74.

[9] Комашко М.В. Деякі проблемні питання делегування повноважень у сфері здійснення місцевого самоврядування. Держава та регіони. Сер.: Право. 2001. No. 2. с. 27.

установам та організаціям, а також будь-які інші суб'єкти, що здійснюють функції публічного управління, які своєю діяльністю забезпечують права і свободи людини і громадянина.

Отже, ми підійшли до визначення терміну публічна адміністрація у вітчизняній та зарубіжній фаховій літературі. Хочемо також запититися на визначенні терміну «дерегуляція», та як дерегуляція розвивається в Україні.

Для України термін дерегуляція не є новим, проте асоціюють його застосування переважно для ведення бізнесу та в сфері господарської діяльності. Так, дерегуляція (від лат. *regula* — правило; англ. *deregulation*) — це відміна або скорочення державного регулювання в певній галузі суспільних відносин. Як правило, дерегуляція означає зменшення контролю держави над веденням бізнесу, наприклад, для стимулювання вільної конкуренції на ринку.

Зарубіжний досвід свідчить про позитивну практику у сфері проведення дерегуляції. Як зазначає Гордуновський О. М., у світовій практиці дерегуляція відображає зняття зайвих адміністративних бар'єрів у регулюванні економічної діяльності та передачу частини функцій контролю та регулювання від державних та муніципальних органів влади до громадських організацій та асоціацій суб'єктів господарювання з метою підвищення ефективності виконання цих функцій^[10].

Зокрема Соколова І. О. підкреслює, що дерегуляція в системі правового регулювання суспільних відносин є відмовою від дозвільних режимів, вона заснована на загальнодозвільному типі правового регулювання, в основі якого лежить формула «дозволено все, крім того, що прямо заборонено нормами права», що означає, що суб'єкти володіють тільки тими правами, які прямо закріплені у законі. Це означає, що особа може обирати будь-яку поведінку, крім тієї, щодо якої нормою права встановлено заборону^[11].

Практика держав-членів Європейського Союзу у питанні дерегуляції визначена у програмі Моніторинг європейської дерегуляції (MED) 1997 року, звіти якої публікуються щороку. Дерегуляція розвивається в країнах-членах ЄС та орієнтована на лібералізацію європейських мережевих ринків, таких як телекомунікації, електроенергія, транспорт та залізниця^[12].

Також варто наголосити, що запровадження дерегуляції суттєво покращить інвестиційну привабливість України. Зменшення державного регулювання та втручання держави у ті сфери, де суб'єкти самостійно зможуть вирішувати питання свого внутрішнього характеру та здійснювати контроль за своєю діяльністю буде сприяти зменшенню вчинення корупційних дій. Посилиться відповідальність публічних службовців за прийняті рішення, адже тільки саморегулювання визначеної діяльності призводить до розвитку та вдосконалення регульованої сфери.

Реальними кроками для запровадження дерегуляції в країні мають бути: спрощення ліцензійних та дозвільних систем, удосконалення державної регуляторної політики, упорядкування питань державного нагляду та контролю у сфері адміністративної та господарської діяльності.

Проте Україна поступово рухається в напрямку дерегуляції. Так, Розпорядженням Кабінетом Міністрів України від 23 серпня 2016 року No. 615-

^[10] Гординський О.М. Особливості дерегуляції економіки України. Фінансовий простір. 2016. No. 2 (22). с. 37.

^[11] Соколова І.О. Дерегуляція в системі регулювання суспільних відносин, Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2016. No. 31. с. 220.

^[12] Monitoring European Deregulation. URL: <http://cepr.org/content/monitoring-european-deregulation> (дата звернення 10.10.2017).

р був затверджений «План заходів щодо дерегуляції господарської діяльності». В зазначеному Плані визначені сфери щодо спрощення умов провадження підприємницької діяльності в аграрній сфері, спрощення адміністративних процедур регулювання господарської діяльності, спрощення умов провадження підприємницької діяльності у будівельній галузі, розширення можливостей суб'єктів господарювання щодо участі у наданні публічних послуг^[13].

Щодо діяльності публічної адміністрації, то поступальним кроком в даній сфері стало схвалення Кабінетом Міністрів України «Стратегії реформування державного управління України на 2016-2020 роки» No. 474-р від 24 червня 2016 року. Метою Стратегії є зниження адміністративного навантаження державного регулювання, покращення якості надання адміністративних послуг, забезпечення законності та передбачуваності адміністративних дій, що покращує позиції держави у світових рейтингах конкурентоспроможності. Крім того, ефективна система державного управління є однією з основних передумов демократичного врядування, що ґрунтується на принципах верховенства права^[14].

У стратегії уряд використовує термін «державне управління», проте ми сподіваємося, що на суть проведення адміністративно-правової реформи це не вплине. Адже в Стратегії ідеологічно зазначені важливі демократичні принципи функціонування публічної адміністрації, зокрема надання публічних послуг, які включають в себе адміністративні та муніципальні послуги. Такий підхід тлумачення поняття публічна адміністрація є широким та походить від європейського розуміння публічної адміністрації (з англ. *Public Administration*).

Щодо практичного аспекту застосування напрямку дерегуляції в Україні, то варто навести позитивний досвід делегування повноважень саморегульним організаціям.

Отже, делегування державою владних публічно-управлінських повноважень свідчить про реалізацію напрямку дерегуляції в Україні. Історичні процеси та розвиток суспільних відносин призвели до виникнення та функціонування організацій саморегульних професій, що сприяє професійній дерегуляції на ринку послуг та є дуже позитивним та перспективним. Зокрема це Нотаріальна палата України, Національна асоціація адвокатів України, Аудиторська палата, а також саморегульні організації у сфері фінансових послуг, оцінювачів, арбітражних керуючих та інші.

Організації саморегульних професій – це недержавні організації, засновані на членстві, що об'єднують представників певних професій, які встановлюють професійні правила, а також здійснюють контроль за дотриманням професійних норм та правил здійснення їх діяльності. Отож означені органи складаються з представників організації у конкретно визначеній сфері професійної діяльності. Наприклад, Нотаріальна палата України складається з представників цієї палати, тобто нотаріусів, які на законних підставах займаються такою діяльністю.

Діяльність членів організацій саморегульних професій має такі ознаки:

- надають публічні послуги;

[13] Про затвердження плану заходів щодо дерегуляції господарської діяльності та визнання такими, що втратили чинність, деяких розпоряджень Кабінету Міністрів України Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2016 року No. 615. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/615-2016-%D1%80/raqa9#n9> (дата звернення 10.10.2017).

[14] Деякі питання реформування державного управління України Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 червня 2016 р. No. 474-р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/474-2016-%D1%80> (дата звернення 10.10.2017).

- набувають спеціального статусу;
- на власний розсуд вирішують питання управління в межах своєї компетенції та відповідно своєму внутрішньому переконанню;
- їх діяльність спрямована на виконання публічно-управлінських функцій;
- незаймають жодних посад в державних органах та органах місцевого самоврядування^[15].

Отже, можемо з певністю визначити організації саморегульованих професій, що виконують владні публічно-управлінські функції, як суб'єкти публічної адміністрації. Їх діяльність в Україні є проявом впровадження дерегуляції та є ефективним елементом публічної адміністрації, що відповідає європейським стандартам.

Бібліографія:

Авер'янов В.Б. Предмет регулювання адміністративного права та його «публічно-сервісна» складова. Державне управління: європейські стандарти, досвід та адміністративне право / за заг. ред В.Б.Авер'янова. Київ, 2007.

Адміністративне право України (у визначеннях та схемах): Навч. посіб. К.: Атіка, 2008.

Гнидюк Н. Визначення поняття публічної адміністрації в ACQUIS COMMUNAUTAIRE. Законодавство України. 2006. No. 10.

Гординський О.М. Особливості дерегуляції економіки України, Фінансовий простір. 2016. No. 2 (22).

Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / за заг. ред. В.Б.Авер'янова. Київ: Факт, 2003.

Деякі питання реформування державного управління України Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 червня 2016 р. No. 474-р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/474-2016-%D1%80> (дата звернення 10.10.2017).

Комашко М.В. Деякі проблемні питання делегування повноважень у сфері здійснення місцевого самоврядування. Сер. Держава та регіони. Право. 2001. No. 2.

Міхровська М. Державне управління та публічна адміністрація: шлях до демократії, Юридичні науки. 2011. No. 88.

Monitoring European Deregulation. URL: <http://cepr.org/content/monitoring-european-deregulation> (дата звернення 10.10.2017).

Соколова І.О. Дерегуляція в системі регулювання суспільних відносин, Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2016. No. 31.

Остапенко Т.А. Зміст адміністративних правовідносин за участю представників самоврядних професій. Форум права. 2015. No. 1.

Про затвердження плану заходів щодо дерегуляції господарської діяльності та визнання такими, що втратили чинність, деяких розпоряджень Кабінету Міністрів України Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2016 року No. 615 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/615-2016-%D1%80/paran9#n9> (дата звернення 10.10.2017).

Угода про асоціацію між Україною з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення 10.10.2017).

^[15] Остапенко Т.А. Зміст адміністративних правовідносин за участю представників самоврядних професій. Форум права. 2015 р. No. 1. с. 231-232.

Gwarancje sprawiedliwego procesu sądowego i poszanowania praw do sądu w kontekście integracji Ukrainy z Unią Europejską

The Guarantee of a Fair Trial and Respect for the Trial within the Context of the European Integration of Ukraine

Summary. In democratic countries, human rights are considered something fundamental, indefeasible, strongly connected with a human person. It provides a primary value, solidified in legislation and jurisdiction. In which case knowing the reality of the problem, everything has been focused on the realization of the primary norm from a democratic country's point of view, which means: a right to a fair trial in Ukraine. This article is a fusion of theory, statements and jurisdiction. Which has been chosen accordingly to the accuracy. Everything has been focused on the jurisdiction outline of ECtHR during the last 15 years, which shows the tendency of the changes in the Ukrainian legislation. This entire article has been supported by the narration *de lege lata*, which refreshes the view on the problem.

Keywords: right to trial, Ukraine, European Court of Human Rights, European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms

Na prawa człowieka w krajach demokratycznych spogląda się jako na coś podstawowego, niezbywalnego, wręcz sprzężonego z osobą ludzką. Stanowią one wartość nadrzędną, utrwaloną w prawodawstwie i orzecznictwie. Uznanie dla tych praw stanowiło przyjęcie Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności (EKPC). Ukraina należy do grupy państw, które prawnie związane są tym jakże istotnym, z punktu społeczno-międzynarodowego, aktem. Umowa ta, ze swej natury, gwarantuje nienaruszalność, poszanowanie, a nadto niepodważalność zawartych w niej postanowień. Jest swoistym gwarantem nienastąpienia skutku w postaci naruszania i łamania ujętych w niej postanowień. To właśnie od określenia praw jednostki rozpoczyna się ten dokument. Art. 1 zobowiązuje Sygnatariuszy do zapewnienia każdemu człowiekowi, podlegającego ich zwierzchnictwu prawnemu, praw i wolności określonych w omawianym dokumencie.

Niniejsze rozważania skupiają się wokół regulacji art. 6 przedmiotowej Konwencji, który dotyczy ukształtowania procesu sądowego, w ten sposób, że winien być on rzetelny. Samo bowiem prawo do sądu jest uważane za podstawę przestrzegania praw człowieka, gdyż bez możliwości ich obrony nie można mówić o ich łamaniu czy naruszaniu.

Prawo do sądu w Konstytucji Ukrainy

Z Konstytucji Ukrainy wynika bezwarunkowo, że wymiar sprawiedliwości sprawowany jest przez sądy.^[2] Art. 55 najwyższego aktu prawnego na Ukrainie dotyczy *stricte* praw człowieka: „prawa i wolności człowieka i obywatela znajdują się pod ochroną sądów. Każdemu gwarantuje się prawo zaskarżenia w sądzie decyzji, działań lub zaniechania

^[1] Sebastian Czechowicz, student Uniwersytetu Rzeszowskiego, sebastianczechowicz.official@gmail.com.

^[2] *Konstytucja Ukrainy uchwalona na piątej sesji Rady Najwyższej 28 czerwca 1996 roku*, art. 124, <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/ukraina.html> (dostęp 10.10.2017).

działań organów władzy państwowej, organów samorządu lokalnego, osób pełniących funkcje publiczne i urzędowe. Każdy ma prawo zwrócić się w obronie swoich praw do Pełnomocnika Rady Najwyższej Ukrainy do Praw Człowieka. Każdy ma prawo, po wykorzystaniu wszystkich możliwości prawnych na Ukrainie, zwrócić się w obronie swoich praw człowieka i obywatela do odpowiednich międzynarodowych instytucji sądowych lub do odpowiednich organów organizacji międzynarodowych, których członkiem lub uczestnikiem jest Ukraina. Każdy ma prawo bronić swoich praw i wolności przed zama-chem na nie, wszelkimi środkami nie zakazanymi przez prawo^[3].

Dyspozycja tego przepisu daje dość szerokie spektrum możliwości ochrony praw człowieka. Obywatele Ukrainy, którzy mają przeświadczenie, że ich prawa zagwarantowane w EKPC^[4] są łamane bądź naruszane, mogą skierować skargę do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (ETPC) w Strasburgu. Jest to droga ostateczna, po wykorzystaniu możliwości krajowych w postaci postępowań przed organami administracji w kraju lub wyczerpaniu możliwości zaskarżenia orzeczeń przed sądami krajowymi; ze skargą nadzwyczajną włącznie. Warte uwagi jest stwierdzenie, że *prawa człowieka podlegają w Ukrainie ochronie sądów*. To ważny przepis torujący niejako drogę do wykorzystania możliwości ochrony praw człowieka w kraju, w którym doszło do ich naruszenia bądź złamania. Sądy krajowe, związane Konstytucją i aktami wysokiej rangi, są zobowiązane do – literalnie – zagwarantowania ochrony praw człowieka w państwie.

Element demokratyzacji procesu sądowego na Ukrainie dostrzec można w art. 126 Konstytucji Ukrainy. Treść tegoż artykułu stanowi, że sąd prowadzący postępowanie musi posiadać przymioty niezależności i niezawisłości. Tę ogólną przesłankę uszczegóławiają kolejne przepisy konstytucyjne: „zabrania się wywierania jakiegokolwiek nacisku na sędziów, czy też: sędzia, do czasu wydania przez sąd wyroku skazującego, nie może być bez zgody Rady Najwyższej Ukrainy zatrzymany ani aresztowany”^[5]. Co więcej, wspomniany organ powinien nosić przymiot właściwości do rozpatrywania konkretnej sprawy.

Proces sprawiedliwy to taki, który uregulowany prawem powszechnie obowiązującym w danym kraju, jest ze swej natury przewidywalny i nienastawiony na osiągnięcie korzyści przez kogokolwiek. W kontekście praw człowieka, ich ochrony i stwierdzania ewentualnych naruszeń istotnym wydaje się art. 129 ukraińskiej Konstytucji, stanowiący, że „sędziowie sprawując wymiar sprawiedliwości są niezawiśli i podlegają tylko prawu”. Jest on swoistym delegatem art. 126, określającego systemowo przymioty sądu, którego skład determinowany jest przez sędziów. Wreszcie, proces sprawiedliwy to taki, który prowadzony jest przez kompetentne osoby – przygotowanych do tego sędziów, którzy w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości są niezawiśli i niezależni. Cecha niezawisłości jest eminentnym składnikiem prawidłowego ukształtowania procesu sądowego w demokratycznym państwie. Zgodnie z dyspozycją art. 55 ukraińskiej Konstytucji, możliwość dostępu do wymiaru sprawiedliwości na Ukrainie ma każda osoba, bez względu na jakiegokolwiek cechy różnicujące jednostkę (przykładowo: rasa, poglądy, wyznanie). Co więcej, dostęp ten powinien być niczym nieskrępowany. Nikomu bowiem w państwie uznającym prawa człowieka nie można odbierać dostępu do drogi sądowej i zaniechać takiego ukształtowania procesu sądowego, który pozostawałby w sprzeczności z zasadami: elementarnej sprawiedliwości, legalizmu i niezależności sądów, jako instytucji.

Proces sądowy, najtrafniej rzecz ujmując, kształtujący się na Ukrainie od kilkunastu

^[3] Tamże.

^[4] Ukraina związana jest EKPC od 11 września 1997 r., a także protokołami dodatkowymi podpisanymi w latach 1997-2007.

^[5] Reguluje to art. 126 *Konstytucji Ukrainy*.

lat, jest wynikiem ratyfikowania przezeń EKPC. Zagwarantowano w niej bowiem prawo do rzetelnego procesu sądowego. Gwarancja ta ma charakter generalny, ponieważ stanowi o takim ukształtowaniu postępowania przed sądem, który będzie niezależny od jakichkolwiek wpływów politycznych, a sam pion judykatury, w każdym z państw-sygnatariuszy, będzie niezależny. Przy takim rozumieniu art. 6 Konwencji możemy śmiało mówić o procesie rzetelnym. Regulacje konwencyjne miały znakomity wpływ na rozwój prawa do sądu na Ukrainie, ponieważ po ratyfikacji, Ukraina jako sygnatariusz tej umowy międzynarodowej była zobligowana do wprowadzenia takich unormowań prawnych, które będą zgodne z postanowieniami EKPC. Twierdzenie, że kształtowanie się rzetelnego procesu sądowego na Ukrainie jest procesem trwającym po dziś dzień, zdaje się być trafne. Wprowadzane unormowania systemowe pomagają wypracować takie rozwiązania, które idą w zgodzie ze standardami europejskimi. Zważyć należy, że samostanowienie jest jedynie krokiem w kierunku europeizacji postępowań na Ukrainie. Mianowicie rzeczywistą kontrolą cechy rzetelności postępowania trudnią się sądy rozpatrujące środki odwoławcze lub – odpowiednio – organy nadrzędne nad organami niższego stopnia w krajowym postępowaniu administracyjnym.

Orzecznictwo ETPC w sprawach przeciwko Ukrainie na gruncie art. 6 EKPC

EKPC powołano do życia instytucję mającą na celu reakcję prawną, poprzez wydawanie orzecznictwa, na łamanie praw człowieka przez państwa-sygnatariuszy, której kontrolę sprawuje ETPC z siedzibą w Strasburgu. Z mocy EKPC ma on stać na straży zawartych w niej praw i wolności jednostek, podlegających jurysdykcji państw-stron. Do instytucji tej mogą być kierowane skargi na łamanie przez państwa wymienionych w Konwencji praw. Organ ten stwarza realną możliwość odpowiedzenia na pytanie, czy w danym kraju porządek prawny sprzyja poszanowaniu praw człowieka, czy też nie. W realiach niniejszego wywodu nie sposób obiektywniej ocenić realizacji postanowień art. 6 EKPC niż poprzez bezpośrednie odniesienie się do przykładów orzecznictwa ETPC, dotyczącego Ukrainy. O aktualności wywodzonych wniosków świadczy aktualna linia orzecznicza w sprawach, których stroną była Ukraina, a przeciwko której skierowano skargi na łamanie art. 6 Konwencji. Aktualność jest bowiem wyznacznikiem poprawnego rozumienia problemu.

Od 2004 r. Ukraina zmagala się z mnóstwem skarg do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. Jak słusznie wskazał I.C. Kamiński, „do Trybunału trafiały liczne skargi związane z długotrwałym niewykonywaniem lub spóźnionym wykonywaniem orzeczeń wydanych przez ukraińskie sądy. Pierwsze wyroki dotyczące tego problemu, ETPCz wydał już w 2004 r., a w następnych latach ich liczba szybko rosła. Orzekano, iż doszło do złamania prawa do rzetelnego postępowania sądowego [...]”^[6]. W latach 2004-2007 linia orzecznicza ETPC w sprawach przeciwko Ukrainie utarła dość jednorodny pogląd na przestrzeganie art. 6 EKPC. Wskazywano na m.in. brak dostępu do sądu czy złamanie zasady domniemania niewinności. I.C. Kamiński podnosi dalej, że „z innych naruszeń prawa do rzetelnego procesu warto wymienić: zastosowanie z mocą wsteczną przepisu określającego krótszy termin na wniesienie kasacji i dopuszczenie wbrew prawu krajowemu do rozpoznania kasacji wniesionej przez osobę, która nie była uczestnikiem postępowania”^[7]. Wprowadzane reformy – szczególnie po 2014 r. – dokonywały swoich korekt na wielu płaszczyznach. Jednakże, analizując statystyki wpływów spraw do

^[6] I.C. Kamiński, *Ukraina w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego” 2014, t. XII, s. 17.

^[7] Tamże, s. 26.

ETPC, Ukraina od lat należy do państw, wobec których odsetek skarg jest największy. Mając na uwadze wspomnianą aktualność badanej problematyki, należy skupić się na najnowszym orzecznictwie. Determinując sytuację polityczno-prawną na Ukrainie w latach 2011-2013, jeden z badaczy wskazuje, że „aktualna sytuacja polityczna na Ukrainie pozwala przypuszczać, że proces nowelizacji konstytucji z 1996 r. został przyhamowany [...]. Kolejne nowelizacje nie byłyby chyba niczym niespodziewanym. [...] Ciekawe natomiast, i wcale nie jako nieprawdopodobna, jawi się możliwość powrotu do rządów półprezydenckich^[8], nie jest wcale chybione, a nawet ówczesnie model ten był pożądanym. System półprezydencki nie oznacza negacji demokratycznego państwa prawnego, a co za tym idzie łamania praw człowieka i podstawowych wolności. Prawo do ukształtowania drogi sądowej i samego prawa do sądu zależy od aktów ustrojowych, których twórcą jest parlament.

Rok 2013 przyniósł stosunkowo niechlubne orzeczenie na niekorzyść państwa ukraińskiego. Wytknięte uchybienie, warte zaznaczenia, dotyczy sprawy podstawowej, mianowicie zaniechania zgromadzenia dowodów przeciwko osobie skarżącego, a nadanie mu mimo tego statusu podejrzanego. Trybunał podkreślił jednocześnie, że „uzyskanie statusu podejrzanego nie jest uzależnione od formalnej czynności organów ścigania podjętych na podstawie przepisów prawa krajowego”. Skarżący zarzucił złamanie przez stronę pozwaną art. 6 EKPC, konkretnie ustępu 3 lit. c., w ten sposób, że odebrano mu prawo do posiadania obrońcy na wstępnym etapie postępowania. Warto nadmienić istotne wskazanie ETPC dookreślające stosowanie art. 6 w kontekście spraw karnych. Mianowicie osoba podejrzana winna mieć dostęp do obrońcy już w początkowym stadium postępowania, gdy organ je prowadzący zdecyduje się na nadanie mu statusu podejrzanego. To daleko idąca gwarancja procesowa wynikająca z samego orzecznictwa, a nie *stricte ex lege*, gdyż ustawodawstwa krajowe są zgoła różne. Znakomitym przykładem uwydatniającym brak dostosowania odpowiednich regulacji krajowych do porządku europejskiego jest orzeczenie ETPC z 9 stycznia 2013r.^[9], w którym podniesiono wady systemowe w zakresie odpowiedzialności dyscyplinarnej sędziów, a także brak terminu przedawnienia nakładania kar dyscyplinarnych na sędziów. Stwierdzone przez Trybunał naruszenia obnażają fakt ówczesnego kalektwa sądów jako instytucji mających konstytucyjny obowiązek ochrony praw człowieka na Ukrainie, poprzez błędy – a nawet luki – systemowe.

Na kanwie niniejszego artykułu nie sposób pominąć 2015 r., który przyniósł orzeczenie ETPC w sprawie *Bochan przeciwko Ukrainie*. Ważny, z punktu widzenia zmian legislacyjnych zachodzących po 2014 r. na Ukrainie, wyrok doprowadza do stwierdzenia, że nierzetelność w postępowaniach krajowych jest wciąż obecna. Nadmienić należy, że jest to druga skarga wniesiona przez skarżącą, mająca swoje korzenie w 2007 r., kiedy zostało przyznane zadośćuczynienie za naruszenie art. 6 EKPC. Omawiany przykład doskonale obrazuje stanowisko niedokładności legislacyjnej, który wpływa na ponowne kierowanie skarg o zbieżnej naturze. Skarżąca podnosiła, że został naruszony art. 6 Konwencji, w ten sposób, że samo orzeczenie Sądu Najwyższego Ukrainy (SNU) stało w sprzeczności z poprzednim wyrokiem ETPC w tejże sprawie. W jej ocenie SNU, zajmując się nierzetelnie odwołaniem w nadzwyczajnym trybie, dokonał naruszenia art. 6 EKPC poprzez błędy o charakterze proceduralnym tj. brak kompleksowego ustosunkowania się do za-

[8] A. Olechno, *Zmiany w konstytucji Ukrainy*, w: *Aktualne problemy reform konstytucyjnych*, red. S. Bożyk, Białystok 2013.

[9] Ministerstwo Spraw Zagranicznych RP, *Nowe tłumaczenia wyroków Europejskiego Trybunału Praw Człowieka na język polski*, http://www.ms.gov.pl/pl/polityka_zagraniczna/europejski_trybunal_praw_czlowieka/wybrane_orzeczenia_eptcz/nowe_tlumaczenia_wyrokow_europejskiego_trybunalu_praw_czlowieka_na_jezyk_polski;jsessionid=65A6B4C40566F5360393609B1570D1F3.cmsap6p, skarga nr 21722/ 11 (dostęp 10.10.2017).

rzutów skarżącej. Trybunał odnosząc się do tych zarzutów uwzględnił skargę, a nadto stwierdzono, że „art. 6 stosuje się również w pewnych przypadkach, w których postępowanie, choć określone w prawie krajowym jako „nadzwyczajne” lub „wyjątkowe”, było uznane za podobne co do natury i zakresu do zwykłego postępowania odwoławczego, krajowa charakterystyka postępowania nie jest bowiem uznawana za decydującą w kontekście zagadnienia jego stosowalności”^[10]. Co do zarzutu sprzeczności postanowienia SNU z poprzednim orzeczeniem Trybunału, ETPC zważył co następuje: „Trybunał jest zdania, że postępowanie to było decydujące dla rozstrzygnięcia o prawach i obowiązkach o charakterze cywilnym skarżącej. W konsekwencji do wspomnianego postępowania mają więc zastosowanie odpowiednie gwarancje przewidziane w art. 6 ust. 1 Konwencji. Odpowiednio, zastrzeżenie Rządu dotyczące zastosowania tego przepisu do zaskarżonego postępowania musi zostać odrzucone”^[11]. Tym samym jednoznacznie wskazano, że przekonanie Rządu – strony reprezentującej aparat państwowy – jest w tym zakresie błędne i prowadzi do próby przeforsowania tezy, że prawo do rzetelnego ukształtowania procesu sądowego niejako nie dotyczy postępowania ekstraordynaryjnego.

Per analogiam do omawianego problemu można podejść z punktu widzenia Rzeczypospolitej Polskiej. Polska, podobnie jak Ukraina będąc w bloku państw socjalistycznych, do pewnego momentu była pod wpływem regulacji radzieckich w znakomitej większości sfer życia społecznego, a także regulacji prawnych. Po przystąpieniu do Rady Europy i ratyfikacji EKPC Polska stała się zobligowana do dostosowania regulacji prawnych tak, aby były zgodne z postanowieniami Konwencji i orzecznictwem Trybunału. Towarzyszyło temu pytanie, czy ta grupa państw jest w stanie efektywnie, a nie efektownie, wprowadzać zmiany na rzecz europeizacji ustawodawstwa. Zgodzić należy się z oceną I.C. Kamińskiego, że: „akcesji państw posowieckich do Rady Europy i Konwencji towarzyszyło pytanie, czy ta decyzja nie jest przedwczesna. Zauważano olbrzymią dysproporcję między stanem krajowego prawa i praktyki a europejskimi standardami. Ostatecznie uznano, że warto jednak przyjąć te kraje do organizacji, by w ten sposób zintensyfikować „europejski proces” i spowodować „europejskie zmiany”. Z takim wyborem się zgadzałem, wszak pod jednym warunkiem: przyjmąwszy „problematyczne państwa” do swojego grona, Rada Europy i Trybunał powinny egzekwować nakazy prawne z całą mocą, bez jakiegokolwiek „taryfy ulgowej” i podejmować wszystkie możliwe kroki, gdy wymaganych reform nie ma, a strasburskie wyroki nie są wykonywane”^[12].

Podsumowanie

Podsumowując, należy zauważyć, że proces europeizacji prawa zarówno w Polsce, jak i na Ukrainie dotyczy rozwiązań systemowych odnoszących się do prawa jako takiego. Nie można bowiem dokonywać zmian wybiórczo i jednostkowo, gdyż wówczas łatwo o luki prawne, a także o niewygodne sprzeczności między konkretnymi przepisami prawa materialnego i procesowego. Aktualna linia orzecznicza w sprawach przeciwko Polsce, a odnoszących się do łamania art. 6 EKPC, jest spójna pod względem stanowiska, że poszanowanie art. 6 w Polsce jest zachowane. Podobne trendy da się zauważyć po stronie ukraińskiej, gdyż wprowadzane reformy ustawodawstwa krajowego mają na celu swoistą europeizację normatywnej przestrzeni działania państwa ukraińskiego. Zmiany powinny nosić znamiona kompleksowości podejścia do problemu, ale także umiarkowania czasowego w jego wprowadzaniu, aby przystosować organy krajowe, ale także kadry

^[10] Europejski Trybunał Praw Człowieka, sprawa *Bochan v. Ukraine*, skarga nr 22251/08.

^[11] Tamże.

^[12] I.C. Kamiński, dz. cyt., s. 37.

do nowych standardów.

Linia orzecznicza Trybunału jest swoistą drogą do respektowania praw człowieka zawartych w EKPC. Samo wprowadzanie ustaw szczególnych uszczegóławiających normy konstytucyjne jest w znacznym stopniu niewystarczające. Zważyć należy na obowiązek dostosowania ustawodawstwa krajowego każdego z państw-stron do uregulowań EKPC, ale także do poglądów orzecznictwa ETPC. W drodze refleksji nad następującymi zmianami rzeczowym wydaje się przywołanie stanowiska samego Trybunału: „niezależnie od wniosków dotyczących zastosowania art. 6 ust. 1 do rodzaju omawianego postępowania [...], Trybunał pragnie powtórzyć, że to w gestii Układających się Państw leży decyzja, jak najlepiej wdrożyć wyroki sądu bez zbędnego naruszania zasad *res iudicata* lub pewności prawnej w postępowaniu cywilnym, w szczególności w przypadku, w którym takie postępowanie dotyczy stron trzecich posiadających własne, uzasadnione interesy do ochrony. Co więcej, nawet jeżeli Układające się Państwo przewiduje możliwość wystąpienia z wnioskiem o wznowienie zamkniętego postępowania sądowego na podstawie wyroku Trybunału, to do władz krajowych należy zapewnienie procedury pozwalającej zająć się takimi wnioskami oraz ustalenie kryteriów pozwalających na ocenienie, czy w danej sprawie wznowienie postępowania jest wymagane”^[13].

Bibliografia:

- Europejski Trybunał Praw Człowieka, sprawa *Bochan v. Ukraine*, skarga nr 22251/08.
Kamiński I.C., *Ukraina w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego” 2014, t. XII.
Konstytucja Ukrainy uchwalona na piątej sesji Rady Najwyższej 28 czerwca 1996 roku, <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/ukraina.html>.
Ministerstwo Spraw Zagranicznych RP, *Nowe tłumaczenia wyroków Europejskiego Trybunału Praw Człowieka na język polski*, http://www.msz.gov.pl/pl/polityka_zagraniczna/europejski_trybunal_praw_czlowieka/wybrane_orzeczenia_eptcz/nowe_tlumaczenia_wyrokow_europejskiego_trybunalu_praw_czlowieka_na_jezyk_polski;jsessionid=65A6B4C40566F5360393609B-1570D1F3.cmsap6p.
Nowicki M.A., *Wokół Konwencji Europejskiej. Komentarz do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, Zakamycze-Warszawa 2000.
Olechno A., *Zmiany w konstytucji Ukrainy*, w: *Aktualne problemy reform konstytucyjnych*, red. S. Bożyk, Białystok 2013.

^[13] Europejski Trybunał Praw Człowieka, dz. cyt..

The Principle of Legal Certainty in the European Judicial Practice

Summary. *The purpose of this research is to show the mechanism for implementing the principle of legal certainty in the Ukrainian and the European Court of Human Rights (ECHR), to analyze problematic aspects and develop recommendations for their solution. This research looks at the structure of legal certainty as one of the basic principles of law. The differences between the application of the provisions of the European Convention on Human Rights in Ukraine and the European Union countries were researched with the help of theoretical and comparative legal analysis. The results of the work have shown that there are some problems with the implementation of the principle of legal certainty in Ukraine, but in the last few years Ukraine has made a huge step in adapting national law to EU standards.*

Keywords: *basic principles of law, human rights, legal certainty, res judicata*

Basic principles of law form an integral part of its essence and provide the rule of law itself. Such principles are not exhaustive and most of them were suggested by the Roman lawyers many centuries ago. These ideas have developed and improved for a long period of time. It resulted to the appearance of such international documents as the Universal Declaration of Human Rights, the European Convention on Human Rights (hereinafter – Convention) and others. One of the main principles declared in them is the principle of legal certainty. Ukrainian scientist Pogrebnyak notes that the principle of legal certainty guarantees the effectiveness of the rule of law and therefore can and even must manifest itself both at the stage of lawmaking and at the stage of law enforcement^[2]. Scientists agree that this principle originates from the practice of Roman lawyers. It was significantly supplemented in German law, where it is called “Rechtssicherheit”^[3]. The purpose of this principle is to ensure that everyone who has the confidence in the legality of decisions and actions of public administration is protected.

The relevance of this publication can be explained by the increasing pace of integration of pan-European law into national legislative systems of Ukraine and EU-countries. In addition to this the research will draw the attention of scientific society to the violations of human rights in Ukraine and the European countries by the national courts and give some recommendations to improve the situation.

This problem is considered in the works of such scientists as Cairns, Gajek, Hartley, Kozyubra, Radbruch, Tatam and so on. The purpose of publication is to show the mechanism for implementing the principle of legal certainty in the Ukrainian and EU courts, to analyze problematic aspects and develop recommendations for their solution.

^[1] Oleksandr Yavtushenko, student of the Faculty of Law at Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine), makmerdo@gmail.com.

^[2] С.П. Погребняк, *Основоположні принципи права (змістовна характеристика)*, Kharkiv 2008, p. 38.

^[3] L.L. Vogacheva, *The principle of legal certainty in european and national law (meaningful response)*, “Теорія і практика правознавства” 2013, No. 2, p. 4.

Defining the principle of legal certainty – the European and Ukrainian perspectives

The principle of legal certainty includes a whole system of different concepts such as vested rights, non-retroactivity and legitimate expectations^[4]. The most interesting and important one is the concept of legitimate expectations. It means that the person, whose expectations are lawful, has the right to rely on the stability of legislation, which gives them freedom of lawful actions. It should be also said about the measures of this concept. The criterion of expediency provides a balance between the predictability of legal action by the person and the ability to adapt the law to the current reality by the government. The non-retroactivity concept means that the law has no retroactive effect and cannot be applied to a person who did not know about its existence (the adoption and publication of a law by a special procedure). This concept has found its normative reflection in Article 7 (2) of the Convention^[5].

As we can see, the main ideas and principles of human rights, democratic society and rule of law are fixed in the provisions of this fundamental document. As the European Court of Human Rights (ECHR) was established by the article 19 of the Convention, it goes without saying that previously mentioned principles are obligatory for the use by the ECHR. Most scientists are unanimous that national courts are seeking to harmonize their own practices with ECHR practices^[6]. This is due to a number of different factors. First of all, the decisions of the ECHR are binding for the parties involved according to the Article 46 of the Convention. Secondly, most Ukrainian and European courts refer to a decision of ECHR as the main argument in making their own decisions^[7]. In this way, the ECHR and national courts' practices form a unified system for the protection of human rights in Europe.

Following the pan-European trend, the Constitutional Court of Ukraine formed its own position on the status of the principle of legal certainty. This issue is not settled by any national normative document. Therefore, the position of the Constitutional Court became the only national source for the use of this principle. In this decision the Constitutional Court recognized the following: "One of the elements of the rule of law is the principle of legal certainty which states that restriction of the fundamental human and citizens' rights and implementation of these restrictions are acceptable only on condition of ensuring predictability of application of the legal norms established by these restrictions. In other words, the restriction of any right should be based on the criteria which provide a person with the possibility to distinguish lawful behaviour from unlawful behaviour and to foresee legal consequences of his/her behaviour"^[8]. Thus, the practice of the Constitutional Court of Ukraine gave impetus to the use by Ukrainian courts the ideas and principles established by the Convention and ECHR practice.

One of the key components of the principle of legal certainty is the *res judicata* or claim preclusion principle. It means that the matter cannot be raised again, either in the same court or in a different court after the final judgment. The revision of an already adopted decision is allowed only in a case of revealing new significant circumstances of

^[4] L.L. Bogacheva, op. cit., p. 2.

^[5] European Court of Human Rights, Council of Europe, *European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms*, http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf (accessed 11.11.2017).

^[6] С.А. Перчаткина, *Реализация решений Европейского суда по правам человека в практике конституционных судов: современные тенденции и перспективы*, "Журнал российского права" 2011, No. 10, p. 98.

^[7] С.В. Шевчук, *Загальнотеоретичні проблеми нормативності актів судової влади*, Kharkiv 2008, p. 23.

^[8] *Рішення у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України Закону України Про міліцію*, "Вісник Конституційного Суду України" 2010, No. 5, p. 18.

the case. The principle of *res judicata* is the method of preventing injustice to the parties to the trial^[9]. *Res judicata* does not only prevent future judgments from contradicting previous ones, but also prevents judicial confusion.

At the same time ECHR has repeatedly recognized the violation of aforementioned principle and Article 6 of the Convention by Ukrainian courts. This was caused by the revision of final court decisions at the initiative of the prosecutor's office or other state bodies^[10]. The European Commission for Democracy through Law (The Venice Commission) and the ECHR repeatedly emphasized that the obligation of signatory states to the Convention is to ensure the final outcome of court decisions which means that the review of judicial decisions by higher courts should be used to correct mistakes but not to hold new hearings. In the last few years Ukraine has done a lot in the area of reforming its legislation and judicial system to stop such unfair practices.

Analyzing the activity of the ECHR, it should be said that the ECHR clearly divides the issue of the fairness of the trial and the question of the correctness or falsity of the court decision. The ECHR does not have the right to establish whether a decision has been correctly taken, but it has the right to decide whether the case was fair^[11]. In this regard, it is particularly important to determine the criteria for fairness. But unfortunately no formal rules of fairness have been established for such a long time. On the one hand, such uncertainty creates a problem. But, on the other hand, it allows judges to interpret the fair in a very broad manner on the basis of theoretical and philosophical sources. It is accepted that "fair trial" includes aspects of proper administration of justice, such as the right to access to justice, the equality of parties, the adversarial nature of court proceedings and the justification of a trial^[12]. Adherence to these and other criteria is the foundation of fair justice in the whole civilized world.

Demonstrating its desire to implement the course on accession to the EU and the unification of national and European legislations, Ukraine enacted an institution of constitutional complaint. The use of such a procedure can be possible if the usual remedies in the state are not enough, and challenging the constitutionality of acts of public authorities has the goal of compensation for harm caused by violation of fundamental rights. According to some scientists, the use of the right to constitutional complaint along with the right to apply to the ECHR provides citizens with additional protection of their fundamental rights guaranteed by the Convention and national constitutions^[13]. Therefore, the constitutional complaint is an additional national mechanism in ensuring justice, the principle of legal certainty by the court and protection of their natural rights by citizens.

Conclusive remarks

To summarize, it is necessary to underline that human rights play the most important role in the judicial practices of the EU countries. The fundamental rights are fixed in the Convention. While in the EU democratic ideas and principles of law have long been recognized and used by the courts, in Ukraine active work on the implementation of European norms is observed only in the last few years. In many respects it is caused by the Soviet past of this country and the heritage of the system that existed for almost a century.

^[9] L.L. Bogacheva, op. cit., p. 9.

^[10] E.L. Trehubov, *The Right to a Fair Trial in the Practice of the European Court of Human Rights*, "Форум права" 2010, No. 1, p. 360.

^[11] С.А. Перчаткина, op. cit., p. 99.

^[12] E.L. Trehubov, op. cit., p. 358–363.

^[13] С.А. Перчаткина, op. cit., p. 97–108.

To avoid violation of the Convention by Ukraine and to ensure maximum protection of human rights this country should reform the judicial system, make it completely independent and self-governing. As we can see, the main principle which provides stability and the rule of law is the principle of legal certainty. It should be used by both the legislative, executive and judiciary branches of power.

Bibliography:

Bogacheva L.L., *The principle of legal certainty in european and national law (meaningful response)*, "Теорія і практика правознавства" 2013, No. 2.

European Court of Human Rights, Council of Europe, *European Convention on Human Rights*, http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf.

Trehubov E.L., *The Right to a Fair Trial in the Practice of the European Court of Human Rights*, "Форум права" 2010, No. 1.

Рішення у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України Закону України Про міліцію, "Вісник Конституційного Суду України" 2010, No. 5.

Шевчук С.В., *Загальнотеоретичні проблеми нормативності актів судової влади*, Kharkiv 2008.

Перчаткина С.А., *Реализация решений Европейского суда по правам человека в практике конституционных судов: современные тенденции и перспективы*, "Журнал российского права" 2011, No. 10.

Погребняк С.П., *Основоположні принципи права (змістовна характеристика)*, Kharkiv 2008.

Zasada równości płci w kontekście europejskiej integracji Ukrainy

The Principle of Gender Equality in the Context of the European Integration of Ukraine

Summary. *There are a lot of changes in the legislation of Ukraine due to the European integration process. Equality between women and men is one of the essential problems that should be resolved. In this article legislative changes in the context of the European integration of Ukraine are presented.*

Keywords: *gender equality, gender mainstreaming, integration, equality, Association Agreement.*

Równość kobiet i mężczyzn jest jednym z priorytetowych zagadnień w procesie zmian społecznych i politycznych. Od końca II wojny światowej była stworzona duża liczba organizacji (tak rządowych, jak i pozarządowych), celem których było wprowadzenie pokoju i dobrobytu na świecie. Poza tym warto zaznaczyć, że dla osiągnięcia sukcesu priorytetowym zagadnieniem była ochrona praw człowieka, w szczególności praw kobiet.

Unia Europejska jak i cała Europa przekształciła się w ośrodek, gdzie ochrona praw człowieka, zakaz dyskryminacji kobiet, zasada równości płci zajmują czołowe miejsce w prowadzonej polityce. Ukraina jako państwo, które 24 czerwca 2014 r. podpisało umowę stowarzyszeniową z Unią Europejską, podąża za przykładem prowadzenia polityki państw członkowskich UE. Współczesna Ukraina znajduje się w procesie zmian politycznych, gospodarczych oraz społecznych, ponieważ w czasie europejskiej integracji wprowadzone zmiany mają potężny wpływ na życie człowieka w różnych sferach działalności.

Niniejsze opracowanie dotyczy problematyki wdrażania europejskich standardów ochrony praw człowieka do ustawodawstwa ukraińskiego, ze szczególnym uwzględnieniem przepisów zapewniających równouprawnienie płci, ochronę płci i wyeliminowanie przepisów dyskryminujących ze względu na płeć z prawnej i faktycznej rzeczywistości państwa ukraińskiego.

Zasada równości płci w ustawodawstwie krajowym Ukrainy

Zasada równości płci nie jest nowym zjawiskiem w ukraińskim ustawodawstwie, co znaczy, że równouprawnienie kobiet i mężczyzn jest już przedmiotem normowania. Większy problem polega na realizacji danych przepisów i zmianie stereotypów o pierwszeństwie mężczyzn nad kobietami. Miejsce kobiety w społeczeństwie jest obiektem zainteresowania naukowców i praktyków, co świadczy o aktualności danego zagadnienia.

Można powiedzieć, że podejście do kwestii równości płci w działaniach Unii Europejskiej ulegało na przestrzeni lat ewolucji: począwszy od strategii równego traktowania, przez strategię ukierunkowanych działań, aż po strategię *gendermainstreaming*. Właśnie strategia równego traktowania została najbardziej podstawową koncepcją równości.

^[1] Mariia Diachuk, studentka Wydziału Prawa Kijowskiego Uniwersytetu Narodowego im. Tarasa Szewczenki (Ukraina), mariadyachyk@ukr.net.

Zdaniem Łukasza Wawrowskiego „konsekwencją działań w ramach strategii jest formalne nadanie kobietom i mężczyznom takich samych praw w zakresie – przykładowo – biernego i czynnego prawa wyborczego, prawa do dysponowania własnym majątkiem, dziedziczenia, kształcenia, czy pracy zawodowej”^[2].

Strategia ukierunkowanych działań różni się od poprzedniej tym, że odwołuje się do „założenia, że równe prawa z powodu istniejących nierówności społecznych nie zawsze są realizowane w takim samym stopniu przez kobiety i mężczyzn, co z kolei oznacza kultywowanie wcześniejszych nierówności”^[3]. Taka strategia wskazuje na konieczność uzyskanie równości nie tylko *de iure*, ale przede wszystkim – *de facto*.

Strategia *gendermainstreaming*, czyli strategia włączania perspektywy płci kulturowej do głównego nurtu działań, polega na reorganizacji, usprawnieniu, rozwoju i ocenie procesu politycznego w taki sposób, aby perspektywa równości płci kulturowej została włączona do wszystkich działań na wszystkich poziomach i wszystkich etapach przez wszystkich aktorów, którzy zwyczajowo prowadzą działania polityczne^[4].

Proces integracji europejskiej to długi i stopniowy proces, który wymaga głębokiej wiedzy i doświadczenia do wprowadzania zmian w różnych sferach życia społecznego. Główny problem polega na tym, że takie zmiany dotyczą człowieka z różnych stron, a najważniejsze dotyczą stereotypów, które istnieją pomiędzy ludźmi.

W ustawodawstwie Ukrainy znajdujemy dużą ilość aktów prawnych, które regulują kwestię równouprawnienia kobiet i mężczyzn. Jednym z najważniejszych źródeł prawa jest Konstytucja Ukrainy, w której (Art 24) stwierdza się, że:

„Zapewnia się równość praw kobiety i mężczyzny: nadając kobietom równe z mężczyznami możliwości w działalności społeczno-politycznej i kulturalnej, w zdobyciu wykształcenia i przygotowania zawodowego, w pracy i wynagrodzeniu za nią; nadając specjalne prawa dotyczące ochrony pracy i zdrowia kobiet, ulgi emerytalne; tworząc warunki umożliwiające kobietom pogodzenie pracy z macierzyństwem; dając prawną ochronę, materialną i moralną, wspierającą macierzyństwo i dzieciństwo, wliczając w to płatne urlopy i inne ulgi dla kobiet brzemiennych i matek”^[5].

Ponadto istnieją inne akty prawne regulujące zagadnienie równouprawnienia płci. Przykładami takich aktów są ratyfikowane akty prawa międzynarodowego (Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, Deklaracja o Równości Kobiet i Mężczyzn ONZ) i ustawodawstwo wewnętrzne Ukrainy (Kodeks Karny, Kodeks Rodzinny, Kodeks Pracy i inne).

Proces europeizacji ukraińskiego prawa w celu wyeliminowania dyskryminacji ze względu na płeć

Podpisanie Umowy Stowarzyszeniowej z Unią Europejską stworzyło warunki do rozwoju i zmian w prowadzonej polityce równości płci w Ukrainie na przykładzie państw UE. W aktach prawnych Ukrainy można znaleźć dużą liczbę przepisów, które mają charakter dyskryminacyjny. Wiele przykładów można odnaleźć w Kodeksie Pracy Ukrainy, który w 2016 r. został zaktualizowany i niektóre przepisy dotyczące dyskryminacji

^[2] Zob.: Ł. Wawrowski, *Równość płci w procesie integracji europejskiej: geneza, ranga, strategie, obszary*, „Aequalitas” 2013, s. 5, http://aequalitas.ka.edu.pl/2013_v2/A_2013_vol_2_01_Wawrowski.pdf (dostęp 11.11.2017).

^[3] Tamże, s. 7.

^[4] Zob.: M. Verloo, *Another Velvet Revolution? Gender Mainstreaming and the Politics of Implementation*, „Institut für Wissenschaften vom Menschen Working Paper” 2001, nr 5, s. 2, www.lfq.nrw.de/services/downloads/gender/implementation_von_gender_mainstreaming.pdf (dostęp 11.11.2017).

^[5] *Konstytucja Ukrainy uchwalona 28 czerwca 1996 roku*, Warszawa 1999, <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/ukraina.html> (dostęp 11.11.2017).

kobiet usunięto lub zmieniono.

Do przykładów przepisów dyskryminacyjnych można zaliczyć zakaz pracy kobiet w nocy. Różne rodzaje pracy ze szkodliwymi i niebezpiecznymi materiałami są zabronione dla kobiet (roboty górnicze, wydobywanie ropy naftowej i gazu, metalurgia, naprawa statków), a także różnica w wypłatach pieniężnych dla kobiet i mężczyzn. Według informacji państwowej służby statystyki Ukrainy w 2015 r. średnia płaca miesięczna kobiet jest o 25,1% niższa niż u mężczyzn^[6]. Także w 2016 r. w Kodeksie Pracy Ukrainy zostały zmienione niektóre przepisy dotyczące kobiet. Po tych zmianach zakazana została praca w porze nocnej dla kobiet w ciąży i niepełnoletnich, przewidziano przerwy w pracy dla karmienia dziecka.

Innym zagadnieniem jest problem równości kobiet i mężczyzn w sferze politycznej. Zdaniem Wiktorii Czerniachiwskiej, problemy: ubóstwa, ochrony zdrowia, oświaty nie są rozwiązane dotychczas efektywnie dlatego, że nie stanowią one priorytetu dla samych mężczyzn, którzy przeważają w Radzie Najwyższej Ukrainy^[7]. W 2016 r. w ukraińskim parlamencie pracowało jedynie 51 kobiet z ogólnej liczby 450 deputowanych, co dawało tylko 12,1% wszystkich parlamentarzystów. Praktyka państw UE, w szczególności krajów skandynawskich, pokazuje, że równouprawnienie kobiet jest efektywnie realizowane w życiu politycznym, w którym kobiety stanowią 41,1%. W rezultacie, istnieje większa możliwość uczestnictwa kobiet w polityce.

Ważnym aktem prawnym dla poprawy sytuacji kobiet w państwie ukraińskim stało się Rozporządzenie Rady Ministrów Ukrainy z dnia 5 kwietnia 2017 r. „o zatwierdzeniu koncepcji państwowej polityki socjalnej zabezpieczenie równości praw i możliwości kobiet i mężczyzn do 2021 r.”. W tym akcie zostały określone główne przyczyny istnienia nierówności płci:

1. Brak zasady równości płci w programach strategicznych reform.
2. Niski poziom zdolności organów państwowych do realizacji zasady równych praw i możliwości kobiet oraz mężczyzn.
3. Brak kompleksowego systemu reagowania w przypadku dyskryminacji.
4. Utrzymywanie istniejących stereotypów.

Według wyżej wymienionego programu rządu, istnieją dwie drogi rozwiązania danego problemu. Pierwszy z nich, który można określić jako tradycyjny, polega na zastosowaniu tradycyjnej metody zabezpieczenia równych praw i możliwości kobiet, za pomocą pracy Ministerstwa Polityki Socjalnej Ukrainy i organów administracji państwowej. Należy jednak zauważyć, że sposób ten w warunkach decentralizacji Ukrainy nie można uznać za efektywny, gdyż bardziej koncentruje się na samym procesie, a nie na skutku. Drugi wskazuje na kompleksowe podejście do rozwiązania danego problemu w drodze porozumienia między organami państwowymi na wszystkich poziomach, parlamentem, Rzecznikiem Praw Obywatelskich, zrzeszeniami społecznymi, środkami masowego przekazu, organizacjami międzynarodowymi i biznesem.

^[6] Розпорядження від 5 квітня 2017 р. № 229-р „Про схвалення Концепції Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року”, <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/229-2017-p> (dostęp 11.11.2017).

^[7] В.В. Черняхівська, *Гендерна політика в системі державного управління: Україні та європейський досвід*, Київ 2017, s. 184, <http://academy.gov.ua/pages/dop/137/files/2b092cb2-6488-4bee-9e6a-> (dostęp 11.11.2017).

Z tego względu, do 2021 r. w Ukrainie zaplanowano osiągnięcie następujących skutków:

1. Rozszerzenie dostępu kobiet do towarów i usług.
2. Zmniejszenie różnicy płac pomiędzy kobietami i mężczyznami.
3. Stworzenie kompleksowego systemu reagowania w przypadku dyskryminacji.
4. Stworzenie efektywnego systemu współpracy organów państwowych z organizacjami międzynarodowymi i zrzeszeniami społecznymi.

Omawiany akt prawny realizuje przestrzeganie przez Ukrainę ratyfikowanych umów międzynarodowych, rekomendacji organizacji międzynarodowych, w szczególności dostosowanie prawa wewnętrznego do prawa Unii Europejskiej.

Warto odnotować, że proces europejskiej integracji Ukrainy po całościowym wejściu w życie Umowy Stowarzyszeniowej z Unią Europejskiej, co nastąpiło 1 września 2017 r., zaczął istotnie przyspieszać. Europa jest dobrym przykładem dla Ukrainy w sferach prowadzenia gospodarki czy właśnie ochrony praw człowieka. Można zauważyć, że zasada równości płci nie tylko bywa obecna w przepisach prawnych, ale jest systematycznie realizowana w życiu społecznym. Przykładem realizacji jest Europejski Instytut ds. Równości Kobiet i Mężczyzn, który został utworzony rozporządzeniem Rady Unii Europejskiej (EIRKiM) nr 1922/2006 dnia 20 grudnia 2006 r. Zadaniem EIRKiM jest prowadzenie badań w zakresie równości płci; gromadzenie, analiza i rozpowszechnianie obiektywnych, rzetelnych i porównywalnych informacji dotyczących równości płci, łącznie z wynikami badań i dobrymi praktykami przekazanymi instytutowi przez państwa członkowskie, instytucje Wspólnoty, ośrodki badawcze, krajowe organy do spraw równości płci.^[8] Istnienie oddzielnego instytutu, celem którego jest prowadzenie polityki równouprawnienia stanowi istotny krok do przodu porównując tylko z normatywnym ustaleniem danych norm prawnych.

Podsumowanie

Podsumowując, można dojść do wniosku, że z początkiem europejskiej integracji w Ukrainie stopniowo rozpoczęto wprowadzanie zmian w życiu politycznym i społecznym, także w zakresie eliminacji przepisów krajowych ułatwiających dyskryminację ze względu na płeć. Doświadczenie innych państw Europy pokazuje priorytet ochrony praw człowieka, w szczególności praw kobiet. Niemniej jednak, proces równouprawnienia kobiet i mężczyzn nie jest szybki, dlatego wiele państw członkowskich UE kontynuuje prowadzenie polityki, która umożliwia jednakowe uczestnictwo kobiet i mężczyzn w życiu społecznym. W Ukrainie ten problem wyraża się w jeszcze większym stopniu w związku z tym, że zagadnienie miejsca kobiety w życiu społecznym nie było poruszane i przemysłane w dobie radzieckiej.

Co oczywiste, w różnych źródłach prawa Ukrainy znaleźć można przepisy prawne, w których zostało ustalone równouprawnienie kobiet i mężczyzn. Niestety, nierzadko wskazane normy prawne pozostają tylko na papierze, nie będąc wdrażanymi w praktyce. Problem dyskryminacji kobiet istnieje w różnych sferach życia społecznego, w szczególności w sferze zatrudnienia i w życiu politycznym, gdzie mężczyźni zajmują pierwszeństwo tak w ilości, jak i w jakości (zajmując wyższe stanowiska). Zdecydowanie większy problem istnieje na obszarach wiejskich i prowincji, gdzie stereotypy o dominującym miejscu mężczyzny w rodziny, zakładzie pracy czy społeczeństwie mają głębokie korzenie, przeważając w codziennym życiu.

^[8] Rozporządzenie (WE) nr 1922/2006 Parlamentu Europejskiego i Rady, Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej, 2006. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32006R1922:PL:HTML> (dostęp 11.11.2017).

Bibliografia:

Черняхівська В.В., *Гендерна політика в системі державного управління: Україні та Європейський досвід*, Кіjów 2017, <http://academy.gov.ua/pages/dop/137/files/2b092cb2-6488-4bee-9eba->.

Центр Разумкова, *Гендерна рівність і розвиток: погляд у контексті європейської стратегії України*, „Заповіт” 2016, <http://old.razumkov.org.ua/ukr/upload/Gender-FINAL-S.pdf>.

Розпорядження Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2017 р. № 229-р Київ Про схвалення Концепції Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року, 2017, <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/229-2017-p>.

Konstytucja Ukrainy uchwalona 28 czerwca 1996 roku, Warszawa 1999, <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/ukraina.html>.

Rozporządzenie (WE) nr 1922/2006 Parlamentu Europejskiego i Rady, Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej, 2006. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32006R1922:PL:HTML>.

Wawrowski Ł, *Równości płci w procesie integracji europejskiej: geneza, ranga, strategie, obszary*, „Aequalitas” 2013, http://aequalitas.ka.edu.pl/2013_v2/A_2013_vol_2_01_Wawrowski.pdf.

Verloo M., *Another Velvet Revolution?, Gender Mainstreaming and the Politics of Implementation*, „Institut für Wissenschaften vom Menschen Working Paper” 2001, nr 5, www.lfq.nrw.de/services/downloads/gender/implementierung_von_gender_mainstreaming.pdf.

CZĘŚĆ IV:

POZIOM OCHRONY PRAW CZŁOWIEKA NA
UKRAINIE — WYBRANE ASPEKTY

Нормативне джерело походження та підстави захисту прав людини в Україні

The Normative Source of Origin and Grounds for the Protection of Human Rights in Ukraine

Summary. Every state needs the conceptual understanding of the source of human rights and the grounds for their protection in legal order for ensuring the normal functioning and legitimacy of state power. The lack of a definition of such a source in the Constitution of Ukraine poses a threat to its legal order and requires immediate additions. This article proposes a possible solution to the current situation in the way of returning a pivotal role to the concept of human dignity as a source of human rights in the constitutional order of Ukraine, as well as recommends the mechanism for the implementation of this solution. This proposal aims to harmonize the concepts of positive and natural law in the scope of human rights in Ukraine and bring its legal system closer to the European standards.

Keywords: human rights, human dignity, legal positivism, Constitution of Ukraine, CCU, ECHR, ECtHR

Кожна країна вибудовує систему гарантування та захисту прав людини відповідно до пройденого історичного шляху та розуміння з боку законодавця та громадянського суспільства такої необхідності. Не забуваючи, що наявність гарантованих прав людини є підставою легітимності держави з огляду сучасні міжнародно-правові стандарти державотворення, проте неможливо зігнорувати факт суб'єктивної волі законодавця в оформленні відповідних норм, а також моделей правових процедур, що мають відповідати принципу ефективного контролю дотримання прав людини. Водночас, як формування нормативного джерела походження прав людини так і підстави для їх захисту повинні творити осмислену концепцію, котра засадничо уніфікувала ідеальні стандарти з практикою реальних суспільних відносин.

Натомість в Україні спостерігається істотна прогалина в розумінні прав людини, що пов'язане з відсутністю нормативно окресленого джерела походження прав людини, з чим пов'язана розмитість підстав їх безпосереднього правового захисту не як ідеальної філософської конструкції, але реального фактору правозастосування. Метою статті є накреслення можливих пропозицій для розв'язання цієї проблеми.

Теоретичні і концептуальні витoki заданої теми

В правовій системі України, спираючись на їх виклад в Конституції, система прав людини вибудована згідно концепції позитивного права, а саме з явним впливом правового нормативізму радянської системи права. Подібний різновид конституювання за умови взаємодії сильнішого суб'єкта держави і слабшого – людини створює ризики під час легального захисту прав людини через

^[1] мгр. Віталій Мазуренко, Кафедра прав людини, Католицький університет Люблін і. Івана Павла II (Польща), vitaliy.mazurenko87@gmail.com.

можливість трактування норми сильнішим суб'єктом. Як зазначає професор Генрі Шу: «Мінімальна структурна передумова для того, що будь-яке право – навіть право, зміст якого цілковито негативний, – стає значущим поміж людьми, полягає, відповідно, принаймні у двох видах обов'язків, які зазвичай по-різному поділені та розподілені: 1) обов'язок не порушувати права..., який зазвичай є універсальним і стосується кожного; 2) обов'язок охороняти носія прав від порушника правового обов'язку»^[2], у випадку правозастосування в Україні щодо другого негативного обов'язку наявні істотні проблеми. Цьому свідченням є кількість звернень до ЄСПЛ з боку громадян України. Але, на наш погляд, недостатньо лише констатувати наслідки проблеми, витоки якої потребують більш детального осмислення.

В Конституції України ст. 3 визначає: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю»^[3]. Тобто сама конструкція даної статті вказує на позитивістичне розуміння перелічених понять, оскільки зведення їх до «найвищої соціальної цінності» є нічим іншим як зрівнянням подібних ідеальних за своєю суттю категорій до соціальних зобов'язань держави як юридичної особи, в розумінні Г. Кельзена. Цей німецький класик теорії позитивного права зазначав: «... За яких юридичних умов мова приписує державі певні юридичні функції, визначувані правовим порядком, якщо кажуть про державу, мовляв, вона – через якусь конкретну людину в ролі її органу – виконує певну функцію, тоді виявляється, що взагалі будь-яка визначувана правовим порядком функція приписується державі й тлумачиться як державна функція лиш тоді, коли її виконує покликаний на це правопорядком індивід, котрий функціонує відповідно до ідеї розподілу праці, або – що означає те ж саме – що котрий-небудь індивід вважається за орган держави тільки тоді, коли його шляхом певної, визначеної правопорядком процедури закликано до виконання цієї функції»^[4]. Під цим кутом зору, в українських правових реаліях процес захисту прав людини можна окреслити – як взаємодію індивідів наділених і не наділених правом владними повноваженнями, за умов дотримання соціального і правового порядку, під час забезпечення соціального існування громадянина у вигляді прав людини. На нашу думку, така смислова конструкція є не зовсім стійкою, оскільки позбавляє розуміння прав людини в українській правовій доктрині стійкого бачення прав людини як засадничого принципу її функціонування згідно вимог міжнародного права – М. Гердеген: «Саме у цій сфері захисту прав людини видається необхідним використання загальних правових засад «культурними народами» на рівні практики універсальних чи регіональних органів захисту прав людини»^[5]. Таким чином необхідно переосмислити підстави функціонування прав людини в Україні з метою покращення практики їх захисту, адже за сучасних умов, почасти, він набирає форм в обхід правових – судових інститутів у вигляді громадських ініціатив, акцій протесту тощо. Найяскравішим виявом чого стала Револуція гідності, що засвідчила запит з боку громадянського суспільства на ідейне наповнення поняття права людини, посилаючись на твердження М. Шоу: «Концепція прав людини безпосередньо пов'язана з етикою та моральністю. Права людини, котрі відображають цінності значимі для даного

^[2] Г. Шу, *Філософія прав людини за ред. Ш. Госената*, Київ 2016, с. 267.

^[3] Конституція України, <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/page> (доступ 11.11.2017).

^[4] Г. Кельзен, *Чисте правознавство*, Київ 2004, с. 317.

^[5] М. Гердеген, *Міжнародне право*, Київ 2011, с. 175.

суспільства, мають найбільше шансів на дійсне впровадження в життя»^[6].

Використання терміну гідність в конституціях України, Республіки Польща та ФРН

Одним із варіантів розв'язання української дилеми у процесі нормативного обґрунтування та ідейного наповнення прав людини є ширше використання і тлумачення поняття людської гідності властивою концепції природного права. Дане розв'язання не обов'язково повинен передбачати радикальний поворот від правового позитивізму, оскільки такий радикальний крок, на нашу думку, сприятиме тільки легітимізації надуживань в процесі захисту прав людини, натомість зміст пропозиції полягає у закладенні доктринального базису за умови збереження жорсткого контролю за сильнішим суб'єктом правовідносин у розумінні правового нормативізму.

На прикладі тексту Конституції України ми бачимо брак посилання на людську гідність в широкому розумінні цього терміну. Відповідно до ст. 21 КУ: «Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними», а ст. 22 КУ додає: «Права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними»^[7]. При такій конструкції, попри всю однозначність твердження про невідчужуваність та непорушність прав людини воно підважується твердженням про невичерпність переліку прав і свобод закріплених саме Конституцією, з чого випливає, за відсутності посилання на інше джерело їх походження, що саме нормативний текст є, хоч і не вичерпним, але джерелом їх походження. Що звужує можливість доктринального застосування захисту та тлумачення прав людини в судовій системі України, зокрема і в доктринальному способі тлумачення букви закону Конституційним судом України. А ст. 28 КУ визначає поняття людської гідності через перелік негативних обов'язків: «Кожен має право на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим досліддам»^[8]. Тобто в Конституції України поняття гідності людини зведене до заборони вчинення певних дій без надання чіткого визначення даному терміну, не кажучи про його засадничість щодо прав і свобод, а також позбавлене змісту позитивного зобов'язання, як твердить С. Головатий: «Протилежна юридичному позитивізму доктрина природного права – заперечує наявність у людини обов'язків перед суспільством. Адже люди в множині – це і є суспільство... Людина, як суверенна особа, не може пов'язати сама себе юридичним обов'язком»^[9].

Іншим шляхом іде законодавець Республіки Польща. Виходячи з тексту ст. 30 Конституції РП: «Людська гідність, котра притаманна від народження і невідчужувана, є джерелом свободи і прав людини і громадянина. Вона є непорушно, повага до неї і охорона є обов'язком державної влади»^[10], такий підхід є діаметрально протилежним українському і розв'язує окрім питання джерела походження права людини, а також визначає застосування та тлумачення

^[6] M.N. Shaw, *Prawo międzynarodowe*, Warszawa 2006, с. 177.

^[7] Конституція України... (доступ 11.11.2017).

^[8] Там само.

^[9] С. Головатий, *Про людські права*, Київ 2016, с. 679-680.

^[10] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej*, Bielsko-Biała 2014.

Конституції, узгоджує доктрини природного і позитивного права^[11]. Також теоретичну дефініцію гідності дає Л. Гарліцький: «Гідність тлумачиться як основу особистої автономності, здатності внутрішньої самоцінності та суб'єктності людської особи. Водночас розуміння гідності має динамічний характер, бо, разом із розвитком цивілізації, воно підлягає еволюції і розширенню»^[12]. Таким чином в польському конституційно-правовому розумінні термін гідності є визначальним на відміну від українського, що створює ліпшу систему конституційного гарантування прав людини. Хоча такий суто природноправовий підхід не може забезпечити від ідеологічного надуживання правом, загроза чого існує у випадку Конституційної кризи в Польщі і перспективи узурпації конституційної юрисдикції партією з чітко окресленою ідеологією.

На відміну від конституцій України і Польща Конституція ФРН визначає гідність людини не як рядове негативне зобов'язання держави або джерело походження людських прав, а як основну підставу існування держави та її міжнародну правову позицію. Згідно ч. 1, 2 ст. 1 Конституції ФРН: «1. Людська гідність є недоторканною. Повага і захист до неї є обов'язком державної влади. 2. Німецький народ визнає непорушність і невід'ємні права людини як основу кожної суспільства, миру та справедливості у світі»^[13]. Як тлумачить це положення К. Ендерс: «Проте, якщо ми залишатимемося з неупередженою інтерпретацією конституційного тексту незалежно від пізнішого результату - або ситуаційно-орієнтованих модифікацій та доповнень, ми повинні констатувати: Конституційне правило людської гідності не містить правової гарантії, оскільки ця якість особистості є конституційною апіорною і не підлягає правовому регулюванню. Особа як така - незалежно від державної організації - є предметом прав та обов'язків, і саме це становить його гідність.»^[14], в такий спосіб конституційно-правова доктрина ФРН забезпечує паритет при захисті прав людини урівнюючи сильнішого і слабшого суб'єкта та гармонійно поєднуючи засади як природного так і позитивного права, або ж накладення на державу подвійного обов'язку^[15]. Якраз це і є засадничою прогалиною в Українському нормативному визначенні прав людини, а досвід ФРН з цього питання може бути корисним розв'язанням для України.

Доктринальний підхід в практиці тлумачення Конституційного суду України

За час існування Конституційного суду України усталилась тенденція доктринального тлумачення тексту Конституції без урахування реально існуючих правовідносин, а не нормативних конструктів, та не звернення уваги та фактичну відсутність нормативних підстав прав людини, а також їх залежність від суб'єктивної волі законотворця. Мусимо погодитись з твердженням суддів КСУ С. Вдовиченко і В. Кампо: «У своїй практиці Конституційний Суд України ще не виходить за межі позитивістського трактування права на людську гідність. А це означає, що він залишає поза увагою природноправові проблеми цього права.»^[16]. Хоча звертаючись до ст. 147 Конституції України: «Конституційний

[11] B. Banaszek, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej Komentarz*, Warszawa 2012, c. 212.

[12] L. Garlicki, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej Komentarz*, Warszawa 2016, c. 30.

[13] *Basic Law of Federal Republic of Germany*. <https://www.btg-bestellservice.de/pdf/80201000.pdf> (доступ 11.11.2017).

[14] C. Enders, *The Right to have Rights: The Concept of Human Dignity in German Basic Law*, „Revista de Estudos Constitucionais, Hermenêutica e Teoria do Direito” 2010, 1-8, c. 3.

[15] С. Головатий, *Про людські права*, Київ 2016, с. 463.

[16] С. Вдовиченко і В. Кампо, *Право на людську гідність: українська теорія і практика у контексті європей-*

Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та у передбачених цією Конституцією випадках інших актів, здійснює офіційне тлумачення Конституції України, а також інші повноваження відповідно до цієї Конституції»^[17] – КСУ має повноваження для широкого тлумачення конституції без ризику бути звинуваченим у творенні нового права, а причини такої бездіяльності, на нашу думку, полягають у фактичній відсутності повної незалежності судової гілки влади в Україні, котре потребує виправлення на в контексті процесу європейської інтеграції.

Щодо використання терміну гідність в рішеннях Конституційного суду України ми не можемо знайти безпосереднього його визначення, наш аналіз може будуватись лише на найбільш характерних прикладах оперування ним в його рішеннях:

- по-перше, КСУ не виходить в своєму тлумаченні поза доктринальні рамки користуючись терміном гідність як найвища соціальна цінність в обґрунтовальній частині свого Рішення без розуміння засадничості її порушення, чому свідченням є відсутність посилання на неї в зверненні поряд із такими ознаками порушеного права як «дискримінаційним і таким, що порушує конституційне право»^[18],
- по друге, КСУ допускає значно більше звуження поняття людської гідності: «В Україні дитинство охороняється державою (частина третя статті 51 Конституції України). Держава має забезпечувати належні умови для виховання, фізичного, психічного, соціального, духовного та інтелектуального розвитку дітей, їх соціально-психологічної адаптації та активної життєдіяльності, зростання в сімейному оточенні в атмосфері миру, гідності, взаємоповаги, свободи та рівності.»^[19] – тобто використання терміну гідність і уміщення його в другому реченні серед переліку засад родинного виховання є звуженням навіть щодо дефініції гідності уміщеної в Конституції,

Вище наведені приклади ілюструють типовий брак нормативних підстав захисту прав людини, котрі створюють ситуацію віддаленості української правової системи від європейських зразків. Як твердить П. Рабінович, один з небагатьох дослідників прав людини в Україні: «Універсалізація основоположних прав полягає у підвищенні рівня їх все загальності. Цей напрям реалізується, по-перше, через введення до конституційного тексту «нових» прав і свобод, які нині у ньому взагалі не згадані (хоча їх закріплено у тих міжнародних договорах, що вже ратифіковані Україною)»^[20]. Тобто саме Конституційний суд України в своїй практиці міг би привнести додаткове розуміння людської гідності як підставового права людини, на взірець його розуміння у ФРН. Натомість однією з завад є негнучкість доктринального підходу КСУ на відміну від діяльності ЄСПЛ, про що мова йтиме далі.

ського досвіду, «Вісник Конституційного суду України» 2012, No. 5, с. 65.

^[17] Конституція України... (доступ 11.11.2017).

^[18] Рішення Конституційного суду України No. 9-рп/2012, від 12.04.2012 р., п. 1 та 2.1., <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12/para2#n2> (доступ 11.11.2017).

^[19] Рішення Конституційного суду України No. 3-рп/2009, від 03.02.2009 р., п. 3.1., <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-09> (доступ 11.11.2017).

^[20] П. Рабінович, Конституційні гарантії прав людини та громадянина: можливості їх модернізації в Україні, «Право України» 2012, No. 8, с. 53.

Співвідношення понять еволюційного тлумачення ЄСПЛ та українські реалії

Україна, будучи стороною Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 17.08.1997 р., визнає на своїй території юрисдикцію Європейського суду з прав людини. Специфікою діяльності даного міжнародного суду є доктрина еволюційного тлумачення норм ЄКПЛ – *evolutive interpretation*, котра була вперше сформульована в справі Тирер проти Великої Британії у 1978 році, де стверджується, що: «Суд також повинен нагадати, що Конвенція є живим інструментом, який, як справедливо наголошував Комісія, повинен тлумачитися з урахуванням сучасних умов. У цій справі Суд не може не піддаватися впливу подій та загальноприйнятих стандартів у кримінальній політиці держав-членів Ради Європи у цій сфері.»^[21], цей підхід вигідно відрізняє практику ЄСПЛ від діяльності КСУ. Посилаються на цей принцип також судді КСУ кажучи про розвиток його діяльності та наближення європейських стандартів до українського права: «КСУ необхідно розглядати процес еволюції прецедентного права ЄСПЛ у світлі сформульованої останнім доктрини *mutatis mutandi*, що передбачає можливість суду розвивати свої правоположення з урахуванням соціальної динаміки.»^[22]. І хоч ЄСПЛ не містить чіткого нормативного визначення людської гідності – тлумачення цього поняття з урахуванням вищенаведеної доктрини сприяє його конкретизації, зокрема у Розділі III Рішення в справі Гонгадзе проти України^[23].

Відсутність гнучкості в доктринальному тлумаченні прав людини в Україні при наявності сильнішого суб'єкту правовідносин творить прогалину і нерівність при намаганні віднаходження підстав для захисту порушеного права. Зокрема це впливає з аргументації з боку України наведений в Пілотному рішенні ЄСПЛ у справі Іванов проти України: «41. Уряд доводив, що пункт 1 статті 6 Конвенції незастосовний *ratione materiae* до провадження у справі про компенсацію за військову форму, яку заявник був зобов'язаний носити під час виконання ним своїх службових обов'язків. На думку Уряду, призначення такої компенсації мало публічно-правовий характер і не визначало прав і обов'язків приватно-правового характеру. Посилаючись на такі самі аргументи, Уряд стверджував, що не було ніякого втручання у право заявника на мирне володіння своїм майном у значенні статті 1 Першого протоколу у зв'язку з рішенням суду від 22 серпня 2001 року»^[24]. Таким чином практика ЄСПЛ пропонує варіант виходу з кризи нормативного джерела походження і творення підстав захисту прав людини в Україні через гнучкість тлумачення правової норми, що не обов'язково повинно передбачати відмову від нормативістичного підходу в розумінні прав людини і може створити додатковий баланс між концепціями природного і позитивного права, а також зміцнити рівень гарантованості прав людини як позитивного обов'язку державних інституцій.

^[21] Case of *Tyrer v. the United Kingdom*, Application No. 5856/72, on 25 April 1978, c. 31, <http://www.servat.unibe.ch/dfr/em585672.html> (доступ 11.11.2017).

^[22] В. Кампо, Н. Савчин, Н. Сергієнко, *Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та Конституційний суд України*, „Право України” 2010, No. 10, c. 196.

^[23] *Справа Гонгадзе проти України, Заява No. 34056/02, від 8.11.2005 р.*, Розділ III, http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/980_420/page2 (доступ 11.11.2017).

^[24] *Справа Іванов проти України, Заява No. 40450/04, від 15.10.2009 р.*, п. 41, http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_479 (доступ 11.11.2017).

Висновки

Характеризуючи нормативне джерело походження та підстави захисту прав людини в Україні, ми можемо констатувати недостатній рівень легітимного конституювання та концептуального осмислення. Український конституційний порядок опосередковано передбачає джерелом походження прав людини букву закону, що є типовим впливом пострадянського стану правової доктрини. Натомість виходом може слугувати поєднання висхідних підходів концепцій природного і позитивного права на підставі ведення розуміння людської гідності як засадничого терміну для окреслення джерела походження прав людини. Таке «зміщення акцентів» може посприяти зближенню українського права до вимог і стандартів європейського правового простору з одного боку не змушуючи винаходити наново вже існуючі розв'язки, а з іншого надавши правовій системі стабільності з огляду на ефективну практику правозастосування, без реалізації громадянським суспільством акцій безпосереднього силового впливу.

Відповідні концептуальні зміни не обов'язково повинні відбуватись у спосіб громіздких процедур внесення змін до конституційного законодавства у галузі прав людини. Достатньо змінити підходи у практиці тлумачення положень Основного закону Конституційним судом України, згідно до норм і стандартів сучасного міжнародного права. Проте всі ці позитивні зміни не можливі без переосмислення ролі владного суб'єкта при гарантуванні підстав захисту прав людини.

Бібліографія:

- Banaszek B., *Konstytucja Rzeczpospolitej Polskiej Komentarz*, Warszawa 2012.
- Basic Law of Federal Republic of Germany*, <https://www.btg-bestellservice.de/pdf/80201000.pdf>.
- Garlicki L., *Konstytucja Rzeczpospolitej Polskiej Komentarz*, Warszawa 2016.
- Enders C., *The Right to have Rights: The Concept of Human Dignity in German Basic Law*, „Revista de Estudos Constitucionais, Hermenêutica e Teoria do Direito” 2010, 1-8.
- Case of Tyrer v. the United Kingdom*, Application No. 5856/72, on 25 April 1978.
- Konstytucja Rzeczpospolitej Polskiej*, Bielsko-Biała 2014.
- Shaw M.N., *Prawo międzynarodowe*, Warszawa 2006.
- Вдовиченко С. і Кампо В., *Право на людську гідність: українська теорія і практика у контексті європейського досвіду*, „Вісник Конституційного суду України” 2012, No. 5.
- Гердеген М., *Міжнародне право*, Київ 2011.
- Головатий С., *Про людські права*, Київ 2016.
- Кампо В., Савчин Н., Сергієнко Н., *Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та Конституційний суд України*, „Право України” 2010, No. 10.
- Конституція України*, <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/page>.
- Кельзен Г., *Чисте правознавство*, Київ 2004.
- Справа Гонгадзе проти України, Заява No. 34056/02, від 8.11.2005 р.*, http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/980_420/page2.
- Справа Іванов проти України, Заява No. 40450/04, від 15.10.2009 р.*, http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_479.
- Рабінович П., *Конституційні гарантії прав людини та громадянина: можливості їх модернізації в Україні*, „Право України” 2012, No. 8.
- Рішення Конституційного суду України No. 9-рп/2012, від 12.04.2012 р.*, <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12/paran2#n2>.
- Рішення Конституційного суду України No. 3-рп/2009, від 3.02.2009 р.*, <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-09>.
- Шу Г., *Філософія прав людини за ред. Ш. Госената*, Київ 2016.

Дотримання прав та інтересів дитини у зв'язку з тимчасовою окупацією частини території України та проведенням антитерористичної операції

Respect for the Children's Rights and Interest due to the Temporary Occupation of the Part of the Territory of Ukraine in the Framework of the Anti-Terrorist Operation

Summary. In the article it is stated for acquaintance the system of the legislation in the sphere of protection of the children's rights, the analytical review of the legislation of Ukraine, adopted in connection with temporary occupation of the country which became a basis for protection of the rights and interests of the children who appeared in temporarily occupied territory of Ukraine is made.

There are given the separate provisions of the Laws of Ukraine "About ensuring the rights and freedoms of citizens and a legal regime in temporarily occupied territory of Ukraine" of 15.04.2014 No. 1207-VII; "About temporary measures for conducting of the anti-terrorist operation" of 02.09.2014 No. 1669-VII; "About a special order of local self-government in certain districts of the Donetsk and Luhansk regions" of 16.09.2014 No. 1680-VII for understanding of the application of the new article of the Civil Procedure Code of Ukraine – article 257-1. This article established features of proceeding on cases of establishment of the fact of the birth or the death of the person in temporarily occupied territory of Ukraine.

It is proved the necessity to apply to cases of the need to prove of the fact of the birth and death in temporarily occupied territory of Ukraine of the "Namibian exception", entered by the Advisory opinion of the International Court of Justice in the Namibia case according to which priority concerning the rights provided by the Convention on Human Rights always is proved even if the part of this territory is under effective control of other Contractual Party. This conclusion became a basis for many decisions of European Court of Human Rights, and the "Namibian exception" became an exception of the general principle about invalidity of acts, including legal, given out by the authorities of the state education which is not recognized at the international level.

Keywords: child's rights; child's interests; protection of the children's rights; establishment of the fact of the birth or death of the person; temporarily occupied territory of Ukraine

Захист прав дітей є всеосяжною метою як національного законодавства країн ЄС, так і ЄС загалом.

В Україні система законодавства у сфері захисту прав дітей охоплює декілька сфер суспільних відносин за участю дітей, зокрема: визначення походження дитини і реєстрація імені дитини в органі державної реєстрації актів цивільного стану; незареєстровані або без громадянства діти; діти, щодо яких батьки нехтують або зловживають своїми правами; діти, які залишились без батьків і влаштовані в сім'ї або в інтернатні заклади; діти, які перебувають під вартою або відбувають покарання; діти, які пропали безвісти або яких викрали батьки; діти-жертви торгівлі людьми; дискримінація дітей, включаючи дітей-інвалідів; тощо.

Проблеми охорони та захисту прав та інтересів дітей на сьогодні набувають

^[1] Проф., к.ю.н. Людмила Токарчук, професор кафедри цивільно-правових дисциплін, заступник декана економіко-правового факультету Одеського національного університету імені І.І.Мечникова (Україна), Заслужений юрист України, zilkovska@ukr.net.

особливої актуальності через нестабільність економічного стану країни, подолання країною терористичної загрози і життя заходів щодо збереження територіальної цілісності України, збільшення кількості внутрішньо переміщених осіб, поширення безробіття, збільшення кількості розлучень, значної кількості дітей, які мають статуси дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Систему законодавства у сфері охорони прав дітей складають Конституції України^[2], Сімейний кодекс України^[3], Цивільний кодекс України^[4], Закони України «Про охорону дитинства»^[5], «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування»^[6], «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей»^[7], «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей»^[8], «Про оздоровлення та відпочинок дітей»^[9], «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»^[10], постанови Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866 «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини»^[11], 8 жовтня 2008 р. № 905 «Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей»^[12] та інші нормативно-правові акти.

Крім цього Україна є учасницею багатосторонніх і двосторонніх угод, якими врегульовано правовий статус, права дітей, та угоди колишнього СРСР, які зберігають юридичну силу для України.

Україна згідно з Конституцією України є суверенною і незалежною державою. Суверенітет України поширюється на всю її територію, яка в межах існуючого

^[2] Конституції України: Закон України № 254к від 28.06.1996 р. із змін., внес. згідно з законами України : дата оновлення 30.09.2016. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (Дата звернення: 11.09.2017).

^[3] Сімейний кодекс України: Закон України № 2947 від 10 січня 2002 р. із змін., внес. згідно з законами України : дата оновлення 8.07.2017. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2947-14/page> (Дата звернення: 11.09.2017).

^[4] Цивільний кодекс України: Закон України № 435-V від 16 січня 2003 р. із змін., внес. згідно з законами України : дата оновлення 19.07.2017. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (Дата звернення: 11.09.2017).

^[5] Про охорону дитинства: Закон України № 2402 від 26 квітня 2001 р. із змін., внес. згідно з законами України : дата оновлення 7.05.2017. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2402-14> (Дата звернення: 11.09.2017).

^[6] Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України № 2342-IV від 13 січня 2005 р. із змін., внес. згідно з законами України : дата оновлення 1.01.2017. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2342-15/page> (Дата звернення: 11.09.2017).

^[7] Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України № 20/95-ВР від 24 січня 1995 р. із змін., внес. згідно з законами України : дата оновлення 9.02.2017. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80/page> (Дата звернення: 11.09.2017).

^[8] Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей: Закон України № 2613-V від 2 червня 2005 р. із змін., внес. згідно з законами України: дата оновлення 9.12.2015. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2623-15> (Дата звернення: 11.09.2017).

^[9] Про оздоровлення та відпочинок дітей : Закон України № 375-V від 4 вересня 2008 р. із змін., внес. згідно з законами України: дата оновлення 09.07.2017. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/375-17> (Дата звернення: 11.09.2017).

^[10] Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України № 1706-V від 20 жовтня 2014 р. із змін., внес. згідно з законами України : дата оновлення 20.04.2017. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1706-18> – (Дата звернення: 11.09.2017).

^[11] Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини: Постанова Кабінету Міністрів України № 866 від 24 вересня 2008 р. із змін., внес. згідно з постановами КМ : дата оновлення 12.08.2017. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF> (Дата звернення: 11.09.2017).

^[12] Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей: Постанова Кабінету Міністрів України № 905 від 8 жовтня 2008 р. із змін., внес. згідно з постановами КМ : дата оновлення 26.07.2016. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/905-2008-%D0%BF> (Дата звернення: 11.09.2017).

кордону є цілісною і недоторканною. Перебування на території України підрозділів збройних сил інших держав з порушенням процедури, визначеної Конституцією та законами України, Гаазькими конвенціями 1907 року, IV Женевською конвенцією 1949 року, а також всупереч Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1994 року, Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією 1997 року та іншим міжнародно-правовим актам є окупацією частини території суверенної держави Україна та міжнародним протиправним діянням з усіма наслідками, передбаченими міжнародним правом.

Законодавство України будується за принципом дотримання найвищих інтересів дитини. На цьому принципі будуються і закони, прийняті у зв'язку з подіями останніх трьох років в Україні.

Пропонуємо розглянути останні зміни до законодавства України, які прийняті з метою захисту прав та інтересів дітей, та дати їм належну оцінку.

Так, Законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014 №.1207-VII^[13] визначено статус території України, тимчасово окупованої внаслідок збройної агресії Російської Федерації, встановлює особливий правовий режим на цій території, визначає особливості діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій в умовах цього режиму, додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб. Ним визначено, зокрема, дату початку тимчасової окупації – 20 лютого 2014 року, а також те, що тимчасово окупована територія України є невід'ємною частиною території України, на яку поширюється дія Конституції та законів України.

Законом України «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції» від 02.09.2014 №. 1669-VII^[14] визначено тимчасові заходи для забезпечення підтримки суб'єктів господарювання, що здійснюють діяльність на території проведення антитерористичної операції, та осіб, які проживають у зоні проведення антитерористичної операції або переселилися з неї під час її проведення. Цим Законом також закріплено, що період проведення антитерористичної операції – це час між датою набрання чинності Указом Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України» від 14 квітня 2014 року №. 405/2014^[15] та датою набрання чинності Указом Президента України про завершення проведення антитерористичної операції або військових дій на території України. Територія проведення антитерористичної операції – територія України, на якій розташовані населені пункти, визначені у затвердженому

^[13] Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України №. 1207-V від 15.04.2014 із змін., внес. згідно з законами України : дата оновлення 5.03.2017. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1207-18> (Дата звернення: 11.09.2017).

^[14] Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції: Закон України №. 1669-V від 2.09.2014 із змін., внес. згідно з законами України: дата оновлення 20.04.2017. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1669-18> (Дата звернення: 11.09.2017).

^[15] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України» : Указ Президента України №. 405/2014 від 14 квітня 2014 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/405/2014> (Дата звернення: 11.09.2017).

Кабінетом Міністрів України переліку, де проводилася антитерористична операція, розпочата відповідно до Указу Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України» від 14 квітня 2014 року No. 405/2014.

Крім цього, прийнято низку нормативно-правових актів, які дають змогу вважати тимчасово окупованими територіями не тільки територію Автономної республіки Крим, а й окремі райони Донецької та Луганської областей. Це: Закон України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» від 16.09.2014 No. 1680-VII^[16], постанова Верховної Ради України «Про визнання окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей тимчасово окупованими територіями» від 17 березня 2015 року No. 254-VIII^[17], а також розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2015 р. No. 1275-р., яким затверджено Перелік населених пунктів, на території яких здійснювалася антитерористична операція^[18]. За час дії зазначених законів до них внесено низку змін, зумовлених практикою їх застосування та динамічною зміною соціально-економічної ситуації в країні.

У зв'язку з подіями, що відбуваються на території України, і прийняттям відповідних нормативно-правових актів, було внесено зміни до Закону України «Про охорону дитинства», якими запроваджено нову підставу для надання дитині статусу дитини, позбавленої батьківського піклування. А саме виокремлено категорію дітей, батьки яких не виконують своїх батьківських обов'язків з причин, які неможливо з'ясувати у зв'язку з перебуванням батьків на тимчасово окупованій території України або в зоні проведення антитерористичної операції

4 лютого 2016 року було прийнято Закон України «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України щодо встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України» No. 990-VIII.

Цим Законом було вимушено доповнено ЦПК України статтею 257-1 «Особливості провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України»^[19]. Запровадження цієї статті у законодавство, вирішило не тільки одне із головних питань – визнання особи громадянином України, а й дотримання інтересів дитини. Метою прийняття цього Закону стала нагальна необхідність внесення змін до Цивільного процесуального кодексу для полегшення процесу отримання свідоцтв про народження та про смерть для осіб, які проживають на тимчасово окупованій території України, визначеній Верховною Радою України, та не мають належних медичних документів, передбачених законодавством України.

^[16] Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей: Закон України No. 1680-VII від 16.09.2014 із змін., внес. згідно з законами України : дата оновлення 21.03.2015. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1680-18> (Дата звернення: 11.09.2017).

^[17] Про визнання окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей тимчасово окупованими територіями: постанова Верховної Ради України No. 254-VIII від 17 березня 2015 року. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254-19> (Дата звернення: 11.09.2017).

^[18] Про затвердження переліку населених пунктів, на території яких здійснювалася антитерористична операція: розпорядження Кабінету Міністрів України No. 1275-р. від 2 грудня 2015 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1275-2015-%D1%80> (Дата звернення: 11.09.2017).

^[19] Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України No. 1618-IV від 18.03.2004 із змін., внес. згідно з законами України : дата оновлення 3.08.2017. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/page> (Дата звернення: 11.09.2017).

Такі зміни відбулися, зокрема, з метою захисту прав та інтересів дітей. Адже факти народження і смерті фізичної особи є актами цивільного стану, для яких встановлено особливий порядок реєстрації. Так, реєстрація народження дитини в органі державної реєстрації актів цивільного стану належить до обов'язків батьків (ст. 144 СК України), за невиконання якого встановлено адміністративну відповідальність (ст. 212-1 КУпАП).

Перш, ніж провести аналіз статті 257-1 ЦПК України та надати відповідні пояснення щодо необхідності її прийняття і застосування на практиці, пропонуємо навести її текст повністю.

«Стаття 257-1 ЦПК України. Особливості провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України

1. Заява про встановлення факту народження особи на тимчасово окупованій території України, визначеній Верховною Радою України, може бути подана батьками, родичами, їхніми представниками або іншими законними представниками дитини до будь-якого суду за межами такої території України незалежно від місця проживання заявника. Заява про встановлення факту смерті особи на тимчасово окупованій території України, визначеній Верховною Радою України, може бути подана родичами померлого або їхніми представниками до суду за межами такої території України.
2. Справи про встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України, визначеній Верховною Радою України, розглядаються невідкладно з моменту надходження відповідної заяви до суду.
3. У рішенні про встановлення факту народження особи на тимчасово окупованій території України, визначеній Верховною Радою України, зокрема, мають бути зазначені встановлені судом дані про дату і місце народження особи, про її батьків.
4. Ухвалене судом рішення у справах про встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України, визначеній Верховною Радою України, підлягає негайному виконанню. Рішення у справах про встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України, визначеній Верховною Радою України, може бути оскаржено в загальному порядку, встановленому цим Кодексом. Оскарження рішення не зупиняє його виконання.
5. Копія судового рішення видається особам, які брали участь у справі, негайно після проголошення такого рішення або невідкладно надсилається судом до органу державної реєстрації актів цивільного стану за місцем ухвалення рішення для державної реєстрації народження або смерті особи.»

Таким чином, статтею визначено заявників у справах про встановлення факту народження особи на тимчасово окупованій території України. Ними можуть бути батьки, родичі, їхні представники або інші законні представники дитини. Перелік осіб визначено виходячи з вимог Цивільного та Сімейного кодексів, Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану»^[20].

Підсудність таких справ дуже широка, оскільки заяву можна подати до будь-якого суду за межами такої території України незалежно від місця проживання заявника. Як правило із заявами звертаються до судів на території, яка найближче прилягає до населених пунктів, визнаних тимчасово окупованими.

^[20] Про державну реєстрацію актів цивільного стану: Закон України No. 2398-V від 01.07.2010 із змін., внес. згідно з законами України : дата оновлення 1.01.2017. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2398-17> (Дата звернення: 11.09.2017).

Статтею визначаються скорочені строки розгляду справ про встановлення факту народження або смерті особи стосовно осіб, які проживають на тимчасово окупованій території України. Вони мають розглядатися невідкладно з моменту надходження відповідної заяви до суду.

Заяви про встановлення факту народження та смерті мають розглядатися судами невідкладно, а копії рішення мають видаватися заявникам негайно або невідкладно надсилатися до органу державної реєстрації актів цивільного стану за місцем ухвалення рішення для державної реєстрації народження або смерті особи.

Законодавчо терміни «невідкладно» та «негайно» не визначено, їх можна вважати оціночними і вони можуть довільно тлумачитись. Однак на практиці в судах виникають проблеми не з визначенням невідкладності або негайності, а з визначенням доказової бази фактів народження та смерті дитини, з визнанням належними та допустимими доказів на підтвердження факту народження або смерті людини на тимчасово окупованій території України.

Так, у рішенні про встановлення факту народження особи на тимчасово окупованій території України, зокрема, мають бути зазначені встановлені судом дані про дату і місце народження особи, про її батьків. В окремих випадках, всупереч законодавчим підходам до визначення правового статусу тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей, міжнародним документам, в резолютивних частинах судових рішень міститься вказівка на те, що відповідний факт (народження або смерті) мав місце у населених пунктах «Донецької народної республіки», «Луганської народної республіки» «Донецької народної республіки (території, непідконтрольній державній владі України)», «Донецькій народній республіці, яка є тимчасово окупованою територією», «самопроголошеній Донецькій народній республіці» тощо. Тобто в утвореннях, які не знайшли свого визнання в світі, однак на них продовжується життя, люди народжуються і, на жаль, помирають.

Статтею, крім процедури провадження у таких справах, вирішено також питання про належність та допустимість доказів на підтвердження факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України, факту смерті особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту смерті (пункт 8 частини першої статті 256 ЦПК України), у тому числі щодо суб'єктів звернення у такій категорії справ.

При вирішенні законодавчо питання щодо можливості використання як доказів у справі про встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України документів, які видані органами та установами (зокрема, лікарняними закладами), що знаходяться на такій території, було взято до уваги як загальні положення цивільного процесуального законодавства України щодо належності та допустимості доказів (статті 58, 59 ЦПК України), так і норми спеціального законодавства України, а саме – статті 9 Закону України «Про забезпечення прав свобод, громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», норми якого стосуються тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя, передбачено, що будь-які органи, їх посадові та службові особи на тимчасово окупованій території та їх діяльність вважаються незаконними, якщо ці органи або особи створені, обрані чи призначені у порядку, не передбаченому законом. Будь-який акт (рішення, документ), виданий органами та/або особами, передбаченими частиною другою

цієї статті, є недійсним і не створює правових наслідків.

Крім цього, при розробці статті 257-1 ЦПК України було взято до уваги практику Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), яка відповідно до українського законодавства має застосовуватись судами при розгляді справ як джерело права (висновки ЄСПЛ у справах проти Туреччини (зокрема, «Loizidou v. Turkey»^[21], «Cyprus v. Turkey»^[22]), а також Молдови та Росії (зокрема, «Mozer v. the Republic of Moldova and Russia»^[23], «Ilaşcu and Others v. Moldova and Russia»^[24]), в яких ЄСПЛ, ґрунтуючись на Консультативному висновку Міжнародного суду ООН у справі Намібії (Namibia case^[25]), наголосив, що першочерговим завданням щодо прав, передбачених Конвенцією, завжди має бути їх ефективна захищеність на території всіх Договірних Сторін, навіть якщо частина цієї території знаходиться під ефективним контролем іншої Договірної Сторони.

ЄСПЛ використав справу Намібії, яка отримала назву «намібійський виняток», який є винятком із загального принципу щодо недійсності актів, у тому числі нормативних, які видані владою не визнаного на міжнародному рівні державного утворення. Зазначений виняток полягає в тому, що не можуть визнаватися недійсними всі документи, видані на окупованій території, оскільки це може зашкодити правам мешканців такої території. Зокрема, недійсність не може бути застосована до таких дій, як, наприклад, реєстрація народжень, смертей і шлюбів, невизнання яких може завдати лише шкоди особам, які проживають на такій території. Застосовуючи «намібійський виняток» у справі «Кіпр проти Туреччини», ЄСПЛ, зокрема, зазначив, що виходячи з інтересів мешканців, що проживають на окупованій території, треті держави та міжнародні організації, особливо суди, не можуть просто ігнорувати дії фактично існуючих на такій території органів влади. Протилежний висновок означав би цілковите нехтування всіма правами мешканців цієї території при будь-якому обговоренні їх у міжнародному контексті, а це становило б позбавлення їх наймінімальніших прав, що їм належать.

Враховуючи наведену практику ЄСПЛ, а також ключове значення, яке має встановлення факту народження або смерті особи для реалізації майнових та особистих немайнових прав заявників, рішення суду у такій категорії справ має ґрунтуватись на дотриманні вимог статті 213 ЦПК України щодо повного і всебічного з'ясування обставин справи на підставі всіх поданих особами, які беруть участь у справі, доказів у сукупності, в тому числі з урахуванням документів, які видані органами та установами, що знаходяться на такій території.

Законодавче врегулювання відносин зі встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України вирішило питання можливості брати судами (як виняток) до уваги документи, видані органами та установами (зокрема, лікарняними закладами), що знаходяться на тимчасово

[21] Loizidou v. Turkey: рішення ЄСПЛ No. 15318/89 від 18.12.1996. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/webservices/content/pdf/001-58007?> (Дата звернення: 11.09.2017).

[22] Cyprus v. Turkey: рішення ЄСПЛ No. 25781/94 від 10.05.2001. URL: <https://casebook.icrc.org/case-study/echr-cyprus-v-turkey> (Дата звернення: 11.09.2017).

[23] Mozer v. the Republic of Moldova and Russia : рішення ЄСПЛ No. 11138/10 від 23.02.2016. URL: <https://precedent.in.ua/2016/05/31/mozer-protyv-respublyky-moldova-y-rossyy/> (Дата звернення: 11.09.2017).

[24] Ilaşcu and Others v. Moldova and Russia: рішення ЄСПЛ No. 48787/59 від 8.07.2004. URL: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbk&action=html&highlight=ilascu&sessionId=4358038&skin=hudoc-en> (Дата звернення: 11.09.2017).

[25] Legal Consequences for States of the Continued Presence of South-Africa in Namibia notwithstanding Security Council Resolution 276 (1970), ICJ Reports (1971) 6. URL: <https://precedent.in.ua> (Дата звернення: 11.09.2017).

окупованій території України, що зняло один з аспектів соціальної напруги у суспільстві – можливість захистити права дитини.

Бібліографія:

Cyprus v. Turkey: рішення ЄСПЛ No. 25781/94 від 10.05.2001. URL: <https://casebook.icrc.org/case-study/echr-cyprus-v-turkey> (Дата звернення: 11.09.2017).

Ilascu and Others v. Moldova and Russia: рішення ЄСПЛ No. 48787/59 від 8.07.2004. URL: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=ilascu&sessionid=4358038&skin=hudoc-en> (Дата звернення: 11.09.2017).

Legal Consequences for States of the Continued Presence of South-Africa in Namibia notwithstanding Security Council Resolution 276 (1970), ICJ Reports (1971) 6. URL: <https://precedent.in.ua> (Дата звернення: 11.09.2017).

Loizidou v. Turkey: рішення ЄСПЛ No. 15318/89 від 18.12.1996. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/webservices/content/pdf/001-58007?> (Дата звернення: 11.09.2017).

Mozer v. the Republic of Moldova and Russia : рішення ЄСПЛ No. 11138/10 від 23.02.2016. URL: <https://precedent.in.ua/2016/05/31/mozer-protyv-respublyky-moldova-y-gossyy/> (Дата звернення: 11.09.2017).

Конституції України: Закон України No. 254к від 28.06.1996 р. із змін., внес. згідно з законами України : дата оновлення 30.09.2016. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (Дата звернення: 11.09.2017).

Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини: Постанова Кабінету Міністрів України No. 866 від 24 вересня 2008 р. із змін., внес. згідно з постановами КМ : дата оновлення 12.08.2017. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF> (Дата звернення: 11.09.2017).

Про визнання окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей тимчасово окупованими територіями: постанова Верховної Ради України No. 254-VIII від 17 березня 2015 року. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254-19> (Дата звернення: 11.09.2017).

Про державну реєстрацію актів цивільного стану: Закон України No. 2398-V від 01.07.2010 із змін., внес. згідно з законами України : дата оновлення 01.01.2017. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2398-17> (Дата звернення: 11.09.2017).

Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України No. 1207-V від 15.04.2014 із змін., внес. згідно з законами України : дата оновлення 5.03.2017. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1207-18> (Дата звернення: 11.09.2017).

Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України No. 2342-IV від 13 січня 2005 р. із змін., внес. згідно з законами України : дата оновлення 1.01.2017. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2342-15/page> (Дата звернення: 11.09.2017).

Про затвердження переліку населених пунктів, на території яких здійснювалася антитерористична операція: розпорядження Кабінету Міністрів України No. 1275-р. від 2 грудня 2015 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1275-2015-%D1%80> (Дата звернення: 11.09.2017).

Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей: Постанова Кабінету Міністрів України No. 905 від 8 жовтня 2008 р. із змін., внес. згідно з постановами КМ : дата оновлення 26.07.2016. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/905-2008-%D0%BF> (Дата звернення: 11.09.2017).

Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України No. 1706-V від 20 жовтня 2014 р. із змін., внес. згідно з законами України : дата оновлення 20.04.2017. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1706-18> – (Дата звернення: 11.09.2017).

Про оздоровлення та відпочинок дітей : Закон України No. 375-V від 4 вересня 2008 р. із змін., внес. згідно з законами України: дата оновлення 9.07.2017. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/375-V>

gov.ua/laws/show/375-17 (Дата звернення: 11.09.2017).

Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей: Закон України No. 2613-V від 2 червня 2005 р. із змін., внес. згідно з законами України: дата оновлення 9.12.2015. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2623-15> (Дата звернення: 11.09.2017).

Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України No. 20/95-ВР від 24 січня 1995 р. із змін., внес. згідно з законами України : дата оновлення 09.02.2017. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80/page> (Дата звернення: 11.09.2017).

Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей: Закон України No. 1680-VII від 16.09.2014 із змін., внес. згідно з законами України : дата оновлення 21.03.2015. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1680-18> (Дата звернення: 11.09.2017).

Про охорону дитинства: Закон України No. 2402 від 26 квітня 2001 р. із змін., внес. згідно з законами України : дата оновлення 07.05.2017. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2402-14> (Дата звернення: 11.09.2017).

Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України»: Указ Президента України No. 405/2014 від 14 квітня 2014 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/405/2014> (Дата звернення: 11.09.2017).

Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції: Закон України No. 1669-V від 2.09.2014 із змін., внес. згідно з законами України: дата оновлення 20.04.2017. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1669-18> (Дата звернення: 11.09.2017).

Сімейний кодекс України: Закон України No. 2947 від 10 січня 2002 р. із змін., внес. згідно з законами України : дата оновлення 08.07.2017. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2947-14/page> (Дата звернення: 11.09.2017).

Цивільний кодекс України: Закон України No. 435-V від 16 січня 2003 р. із змін., внес. згідно з законами України : дата оновлення 19.07.2017. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (Дата звернення: 11.09.2017).

Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України No. 1618-IV від 18.03.2004 із змін., внес. згідно з законами України : дата оновлення 3.08.2017. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/page> (Дата звернення: 11.09.2017).

Вдосконалення господарського процесуального законодавства України у векторі європейської інтеграції

The Development of the Law of Commercial Procedure of Ukraine in the Context of European Integration

Summary. The issue of the development of commercial procedural law of Ukraine is enlightened in the report concerning the experience of Poland, Germany, France and other European countries. The problems of the legal regulations of representation in the court, class-actions and realization of the amicable agreements in the commercial procedure have been elicited. The author proposes some measures in order to resolve the issues stated above. The cancellation of the monopoly of barristers as well as additional guaranties for procedural status of the legal guardians and representatives by the power of attorney or agreement are grounded by the author. The expansion of rights of the non-governmental organizations, associations of companies and corporations as to represent their members was supported. The author proves rationale for the possibility to approve the amicable agreement in the course of judicial review of the court decisions (appellation, cassation etc.).

Keywords: legal proceedings, procedural law, commercial proceedings, court representation, class-actions

Обрання Україною європейського вектору розвитку призвів до необхідності дослідження та врахування передового досвіду європейських країн у всіх сферах життєдіяльності. Вказана доповідь присвячена висвітленню лише деяких найбільш дискусійних аспектів вдосконалення процесуального законодавства в цілому та господарського процесуального законодавства зокрема.

Однією з найбільш часто обговорюваних новел процесуального законодавства видається адвокатська монополія, встановлена в Україні у 2016 р.^[2]

Значення представництва полягає у тому, що саме завдяки цьому інститутіві фізичні та юридичні особи, недієздатні особи, малолітні мають можливість повніше здійснювати свої повноваження, захищати інтереси в суді за допомогою кваліфікованих юристів.

На даний час представниками в господарському процесі виступають представники за договором та адвокати, оскільки, наприклад, юридичні особи не можуть безпосередньо брати участь у розгляді справи і потребують допомоги процесуального представника. Крім того, нерідко причиною звернення фізичних та юридичних осіб до процесуального представника є потреба у кваліфікованій юридичній допомозі.

Адвокат залучається стороною, коли вона під час захисту своєї позиції у спорі визнає, що «простого» представництва (керівником, штатним юристом чи іншою особою, професійна кваліфікація якої не підтверджена в установленому порядку) недостатньо і у зв'язку з цим є необхідність у залученні зовнішньої незалежної

^[1] проф., к.ю.н. Тетяна Степанова, професор кафедри адміністративного та господарського права Одеського національного університету імені І.І.Мечникова (Україна), stepanovatv@ukr.net.

^[2] Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України No. 1401-VIII від 2.06.2016 р. Відомості Верховної Ради. 2016. No. 28. с. 532.

професійної юридичної допомоги. При цьому можливість вільного вибору стороною в господарському процесі варіанту захисту своїх прав (самостійно або із залученням правової допомоги фахівця в галузі права або адвоката) є виконанням державою свого обов'язку щодо гарантування кожній особі правової допомоги належного рівня.

Отже, участь процесуального представника у господарському процесі обумовлена суб'єктивними та об'єктивними підставами.

Одночасно необґрунтовано видається позиція, що представник за довіреністю володіє в процесі всіма правами особи, яку він представляє, з чого деякі автори доходять висновку, що «обмеження обсягу прав представника в довіреності порівняно з повноваженнями, встановленими в законодавстві,... є невірним та не повинно братися до уваги судом, що розглядає спір»^[3]. Більш правильним буде вказати, що процесуальні права та обов'язки представника мають похідний характер від прав та обов'язків довірителя. Іншими словами, представник може мати обсяг повноважень, рівний за довірителя, або менший за нього, причому обмеження встановлюватиме виключно довіритель.

Крім прав, встановлених ст. 22 Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК України)^[4], адвокат додатково має й інші права, визначені ст. 21 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Порівнюючи названі норми, можна зауважити, що перелік прав адвоката є значно ширшим. Так, адвокат, на відміну від сторони, а отже і від представника сторони, має також право на адвокатський запит; має право збирати відомості про факти, що можуть бути використані як докази, в установленому законом порядку запитувати, отримувати і вилучати речі, документи, їх копії, ознайомлюватися з ними та опитувати осіб за їх згодою; застосовувати технічні засоби, у тому числі для копіювання матеріалів справи, в якій адвокат здійснює захист, представництво або надає інші види правової допомоги, фіксувати процесуальні дії, в яких він бере участь, а також хід судового засідання в порядку, передбаченому законом; посвідчувати копії документів у справах, які він веде, крім випадків, якщо законом встановлено інший обов'язковий спосіб посвідчення копій документів; одержувати письмові висновки фахівців, експертів з питань, що потребують спеціальних знань тощо^[5].

З одного боку, прибічники адвокатської монополії вказують на зазначені повноваження як на розширений статус адвоката порівняно з представником без такого статусу. Проте слід зауважити, що і сторони у справі не мають таких повноважень. З цього можна зробити висновок, що закон суттєво обмежує можливості щодо самозахисту учасників процесу і «підштовхує» їх до вимушеного звернення до осіб, які мають додаткові можливості порівняно зі всіма іншими учасниками процесу – до адвокатів. Проте, вказане не можна визнати вірним і таким, що відповідає загальним принципам національного законодавства, міжнародним нормам та європейським стандартам захисту прав та законних інтересів.

З іншого боку, за аналізом вказаних «додаткових» прав адвокатів можна

^[3] Щербина В.С. Правовое положение участников арбитражного процесса: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.04. Київ, 1982. с. 20.

^[4] Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 6.11.1991 р. No. 1798–XII. Дата оновлення 26.04.2017 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1798-12/print1496490829631999> (дата звернення 11.10.2017).

^[5] Про адвокатуру і адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 р. No. 5076–VI. Відомості Верховної Ради. 2013. No. 27. с. 282.

зробити висновок, що більшість з них ширше розкриває права подавати докази та брати участь у дослідженні доказів, встановлені ст. 22 ГПК України для сторін. Вказані повноваження не є суто процесуальними, оскільки реалізуються не в судовому засіданні, а поза нього, в ході підготовки до судових засідань, при збиранні доказів для підтвердження власної позиції. Крім того, адвокат не може використовувати вказані права безвідносно до конкретної особи (клієнта), права якого він захищатиме із застосуванням наданих йому законом можливостей. Тому більш обґрунтованою слід вважати позицію, що такими правами володітимуть клієнти адвокатів, а останні лише вправі використати вказані можливості «на користь» і за згодою довірителя, інтереси якого адвокат представлятиме за договором про надання правової допомоги.

Деякі дослідники, наполягаючи на особливому статусі адвоката, зазначають, що, керуючись частиною третьою ст. 22 ГПК України та ст. 21 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», до обов'язків адвоката входить: добросовісно користуватися належними йому процесуальними правами; виявляти взаємну повагу до прав і охоронюваних законом інтересів другої сторони; вживати заходів до всебічного, повного та об'єктивного дослідження всіх обставин справи; на вимогу клієнта надати звіт про виконання договору про надання правової допомоги; невідкладно повідомляти клієнта про виникнення конфлікту інтересів; підвищувати свій професійний рівень; виконувати рішення органів адвокатського самоврядування^[6]. Крім того, адвокату забороняється використовувати свої права всупереч правам, свободам та законним інтересам клієнта; без згоди клієнта розголошувати відомості, що становлять адвокатську таємницю, використовувати їх у своїх інтересах або інтересах третіх осіб; займати у справі позицію всупереч волі клієнта, крім випадків, якщо адвокат впевнений у самообмові клієнта; відмовлятися від надання правової допомоги, крім випадків, установлених законом. Також на адвокаті лежить обов'язок дотримуватися присяги адвоката України та правил адвокатської етики, які впливають з професійного статусу адвоката і невиконання яких тягне за собою припинення такого статусу.

Вважаємо, що вказана обставина, як наслідок, повинна тягнути за собою припинення статусу представника у конкретній господарській справі. На цій підставі господарський суд, з урахуванням думки довірителя, повинен повторно вирішити питання про допуск в процес іншого адвоката, особи, яка раніше представляла інтереси довірителя як адвокат, або іншої особи, як представника, що не має статусу адвоката, на підставі пред'явлення довіреності.

За аналізом вищевказаних «основних та додаткових» обов'язків адвоката можна дійти висновку, що їх повинен виконувати і представник. Основними відмінностями в даному випадку є, по-перше, те, що вказане не знайшло свого відображення в нормативному акті (хоча зазвичай, в договорі про надання правової допомоги всі вищевказані обов'язки зазначаються і за їх порушення договором встановлюється відповідальність – штрафна та у вигляді припинення повноважень в якості представника); а по-друге, представник не втрачає у разі порушення своїх обов'язків статусу адвоката, оскільки такого статусу представник за договором не має (хоча доречно зауважити, що припинення статусу адвоката як вид стягнення застосовується до адвокатів-порушників досить нечасто).

Крім того, слід зауважити, що обов'язок адвоката як судового представника

^[6] Там само.

дотримуватися порядку в судовому засіданні не є похідним від прав і обов'язків довірителя, оскільки на законодавчому рівні окремо передбачено, що учасники судового процесу, а також інші особи, присутні в залі судового засідання, зобов'язані беззаперечно виконувати розпорядження головуєчого, додержуватися в судовому засіданні встановленого порядку та утримуватися від будь-яких дій, що свідчать про явну зневагу до суду або встановлених у суді правил (частина четверта ст. 74 ГПК України).

А право на повну або часткову відмову від позовних вимог та інші права, перелічені у ст. 22 ГПК України, безумовно, є похідними від прав довірителя, оскільки спрямовані на розпорядження матеріальними правами останнього.

Проте, безперечним видається те, що представник за договором та за довіреністю також повинен: добросовісно користуватися належними йому процесуальними правами; виявляти взаємну повагу до прав і охоронюваних законом інтересів другої сторони; вживати заходів до всебічного, повного та об'єктивного дослідження всіх обставин справи; на вимогу клієнта надавати звіт про виконання договору про надання правової допомоги; невідкладно повідомляти клієнта про виникнення конфлікту інтересів; підвищувати свій професійний рівень; не використовувати свої права всупереч правам, свободам та законним інтересам клієнта; без згоди клієнта не розголошувати відомості, що стали йому відомі в ході представництва, не використовувати їх у своїх інтересах або інтересах третіх осіб; не займати у справі позицію всупереч волі клієнта, крім випадків, якщо особа впевнена у самообмові клієнта; відмовлятися від надання правової допомоги, крім випадків, установлених законом; дотримуватися правил професійної етики. І у випадку, якщо представник не виконує вказані обов'язки, як і з адвокатом, договір може бути достроково розірваний, а довіритель має право на відшкодування збитків, до яких призвело невиконання або неналежне виконання представником або адвокатом своїх обов'язків за договором і законом.

Представник у будь-якому процесі зобов'язаний сумлінно вести справу у суді, користуватися належними йому правами і виконувати процесуальні обов'язки. Посадові особи підприємств, установ, організацій, а також адвокати, які виконують функції процесуального представника у господарському судочинстві, за несумлінне ведення справи можуть нести передбачену чинним законодавством відповідальність.

Європейський досвід також вказує, що судовий захист інтересів може здійснюватися за заявами громадських організацій, асоціацій. Така форма захисту типова для багатьох країн Європи (Греція, Іспанія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Португалія, Франція). Наприклад, у Франції інтереси можуть захищатися організаціями різного типу: профспілками (*syndicats professionnels, syndicats patronaux*), «*orderes*» (буквально орденем), асоціаціями^[7]. У Швейцарії можливі позови організацій громадського (публічного) інтересу (*Verbandsklagen*)^[8]. У Швеції виділяють групові позови організацій (якщо позов подає організація, не маючи при цьому власних вимог), а також публічні групові позови (які від імені групи подає орган, призначений й уповноважений урядом подавати

^[7] Елисеєв Н.Г. Гражданское процессуальное право зарубежных стран : учебник [2-е изд., перераб. и доп.]. М. : Велби, Проспект, 2004. с. 470.

^[8] Walter G. Mass Tort Litigation in Germany and Switzerland. *Duke Journal of Comparative & International Law*. 2001. No 4. с. 369-380. URL: <http://scholarship.law.duke.edu/djcil/vol11/iss2/10> (дата звернення 11.10.2017).

такі позови)^[9].

Законом Португалії No. 83/95 від 31.08.1995 р. передбачена можливість захисту інтересів інших осіб шляхом подачі асоціаціями споживачів, організаціями із захисту навколишнього середовища представницьких позовів («народних» або «публічних» позовів) про захист публічного (громадського) інтересу^[10]. Даний Закон прийнятий відповідно до п. 3 ст. 52 Конституції Португалії, згідно з якою кожна людина особисто або через асоціації, що захищають порушені інтереси, має право на народний (публічний) позов (*actio popularis*) у випадках і на умовах, передбачених законом, включаючи право на відшкодування збитків, заподіяних правопорушенням^[11]. Асоціація має право на подачу представницького позову за умови, що вона:

- легалізована відповідно до законодавства;
- за законом або у відповідності до установчих документів має право на захист інтересів, які охоплюються груповим позовом;
- не займається діяльністю, що конкурує з діяльністю відповідача^[12].

Дані вимоги, що висуваються до асоціації, слід визнати обґрунтованими та такими, що доцільно імплементувати в українське законодавство.

Слід зауважити, що в Україні також передбачена можливість звернення асоціацій до суду для захисту спільних інтересів. Закон України «Про громадські об'єднання» від 22.03.2012 р. No. 4572-VI^[13] передбачає можливість реалізації інтересів саме шляхом захисту, тобто закріплений процесуальний аспект: «Громадське об'єднання – це добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних та інших інтересів» (ст. 3 Закону); «Для здійснення цілей і завдань, визначених в установчих документах, зареєстровані громадські об'єднання користуються правом: *представляти і захищати свої законні інтереси та законні інтереси своїх членів (учасників)* (виділено мною – Т. С.) у державних і громадських органах...» (ст. 9 Закону).

Крім того, ст. 8 Закону України «Про громадські об'єднання» вказує, що «учасниками громадської спілки можуть бути юридичні особи приватного права, у тому числі громадські об'єднання зі статусом юридичної особи»^[14]. Таким чином, у зазначеному Законі чітко вказана можливість участі юридичних осіб у громадському об'єднанні, що дає можливість розгляду таких позовів у господарських та адміністративних судах, а не тільки в межах цивільного судочинства.

Формування об'єднання відбувається на підставі установчого документа, який затверджується його засновниками. Саме в цьому документі вказується

^[9] Nordh R. Group Actions in Sweden : Reflections on the Purpose of Civil Litigation, the Need for Reforms, and a Forthcoming Proposal. Duke Journal of Comparative & International Law. 2001. No 4. с. 381-404. URL: <http://scholarship.law.duke.edu/djcil/vol11/iss2/11> (дата звернення 10.10.2017).

^[10] Hodges C. Multi-Party Actions : A European Approach. Duke Journal of Comparative & International Law. 2001. t. 11. с. 321-354. URL: <http://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1202&context=djcil> (дата звернення 10.10.2017).

^[11] Constitution of the Portuguese Republic on 25 April 1974. URL: http://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/portugal/portug-e.htm (дата звернення 10.10.2017).

^[12] Там само.

^[13] Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012 р. No. 4572-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. No. 1. с. 1.

^[14] Там само.

мета об'єднання, що в подальшому може стати підставою для подання позову в інтересах осіб, що увійшли до складу об'єднання. І об'єднання, як таке, не отримує від участі у справі матеріальної вигоди, а реалізує (виконує) завдання захисту своїх учасників, для якого створене таке об'єднання. Дійсно, якщо об'єднання має намір звернутися до суду для захисту колективного інтересу, то право на позов вимагає додаткового обґрунтування: за об'єднанням повинне бути визнане законом або установчими документами право на ведення процесу на захист колективних інтересів або право на ведення процесу на захист групи індивідуальних осіб (його членів, учасників). Це знімало б будь-які інші трактування меж їх повноважень.

Прокурора у господарському процесі слід розглядати як особливого суб'єкта захисту прав та інтересів інших осіб, в тому числі груп осіб. До 2015 р. прокурор мав пільги щодо сплати судового збору при поданні позовної заяви до господарського суду. Однак на даний час він повинен сплачувати судовий збір на загальних засадах. Проблема сплати судового збору (раніше – державного мита) неодноразово порушувалася різними авторами^[15], в тому числі автором даного дослідження^[16], оскільки ми вважаємо, що держава при ініціюванні порушення справи прокурором жодним чином не втратить суму судового збору. Дійсно, якщо певна юридична особа самостійно подає позов до господарського суду, вона, як правило, впевнена, що виграє справу, тому і готова сплатити судовий збір, розраховуючи на його подальшу компенсацію іншою стороною спору. Тому слушною вважаємо пропозицію Д. Т. Мазур стягувати судовий збір за позовами прокурорів за підсумками розгляду справ – у випадку відмови у позові – з суб'єкта, в інтересах якого було заявлено вимоги^[17].

За загальним правилом розподілу судових витрат в країнах Європи сторона, не на користь якої винесено судові рішення, зобов'язана компенсувати судові витрати іншій стороні. Разом із тим, пасивні члени групи, якщо на їх захист подано позов, не мають, як правило, ніякого зобов'язання щодо сплати судових витрат відповідачу, на користь якого винесено судові рішення. Зазвичай цей обов'язок стосується лише особи, яка подала такий позов. Тобто організація, асоціація, державний орган, який подав позов на захист інтересів інших осіб, у разі винесення судом рішення не на його користь сплачує всі судові витрати. Вважаємо вказане положення обґрунтованим, оскільки воно спонукатиме таких осіб (прокуратуру, органи державної влади, місцевого самоврядування, громадські та господарські об'єднання, асоціації та інші формування) відповідальніше ставитися до вступу до справи та займати активну позицію при розгляді господарської справи та обґрунтуванні власної позиції в суді.

У Рекомендації No. R (86)12 Комітету міністрів державам-членам Ради Європи від 16.09.1986 р. відносно заходів по недопущенню і скороченню надмірного робочого навантаження на суди пропонується сприяти примиренню сторін як поза судовою системою, так і до або в ході судового розгляду^[18]. Реалізація цього

^[15] Див., наприклад: Дубок Ю. Процессуальное законодательство для предпринимателей или практические рекомендации по преодолению проблемы предоплаты госпошлины по имущественным искам в государственных арбитражных судах Украины и Российской Федерации. *Бизнес*. 1999. No. 1-2. с. 31-33; Карпенко И. Суды подешевели. *Бизнес*. 1999. No. 47. с. 77.

^[16] Степанова Т.В. Щодо відстрочки сплати державного мита в арбітражних судах. *Право України*. 2000. No. 12. с. 49-51; Степанова Т.В. Щодо збільшення розміру державного мита в господарських судах. *Вісник Одеського національного університету*. 2007. т. 12. Випуск 11 (Право). с. 102-106.

^[17] Мазур Д. Взаимодействие арбитражного суда и прокуратуры. *Юридический вестник*. 1994. No. 3. с. 48.

^[18] Кузбагаров А.Н. Примирение сторон по конфликтам частногоправового характера: Дис. д-ра юрид. наук:

права може безпосередньо впливати на здійснення судочинства, оскільки тягне за собою припинення позовного провадження у справі без розгляду спору по суті, а тому безпосередньо пов'язана із захистом порушених прав та охоронюваних законом інтересів учасників процесу.

Відповідно до ст. 78 ГПК України позивач та відповідач мають право на будь-якій стадії процесу укласти мирову угоду, умови якої в письмовій формі викладаються позивачем та відповідачем в адресованих господарському суду письмових заявах, що долучаються до справи. Мирова угода може стосуватися лише прав і обов'язків сторін щодо предмету позову^[19].

Доречно підтримати відповідні положення проекту ГПК, внесеного Президентом України 23.03.2017 р. (реєстр. No. 6232), які встановлюють можливість затверджувати мирову угоду в ході перегляду судових актів. Зокрема, ст. ст. 275 і 308 проекту надають відповідно судам апеляційної та касаційної інстанції право затверджувати мирові угоди сторін та одночасно закрити провадження у справі на даній підставі^[20].

Слід зауважити також, що право сторін укласти мирову угоду не міститься у ст. 22 ГПК України, а виходить зі змісту ст. 78 ГПК України, що не можна визнати вірним. Об'єднуючи в одну статтю всі права основних самостійних ініціативних учасників процесу, доречним видається встановлення такого права саме у ст. 22 ГПК України. Проте зазначене право належить лише позивачеві, відповідачеві та третій особі, яка заявляє самостійні вимоги на предмет спору. Тому необхідно доповнити вказаним правом не загальний перелік прав сторін (частину другу ст. 22 ГПК України), а перелік виняткових прав позивача та відповідача (частини четверту та п'яту ст. 22 ГПК України).

Аналіз та використання позитивного європейського досвіду при вдосконаленні процесуального законодавства України видається обґрунтованим та необхідним на даному етапі розвитку нашої держави. Проте слід зауважити, що практика застосування та система норм процесуального права може суттєво відрізнитися в різних європейських країнах. Тому до питання імплементації таких норм вітчизняному законодавцю слід ставитися виважено та послідовно.

Бібліографія:

Constitution of the Portuguese Republic on 25 April 1974. URL: http://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/portugal/portug-e.htm (дата звернення 10.10.2017).

Hodges C. Multi-Party Actions : A European Approach. Duke Journal of Comparative & International Law. 2001. t. 11. URL: <http://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1202&context=djcil> (дата звернення 10.10.2017).

Nordh R. Group Actions in Sweden : Reflections on the Purpose of Civil Litigation, the Need for Reforms, and a Forthcoming Proposal. Duke Journal of Comparative & International Law. 2001. No 4. URL: <http://scholarship.law.duke.edu/djcil/vol11/iss2/11> (дата звернення 10.10.2017).

Walter G. Mass Tort Litigation in Germany and Switzerland. Duke Journal of Comparative & International Law. 2001. No 4. с. 369-380. URL: <http://scholarship.law.duke.edu/djcil/vol11/>

12.00.15. Санкт-Петербург, 2006. с. 11.

^[19] Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 р. No. 1798–XII. Дата оновлення 26.04.2017 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1798-12/print1496490829631999> (дата звернення 10.10.2017).

^[20] Проект Закону про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Внесений Президентом України (реєстр. No. 6232 від 23.03.2017 р.). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61415 (дата звернення 10.10.2017).

iss2/10 (дата звернення 10.10.2017).

Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 6.11.1991 р. No. 1798–XII. Дата оновлення 26.04.2017 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1798-12/print1496490829631999> (дата звернення 10.10.2017).

Дубок Ю. Процессуальное законодательство для предпринимателей или практические рекомендации по преодолению проблемы предоплаты госпошлины по имущественным искам в государственных арбитражных судах Украины и Российской Федерации. Бизнес. 1999. No. 1-2.

Елисеєв Н.Г. Гражданское процессуальное право зарубежных стран : учебник [2-е изд., перераб. и доп.]. М. : Велби, Проспект, 2004.

Карпенко И. Суды подешевели. Бизнес. 1999. No. 47.

Кузбагаров А.Н. Примирение сторон по конфликтам частноправового характера: дис. д-ра юрид. наук: 12.00.15. Санкт-Петербург. 2006.

Мазур Д. Взаимодействие арбитражного суда и прокуратуры. Юридический вестник. 1994. No. 3.

Про адвокатуру і адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 р. No. 5076-VI. Відомості Верховної Ради. 2013. No. 27.

Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України No. 1401- VIII від 02.06.2016 р. Відомості Верховної Ради. 2016. No. 28.

Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012 р. No. 4572-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. No. 1.

Проект Закону про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Внесений Президентом України (реєстр. No. 6232 від 23.03.2017 р.) URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61415 (дата звернення 10.10.2017).

Степанова Т.В. Щодо відстрочки сплати державного мита в арбитражних судах. Право України. 2000. No. 12.

Степанова Т.В. Щодо збільшення розміру державного мита в господарських судах. Вісник Одеського національного університету. 2007. Том 12. Випуск 11 (Право).

Щербина В.С. Правовое положение участников арбитражного процесса: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.04. Київ, 1982.

Товариство з обмеженою відповідальністю: порівняльно-правове дослідження права виходу учасника з товариства за законодавством України та добровільного або спеціального анулювання частки учасника за законодавством Польщі

The Limited Liability Company: The Comparative Legal Study of the Shareholder's Right to Withdraw from the Company Under the Law of Ukraine and Voluntary or Special Nullification of the Share Under the Law of Poland

Summary. The report provides the comparative legal study of the institute of shareholder's withdrawal from the limited liability company under the law of Ukraine and voluntary or special nullification of the share of the limited liability company's shareholder under the law of Poland. The author analyzes the legal nature, grounds, procedure and sequences on the one hand of the shareholder's withdrawal and on the other nullification of the share. The conclusion is made that it is necessary for Ukraine to adopt partially the Polish experience in this field namely to borrow idea of the nullification of the share as an indisputable sequence of the withdrawal. Also author gives reasons to keep the institute of the shareholder's withdrawal different from the institute of the purchase of the share by the company itself and emphasizes the indisputable nature of the shareholder's right to withdraw from the company.

Keywords: limited liability company, share at the charter capital, nullification of the share, right to withdraw from the company

Участь у товаристві з обмеженою відповідальністю (далі у тексті – ТОВ або товариство) як комплекс корпоративних правовідносин, що має ознаки правового зв'язку, триває у часі, і, за певних обставин, припиняється. Оскільки участь у товаристві виникає у зв'язку з внесенням певного вкладу, тобто – інвестиції, з інвестиційної точки зору припинення участі пов'язане з поверненням інвестиції, а якщо інвестор є іноземцем – то з її репатріацією. Звісно, учасник може припинити участь у товаристві через продаж належної йому частки, утім, це вимагає наявності третьої особи, зацікавленої у набутті такої частки. Значно більш цікавими з юридичної точки зору є механізми, які дозволяють учаснику припинити участь у товаристві без залучення третіх осіб. Порівняльно-правовому аналізу цих механізмів у правових системах України і Польщі і присвячено цю роботу.

Законодавство України містить інститут виходу учасника з товариства, закріплений ст.ст.116,148 ЦК України^[2], ст.ст.10,54 Закону України «Про господарські товариства»^[3]. Натомість ст.199 Кодексу торгових товариств Польщі (польськ. – *Kodeks spółek handlowych*, далі у тексті – *KSH*)^[4] передбачає інститут анулювання часток учасника ТОВ (*umorzenie udziału wspólnika*). Ці інститути не є симетрич-

^[1] доц., к.ю.н. Андрій Смітюх, доцент кафедри адміністративного та господарського права Одеський національний університет імені І.І.Мечникова (Україна), im2m112@gmail.com.

^[2] Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. No. 435-IV . Відомості Верховної Ради України. 2003. No. 40-44. с. 356.

^[3] Про господарські товариства: Закон України від 19.09.1991 р. No. 576-XII. Відомості Верховної Ради України. 1991. No. 49. с. 682.

^[4] *Kodeks spółek handlowych: Ustawa z dnia 15 września 2000 r.* URL: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=W DU20000941037> (дата звернення 11.10.2017).

ними, вони відрізняються і за обсягом явищ правового життя, які вони покликані врегулювати і за правовою ідеологією, що за ними стоїть.

Анулювання часток за законодавством Польщі є єдиним способом ліквідації частки під час існування товариства і полягає у позбавленні частки юридичного існування, наслідком чого є ліквідація усіх пов'язаних з нею прав^[5]. Ч.ч.1,4 ст.199 KSH визначають можливість добровільного анулювання часток за згодою учасника у разі викупу частки товариством (*umorzenie dobrowolne*), примусового анулювання частки без згоди учасника (*umorzenie przymusowe*) за наявності визначених визначених договором товариства^[6] підстав та анулювання часток у разі настання подій, так само визначених договором товариства (у доктрині іменується автоматичним або спеціальним анулюванням частки)^[7]. Добровільне та примусове анулювання частки відбувається відповідно до рішення загальних зборів учасників, тоді як для автоматичного анулювання таке рішення не вимагається. Також для добровільного анулювання потрібне укладення договору щодо частки між відповідним учасником та товариством.

Законодавство України не знає цілісного інституту анулювання часток у ТОВ, а також – у всіх інших господарських товариствах, де частки не мають якості акції. В акціонерних товариствах акція, як різновид частки, є цінним папіром, підпадає під детальне спеціальне правове регулювання, яке передбачає, серед іншого, процедуру анулювання акції. Натомість щодо ТОВ законодавство України встановлює три окремі інститути:

- *вкуп частки товариством*, що відбувається на підставі рішення загальних зборів учасників, здійснюється через укладення договору купівлі-продажу частки, причому товариство не пізніше року з моменту придбання частки може або продати її або зменшити статутний капітал, а розподіл прибутку, голосування і визначення кворуму на загальних зборах упродовж цього строку проводяться без урахування такої частки (ч.4 ст.147 ЦК України, ч.5 ст.53 Закону України «Про господарські товариства»);
- *виключення учасника з товариства*, що призводить до зменшення розміру статутного капіталу та відбувається за рішенням загальних зборів у разі, якщо такий учасник систематично не виконує або неналежним чином виконує обов'язки (визначаються законом, і, можливо – установчим документом товариства), або перешкоджає своїми діями досягненню цілей товариства, (ст.ст.54,55,63 Закону України «Про господарські товариства»);
- *вихід учасника з товариства*, який також призводить до зменшення статутного капіталу і детально розглядається нижче (ст.ст.116,148 ЦК України, ст.ст.10,54 Закону України «Про господарські товариства»).

Викуп частки, виключення та вихід учасника можуть спричинити зменшення статутного капіталу, при цьому український державний реєстратор здійснює державну реєстрацію внесення змін до відомостей про розмір статутного капіталу товариства, та, у будь-якому випадку – про склад його учасників та розмір частки кожного з них. Державна реєстрація цих змін у їх сукупності, фактично, призводить до зникнення частки як об'єкту прав, утім, анулювання частки не сприймається українським законодавцем як окремий юридичний акт: частка, на відміну

^[5] Bieniek T., Wawrzyńczak-Jędryka B. Prawo Spółek 2006/2007. T. Bieniek, B. Wawrzyńczak-Jędryka. Warszawa: Dom Wydawniczy ABC, 2006. c. 773.

^[6] Договір товариства (*Umowa spółki*) є установчим документом ТОВ за законодавством Польщі – аналогом статуту ТОВ, створеного за законодавством України.

^[7] Яценко І.С. Корпоративне право Республіки Польща: (основні положення): наук.-практ. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2008. с. 97.

від акції в АТ не є достатньо інституціалізованою та врегульованою як вид майна та об'єкт прав.

Утім, можна бачити, що викуп частки за законодавством України з наступним зменшенням статутного капіталу слугує досягненню тих саме цілей, що і добровільне анулювання частки за законодавством Польщі і відбувається схожим чином (рішення зборів, договір між учасником і товариством), а виключення учасника в Україні подібне до примусового анулювання частки у Польщі.

З іншого боку, спеціальне анулювання, що не вимагає жодного волевиявлення ані від ТОВ ані від учасника і відбувається автоматично за наявності визначених установчим документом обставин не має аналогів у законодавстві України.

Так само не має аналогів у законодавстві Польщі інститут виходу учасника з товариства.

Інститут виходу учасника з товариства у правовій системі України базується на передбаченому загальними нормами як ЦК (ст.118) так і Закону України «Про господарські товариства» (ст.10) праві учасника на вихід. Це право наявне у всіх учасників всіх господарських товариств, крім акціонерів АТ. По суті йдеться про безумовне право учасника у будь-який момент повідомити товариство про припинення корпоративних правовідносин заявою з нотаріально засвідченим підписом (ч.1 ст.148 ЦК України). У доктрині вихід учасника з ТОВ розглядається як односторонній правочин^[8]. Наслідками вчинення цього правочину є припинення основного масиву корпоративних прав учасника на майбутнє з одночасним виникненням специфічних майнових прав, а саме – права отримати частину вартості майна ТОВ, пропорційну розміру частки учасника, що виходить у статутному капіталі товариства та відповідну частину прибутку, яку товариство отримало до моменту виходу учасника.

Заява подається учасником до товариства завчасно, тобто – вихід вважається таким, що відбувся не в момент отримання заяви товариством, а із спливом певного строку. Такий строк встановлюється статутом товариства, а якщо статут його не визначає, то вважається, що він дорівнює трьом місяцям.

Одним з проблемних моментів у правозастосовчій практиці України є питання визначення моменту, з якого учасник вважається таким, що вийшов з товариства. Законодавець не пропонує задовільного законодавчого регулювання цього питання, критерії, які використовуються в узагальненнях судової практики також можна охарактеризувати як далекі від досконалості.

Річ у тім, що заява про вихід надається учасником товариству, але відомості про склад його учасників та розміри їх часток містяться у статуті товариства та Єдиному державному реєстрі, який вважається джерелом відкритих відомостей, що підтверджують безспірні юридичні факти у сфері діяльності юридичних осіб. Після отримання заяви учасника про вихід товариство проводить загальні збори, затверджує на них нову редакцію статуту і ініціює державну реєстрацію відповідних змін у Єдиному державному реєстрі. Отже, можливою є ситуація, коли товариство ігнорує заяву учасника про вихід, або збори учасників виявляються неспроможними затвердити нову редакцію статуту, яка не міститиме відомостей про учасника, що вийшов, відповідно – зміни до Єдиного державного реєстру не вносяться і треті особи і далі вважатимуть учасника, що подав заяву про вихід,

^[8] Просняк О.В. Правове регулювання виходу з товариства з обмеженою відповідальністю. Університетські наукові записки. 2013. №. 1. с. 149; Кравчук В.М. Припинення корпоративних правовідносин в господарських товариствах : автореферат дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2010. с. 16.

чинним учасником товариства.

Вищий господарський суд України, узагальнюючи судову практику у корпоративних спорах, у п.п. 4.12, 4.16 Постанови Пленуму від 25.02.2016 No. 4 зазначив, що вихід зі складу учасників ТОВ не пов'язується ні з рішенням загальних зборів учасників, ні з внесенням змін до статуту товариства, отже, встановлюючи момент виходу учасника з товариства, господарським судам слід враховувати, що таким моментом є дата спливу строку, передбаченого ч. 1 ст. 148 ЦК України, або інша дата, зазначена у заяві учасника, якщо така дата визначена з дотриманням вимог цієї норми ЦК України. Відкликання заяви про вихід після її отримання товариством допускається лише за згодою самого товариства та у разі, якщо відповідні зміни у складі учасників товариства не пройшли державної реєстрації^[9].

Такий підхід пропонує рішення, яке максимально захищає право учасника на вихід – він вважається таким, що вийшов незалежно від дій інших учасників та самого товариства. За існуючого законодавства це рішення слід визнати найкращим з усіх можливих, утім, недосконалість законодавчого регулювання зачіпає інтереси третіх осіб, які, за певних обставин, залишаються необізнаними щодо того, хто, насправді, є учасником товариства і яким є розподіл часток у товаристві.

В.Кравчук вважає, що недоліки чинного законодавчого регулювання виходу учасника є настільки суттєвими, що від інституту виходу учасника слід відмовитися, замінивши його обов'язковим викупом частки товариством^[10]. Слід підкреслити, що на даний момент Закон України «Про акціонерні товариства» (ст.68) передбачає обов'язковий викуп акцій товариством у разі, якщо акціонер з'явився на загальні збори і голосував проти прийняття стратегічного рішення (збільшення статутного капіталу, надання згоди на вчинення товариством значного правочину та ін.), яке все одно було прийняте^[11]. По суті, В.Кравчук пропонує поширити цей підхід на ТОВ, але відв'язати його від будь-яких умов – зробити викуп безумовним – яким на даний момент є вихід з товариства.

На нашу думку, за заміни виходу з товариства обов'язковим викупом частки безумовність зберігатиметься лише *de jure* але не *de facto*: якщо товариство, до якого звертатиметься учасник з безумовною пропозицією викупу частки ухилятиметься від здійснення такого викупу, ситуація вимагатиме судового розгляду, що означатиме значні втрати часу і відсутність гарантій досягнення учасником бажаного життєвого результату: такий учасник отримає у суді рішення про зобов'язання ТОВ вчинити певні дії, а саме – продати частку, а примусове виконання такого рішення завжди є проблемним питанням.

Вважаємо, що вихід учасника з ТОВ, заснований на безумовному праві припинити корпоративні правовідносини у будь-який час, є усталеним інститутом корпоративного права України, який позитивно сприймається діловою спільнотою країни, і, як такий, вимагає удосконалення, але не скасування.

Зазначене удосконалення слід проводити, на нашу думку, серед іншого, виходячи з досвіду правового регулювання у Польщі, через підвищення інституціональної значущості часток у ТОВ та запозичення інституту їх анулювання, але, у

^[9] Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають з корпоративних правовідносин: Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 25.02.2016 р. No. 4. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0004600-16> (дата звернення 11.10.2017).

^[10] Кравчук В.М. Припинення корпоративних правовідносин в господарських товариствах: автореферат дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2010. с. 16.

^[11] Про акціонерні товариства: Закон України від 17.09.2008 р. Відомості Верховної Ради України. 2008. No. 50-51. с. 384.

жодному разі не через механічне копіювання ст.199 KSH.

Перш за все, варто запозичити можливість поділу капіталу ТОВ на частки рівної або нерівної номінальної вартості, передбачену ст.ст.152-153 KSH Польщі: у Польщі договір товариства визначає чи може учасник ТОВ мати тільки одну або більшу кількість часток, при цьому, якщо учасник може мати декілька часток, усі частки повинні бути рівними та неподільними, натомість в Україні закон не передбачає таких варіантів, а у правозастосовчій діяльності суб'єкти правовідносин виходять з того, що кожному учаснику ТОВ належить одна подільна частка, отже – частки є здебільшого нерівними, при цьому вони не індивідуалізуються в обороті.

Оптимальним, на нашу думку, є зобов'язання державних реєстраторів України забезпечити індивідуалізацію часток у обороті через присвоєння їм певних номерів та ведення обліку часток у кожному товаристві: державний реєстратор має реєструвати їх виникнення, переходи прав на них, будь-які обтяження таких прав, і, нарешті, анулювання часток як окремих об'єктів прав. При цьому статут ТОВ не повинен містити відомостей щодо поточного складу учасників, як статут АТ не містить відомостей щодо поточного складу акціонерів.

Отже, за кожним учасником слід визнати безумовне право на анулювання його частки, яке здійснюватиметься через подачу заяви не до товариства, а безпосередньо до державного реєстратора. Якщо учасник має декілька часток, він може анулювати не усі належні йому частки, а лише деякі з них. У такому разі вихід учасника – це окремий випадок анулювання часток на вимогу учасника, коли анулюються усі належні даному учаснику частки і участь у ТОВ повністю припиняється, по суті вихід учасника – це наслідок анулювання усіх належних йому часток за його ініціативою.

Слід погодитися з В.Кравчуком, який вважає, що заява про вихід повинна бути безвідзивною^[12]. На нашу думку безвідзивність виходу (анулювання частки або часток учасника за його ініціативою) урівноважить його безумовність, усуватиме можливості для зловживань як з боку учасника, що подає заяву, так і спільних зловживань учасника та товариства, і у будь-якому випадку захищатиме інтереси третіх осіб.

Анулювання частки, а також вихід учасника, якщо анулювання частки спричиняє вихід повинні відбуватися у момент державної реєстрації відповідної заяви.

Вважаємо, що за відсутності необхідності вносити зміни до статуту ТОВ, та, відповідно, скликати та проводити збори учасників, будь-які розумні доводи на користь існування попереднього строку між поданням заяви та анулюванням частки (виходом з товариства) відсутні: певний строк потрібен для наступного проведення розрахунків між ТОВ та колишнім учасником, про що йдеться нижче, але не для оформлення виходу (анулювання частки) як такого. Подібний підхід робить анулювання частки за ініціативою учасника (вихід з ТОВ) справді безумовним та безвідзивним, невідворотним актом та усуває будь-які двозначності з приводу статусу особи як учасника, або колишнього учасника товариства і будь-які можливості маніпулювання ситуацією з боку учасника або товариства.

Слід розглянути також майнові наслідки виходу учасника з ТОВ за законодавством України у їх порівнянні з майновими наслідками анулювання частки за законодавством Польщі.

Ст.199 KSH передбачає отримання учасником, частка якого анулюється вина-

^[12] Кравчук В.М. Припинення корпоративних правовідносин в господарських товариствах: автореферат дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2010. с. 16.

городи (wynagrodzenie), за винятком випадків, коли він прямо відмовляється від неї. За відсутності такої відмови при добровільному анулюванні розмір винагороди визначається за згодою сторін^[13], при цьому товариство виходить з того, які положення щодо розміру винагороди за добровільно анульовану частку містить договір товариства, а за відсутності таких положень – з рішення, прийнятого учасниками^[14]. У разі примусового чи спеціального (автоматичного) анулювання частки, відповідно до ч.ч.2,4 ст.199 KSH, винагорода не може бути нижче, ніж вартість, що припадає на частку у чистих активах (udział aktywów netto) згідно останньої фінансової річної звітності, за вирахуванням суми, що підлягає розподілу між учасниками.

Законодавство України не містить жодних умов щодо вартості, за якою товариство викупає частку учасника, що означає застосування договірної ціни, яка з боку товариства визначається загальними зборами, оскільки рішення про викуп частки належить до виключних повноважень загальних зборів (ч.4 ст.145 ЦК України, ст.59 Закону України «Про господарські товариства»).

При виключенні або виході учасника з товариства він отримує, як вже зазначалося вище, частину вартості майна ТОВ, пропорційну розміру його частки у статутному капіталі товариства та відповідну частину прибутку, яку товариство отримало до моменту його виходу (виключення).

Щодо частини прибутку слід зауважити, що учасник, який виходить опиняється у привілейованому положенні щодо учасників, які залишаються. Річ у тім, що дивіденди у ТОВ сплачуються за загальним правилом лише за наявності рішення зборів учасників. Таким чином може скластися ситуація, коли учасник, що виходить отримує дивіденди, а інші учасники – ні, оскільки рішення про розподіл прибутку не прийняте, або прийняте рішення не сплатити дивіденди, а залишити прибуток у товаристві.

Що стосується відмови учасника від отримання частини вартості майна товариства при виході, можливість якої прямо, як зазначалося вище, встановлена ст.199 KSH, слід зауважити, що законодавство України не містить подібного положення, натомість п. 4.13. Пленуму ВГСУ від 25 лютого 2016 р. No. 4^[15] підкреслює, що чинним законодавством не передбачено можливості відмовитися від своїх майнових прав на майбутнє, отже, зазначена учасником у заяві про вихід з товариства відсутність майнових претензій до товариства не свідчить про його відмову від отримання вартості частини майна товариства, пропорційної його частці у статутному капіталі, протягом строку, встановленого у ст. 54 Закону України «Про господарські товариства».

Відповідно до ч.2 ст.148 ЦК України порядок і спосіб визначення вартості частини майна, що є пропорційною частці учасника у статутному капіталі встановлюється статутом товариства і законом, утім, закон не містить з цього приводу жодних спеціальних норм. Таким чином у законодавстві України з цього питання наявна лакуна. Виходячи з інших положень законодавства України тут можливі лише два варіанти: балансова вартість чистих активів або ринкова вартість, визна-

^[13] Яценко І.С. Корпоративне право Республіки Польща: (основні положення): наук.-практ. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2008. с. 98.

^[14] Pabis R. Spółka z o.o. : komentarz. Warszawa: C.H. Beck, 2006. с. 257.

^[15] Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають з корпоративних правовідносин: Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 25.02.2016 р. No. 4. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0004600-16> (дата звернення 11.10.2017).

чена професійним оцінювачем. Конкретний спосіб оцінки визначає статут товариства, а якщо відповідне положення у статуті відсутнє, у разі виникнення спору суд використовує балансову вартість (п. 30 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2008 р. No. 13^[16]), а на вимогу учасника, який вийшов (був виключений), у будь-якому випадку – ринкову вартість (п. 4.20 Постанови Пленуму Вищого господарського суду України від 25 лютого 2016 р. No. 4^[17]). Можна бачити, що у практиці господарських судів України при визначенні компенсації перевага надається ринковій вартості, тоді як у Польщі закон прямо вказує на необхідність виплат виходячи з балансової вартості. Також, при обчисленні чистих активів для розрахунків з учасником, що виходить з ТОВ за законодавством України, з них не вираховуються суми, призначені для виплат учасникам.

Нарешті, законодавство Польщі прямо вимагає, щоб вартість визначалася за даними останньої річної фінансової звітності (тобто – за станом на кінець року, що передує анулюванню частки), тоді як узагальнення судової практики в Україні виходять з того, що дата, за станом на яку визначається вартість майна товариства, має прив'язуватися до виходу, хоча й пропонують суперечливі рішення: зокрема у п. 4.14. Постанови Пленуму Вищого господарського суду України від 25 лютого 2016 р. No. 4 зазначено дату волевиявлення учасника вийти з товариства – тобто подання заяви, натомість у п. 4.19 тієї самої Постанови – дату виходу, тобто спливу строку, передбаченого Законом чи статутом^[18].

Порядок сплати винагороди учаснику, частка якого анулюється, у законодавстві Польщі не встановлюється, натомість законодавство України, а саме – ст.54 Закону України «Про господарські товариства» містить з цього приводу положення, згідно якого виплата провадиться після затвердження звіту за рік, в якому він вийшов з товариства, і в строк до 12 місяців з дня виходу. Рішення, запропоноване українським законодавцем важко визнати розумним: за рік, що сплине після виходу учасника може змінитися багато обставин, перш за все – платоспроможність товариства, крім того – неодноразово може змінитися склад учасників. Абз. 4 ч. 2 ст. 148 ЦК України дозволяє визначити інший порядок виплати у статуті ТОВ. Як правило, статuti встановлюють значно коротші строки виплати. На практиці досить часто виплата здійснюється в момент виходу учасника і підписання всіх пов'язаних із цим документів. Саме такий спосіб слід визнати оптимальним у всіх випадках, коли вихід учасника відбувається без конфлікту і втілює певні домовленості учасників товариства. З іншого боку, слід враховувати, що Вищий господарський суд України у п. 4.15. Постанови Пленуму від 25.02.2016 No. 4 зазначив, що у разі виходу учасника з товариства чинне законодавство не передбачає настання у товариства обов'язку здійснити виплату такому учаснику вартості частини майна товариства, пропорційної його частці у статутному капіталі товариства, у строки, коротші, ніж встановлені у ст. 54 Законі України «Про господарські товариства», водночас обов'язок товариства щодо розрахунків при виході з нього учасника виникає на підставі відповідного припису закону та не пов'язаний з наявністю або відсутністю вимоги про здійснення виплати^[19].

[16] Про практику розгляду судами корпоративних спорів: Постанова Пленуму Верховного суду України від 24.10.2008 р. No. 13. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-08> (дата звернення 11.10.2017).

[17] Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають з корпоративних правовідносин: Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 25.02.2016 р. No. 4. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0004600-16> (дата звернення 11.10.2017).

[18] Там само.

[19] Там само.

Вважаємо, що можливі зміни законодавства України з питання виплати учаснику, що виходить (частка якого анулюється), компенсації, повинні розвивати висловлену вище ідею про інституціалізацію часток. Момент внесення державним реєстратором запису до державного реєстру про анулювання частки за ініціативою учасника має становити початок перебігу строку для сплати йому компенсації. Цей строк може визначатися статутом і у будь-якому разі не повинен перевищувати 60 днів (мінімальний строк пред'явлення вимог кредиторами до товариства при його ліквідації). Із спливом зазначеного строку учасник, частку якого було анульовано (який вийшов) набуватиме право стягнути суму компенсації з товариства.

Щодо порядку визначення розміру компенсації варто, на нашу думку, поєднати критерії, які вживаються у судовій практиці в Україні з критеріями, передбаченими законодавством Польщі. Учасник, частку якого було анульовано (який вийшов) із спливом строку для виплати компенсації товариством повинен мати на вибір такі варіанти:

- «легкий» шлях – стягнути компенсацію у безспірному порядку виходячи з балансової вартості чистих активів товариства, визначеної на підставі останнього «звітнього» балансу, що передує даті анулювання частки/виходу (для цього ТОВ повинно надавати звітні – кварталні та річні баланси державним реєстраторам), на підставі виданого державним реєстратором колишньому учаснику виконавчого документу на зазначену суму – це може бути, зокрема, виконавчий напис державного реєстратора на виписці з реєстру про анулювання відповідної частки (цим способом можуть стягуватися також належна колишньому учаснику частина прибутку за періоди, що охоплюються «звітними» балансами);
- «складний» шлях – стягнути компенсацію через господарський суд виходячи з балансової вартості чистих активів товариства, визначеної на підставі балансу, складеного за станом безпосередньо на дату виходу, виходячи з балансової вартості на підставі зазначеного вище «звітнього балансу», або ж виходячи з ринкової вартості майна товариства, визначеної незалежним оцінювачем (цим способом може стягуватися також належний колишньому учаснику прибуток за періоди, що охоплюються «звітними» балансами).

Нарешті, слід розглянути питання джерела, з якого здійснюється виплата компенсації та зміни статутного капіталу при виході учасника та анулюванні частки, відповідно, за законодавством України і Польщі.

Ч.ч.5-7 ст.199 KSH визначають, що компенсація учаснику – власнику анульованої частки може сплачуватися або за рахунок чистого прибутку товариства або за рахунок коштів власне статутного капіталу товариства. У другому випадку статутний капітал має бути зменшений. Дослідники вказують, що у разі виплати компенсації за рахунок коштів статутного капіталу анулювання часток вважається завершеним з моменту внесення до реєстру запису про зменшення статутного капіталу, натомість якщо компенсація сплачується за рахунок чистого прибутку – вже з моменту прийняття відповідного рішення зборами учасників, та зауважують, що в разі анулювання частки без зменшення статутного капіталу виникає ситуація, коли сума номінальної вартості існуючих часток є меншою від величини статутного капіталу на суму номінальної вартості анульованих часток, отже, реалізація прав учасників здійснюється без урахування анульованих часток, тобто, фактично – без урахування номінального розміру статутного капіталу^[20].

^[20] Яценко І.С. Корпоративне право Республіки Польща: (основні положення) : наук.-практ. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2008. с. 99.

Український законодавець не приділив уваги джерелам, за рахунок яких здійснюється виплата компенсації учаснику, що вийшов з товариства та тому, яким чином вихід учасника впливає на розмір статутного капіталу, як правило у такому разі статутний капітал зменшується, або утримується у тому самому розмірі за рахунок додаткових вкладів учасників або сторонніх інвесторів, утім, практика з цього питання є суперечливою.

На нашу думку, «фокус уваги» у законотворчості та правозастосовчій практиці слід перенести з категорії статутного капіталу на категорію часток: статутний, або корпоративний капітал слід розуміти лише як визначену для суто облікових цілей механічну суму номінальної вартості емітованих та не анульованих часток, а не як суму, яка визначає мінімальний розмір майна товариства, що гарантує інтереси його кредиторів, як це передбачає чинна редакція статті 144 ЦК України. Отже, анулювання часток повинно призводити до автоматичного зменшення розміру статутного капіталу, емісія нових часток – до його автоматичного збільшення за записом Єдиного державного реєстратора. Розмір статутного капіталу ТОВ має міститися виключно у Єдиному державному реєстрі із тим, щоб усунути необхідність внесення змін до статуту ТОВ при кожному анулюванні часток, і, відповідно – зміні розміру капіталу товариства.

Таким чином, творче запозичення інституту анулювання часток та деяких загальних засад регулювання відносин, які складаються щодо часток за законодавством Польщі може допомогти вивести регулювання відносин, які складаються при виході учасника з ТОВ на якісно новий рівень.

Також ці підходи можуть бути застосовані і до відносин, які виникають у зв'язку з виключенням учасника з ТОВ.

Бібліографія:

Кравчук В.М. Припинення корпоративних правовідносин в господарських товариствах: автореферат дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2010.

Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають з корпоративних правовідносин: Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 25.02.2016 р. No. 4. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0004600-16> (дата звернення 11.10.2017).

Про акціонерні товариства: Закон України від 17.09.2008 р. Відомості Верховної Ради України. 2008. No. 50-51.

Про господарські товариства: Закон України від 19.09.1991 р. No. 576-XII. Відомості Верховної Ради України. 1991. No. 49.

Про практику розгляду судами корпоративних спорів: Постанова Пленуму Верховного суду України від 24.10.2008 р. No. 13. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-08> (дата звернення 11.10.2017).

Просянюк О.В. Правове регулювання виходу з товариства з обмеженою відповідальністю. Університетські наукові записки. 2013. No. 1.

Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. No. 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. No. 40-44.

Яценко І.С. Корпоративне право Республіки Польща: (основні положення): наук.-пр-акт. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2008.

Bieniek T., Wawrzyńczak-Jędryka B. Prawo Spółek 2006/2007. Warszawa: Dom Wydawniczy ABC, 2006.

Kodeks spółek handlowych: Ustawa z dnia 15 września 2000 r. URL: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20000941037> (дата звернення 11.10.2017).

Pabis R. Spółka z o.o. : komentarz. Warszawa: C.H. Beck, 2006.

Право на сприятливе навколишнє середовище в законодавстві України та інших держав

Right to a Favorable Environment in the Legislation of Ukraine and Other States

Summary. The report focuses on the problem of interpretation and understanding of terms to define the basic fundamental human right – the right to favorable for life and health environment. Analysis of key moments is subject to the provisions of the scientific developments of domestic and foreign scientists, international conventions and fundamental laws of some post-Soviet countries and countries of the European Union.

Keywords: the environmental rights of citizens, quality of the environment, a secure environment, a favorable for life and health environment

Практично до недавнього часу задоволення потреби людини в чистій воді, чистому повітрі, чистих харчових продуктах не вимагало правової регламентації. З плином часу ситуація змінилася. Права людини на життя і здоров'я, які належать їй з моменту народження та є невід'ємними природними правами, зараз потребують охорони та захисту, у тому числі – шляхом офіційного закріплення права людини на сприятливе навколишнє середовище.

Взаємозв'язок вищезгаданих прав особливо актуально простежується в останні роки в умовах розв'язання військових конфліктів, безжалісного використання природних ресурсів, ігнорування вимог забезпечення екологічної безпеки і т. ін. Для людини немає вищої міри цінності, ніж її життя і здоров'я, тому що всі інші права – політичні, громадянські, соціальні, не мають значення, коли ставиться під загрозу сам факт існування людини, її фізичний і психічний стан. Тобто поява такого різновиду прав, як екологічні, зумовлюється екологічною кризою як у національному, так і в глобальному масштабі.

Широке закріплення екологічних прав громадян на конституційному рівні було започатковано наприкінці 80-х – початку 90-х рр. минулого століття, але перші пропозиції про необхідність законодавчого закріплення екологічних прав громадян колишнього Радянського Союзу були висловлені О.С. Колбасовим та Н.І. Матузовим ще до прийняття Конституції СРСР 1977 р. і відповідних конституцій союзних республік.

Вперше на міжнародному рівні у Загальній декларації прав людини в 1948 році було закріплене право на життя, але, по суті, це право не було пов'язане зі станом навколишнього середовища^[2].

У 1972 році була прийнята Стокгольмська декларація ООН з навколишнього середовища, у якій Перший принцип проголосив, що людина має основне право на «сприятливі умови життя в навколишньому середовищі, якість якого дає змогу

^[1] к.ю.н. Олена Толкаченко, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін, Одеський національний університет імені І.І. Мечникова (Україна), alena.tolkachenko@gmail.com.

^[2] Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015, с. 3 (дата звернення 10.10.2017).

вести гідне благополучне життя»^[3].

Далі з тексту Декларації випливає, що право на життя у сприятливому навколишньому середовищі є таким же фундаментальним правом людини, як і право на свободу та рівність. У Стокгольмській декларації право на життя у сприятливому навколишньому середовищі пов'язане з відповідальністю людини за охорону і покращення його стану на благо теперішнього і майбутніх поколінь.

Через деякий час концептуальні ідеї Стокгольмської конференції знайшли своє відображення в Декларації конференції ООН по навколишньому середовищу і розвитку, яка відбулась у 1992 р. в Ріо-де-Жанейро. Цей документ закріпив право громадян на здорове і плідне життя в гармонії з природою. Сучасний розвиток, відповідно до Декларації, не повинен здійснюватися на шкоду інтересам охорони навколишнього природного середовища на благо теперішніх і майбутніх поколінь^[4].

У 1994 р. Підкомісією ООН з прав людини і довкілля був розроблений проект Декларації принципів «Права людини і навколишнє середовище», в якому називалися вже чотири види екологічних прав людини: на доступ до екологічної інформації, на сприятливе навколишнє середовище, на доступ до екологічного правосуддя і на участь громадськості в процесі прийняття рішень з питань, що стосуються навколишнього середовища. І вже на конференції «Довкілля для Європи», що відбулась в Оргусі (Данія) 25 червня 1998 року, 35 державами, включаючи Україну, було підписано Конвенцію про доступ до інформації та участь громадськості у прийнятті рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього природного середовища. Цей документ проголосив права людини на: сприятливе навколишнє середовище; екологічну інформацію; участь у прийнятті екологічних рішень, проведенні екологічної експертизи, розробці екологічних програм, планів, політики, проектів нормативних актів тощо^[5].

Отже, екологічні права, як і будь-які суб'єктивні права особи, охоплюють низку можливостей. Це, насамперед, можливість активних дій особи, яка полягає у задоволенні своїх потреб, реалізації своїх повноважень у сфері екології, перш за все, це можливість користуватися придатним для проживання середовищем як джерелом і місцем життєзабезпечення людини. Сюди входять також дії, спрямовані на охорону, відновлення довкілля, забезпечення відповідності стану навколишнього природного середовища встановленим екологічним стандартам (наприклад, участь у проведенні громадської екологічної експертизи, у здійсненні громадського екологічного контролю, в обговоренні законодавчих актів).

Крім того, екологічні права включають можливість вимагати від інших осіб, у першу чергу держави, належної поведінки, виконання ними обов'язків по охороні, збереженню, відновленню сприятливого стану довкілля, інших дій, які б забезпечили здійснення громадянами наданих їм прав (наприклад, надання їм інформації, що вимагається, здійснення заходів у галузі екологічної освіти і виховання тощо), а також дотримання встановлених екологічних вимог. Звичайно,

^[3] Стокгольмська декларація ООН з навколишнього середовища від 16 червня 1972 року. URL: http://earch.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/MU72006.html (дата звернення 10.10.2017).

^[4] Ріо-де-Жанейрська декларація з навколишнього середовища і розвитку від 3-14 червня 1992 року. URL: <http://un.org> (дата звернення 10.10.2017).

^[5] Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція) від 25 червня 1998 року. Офіційний вісник України. 1999. No. 28. с. 1368.

в кінцевому рахунку всі ці дії спрямовані на створення нормальних умов для існування, забезпечення екологічної рівноваги, належного стану навколишнього природного середовища.

Екологічні права є якісно новою групою прав громадян, яка відрізняється від раніше існуючих прав природокористування спрямованістю на задоволення екологічних, а не економічних потреб та інтересів^[6].

В межах науки екологічного права існують різні погляди на поняття екологічних прав громадян.

Так, В.І. Андрейцев визначив поняття екологічних прав громадян як сукупність юридичних можливостей і засобів, які спрямовані на задоволення потреб громадян у галузі використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища і забезпечення екологічної безпеки^[7]. Г.В. Анісімова розуміє під екологічними правами громадян сукупну міру можливої поведінки у галузі належності екологічних об'єктів, їх використання, відтворення й охорони навколишнього природного середовища^[8].

Н.Р. Кобецька та С.Г. Грицкевич у своїх працях розмежовують поняття «екологічні права громадян» та «права громадян в галузі екологічних відносин». На їхню думку, екологічні права громадян – вужча категорія, ніж права громадян у сфері екологічних відносин. Так, Н.Р. Кобецька виокремлює екологічні права громадян із прав громадян у сфері екології на підставі спрямованості цієї категорії прав на задоволення екологічних, а не матеріальних, духовних чи естетичних потреб та інтересів. Початковим і вихідним моментом екологічних прав є можливість користуватися незабрудненим довкіллям, проживати в екологічно збалансованому природному середовищі^[9].

С.Г. Грицкевич приділив увагу конституційним екологічним правам громадян. На його думку, конституційними екологічними правами потрібно вважати закріплену в Конституції України якісно нову, самостійну групу можливостей, спрямованих на задоволення індивідуальних екологічних потреб та інтересів людини і громадянина, що повинні забезпечуватися державою та суспільством. Систему конституційних екологічних прав людини та громадянина становлять права: на безпечне для життя та здоров'я довкілля; на вільний доступ до інформації про стан довкілля, якість харчових продуктів і предметів побуту та право на їх поширення; на заборону втаємничувати таку інформацію; на відшкодування шкоди, заподіяної порушенням зазначених прав^[10].

На думку М.М. Бринчука, під екологічними правами людини розуміються визнані і закріплені в законодавстві права індивіда, що забезпечують задоволення його різноманітних потреб при взаємодії з природою^[11].

Отже, екологічні права — це, з одного боку, фундаментальне, основоположне право, яке надане людині при народженні: право на життя в незабрудненому,

^[6] Черемнова А.І. Щодо визначення та змісту деяких екологічних прав громадян. Актуальні проблеми держави і права. 2004. Вип. 22. с. 724.

^[7] Андрейцев В.І. Екологічне право: Курс лекцій: Начальний посібник для юрид. фак. вузів. Київ: Вентури, 1996. с. 32.

^[8] Анісімова Г.В. Здійснення громадянами екологічних прав: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 1996. с. 9.

^[9] Волощук В. Екологічно-правовий статус людини і громадянина в Україні. Демократичне врядування: Наук. вісник. 2008. Вип. 1. с. 22.

^[10] Грицкевич С.Г. Конституційні екологічні права людини і громадянина та їх забезпечення органами внутрішніх справ: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2002, с. 12.

^[11] Бринчук М.М. Экологическое право: Учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. М.: Юристъ, 2003. с. 117.

чистому навколишньому середовищі, яке сприяє забезпеченню належного фізичного і психологічного стану здоров'я людини. З іншого боку, це закріплена в законі і гарантована правом сукупність юридичних можливостей та засобів, які дозволяють задовольняти різноманітні потреби людини у сфері «природа – суспільство – людина». Це стосується експлуатації природних об'єктів для задоволення економічних, матеріальних, соціальних та інших цілей.

Варто наголосити, що екологічні права людини тісно пов'язані зі станом та якістю навколишнього середовища.

На сьогоднішній день ані в Україні, ані за кордоном немає єдиного визначення якості навколишнього середовища, що могла б гарантувати дотримання екологічних прав. Це створює певні труднощі при визначенні змісту зазначених прав.

Стаття 50 Конституції України визначає, що екологічними правами громадян є право на безпечне навколишнє природне середовище та відшкодування шкоди, завданої порушенням цього права, а також право на вільний доступ до екологічної інформації про стан навколишнього середовища^[12].

Стаття 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» і низка інших законів України деталізують і розширюють екологічні права, гарантовані Конституцією, а саме: кожен громадянин України має право на: безпечне для його життя та здоров'я навколишнє природне середовище; участь в обговоренні та внесення пропозицій до проектів нормативно-правових актів, матеріалів щодо розміщення, будівництва і реконструкції об'єктів, які можуть негативно впливати на стан навколишнього природного середовища, внесення пропозицій до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, юридичних осіб, що беруть участь в прийнятті рішень з цих питань; участь в розробці та здійсненні заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального і комплексного використання природних ресурсів; здійснення загального і спеціального використання природних ресурсів; об'єднання в громадські природоохоронні формування; вільний доступ до інформації про стан навколишнього природного середовища (екологічна інформація) та вільне отримання, використання, поширення та зберігання такої інформації, за винятком обмежень, встановлених законом; участь у громадських обговореннях з питань впливу планованої діяльності на довкілля; одержання екологічної освіти; подання до суду позовів до державних органів, підприємств, установ, організацій і громадян про відшкодування шкоди, заподіяної їх здоров'ю та майну внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище; оскарження у судовому порядку рішень, дій або бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб щодо порушення екологічних прав громадян у порядку, передбаченому законом^[13].

Слід зазначити, що в наданих правах основним є право на сприятливе навколишнє середовище, а всі інші права спрямовані на реалізацію цього права, на його забезпечення і захист.

Діюче екологічне законодавство України не містить визначення безпечного для життя і здоров'я навколишнього середовища. Стаття 1 Закону України «Про

^[12] Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. No. 30. с. 50.

^[13] Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 року. Відомості Верховної Ради України. 1991. No. 41. с. 9.

забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» містить визначення наступних понять: «безпечні умови для людини» та «сприятливі умови життєдіяльності людини». Отже, згідно зі статтею закону, безпечні умови для людини – це стан середовища життєдіяльності, при якому відсутня небезпека шкідливого впливу його факторів на людину^[14].

Тобто, щоб таке середовище було безпечним для людини, воно має відповідати юридично встановленим критеріям. Йдеться, зокрема, про систему екологічних, санітарно-протиепідемічних та інших норм, нормативів, вимог, правил, заборон тощо. Так, екологічні нормативи встановлюють гранично допустимі викиди та скиди у навколишнє природне середовище забруднюючих хімічних речовин, розміщення в ньому відходів, рівні допустимого шкідливого впливу фізичних та біологічних факторів^[15]. Санітарні та інші нормативи встановлюють гранично допустимі концентрації забруднюючих речовин у навколишньому середовищі (воді, повітрі), гранично допустимі рівні акустичного, електромагнітного, радіаційного, іонізуючого та іншого шкідливого фізичного впливу на навколишнє середовище, гранично допустимий вміст шкідливих речовин у продуктах харчування тощо^[16].

На думку Ю.С. Шемшученка, іншою важливою характеристикою безпечного довкілля є раціональне використання природних ресурсів, додержання екологічних вимог у процесі природокористування, у тому числі додержання нормативів та лімітів використання природних ресурсів з урахуванням наукового обґрунтування узгодженості екологічних, економічних і соціальних інтересів і потреб суспільства та особи. Ліміти на природокористування є системою екологічних обмежень щодо використання тих чи інших природних ресурсів або територій і визначаються, як встановлені нормами природоресурсового (земельного, водного, лісового, гірничого, фауністичного та іншого) законодавства обсяги використання природних ресурсів^[17].

Треба сказати, що визначення поняття «сприятливе навколишнє середовище» також не міститься у діючому законодавстві. Як було зазначено вище, ст. 1 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», окрім визначення безпечних умов для людини, містить визначення поняття «сприятливі умови життєдіяльності людини». Отже, згідно з цим законом, сприятливі умови життєдіяльності людини – це стан середовища життєдіяльності, при якому відсутній будь-який шкідливий вплив його факторів на здоров'я людини і є можливості для забезпечення нормальних і відновлення порушених функцій організму^[18].

За зауваженням Ю.С. Шемшученка, сприятливе навколишнє природне середовище означає також його здатність задовольняти естетичні, рекреаційні, оздоровчі, культурні, наукові та інші потреби людини, наявність видового та популяційного різноманіття тварин і рослин. З цією метою створюються і

^[14] Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення: Закон України від 24 лютого 1994 року. URL: <http://search.ligazakon.ua> (дата звернення 10.10.2017).

^[15] Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 року. Відомості Верховної Ради України. 1991. № 41. с. 33.

^[16] Екологічне право України. Академічний курс: Підручник / За заг. ред. Ю.С. Шемшученка. К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2005. с. 43.

^[17] Там само, с. 44.

^[18] Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення: Закон України від 24 лютого 1994 року. URL: <http://search.ligazakon.ua> (дата звернення 10.10.2017).

особливо охороняються шляхом запровадження спеціальних режимів курортні, лікувально-оздоровчі, рекреаційні зони, території та об'єкти природно-заповідного фонду^[19].

На думку В.В. Костицького, навколишнє природне середовище є сприятливим, якщо його стан відповідає встановленим у законодавстві про охорону довкілля критеріям, стандартам та нормативам, які стосуються чистоти (незабрудненості), ресурсоемності (невиснаженості), екологічної стійкості, видової різноманітності і естетичного багатства^[20].

На погляд А.О. Матвійчука, питання про (не)сприятливість навколишнього природного середовища не може вирішуватися виключно через (не)відповідність установленим законодавцем стандартам і нормативам. Попри те, що головною соціальною цінністю в Україні визнається людина, розглянутий підхід щодо визнання сприятливим навколишнього природного середовища ніяким чином не враховує стан здоров'я, тривалість життя чи інші показники життєдіяльності людини, які власне могли б охарактеризувати, наскільки в дійсності навколишнє природне середовище є сприятливим для людини^[21].

Проаналізувавши законодавство України і наукові підходи до вирішення відповідних проблем, ми дійшли висновку, що під «безпечним довкіллям» необхідно розуміти середовище, що не загрожує життю людини та не завдає шкоди її здоров'ю. У той же час, допускається певне забруднення екосистеми, яке не перевищує встановлених у законодавстві нормативів екологічної безпеки.

Однак, на наш погляд, більш доречно було би використання у національному законодавстві терміну «сприятливе навколишнє середовище», оскільки поняття «безпечне» встановлює певні обмеження щодо чистоти довкілля.

Отже, поняття «сприятливе навколишнє середовище» можна сформулювати наступним чином: це середовище, яке позитивно впливає на життєдіяльність і здоров'я людини та біологічні процеси в екосистемах, при забрудненні не втрачає здатності до самовідновлення, а також передбачає поліпшення якості життя людини.

Закріплення основного, фундаментального права на сприятливе для життя і здоров'я навколишнє середовище має місце і в багатьох конституціях пострадянського простору. Так, у Конституції Російської Федерації право на сприятливе навколишнє середовище прямо закріплено у ст. 42^[22]. Конституція Республіки Білорусь, у ст. 46, гарантує право на сприятливе для життя і здоров'я навколишнє середовище^[23], а ст. 6 Конституції Республіки Казахстан проголошує, що держава ставить на меті охорону навколишнього середовища, сприятливого для життя і здоров'я людини^[24].

^[19] Екологічне право України. Академічний курс: Підручник / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка. К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2005. с. 44.

^[20] Костицький В.В. Екологія перехідного періоду: право, держава, економіка (Економіко-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища в Україні). К., ІЗП і ПЗ, 2003, с. 79.

^[21] Матвійчук А.О. Поняття сприятливого навколишнього середовища у немайнових відносинах, що регулюються цивільним правом. Юридична наука. 2011. No. 2. с. 56.

^[22] Конституція Російської Федерації: Закон Російської Федерації від 12 грудня 1993 року. URL: <http://constitution.ru> (дата звернення 10.10.2017).

^[23] Конституція Республіки Білорусь: Закон Республіки Білорусь від 15 березня 1994 року. URL: <http://pravo.by> (дата звернення 10.10.2017).

^[24] Конституція Республіки Казахстан: Закон Республіки Казахстан від 30 серпня 1995 року. URL: <http://constitution.kz> (дата звернення 10.10.2017).

У державах-членах Європейського Союзу визнання цього права відбувається по-різному: в Бельгії, Іспанії, Португалії та Фінляндії право на сприятливе (здорове) навколишнє середовище прямо закріплено у конституціях; у Німеччині, Греції, Італії визнається непряме закріплення цього права – через встановлення обов'язків держави та державних органів у сфері охорони навколишнього середовища; в Ірландії право на здорове навколишнє середовище було юридично задекларовано у ряді судових прецедентів^[25]. Конституція Польської Республіки передбачає, що в екологічній сфері кожен має право на інформацію про стан та охорону навколишнього середовища, на підтримку дій, спрямованих на її охорону і поліпшення стану^[26].

Як ми бачимо, право Європейського Союзу безпосередньо не закріплює право на сприятливе навколишнє середовище. Однак, це право відноситься до загальних конституційних традицій держав-членів, які розглядаються Європейським Союзом у якості «загальних принципів права» відповідно до ст. 6 Договору про Європейський Союз 1992 р. Таким чином, можна говорити про непряме визнання права на сприятливе навколишнє середовище Європейським Союзом. Хоча необхідно зазначити, що у законодавстві вищевказаних країн, як ми бачимо, немає точно сформульованого, приведеного до загального знаменника терміну, який би чітко та безкомпромісно визначив поняття якості навколишнього середовища, яке гарантувало би дотримання екологічних прав людини.

Підсумовуючи, можна сказати, що на даний момент не було зроблено спроб законодавчо визначити зміст права на сприятливе навколишнє середовище, а різноманіття формулювань цього права свідчить про різні підходи до його розуміння. У нормативно-правових актах, науковій літературі, доктринах вживаються різні терміни: безпечне, чисте, здорове, сприятливе, стійке і т. ін. навколишнє середовище. Отже, допускається необґрунтоване застосування синонімів, відсутні єдині підходи до тлумачення аналізованих понять, що в цілому суттєво ускладнює з'ясування змісту права на сприятливе навколишнє середовище. Тобто існує різне розуміння того, що є критерієм якості навколишнього середовища і пріоритетом у його охороні.

Така нечіткість термінів призводить до виникнення проблем при визначенні екологічних прав громадян. Для їх вирішення необхідно сформулювати визначення понять фундаментального екологічного права та якості навколишнього середовища таким чином, щоб виключити незлагодженість і неоднозначність.

Бібліографія:

Андрейцев В.І. Екологічне право: Курс лекцій: Начальний посібник для юрид. фак. вузі. Київ: Вентурі, 1996.

Анісімова Г.В. Здійснення громадянами екологічних прав: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 1996.

Бринчук М.М. Экологическое право: Учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. М.: Юристъ, 2003.

Волощук В. Екологічно-правовий статус людини і громадянина в Україні. Демократичне врядування: Наук. вісник. 2008. Вип. 1.

Грицкевич С.Г. Конституційні екологічні права людини і громадянина та їх забезпечення

^[25] Сурилова Е.А. Сравнительное экологическое право [Текст]: учебное пособие / Е.А. Сурилова. Одесса: Юридическая литература, 2005, с. 60-63 (доступ 10.10.2017).

^[26] Конституція Польської Республіки: Закон Польської Республіки від 02 квітня 1997 року. URL: <http://concourt.am/armenian...resources...constitutions...r.htm> (дата звернення 10.10.2017).

органами внутрішніх справ: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2002.

Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення 10.10.2017).

Екологічне право України. Академічний курс: Підручник / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка. К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2005.

Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція) від 25 червня 1998 року. Офіційний вісник України. 1999. No. 28.

Конституція Республіки Білорусь: Закон Республіки Білорусь від 15 березня 1994 року. URL: <http://pravo.by> (дата звернення 10.10.2017).

Конституція Республіки Казахстан: Закон Республіки Казахстан від 30 серпня 1995 року. URL: <http://constitution.kz> (дата звернення 10.10.2017).

Конституція Російської Федерації: Закон Російської Федерації від 12 грудня 1993 року. URL: <http://constitution.ru> (дата звернення 10.10.2017).

Конституція Польської Республіки: Закон Польської Республіки від 02 квітня 1997 року. URL: <http://concourt.am>armenian...resources...constitutions...r.htm> (дата звернення 10.10.2017).

Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. No. 30.

Костицький В.В. Екологія перехідного періоду: право, держава, економіка (Економіко-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища в Україні). Київ, ІЗП і ПЗ, 2003.

Матвійчук А.О. Поняття сприятливого навколишнього середовища у немайнових відносинах, що регулюються цивільним. Юридична наука. 2011. No. 2.

Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення. Закон України від 24 лютого 1994 року. URL: <http://search.ligazakon.ua> (дата звернення 10.10.2017).

Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 року. Відомості Верховної Ради України. 1991. No. 41.

Ріо-де-Жанейрська декларація з навколишнього середовища і розвитку від 3-14 червня 1992 року. URL: <http://un.org> (дата звернення 10.10.2017).

Стокгольмська декларація ООН з навколишнього середовища від 16 червня 1972 року. URL: http://earch.ligazakon.ua/_l_doc2.nsf/link1/MU72006.html (дата звернення 10.10.2017).

Сурилова Е.А. Сравнительное экологическое право: учебное пособи. Одесса: Юридическая литература, 2005.

Третьякова А.А. Понятие экологических прав граждан по законодательству стран-членов Европейского Союза. Экологическое право. 2002. No. 1.

Черемнова А.І. Щодо визначення та змісту деяких екологічних прав громадян. Актуальні проблеми держави і права. 2004. Вип. 22.

Проблемні питання призначення експертизи при розслідуванні незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини

Problems of an Appointment of Expertise in the Investigation of Illegal Conduct of Search Works on the Site of the Archaeological Heritage

Summary. In the theses of the report, the idea of the importance of conducting forensic examination during the investigation of the illegal conduct of search works on the site of the archaeological heritage is set forth; defined notion of forensic examination; proposed questions to the expert during the preparation of the decision on the appointment of expertise, in particular, art studies, namely, when investigating the specified crime composition under the qualification of Part 1 of Art. 298 of the Criminal Code of Ukraine: illegal conduct of archaeological exploration, excavation, other earthwork or underwater works at the site of the archaeological heritage; the presence of an expert-art historian during the investigation was investigated during the investigation of the said crime.

Keywords: investigation, examination, archaeological heritage, art studies, permission

В період становлення демократичного суспільства укріплення законності її потребує не лише постійної та активної діяльності слідчих органів та суду, але й ефективного функціонування інституту судової експертизи, оскільки висновок експерта – один з найважливіших засобів доказування при розслідуванні злочинів. Експертиза визнається основною формою використання спеціальних знань та науково-технічних досягнень при розслідуванні злочинів^[2].

Згідно статті 242 Кримінального процесуального кодексу України, експертиза призначається, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання^[3]. Стаття 101 Кримінального процесуального кодексу розширює поняття «знання», зазначаючи, що висновок експерта ґрунтується на наукових, технічних або інших спеціальних знаннях.

Експертиза значно розширює пізнавальні можливості розслідування, дозволяє використовувати науково-технічні засоби при встановленні обставин злочину. Оскільки стаття 84 Кримінального процесуального кодексу України визначає висновок експерта одним з видів доказів, то, очевидно, призначення експертизи спрямовано на отримання доказів, тобто фактичних даних. Особливість експертизи, як способу збирання доказів, проявляється в поєднанні цілеспрямованої діяльності слідчого з отримання висновку експерта і діяльності судового експерта з дослідження представлених об'єктів та формуванню вивідного

^[1] к.ю.н. Олена Нарожна, старший викладач кафедри кримінального права, кримінального процесу та криміналістики Одеського національного університету імені І.І. Мечникова (Україна), musicallaw@hotmail.com.

^[2] Щербаковский М.Г. Судебные экспертизы: назначение, производство, использование: Учебно-практическое пособие. Харьков: Эспада, 2005. с. 11.

^[3] Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 No. 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. No. 9-10, No. 11-12, No. 13, с. 88.

знання – фактичних даних^[4].

Судова експертиза – це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду^[5].

При розслідуванні незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини експертиза, яку ми вважаємо обов'язковою для призначення та проведення, є мистецтвознавча. Однак сліди на предметі та технологія виробу і зберігання предмета повинні розглядатися різними експертами для всебічного вирішення питання про сам предмет експертизи, його призначення, походження, вік тощо. Експерти можуть залучатися з різних галузей спеціальних знань: мистецтвознавство, балістика, дактилоскопія, дендрохронологія, гемологія, товарознавство, технічна експертиза документів тощо.

Вибір тієї чи іншої форми застосування спеціальних знань має бути тактично обґрунтованим. В першу чергу, потрібно враховувати істотність факту, що встановлюється. Якщо факт, який встановлюється з використанням спеціальних знань, є доказовим, тобто може бути використаний як аргумент в процесі наступного доказування як засіб підтвердження чи виключення висунутих при розслідуванні версій і, особливо, коли ознакам, на основі яких цей факт встановлюється, можливо, надано різні пояснення, необхідно проведення експертизи.

Немаловажними критеріями вибору форми застосування спеціальних знань є: час, необхідний для їх застосування; надійність достовірного встановлення факту; економічність^[6].

Будь-яка із передбачених експертиз призначається згідно ч. 1 ст. 242 Кримінального процесуального кодексу України у випадках, коли для з'ясування обставин щодо історичної або культурної цінності предмета, який має значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання.

Проведення експертизи є слідчою дією, і проведення її можливе лише після внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. У науковій літературі пропонується внесення мистецтвознавчої експертизи до переліку процесуальних дій, які можуть провадитися до відкриття кримінального провадження, а отримані результати дослідження мають використовуватися як докази^[7]. Ми не погоджуємося з такою точкою зору, адже не бачимо необхідності у винесенні мистецтвознавчої експертизи за «межі» кримінального провадження, зокрема, тому що проведення такої експертизи забирає багато часу і не вкладається у приписані законодавцем 24 години.

Слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до

^[4] Щербаковський М.Г. Судебные экспертизы: назначение, производство, использование: Учебно-практическое пособие. Харьков: Эспада, 2005. с. 11.

^[5] Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. No. 4038-XII. Відомості Верховної Ради України. 1994. No. 28.

^[6] Криминалистика: информационные технологии доказывания. Учебник для вузов / под редакцией В.Я. Колдина. М.: Зерцало-М, 2007. с. 538.

^[7] Каткова Т.Г. Особливості розслідування злочинів, пов'язаних із посяганнями на культурну спадщину: практ. посіб. Харків: Право, 2011. с. 122.

Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати розслідування^[8].

Розслідування починається з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Здійснення слідчих (розшукових), організаційно-тактичних та інших дій до внесення відомостей або без такого внесення до реєстру не допускається. Єдина слідча дія, яку на даний час допускає законодавець для проведення до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, – огляд місця події у невідкладних випадках. При цьому внесення відомостей має відбуватися негайно після завершення огляду або при першій можливості.

Огляд місця події є поширеною слідчою дією, з розробленим доволі конкретно та детально переліком доцільних тактичних прийомів. Це не тільки розумова діяльність, спостережливість слідчого, але й швидка робота оперативно-слідчої групи зі спеціалістами у її складі. А визначальною ознакою роботи спеціаліста на місці події є використання ним навиків зі збирання слідів, їх фіксації, правильне вилучення та прийняття заходів щодо зберігання та транспортації виявлених предметів зі слідами чи самих слідів. Такі навички утворюються у спеціаліста завдяки навчанню, роботі та досвіду. Тому немає жодних сумнівів щодо припису законодавця про невідкладність огляду місця події з точки зору тактики проведення слідчих дій. Такі характеристики як оперативність, чіткість алгоритм дій та взаємозв'язок між членами слідчо-оперативних груп щодо мистецтвознавчої експертизи вжити на даний час неможливо. Тому ми вважаємо недоцільним призначати будь-які експертизи, зокрема, мистецтвознавчу нашвидкуруч, та потім розглядати висновок такої «стрімкої» експертизи як джерело доказів. На нашу думку, проти ідеї, висловленої Катковою Т. Г. та Катковою Т. В., виступає і такий чинник як пошук експерта, що має спеціальні знання саме у тій галузі, що потребує розслідування конкретного злочину при вчиненні незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини.

При розслідуванні незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини об'єктами експертизи, зазвичай, стають дозвільні документи на проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних чи підводних робіт на об'єктів археологічної спадщини.

Дозвіл – це документ установленого зразка, виданий центральним органом виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини, що дає право на проведення археологічних розвідок, розкопок на території пам'ятки, охоронюваній археологічній території, в зонах охорони, історичних ареалах населених місць, а також на дослідження решток життєдіяльності людини, що містяться під землею поверхнею та водою^[9].

Археологічні розвідки, розкопки можуть проводити наукові працівники з досвідом проведення археологічних робіт, які застосовують наукові методики розкриття і фіксування археологічних об'єктів культурної спадщини, що гарантують можливість подальшого використання результатів досліджень як повноцінного джерела культурної спадщини.

Археологічні розвідки, розкопки, інші земляні роботи на об'єктах культурної

^[8] Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 No. 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. No. 9-10, No. 11-12, No. 13. с. 214.

^[9] Про охорону археологічної спадщини: Закон України від 18.03.2004 No. 1626-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. No. 26. с. 1.

спадщини проводяться лише за наявності дозволів, які видаються Мінкультури. Форми дозволів затверджуються Мінкультури.

Дозвіл на проведення археологічних розвідок, розкопок видає Мінкультури на ім'я фізичної особи – наукового працівника за наявності у нього кваліфікаційного документа (відкритого листа), виданого Інститутом археології Національної академії наук, копія якого залишається у Мінкультури.

Мінкультури протягом місяця з дня надходження заяви приймає рішення про видачу дозволу або вмотивовану відмову у його видачі. Мінкультури може відмовити у видачі дозволу на проведення археологічних розвідок, розкопок.

Кваліфікаційні документи видаються кваліфікаційною радою – колегіальним, незалежним органом, відповідальним за фаховий рівень виконавця робіт. До складу ради входять відповідні фахівці наукових установ, вищих навчальних закладів, громадських організацій. Дозвіл на проведення археологічних розвідок, розкопок дійсний протягом поточного року^[10].

Виконавець археологічних розвідок, розкопок зобов'язаний: забезпечити збереження виявлення під час досліджень об'єктів культурної спадщини; своєчасно здати звіт про дослідження органам, що видали дозвіл та кваліфікаційний документ; передати всі знайдені під час досліджень рухомі предмети, пов'язані з нерухомими об'єктами культурної спадщини (антропологічні, антропологічні, палеозоологічні, палеоботанічні та інші об'єкти, що мають культурну цінність), на постійне зберігання у визначеній у дозволі установі для занесення до державної частини Музейного фонду України; передати польову документацію та звіт про проведені роботи до архівного підрозділу державної наукової установи у порядку, визначеному законодавством; забезпечити належну консервацію об'єктів культурної спадщини, що мають культурну цінність, упорядкування території після завершення робіт^[11].

Для дослідження дозвільних документів призначається технічна експертиза документів. Дозвільні документи, що є об'єктами такої експертизи, втрачають юридичну силу через закінчення терміну дії (один рік). Тому на вирішення технічної експертизи документів ми пропонуємо поставлення наступних запитань:

- чи відповідає даний документ (дозвіл на проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних чи підводних робіт на об'єктах археологічної спадщини) встановленим вимогам для такого роду документів?
- чи вносилися у текст документу зміни? Якщо вносилися, яким чином (підчистка, дописка, виправлення, травлення тощо) і який зміст первинного тексту?
- чи замінювались у документі аркуші?

Таким чином, за наявності у слідчого версії про зміни дати на дозволі будь-яким чином (підчистка, травлення тощо), відповіді на поставлені запитання допоможуть дійти певних висновків щодо підтвердження або спростування цієї версії.

У разі представлення на експертизу дозвільних документів, щодо яких слідчий підозрює підробку (бланку дозволу взагалі чи окремих його частин), експерту

^[10] Порядок видачі дозволів на проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних робіт на території пам'ятки, охоронюваній археологічній території, у зонах охорони, в історичних ареалах населених місць, а також досліджень решток життєдіяльності людини, що містяться під землею поверхнею, під водою на території України, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 13 березня 2002 р. No. 316.

^[11] Про охорону культурної спадщини: Закон України від 08.06.2000 No. 1805-III. Відомості Верховної Ради України. 2000. No. 39. с. 35.

можуть ставитися наступні запитання:

- чи виготовлений (виконаний) даний документ (дозвіл на проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних чи підводних робіт на об'єктах археологічної спадщини) або його фрагменти у різний час?
- у якій послідовності виконувались реквізити даного документу (підпис, відтиск печатки тощо)?

Вирішення таких запитань визначає відносну давність виконання документу, а також послідовність виконання окремих фрагментів, зокрема, штрихів.

Для встановлення типу та ідентифікації комп'ютерної та копіювально-розмножувальної техніки можуть на вирішення технічної експертизи документів можуть бути поставлені наступні запитання:

- на якому типі принтера (копіювального апарата, багатофункціонального пристрою), на якому виготовлений даний документ (дозвіл на проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних чи підводних робіт на об'єктах археологічної спадщини)?
- чи виготовлено даний документ за допомогою принтера (копіювального апарата, багатофункціонального пристрою), зразки друку якого надані для порівняльного дослідження?

Також можлива ідентифікація особи, яка надрукувала текст та виготовила зображення відтиску печатки. Така ідентифікація можлива за особливостями навичок виконавця. Для вирішення цих завдань при призначенні експертизи можливі наступні запитання:

- чи намальовано бланк документа (дозвіл на проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних чи підводних робіт на об'єктах археологічної спадщини) даною особою?
- чи вирізана печатка, відтиск якої є на даному документі, певною особою?

Для вирішення встановлення способу нанесення відтисків печаток, штампів, факсиміле та ідентифікації цих об'єктів за їх відтисками можливе постановлення наступних запитань:

- яким способом нанесений відтиск печатки (штампа, факсиміле)?
- чи нанесено відтиск печатки (штампа, факсиміле) в даному документі (дозвіл на проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних чи підводних робіт на об'єктах археологічної спадщини) наданою печаткою (штампом, факсиміле)?
- чи нанесено відтиск печатки (штампу, факсиміле) в наданому документі (дозвіл на проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних чи підводних робіт на об'єктах археологічної спадщини) печаткою (штампом, факсиміле), експериментальні та вільні зразки відтисків якою (яким) надані для порівняльного дослідження?

Якщо ж отриманої інформації за такими запитаннями недостатньо, можна встановити вид та ідентифікувати прилади письма, для чого пропонуються такі питання:

- яким чином виконаний текст від імені особи (прізвище, ім'я та по-батькові), текст документа (за допомогою технічних засобів чи писальним приладом)?

Відповідь на це запитання допоможе визначити виконавця (виконавців) тексту, яким заповнено бланк дозволу на проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних чи підводних робіт на об'єктах археологічної спадщини.

Призначаючи експертизу з метою встановлення відносної давності виготовлення документа (встановлення відповідності дати, зазначеної на документі, періоду часу нанесення на нього відтиску печатки), до експертної

установи органом (особою), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), обов'язково надаються вільні зразки відтисків печатки з їх супровідним листом.

Вільними зразками є такі, що створюються до відкриття провадження у справі і не пов'язані з нею.

Вільні зразки повинні відповідати таким вимогам: безсумнівність походження; належна якість і кількість, що відповідають методичним вимогам такого дослідження (репрезентативність); порівнянність (відсутність відмінностей зображень, які порівнюються, однакова якість паперу).

Для проведення експертизи необхідно надавати документи з відтисками печатки, які подавались до органів виконавчої влади, органів реєстрації, дозвільної системи, банківських установ, контролюючих органів (податкової інспекції), з відміткою про надходження до них (штамп канцелярії установи, дата надходження, вхідний номер, підпис працівника канцелярії) у період, якому відповідає дата на документі, що підлягає дослідженню.

Зразки надаються за кожен місяць, за різні дати, у тому числі й за дату, якою датований наданий на дослідження документ.

Достатність кількості та придатність зразків визначаються експертом під час їх дослідження.

Для ідентифікації печаток та штампів експертові направляються вільні зразки на п'яти-шести документах та експериментальні зразки у вигляді максимально чітких відбитків на білому гладкому папері, нанесених з різним натиском та з різною кількістю мастики.

Вільні зразки відтисків печаток (штампів) повинні бути порівнянними за часом нанесення з наданими на дослідження відтисками.

Для ідентифікації особи, яка нарисувала (вирізала) друкарську форму, надаються вільні зразки відтисків, однотипних з досліджуваним (по змозі), та експериментальні - виконані особою, яка підлягає ідентифікації, з пам'яті і шляхом зарисовування з оригіналу^[12].

Висновки

По-перше, ми вважаємо за потрібним при розслідуванні незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини призначення мистецтвознавчої експертизи. По-друге, при складанні постанови про призначення будь-якого виду експертиз при розслідуванні зазначеного злочину необхідно значно розширити список питань експерту задля отримання більш повної інформації, що дозволить слідчому оцінювати та використовувати докази у провадженні без помилок.

^[12] Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень. Затверджено Наказом Міністерства юстиції України 08.10.1998 No. 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 No. 1950/5). Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 3 листопада 1998 р. за No. 705/3145.

Бібліографія:

Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень. Затверджено Наказом Міністерства юстиції України 08.10.1998 No. 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 No. 1950/5). Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 3 листопада 1998 р. за No. 705/3145.

Каткова Т.Г. Особливості розслідування злочинів, пов'язаних із посяганнями на культурну спадщину: практ. посіб. Харків: Право, 2011.

Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 No. 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. No. 9-10, No. 11-12. No. 13.

Криминалистика: информационные технологии доказывания. Учебник для вузов / под редакцией В.Я. Колдина. М.: Зерцало-М, 2007.

Порядок видачі дозволів на проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних робіт на території пам'ятки, охоронюваній археологічній території, у зонах охорони, в історичних ареалах населених місць, а також досліджень решток життєдіяльності людини, що містяться під землею поверхнею, під водою на території України, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 13 березня 2002 р. No. 316.

Про охорону археологічної спадщини: Закон України від 18.03.2004 No. 1626-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. No. 26.

Про охорону культурної спадщини: Закон України від 08.06.2000 No. 1805-III. Відомості Верховної Ради України. 2000. No. 39.

Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. No. 4038-XII. Відомості Верховної Ради України. 1994. No. 28.

Щербаковский М. Г. Судебные экспертизы: назначение, производство, использование: Учебно-практическое пособие. Харьков: Эспада, 2005.

CZĘŚĆ V:

DIALOG MIĘDZYNARODOWY W REGIONIE
EUROPY ŚRODKOWO-WSCHODNIEJ
A TOŻSAMOŚĆ NARODOWA UKRAINY

Dyplomacja publiczna Ukrainy po Rewolucji Godności: tworzenie czy restart?

Ukrainian Public Diplomacy in the Aftermath of the Revolution of Dignity: Creation or Restart?

Summary. *The article deals with the current state of public diplomacy development of Ukraine. The author describes the peculiarities of the state approach of Ukraine to public diplomacy before and after the Revolution of Dignity. It is given the description of the newly created state structures, called to be responsible for the public diplomacy of Ukraine. Also it is revealed the role of non-state actors of public diplomacy of Ukraine (public organizations, diaspora associations) in the process of promoting the positive image of Ukraine on the international arena.*

Keywords: *Revolution of Dignity, public diplomacy, international image, soft power, cultural diplomacy*

„Drzwi” Ukrainy do Europy otwierają się bezpośrednio na granicy z sąsiednimi państwami, w szczególności z Polską, która może służyć jako przykład w świetle przeprowadzonych reform, jak i udanego postępu na drodze do integracji europejskiej i euroatlantyckiej w ciągu ostatnich niemal trzech dekad.

W trakcie przygotowań do akcesji do Unii Europejskiej i Paktu Północnoatlantyckiego pod koniec lat 90. XX w. i na początku obecnego stulecia, Polska zaczęła zwracać szczególną uwagę na pozytywne pozycjonowanie siebie jako państwa na arenie międzynarodowej. To strategiczne podejście państwa okazało się owocne, ponieważ Polska jest dziś członkiem europejskich i euroatlantyckich organizacji integracyjnych, wiarygodnym partnerem międzynarodowym. Rzeczpospolita Polska była gruncie rzeczy jedynym państwem Europy Środkowo-Wschodniej, które praktycznie nie odczuło kryzysu ekonomicznego z 2008 r., kontynuując swój wzrost gospodarczy, mierzony choćby stałym przyrostem PKB.

Ważnym impulsem dla istotnego teoretycznego, koncepcyjnego i instytucjonalnego rozwoju narzędzi miękkiej siły była prezydencja Polski w Radzie Unii Europejskiej w 2011 r. oraz zorganizowanie Mistrzostw Europy w piłce nożnej „Euro-2012” rok później. Wydarzenia te zostały uznane przez władze państwowe za niezwykle doniosłe okazy, aby ponownie przedstawić Polskę na arenie międzynarodowej i poprawić system miękkiego wpływu na swoich zagranicznych partnerów.

W przeciwieństwie do Polski, która ma już w chwili obecnej dosyć duże doświadczenie instytucjonalne, regulacyjne, naukowe i praktyczne w wykorzystywaniu dyplomacji publicznej, Ukraina dopiero niedawno zaczęła wdrażać te idee w swojej polityce zagranicznej – dodać należy, pod wpływem współczesnych wydarzeń, w szczególności Euromajdanu.

W epoce pluralizmu informacyjnego, ale i zagrożeń informacyjnych, Ukraina stanęła w obliczu pilnego wyzwania w walce z rosyjską propagandą, co doprowadziło do pałą-

^[1] dr Mariia Protsyuk, Kolegium Pedagogiczne Uniwersytetu Narodowego im. Jurija Fedkowycza w Czerniowcach, NGO „Quadrivium” Czerniowce (Ukraina), marichka.protsyuk@gmail.com.

cej potrzeby utrzymania pozytywnego wizerunku państwa na arenie międzynarodowej w ogóle i w szczególności na kontynencie europejskim. Niniejsze opracowanie stanowi próbę odpowiedzi na pytanie o kształt ukraińskiej dyplomacji publicznej po Rewolucji Gідności, a także wydarzeń następujących po niej, tj. aneksji Półwyspu Krymskiego i rozpoczęcia konfliktu zbrojnego na Donbasie, emanacji agresji Federacji Rosyjskiej na Ukrainę.

Od Związku Radzieckiego Ukraina odziedziczyła klasyczną koncepcję – współpracę kulturalno-humanitarną^[2], którą postrzegano jako osobną sferę stosunków międzynarodowych. Dziś pojęcie dyplomacji publicznej jest jednym z najbardziej podstawowych dla reszty świata, ale w jakimś sensie wciąż pozostaje nowym dla Ukrainy, stając się jednym z kluczowych elementów komunikacji między państwem a światem zewnętrznym. Innymi słowy, to sfera działań kreatywnych, których wdrożenie wymaga dziś radykalnej zmiany w systemie ukraińskim^[3].

Należy powiedzieć, że dyplomacja publiczna zajmuje się wpływem społecznych idei na tworzenie i realizację polityki zagranicznej. Obejmuje ona wymiary stosunków międzynarodowych poza tradycyjną dyplomacją, w tym oddziaływanie poprzez działania rządów i społeczeństw jednego kraju na obraz opinii publicznej w innych krajach, a także interakcje prywatnych grup interesów z jednego kraju o podobnym charakterze w innych krajach, odnosząc się do międzynarodowych przepływów informacji i możliwych do wykorzystania pomysłów w tym zakresie^[4].

Dlatego też, w dzisiejszej rzeczywistości polityki zagranicznej Ukrainy, w czasach, gdy pojęcie wojny hybrydowej już dawno wykroczyło poza kontekst tylko polityczny, a nawet nieco zdołało się „znużyć” w kręgach eksperckich czy naukowych, rola dyplomacji publicznej Ukrainy szybko wzrasta. Innym pytaniem pozostaje, czy jest to etap powstawania lub ponownego uruchamiania działalności dyplomatycznej. Spróbujmy to prześledzić.

Na początku XXI w. jedynym echem zaistnienia idei dyplomacji publicznej w polityce ukraińskiej była próba określenia decydującej roli państwa w zarządzaniu wizerunkiem państwa. W tym celu, po raz pierwszy w historii niepodległego państwa ukraińskiego, 15 października 2003 r. premier Ukrainy Wiktor Janukowycz zatwierdził „Państwowy Program Pozytywnego Wizerunku Ukrainy na lata 2003-2006”^[5]. Dokument nosił raczej deklaracyjny charakter i chociaż został nazwany „programem”, to nie zawierał planu konkretnych działań.

Następnie, 6 czerwca 2007 r., odpowiednim rozporządzeniem rządu Ukrainy zatwierdzono „Koncepcję państwowego programu docelowego na rzecz tworzenia pozytywnego międzynarodowego obrazu Ukrainy na lata 2008-2011”^[6]. Zgodnie z dokumentem, Ministerstwo Edukacji zostało mianowane odpowiedzialnym organem w tej materii. Nie-

[2] Міністерство закордонних справ України, *Культурно-гуманітарне співробітництво між Україною та Польщею*, <http://poland.mfa.gov.ua/ua/ukraine-pl/culture> (dostęp 14.10.2017).

[3] Д. Кулеба, *Публічна дипломатія – нова зброя України в умовах гібридної війни*, „Європейська правда”, 23.09.2015, <http://www.eurointegration.com.ua/experts/2015/09/23/7038633/> (dostęp 14.10.2017).

[4] United States Information Agency Alumni Association, *What Is Public Diplomacy?*, <http://www.publicdiplomacy.org/1.htm> (dostęp 14.10.2017).

[5] Верховна Рада України, *Державна програма забезпечення позитивного міжнародного іміджу України на 2003-2006 роки*, „Верховна Рада України. Офіційний веб-портал”, <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1609-2003-%D0%BF> (dostęp 14.10.2017).

[6] Верховна Рада України, *Розпорядження Кабінету Міністрів України від 6 червня 2007 року No. 379-р „Про схвалення Концепції Державної цільової програми формування позитивного міжнародного іміджу України на 2008-2011 роки”*, „Верховна Рада України. Офіційний веб-портал”, <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/379-2007-%D1%80> (dostęp 14.10.2017).

mniej jednak, w ciągu roku rząd Julii Tymoszenko dokonał istotnych poprawek, co spowodowało, że cały „ciążar” wdrożenia amorficznego programu przypadł ukraińskiemu Ministerstwu Spraw Zagranicznych.

Do kwestii legislacyjnego uregulowania polityki wizerunkowej Ukrainy powrócono w czerwcu 2009 r. Wtedy to rząd Ukrainy przyjął „Państwowy program docelowy dla utworzenia międzynarodowego pozytywnego wizerunku Ukrainy na czas do roku 2011”^[7]. Celem programu było przede wszystkim podnoszenie wiedzy społeczności międzynarodowej na temat Ukrainy oraz zwiększenie inwestycji zagranicznych, a także przyływu turystów na Ukrainę.

W programowym zapewnieniu strategii wizerunkowej Ukrainy zabrakło jednak logicznej kontynuacji, aby zastąpić wspomniany wcześniej dokument, obejmujący okres do 2011 r. Z tego powodu, w efekcie zorganizowanych pod koniec 2010 r. wysłuchań parlamentarnych zalecono, aby Gabinet Ministrów Ukrainy zatwierdził taki program na okres do 2015 r. Rząd jednak wniosek zignorował (będąc wówczas pod przemożnym wpływem Partii Regionów).

Dlatego też, okres między 2011 a 2015 r. można uznać za „przepaść wizerunkową” w pozycjonowaniu Ukrainy na arenie międzynarodowej. Co warte wypuklenia, wielkiej szkody w promowaniu państwa ukraińskiego za granicą nie spowodował w istocie brak nowego takiego programu. Należy bowiem dodać, że nawet w okresie istnienia poprzednich dokumentów w tej dziedzinie nie odnotowano wyraźnego postępu w poprawie wizerunku Ukrainy w czasie poprzedzającym Rewolucję Godności.

Po Rewolucji Godności i jej wszelkich następstwach, tj. aneksji Półwyspu Krymskiego i okupacji pewnych części obwodów ługańskiego i donieckiego, na Ukrainie rozpoczęła się kolejna dyskusja o zmianie ukraińskiego wizerunku na świecie. Trwające w praktyce od 2015 r. rozmowy na poziomie urzędników wysokiego szczebla, dotyczyły nie tylko wymiaru ukraińskiego wizerunku w świecie w ogóle i w krajach sąsiadujących w szczególności (w tym w Polsce), ale również dyplomacji kulturalnej jako integralnej części promocji państwa na arenie międzynarodowej i dyplomacji publicznej jako idei, która może zjednoczyć wszystkie siły państwa w tej sferze. Działalność ta stawała się tym ważniejsza w obliczu konieczności przeciwstawienia się rosyjskiej propagandzie i potężnym narzędziom dezinformacji ze strony Kremla.

W swoim przemówieniu, wygłoszonym 9 marca 2015 r. na uroczystości wręczenia Narodowej Nagrody im. Tarasa Szewczenki, Prezydent Ukrainy Petro Poroszenko zauważył, że „[...] aby skutecznie walczyć z agresorem, aby ustanowić niezależność, musimy opracować skuteczny model polityki kulturalnej – nowoczesna polityka kulturalna stanie się bronią dla zwycięstwa nad wrogiem i narzędziem reform”.

Kiedy jednak mówi się o rzeczywistej treści owej „miękkiej walki”, to należy wskazać, że Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Ukrainy, jak i ustawa „Podstawy bezpieczeństwa narodowego Ukrainy”, tylko pośrednio zawierają problematykę, dotyczącą polityki kulturalnej, realizowanej zarówno wewnątrz kraju, jak i na arenie międzynarodowej^[8]. To pokazuje, że kwestia polityki kulturalnej nie jest dostatecznie brana pod uwagę bez względu na jej faktyczną doniosłość.

^[7] Верховна Рада України, *Державна цільова програма формування позитивного іміджу України на період до 2011 року*, „Верховна Рада України. Офіційний веб-портал”, <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/554-2009-%D0%BF> (dostęp 14.10.2017).

^[8] О. Валецький, *Порядок денний державної культурної політики в умовах зовнішньої агресії. Аналітична записка*, „Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України”, <http://www.niss.gov.ua/articles/1872/> (dostęp 14.10.2017).

Podobnie, dyplomacja publiczna, jak również temat stworzenia pozytywnego wizerunku państwa ukraińskiego na świecie, nie stały się treścią programów wyborczych żadnej z partii politycznych, wybranych do Rady Najwyższej Ukrainy (Верховна Рада України) podczas ostatniego głosowania do ukraińskiego parlamentu z 26 października 2014 r. Jedyną siłą polityczną, która wspomniała o wadze i konieczności stworzenia systemu proaktywnej polityki informacyjnej państwa, była partia „Stowarzyszenie Samopomoc”^[9].

Nawiasem mówiąc, miękkie narzędzie polityki Ukrainy jest również trafnie wskazane w Umowie o Koalicji Frakcji Deputowanych „Europejska Ukraina” z dnia 27 listopada 2014 r. W szczególności pkt. 3 części XV pt.: „Reforma społeczna i humanitarna” przewiduje utworzenie sieci nadawców zagranicznych w celu wykreowania pozytywnego wizerunku Ukrainy, informującego o międzynarodowej współpracy, sukcesach reform, możliwościach inwestycyjnych i turystycznych oraz zapewnienia odpowiedniego finansowania ukraińskich ośrodków kultury za granicą^[10].

Nie ulega wątpliwości, że we wskazanym powyżej porozumieniu koalicyjnym chodzi między innymi o istniejące już centra kulturalno-informacyjne, utworzone w zagranicznych placówkach dyplomatycznych Ukrainy zgodnie z dekretem Prezydenta Ukrainy z 2006 r. – na tej zasadzie działa dziś 31 ośrodków w 28 krajach świata (27 centrów kulturalno-informacyjnych w ramach misji dyplomatycznych oraz 4 w placówkach konsularnych)^[11]. Zajmują się one głównie wydarzeniami związanymi z protokołem lub też prowadzą działalność informacyjną przy okazji świąt państwowych lub innych ważnych uroczystości, jak np., Dnia Soborowości (Jedności) i Wolności Ukrainy (obchodzonego 22 stycznia), Międzynarodowego Dnia Języka Ojczystego (21 lutego), Dni Tarasa Szewczenki (9-10 marca), innych obchodów rocznicowych czy uhonorowania pamięci wybitnych ukraińców.

Okazało się wszak, że praca takich centrów bywa często nieefektywna – nie spełniają one określonych przez władze celów, a jednocześnie nie może właściwie zwiększyć poziomu integracji Ukrainy z europejską przestrzenią kulturową.

Niemniej jednak, generalizacja działań i ocena jedynie w negatywnym świetle aktywności wszystkich takich centrów byłaby błędna. Przykładem jest choćby Ambasada Ukrainy w Polsce, gdzie, przy wsparciu Ministerstwa Spraw Zagranicznych Ukrainy, regularnie odbywa się wiele wydarzeń kulturowych. Pomimo wielu trudności, centrum kulturalno-informacyjne Ukrainy w Warszawie, zostało uroczystie otwarte 1 grudnia 2006 r. Warto zaznaczyć, że w ciągu lat swojego istnienia, centrum stało się jednym z najlepszych spośród innych tego typu ośrodków w Ministerstwie Spraw Zagranicznych Ukrainy. Ze względu na to, że centrum jest jednostką w strukturze Ambasady Ukrainy w Polsce, budynku chronionego specjalnym reżimem prawa dyplomatycznego (z ograniczonym dostępem), zdecydowana większość wydarzeń odbywa się w miejscach, wynajmowanych od różnych polskich organizacji i instytucji w ramach nieodpłatnej współpracy. Należy w tym miejscu wspomnieć, że wielu projektom kulturalnym, zarówno w Warszawie, jak i w innych regionach Polski, specjalnego wsparcia udzielała społeczność ukraińska w Polsce, pozostając otwartą na uczestnictwo w tego typu spotkaniach.

^[9] Українська призма: Зовнішня політика 2015, „Українська призма”, <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/12427.pdf> (dostęp 14.10.2017).

^[10] Верховна Рада України, Верховна Рада України восьмого скликання. Угода про коаліцію депутатських фракцій „Європейська Україна”, „Верховна Рада України. Офіційний веб-портал”, <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/n0001001-15> (dostęp 14.10.2017).

^[11] Верховна Рада України, Розпорядження Кабінету Міністрів України від 19 квітня 2006 року No. 213-р... (dostęp 14.10.2017).

12 stycznia 2015 r., na mocy odpowiedniego dekretu prezydenckiego, została zatwierdzona „Strategia Zrównoważonego Rozwoju Ukrainy – 2020”. Ta swoista „mapa drogowa” ma na celu osiągnięcie dość ambitnie wytyczonych celów, przede wszystkim wysokich stóp wzrostu gospodarczego, skutecznie wpływając na reformy i programy rozwojowe w wielu dziedzinach funkcjonowania państwa. Pośród innych kwestii dotyczących omawianej problematyki ważny jest też „Program popularyzacji Ukrainy na świecie i rozwój interesów Ukrainy w światowej przestrzeni informacyjnej”^[12], w kreację i wdrażanie którego zaangażowana jest niemal połowa ministerstw ukraińskiego rządu. Nie należy jednak zbyt optymistycznie patrzeć na zaprezentowane podejście do rozwoju państwa w tym kierunku, ponieważ wielość instytucji może rozmyć odpowiedzialność poszczególnych organów, co ostatecznie nie wpłynie pozytywnie na efekt strategii.

Warto jednak przy tym dostrzec, że w 2015 r. działalność wyłącznie trzech ministerstw rządu Ukrainy – kultury, spraw zagranicznych i, w mniejszym stopniu, polityki informacyjnej – odznaczała się wielką aktywnością w tej materii. W szczególności, Ministerstwo Polityki Informacyjnej Ukrainy 1 października 2015 r. uruchomiło ukraińską platformę multimedialną dla „UA TV”. Dodatkowymi warunkami realizacji zadań stały się zunifikowane kalendarium wydarzeń z udziałem Ukrainy, utworzenie zespołu mówców, opracowanie wspólnych stanowisk w zakresie prezentacji informacji oraz utworzenie bazy danych „agentów wpływu” Ukrainy^[13]. Jak się wydaje, zademonstrowany krok w kierunku rozwoju dyplomacji publicznej otwiera nowe perspektywy dla stworzenia, a następnie utrzymania pozytywnego wizerunku Ukrainy za granicą.

Nieco wcześniej, bo na początku 2015 r., Ministerstwo Kultury Ukrainy przedstawiło projekt powołania „Instytutu Ukraińskiego” (inną proponowaną nazwą był „Instytut Tarasa Szewczenki”). Planowany Instytut powinien stać się platformą wsparcia kultury ukraińskiej na świecie, ponieważ jego zasadniczym celem będzie właśnie promowanie współczesnej kultury ukraińskiej, upowszechnianie ukraińskiego życia naukowego i kulturalnego, rozpowszechnianie wiedzy o dziedzictwie kulturowym, stworzenie pozytywnego wizerunku Ukrainy na świecie, a także rozwijanie międzynarodowych więzi kulturowych. W rzeczywistości, pomysł utworzenia takiej instytucji od dawna istniał w ukraińskim społeczeństwie, ale dopiero teraz nabrał nieco bardziej materialnego charakteru, który wynika z opracowania „mapy drogowej” przez Ukraińskie Centrum Studiów Kulturalnych (przydzielone do tej misji).

Świadectwem zahamowania prac dotyczących powołania Instytutu Ukrainy przez Ministerstwo Kultury, które trwa w zasadzie od dwóch lat, jest fakt, że wciąż na stronie internetowej Ministerstwa dostępny jest tylko projekt ustawy „O Instytucie Ukraińskim”, wskazujący legislacyjne ramy dla koncepcji utworzenia Ukraińskiego Instytutu (Instytutu Tarasa Szewczenki)^[14]. Jednocześnie, należy dostrzec, że dużo bardziej aktywne na tym polu stało się Ministerstwo Spraw Zagranicznych Ukrainy.

Dowodem na ten fakt może być oświadczenie ministra spraw zagranicznych Pawła Klimkina, wygłoszone na początku lutego 2017 r. w przedmiocie utworzenia Ukraińskiego Instytutu, a także zorganizowanie publicznej debaty 21 marca 2017 r. nad projektem ustawy. Należy w tym miejscu pochwalić władze w Kijowie w tej mierze, ponieważ już pod koniec czerwca 2017 r., Gabinet Ministrów Ukrainy zatwierdził utworzenie

^[12] Верховна Рада України, Указ Президента України „Про Стратегію сталого розвитку „Україна – 2020”, „Верховна Рада України. Офіційний веб-портал”, <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> (dostęp 14.10.2017).

^[13] *Українська призма...* (dostęp 14.10.2017).

^[14] Міністерство культури України, *Проект Закону „Про Український Інститут”*, „Міністерство культури України. Офіційний сайт”, http://mincult.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=245084295 (dostęp 14.10.2017).

instytucji państwowej „Instytutu Ukraińskiego” w celu prezentacji Ukrainy za granicą i promowania jej wizerunku na świecie^[15]. Trzy departamenty pilotażowe mają zostać otwarte w jego ramach do końca 2017 r. – pierwsze z nich pracować będą w Berlinie, Paryżu i Warszawie.

W gruncie rzeczy, opisany model dyplomacji publicznej jest zbliżony do tego wdrożonego przez Polskę, na czele z Instytutami Polskimi i Instytutem Adama Mickiewicza. Trudno jednak powiedzieć, czy koncepcja zapożyczenia w całości polskiego pomysłu będzie mogła być w praktyce realizowana, czy tylko teoretycznie, w strukturze organizacyjnej prac Ministerstwa Spraw Zagranicznych i Ministerstwa Kultury Ukrainy.

Z drugiej jednak strony, warto zauważyć już podjęte działania w celu promocji Ukrainy poza granicami kraju przez ukraińską oficjalną dyplomację. 2 czerwca 2015 r., pod auspicjami Ministerstwa Spraw Zagranicznych, odbyło się Pierwsze Forum Dyplomacji Kulturalnej Ukrainy, zorganizowane w Akademii Dyplomatycznej Ministerstwa Spraw Zagranicznych Ukrainy^[16]. MSZ zainicjowało to wydarzenie, aby stworzyć platformę dla interakcji wszystkich zainteresowanych stron w celu promowania ukraińskiego produktu kulturalnego na świecie oraz integracji Ukrainy ze światową przestrzenią kulturową. W związku z tym, w 2017 r. odbyło się już III Forum Dyplomacji Kulturalnej Ukrainy, które jednak miało zdecydowanie mniejszy zasięg, niż poprzednie dwa, zorganizowane w 2015 i 2016 r.

W czasie trwania pierwszego Forum Dyplomacji Kulturalnej Ukrainy, Pawło Klimkin wskazał na konieczność utworzenia osobnego Biura Dyplomacji Publicznej (Управління публічної дипломатії) w strukturze Ministerstwa Spraw Zagranicznych Ukrainy w celu jak najbardziej skutecznego promowania międzynarodowego wizerunku Ukrainy i jej interesów narodowych poprzez kulturę na świecie. W rezultacie, Biuro to powstało pod koniec 2015 r., mając w swojej strukturze wyszczególnione trzy wydziały (projektów wizerunkowych, związków z mediami i dyplomacji kulturalnej).^[17] Ważna jest również przewidywana przez Kijów synergia z sektorem pozarządowym, jak i interakcja pozioma między NGOs na Ukrainie i poza granicami kraju, diasporą, centrami kulturalno-informacyjnymi czy *opinion leaders*, którzy mogą pomóc stworzyć nowe oblicze miękkiej siły Ukrainy.

Mając na względzie wspomniany sektor pozarządowy, emanację społeczeństwa obywatelskiego, jak również stowarzyszenia ukraińskiej diaspory, to należy stwierdzić, że odgrywają one naprawdę ważną rolę w rozwoju dyplomacji publicznej Ukrainy. Tworzą i utrzymują pozytywny wizerunek międzynarodowy, mogąc konkurować (ale i potencjalnie współpracować) w tym zakresie skutecznie z władzą państwową.

Warto zauważyć, że rozrzucona po świecie bardzo liczna ukraińska diaspora jest w praktyce prawie w ogóle niewykorzystanym źródłem możliwości, mogąc być jednocześnie uznaną za niepaństwową instytucję dyplomacji publicznej. Rozrastająca się diaspora ukraińska w Polsce może również pomagać w kreowaniu pozytywnego wymiaru stosunków polsko-ukraińskich, w istocie rzeczy, działając jako w pozytywnym znaczeniu „agent wpływu” w zakresie polityki zewnętrznej Ukrainy.

Bez wątpienia, to wydarzenia na Majdanie i trwająca od wiosny 2014 r. wojna na

[15] При МЗС буде створено Український Інститут, „Урядовий портал”, http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=250100375&cat_id=244274160. (dostęp 14.10.2017).

[16] Міністерство закордонних справ України, В МЗС відбувся Перший форум культурної дипломатії, <http://mfa.gov.ua/ua/press-center/news/37021-v-mzs-vidbuvsya-pershij-forum-kulturnoji-diplomatiji-ukrajini> (dostęp 14.10.2017).

[17] Д. Кулеба, Публічна дипломатія – нова зброя України в умовах гібридної війни, „Європейська правда”, 23.09.2015, <http://www.eurointegration.com.ua/experts/2015/09/23/7038633/> (dostęp 14.10.2017).

wschodzie Ukrainy zjednoczyły ukraińskie społeczeństwo od wewnątrz oraz zmobilizowały ukraińskie społeczności za granicą. Widać dziś coraz większą aktywność społeczną i pojawienie wielu nowych inicjatyw publicznych^[18]. Organizacje pozarządowe i ruchy obywatelskie jako narzędzie promowania działalności i osiągnięcia swoich celów wykorzystują media przy jednoczesnym zastosowaniu elementów lobbingu i wpływu na oficjalne władze. Działania te odzwierciedlają niewątpliwie ich dążenia w celu opracowania strategicznej wizji przyszłości własnego państwa, jak i jego wizerunku. Wskazane wysiłki NGOs należy również określić mianem dyplomacji publicznej, realizowanej na poziomie relacji „społeczeństwo-społeczeństwo”, ponieważ sam termin „dyplomacja publiczna” coraz rzadziej urzeczywistniany jest wyłącznie w zakresie działalności państwowych instytucji.

Warto zwrócić szczególną uwagę na rozwój sieci dyplomacji publicznej „Global Ukraine”, która rozpoczęła swoją działalność w lipcu 2015 r. Inną organizacją, którą możemy zaliczyć do dyplomacji publicznej Ukrainy, jest „Agencja Obrazu Ukrainy”. Nieformalnie została stworzona podczas protestów na Majdanie, będąc oficjalnie zarejestrowaną we wrześniu 2014 r. Ponadto, od marca 2014 r. funkcjonuje niemała koalicja NGOs, w tym działacze obywatelskich, ekspertów, dziennikarzy i naukowców – „Reanimacyjny Pakiet Reform” (RPR).

Oddać sprawiedliwość i ich wpływ na kreowanie wewnętrznej opinii publicznej, jak i oddziaływanie za granicą należy także tzw. *opinion leaders*, tj. przejawowi zjawiska „człowieka-instytucji”. Szanowane postaci życia publicznego, jak choćby artyści, poprzez swoje zaangażowanie w promowanie kultury ukraińskiej, w warunkach braku wsparcia instytucjonalnego ze strony państwa sami stali się częścią wdrażania mechanizmów miękkiej siły^[19].

Do istotnych elementów tkanki społeczeństwa obywatelskiego, jak i dyplomacji publicznej Ukrainy, należy zaliczyć również nowo powstałą Akademię Dyplomacji Publicznej Tatarów Krymskich^[20]. Biorąc pod uwagę obecną sytuację tej ludności na okupowanym przez Rosję ukraińskim Półwyspie Krymskim, organizacja ta ma ogromne znaczenie. Akademia rozpoczęła pracę 12 maja 2017 r. w formie seminarium szkoleniowego dla aktywistów w celu informowania społeczności międzynarodowej o naruszeniach praw człowieka na Krymie i trwających represjach wobec ludności miejscowej. Planuje się, że w czasie kolejnych sesji uczestnicy Akademii opracują koncepcję kształtowania pozytywnego wizerunku ludności krymsko-tatarskiej.

Podsumowując, należy zauważyć, że jednym z głównych problemów w realizacji koncepcji dyplomacji publicznej (a w jej ramach dyplomacji kulturowej) w polityce zagranicznej Ukrainy jest brak synergii pomiędzy zaangażowanymi w ten proces poszczególnymi segmentami władzy Ukrainy. Do zasadniczych przeszkód zaliczyć należy także często tylko imitowanie zaangażowania ekspertów i opinii publicznej w proces rozwijania systemu dyplomacji publicznej oraz brak wyraźnego rozróżnienia pomiędzy funkcjami nowo utworzonych struktur na Ukrainie.

Wyznaczenie konkretnych obszarów działania jest szczególnie ważne w przypadku działań Ministerstwa Spraw Zagranicznych Ukrainy, Ministerstwa Kultury Ukrainy oraz Mini-

^[18] М. Процюк, *Вплив діаспори на формування міжнародного іміджу України*, „Історико-політичні проблеми сучасного світу: Збірник наукових статей” 2015, т. 29-30, s. 328-333.

^[19] Т. Пересунько, *Культурна дипломатія України в Польщі після Євромайдану: зміст і організаційна структура*, „Агора” 2016, nr 16, s. 50-59.

^[20] *Академія публічної дипломатії кримських татар почала роботу в Києві*, „Іслам в Україні”, <http://islam.in.ua/ua/novyny-u-krayini/akademiya-publichnoyi-dyplomatiyi-krymskyh-tatar-pochala-robotu-v-kyievi> (dostęp 14.10.2017).

sterstwa Polityki Informacyjnej Ukrainy. Pewna niepewnoЅ regulacyjna, a takЅже operacyjna, nie wpływa pozytywnie na realizację miękkich Ѕrodków w polityce zagranicznej państwa ukraińskiego.

Jak się wydaje, stan dyplomacji publicznej na Ukrainie realizowanej po Rewolucji Godności nie sposób opisać określeniem „restart” – przed 2014 r. trudno było bowiem o wykrystalizowaną politykę Kijowa w tej mierze. W rzeczywistoЅci, biorąc pod uwagę sytuację w tym zakresie sprzed i po Rewolucji Godności, dyplomacja publiczna jako potężny instrument miękkiej siły Ukrainy, po początkowym etapie formacji, znajduje się dopiero w fazie rozwoju. Sam rozwój stanie się jednak w pełni możliwy tylko dzięki skoordynowaniu pracy i aktywnoЅci tak państwowych, jak i obywatelskich podmiotów w tej dziedzinie.

Bibliografia:

United States Information Agency Alumni Association, *What Is Public Diplomacy?*, <http://www.publicdiplomacy.org/1.htm>.

Академія публічної дипломатії кримських татар почала роботу в Києві, „Іслам в Україні”, <http://islam.in.ua/ua/novyny-u-krajini/akademiya-publichnoyi-dyplomatiyi-krymskyh-tatar-pochala-robotu-v-kyjevi>.

Міністерство закордонних справ України, *В МЗС відбувся Перший форум культурної дипломатії*, „Міністерство закордонних справ України. Офіційний сайт”, <http://mfa.gov.ua/ua/press-center/news/37021-v-mzs-vidbuvsya-pershij-forum-kulturnoji-dyplomatiyi-ukrajini>.

Верховна Рада України, *Верховна Рада України восьмого скликання. Угода про коалїцію депутатських фракцій „Європейська Україна”*, „Верховна Рада України. Офіційний веб-портал”, <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/n0001001-15>.

Верховна Рада України, *Державна програма забезпечення позитивного міжнародного іміджу України на 2003-2006 роки*, „Верховна Рада України. Офіційний веб-портал”, <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1609-2003-%D0%BF>.

Верховна Рада України, *Розпорядження Кабінету Міністрів України від 19 квітня 2006 року No. 213-р „Про затвердження перелїку закордонних дипломатичних установ України, у складї яких утворюються культурно-інформаційні центри”*, „Верховна Рада України. Офіційний веб-портал”, <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/213-2006-%D1%80>.

Верховна Рада України, *Державна цільова програма формування позитивного іміджу України на період до 2011 року*, „Верховна Рада України. Офіційний веб-портал”, <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/554-2009-%D0%BF>.

Валевські О., *Порядок денний державної культурної політики в умовах зовнішньої агресії. Аналітична записка*, „Національний інститут стратегїчних досліджень при Президентовї України”, <http://www.niss.gov.ua/articles/1872/>.

Міністерство закордонних справ України, *Культурно-гуманїтарне співробітництво між Україною та Польщею*, „Міністерство закордонних справ України”, <http://poland.mfa.gov.ua/ua/ukraine-pl/culture>.

Міністерство культури України, *Проект Закону „Про Український Інститут”*, „Міністерство культури України. Офіційний сайт”, http://mincult.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=245084295.

Кулеба Д., *Публічна дипломатія – новозброя України в умовах гїбридної війни*, „Європейська правда”, 23.09.2015, <http://www.eurointegration.com.ua/experts/2015/09/23/7038633/>.

Процюк М., *Вплив діаспори на формування міжнародного іміджу України*, „Історико-полїтичні проблеми сучасного світу: Збірник наукових статей” 2015, т. 29-30.

При МЗС буде створено Український Інститут, „Урядовий портал”, http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=250100375&cat_id=244274160.

Розпорядження Кабінету Міністрів України від 6 червня 2007 року No. 379-р „Про схвалення Концепції Державної цільової програми формування позитивного міжнародного іміджу України на 2008–2011 роки”, „Верховна Рада України. Офіційний веб-портал”, <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/379-2007-%D1%80>.

Пересунько Т., Культурна дипломатія України в Польщі після Євромайдану: зміст і організаційна структура, „Агора” 2016, nr 16.

Указ Президента України «Про Стратегію сталого розвитку „Україна – 2020”, „Верховна Рада України. Офіційний веб-портал”, <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.

Українська призма: Зовнішня політика 2015, „Українська призма”, <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/12427.pdf>.

Проблема прав людини і національних меншин в українсько-польських відносинах крізь призму поглядів Богдана Осадчука

The Problem of Human Rights and National Minorities in the Ukrainian-Polish Relationship through the Prism of Bohdan Osadchuk's Views

Summary. The article deals with the problem of human rights and national minorities in the model of the Ukrainian-Polish reconciliation proposed by Bohdan Osadchuk. We analyze the genesis and evolution issues, show that views of the author in accordance with modern research of peace theory. We substantiate the necessity of democratic mechanisms implementation for protection of the rights system, on what specified the Ukrainian publicist.

Keywords: human rights, minority rights, the Ukrainian-Polish reconciliation, the Ukrainian-Polish relationship

Військові конфлікти незалежно від масштабів – глобального чи регіонального, неодмінно пов'язані з посяганням на права людини. Питання механізмів захисту прав національних меншин стає також вагомим в умовах зростання ролі недержавних акторів, продовження активного процесу націо- та державотворення, збільшення кількості внутрішньодержавних конфліктів. Ігнорування вимог етнонаціональних спільнот служить не тільки каталізатором, а і джерелом збройного протистояння. Тому дослідники звертають увагу на ці проблемні поля при вивченні можливих шляхів деескалації конфлікту та постконфліктного миробудівництва.

Період двох світових воєн та міжвоєнного десятиліття можна вважати апогеєм українсько-польського протистояння. На фоні переплетіння глобальних та регіональних конфліктів руйнувалась усталена система прав людини. Цивільне населення поряд із військовими неминує ставало жертвою дій комбатантів. Чисельні втрати населення внаслідок військових дій супротивників негативно відбилися на суспільній пам'яті обох народів, сприяючи надалі розгляду іншої сторони як потенційного ворога.

Водночас трансформація геополітичного укладу, який склався після II світової війни і полягав у поневоленні регіону з боку СРСР, вимагала остаточного врегулювання суперечностей і примирення між народами Центрально-Східної Європи. Це усвідомлювали інтелектуали в еміграції, які виступили ініціаторами діалогу. Одним із ключових центрів розробки концепцій порозуміння стало середовище польського еміграційного часопису «Kultura», який виходив з 1947 по 2000 р. під ред. Єжи Ёдройця. До нього належала значна частина талановитих публіцистів та науковців, які розуміли необхідність суспільно-політичних змін в регіоні. Серед них був і Богдан Осадчук (1920-2011 рр.) – український історик, політичний аналітик, журналіст, професор Вільного університету в Берліні.

Мета наукового дослідження – проаналізувати візію Б. Осадчука щодо

^[1] мгр. Павло Лодин, аспірант кафедри політичних інститутів і процесів, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника (Україна), p.lod@wp.pl.

проблеми захисту прав людини та національних меншин в контексті його концепції українсько-польського примирення. Зазначимо, що вважаємо ці права часто тісно пов'язаними, ігнорування одних може призводити до обмеження інших. Відповідно до поставленої мети ставимо наступні завдання:

- проаналізувати сучасні дослідження проблеми врегулювання прав людини і національних меншин в процесі миробудівництва. Це дозволяє простежити відповідності між актуальними теоретичними розробками і поглядами Б. Осадчуєка;
- дослідити бачення автором генези та еволюції зазначеної проблематики в українсько-польських відносинах;
- розглянути механізми захисту прав людини і національних меншин, запропоновані Б. Осадчуєком для нормалізації білатеральних стосунків.

Актуальність теми обумовлена зростанням кількості конфліктів в світі і складністю процесу постконфліктного миробудівництва. Як показує світовий досвід врегулювання післявоєнних відносин, важливими елементами порозуміння виступають визнання кожною із сторін своєї провини за завдані в протистоянні жертви та забезпечення основних прав людини і національних меншин уже в мирний період. Дослідження різних аспектів українсько-польського примирення важливе з точки зору значення процесу для демократизації регіону і європейського розвитку України.

Проблему прав людини і національних меншин в структурі процесу примирення розглядають Клайв Болдуїн, Кріс Чепмен, Халіда Насіє, Аєнешєка Ведел-Домараєзка та інші. Суспільно-політична та публіцистична діяльність Богдана Осадчуєка стала предметом аналізу Миколи Єєника, Богуміли Бердиховської, Олі Єнатюєк, Івони Хофман, Мачєя Мруза, Базиля Керського, Влоєзімежа Мокрого.

Дослідники зазначають, що вирішення внутрішньодержавних конфліктів вимагає не усунення існуючого в суспільстві різноманіття, а створення структур, які би через переговорний процес забезпечували управління цими розбіжностями в мирний спосіб. Найбільш конструктивним шляхом формування такої системи можна вважати підтримку принципу поваги прав людини завдяки впровадженню демократичних інституцій. Останні сприяють практичному налагодженню кооперації, виробленню безпрограшного для обох сторін рішення^[2].

Попри те, що права меншин часто лежать в основі конфлікту, їх значення не завжди об'єктивно враховують при врегулюванні відносин. Посягання на права меншин може бути спровокованим урядом чи представниками титульної нації і виходити з намагань придушити ієдентичність меншини, проявлятися в широко поширеній ненависті до неї, систематичній дискримінації, нападах на членів групи. Насильство може втілитися в намаганнях витієснити спільноту заради етнічної чи релієійної однорідності суспільства або з метою захоплення їх ресурсів і майна^[3].

Аналіз ієсторичних процесів вказує на те, що більшість взаємодій, які ґрунтувалися на принципах незалежності та автономії, сприяли формуванню нових структур в період деколонізації. Завдяки ним вдалось досягти успіху в подоланні ієснуючого статус-кво. Єсьогодні ми спостерігаємо у всьому світі зростання значення рухів за права жінок, національних меншин, постраждалих від посягань на

[2] Bloomfield D., Barnes T., Huyse L. Reconciliation after Violent Conflict: a Handbook / ред. D. Bloomfield, T. Barnes, L. Huyse. Sztokholm: Bulls Tryckeri AB Halmstad, 2003. с. 10.

[3] Baldwin C., Chapman C., Gray Z. Minority Rights: The Key to Conflict Prevention. URL: <http://minorityrights.org/wp-content/uploads/old-site-downloads/download-174-Minority-Rights-The-Key-to-Conflict-Prevention.pdf> (дата звернення 10.10.2017).

права людини груп, робітничого класу, бідних верств населення тощо. Все більша кількість людей беруть участь у цих процесах. Такі інтеракції між різними групами часто засновані на цінностях миру. Тому вони стають важливими елементами структури миробудівництва, що протидіє насильницьким структурам^[4].

Звертаємо особливу увагу на ці твердження сучасних дослідників, оскільки вони допомагають обґрунтувати значення поглядів Б. Осадчука на проблему прав людини і національних меншин в умовах українсько-польського конфлікту та процесу примирення.

В структурі українсько-польського примирення одним із елементів було питання забезпечення прав національних меншин. Постійні напружені відносини між обома націями витворили складний в етнополітичному плані регіон українсько-польського пограниччя, де розв'язання цієї проблеми потребувало особливого реагування – однак політика влади лише загострювала ситуацію. Водночас стан забезпечення прав національних меншин (польської в Україні і української в Польщі) завжди виступав важливим індикатором українсько-польських стосунків.

Аналіз публіцистичної і наукової спадщини Б. Осадчука дозволяє стверджувати про те, що в ігноруванні прав української меншини в складі польської держави він вбачав одну з основних причин загострення українсько-польського протистояння.

Річ Посполита періоду Ягеллонів не враховувала реальної ситуації всередині суспільства, тим самим створюючи небезпеку дестабілізації власного політичного організму. Основними прорахунками внутрішньої політики поляків автор вважав ненадання автономних прав українцям на рівні з Короною і Литвою, недооцінку ролі православ'я та греко-католицької церкви, експансію римського католицизму, полонізацію українських еліт. Схожим було негативне становище в регіоні чехів, словаків, білорусів, народів Балкан і прибалтійських країн^[5].

Ослаблення, а згодом і усунення І Речі Посполитої з політичної карти світу внаслідок територіальних поділів призвів до розчленування її земель між імперіями. Частина українців і поляки опинилися в складі Австрійської (з 1867 р. Австро-угорської) імперії, в рамках якої змушені були шукати нових форм співжиття і взаємовідносин. Проводячи досить ліберальну національну політику, династія Габсбургів пішла на поступки обом народам. Як відзначав Б. Осадчук, це сприяло утворенню національних течій і початку активної боротьби за статус Галичини. При цьому українське і польське питання мали не тільки характер внутрішньодержавного, а й виступали детермінантою політичної стабілізації Центрально-Східної Європи. Тому ця проблема була неодмінною складовою стратегій Російської та Австро-угорської імперій у протистоянні за сфери впливу^[6].

Лише в ХХ столітті внаслідок активних модерних процесів націотворення полякам вдалося відновити політичну суб'єктність. Б. Осадчук активно критикував національну політику ІІ Речі Посполитої (1918-1939 рр.). Адже вона ще більше погіршила відносини між українцями і поляками. Ризький мирний договір 1920 р. між Польщею і Радянською Росією означав поразку федералістських планів Ю.Пілсудського і перемогу інкорпораційної моделі ендеків. Задля зміцнення унітарності та усунення відцентрових тенденцій польська влада провадила політику

^[4] Cabezudo A., Haavelsrud M. Rethinking peace education / Handbook of Peace and Conflict Studies. London: Routledge, 2007. с. 284.

^[5] Керський Б., Розмови з Богданом Осадчуком [Переклад з польської]. Київ: Дух і Літера, 2009. с. 57-58.

^[6] Там само, с. 59.

асиміляції українського населення, що посилювало напругу у двосторонніх відносинах. В умовах економічної і культурної слабкості останніх український публіцист вважав неприпустимою спробу усунення етнічного різноманіття шляхом асиміляції народів всередині держави. Це тільки ускладнювало вирішення проблеми, дозволяючи розігрувати національну карту потужними гравцями в регіоні – Німеччиною і Росією (згодом СРСР)^[7].

Загроза з боку геополітичних потуг не привела до переосмислення національної політики. Попри втрату державності внаслідок німецької агресії, а згодом радянського поневолення, польські політичні кола в екзилі не виробили адекватної стратегії по відношенню до української меншини. Неприйняття кандидатури Василя Мудрого як представника українців до Народної Ради Речі Посполитої в еміграції Б. Осадчук розглядав як чергову помилку поляків^[8].

Акцентування на неврахуванні польською владою прав української меншини, відмові від певних поступок на її користь, незабезпечення політичної репрезентації – дозволяють стверджувати, що ці фактори український публіцист розглядав як одну з причин подальшої радикалізації національних рухів. Перехід від легальних до збройних методів боротьби призвів до ігнорування обома сторонами прав людини. Б. Осадчук засуджував вбивства мирних жителів, які мали місце в минулому, закликав до заходів вшанування пам'яті жертв^[9].

Найбільш гостро національна проблема постала власне після Другої світової війни. Для ліквідації українського національного руху польська і радянська влада проводили політику масових депортацій і репатріації українського населення з Польщі на територію УРСР і поляків на терени Польщі, зокрема в 1944-1946 рр. Б. Осадчук критикував політику підконтрольних радянському центру режимів щодо організації обопільних акцій «безоглядного обміну населення», які стали «безславною плямою історії наших народів»^[10]. У цьому контексті він вказував на акцію «Вісла» 1947 р. як приклад колективної відповідальності цілої національної групи за боротьбу її незначної частини. Це свідчило, на його думку, про перенесення до комуністичної Польщі конструкцій національної політики в баченні сталінізму^[11].

Радянський режим не задовольняв належним чином культурні та освітні права народів, не забезпечував свободи рухів національних меншин – польської в Україні та, відповідно, української в Польщі. Не задовольнялися повністю потреби польської меншини (попри вимоги міжнародного права), тому така ситуація також вимагала відповідної реакції. Надзвичайно вагомим документом, підписання якого ініціювала редакція «Kultury» була «Декларація в українській справі» 1977 р., яка, як вважаємо, стала своєрідним підсумуванням політичної програми часопису в період функціонування біполярної системи міжнародних відносин. Оскільки документ підбивав певні підсумки, підвела певні підсумки, Б. Осадчук окреслив вектор подальших невідкладних дій в справі українсько-польського примирення: «Зникло явище безперервного українського іреденту. Немає зараз між нами тери-

^[7] Osadczyk B. Między upiorami przeszłości i wyzwaniem przyszłości / Tematy polsko-ukraińskie: historia, literatura, edukacja. Olsztyn: Wspólnota kulturowa Borussia, 2001. c. 32. Також Osadczyk B., O Ukrainie i Krymie... w Berlinie. Kultura. 1995. No. 5/572. c. 121.

^[8] Там само. c. 30.

^[9] Osadczyk B. Pawłokoma pojednania. Wprost. 2006. No. 1222. URL: <http://www.wprost.pl/ar/90024/Pawlokoma-pojednania/> (дата звернення 10.10.2017).

^[10] Osadczyk B. Między upiorami przeszłości i wyzwaniem przyszłości / Tematy polsko-ukraińskie: historia, literatura, edukacja. Olsztyn: Wspólnota kulturowa Borussia, 2001. c. 32.

^[11] Osadczyk B., Przerwana struna. Kultura. 1957. No. 5/115, c. 76.

торіальних суперечок, неврегульованими залишилися лише проблеми культурної, мовної та релігійної автономії для національної меншини, зрештою незначної, яка опинилася в межах нових кордонів, або нехтування комуністичними режимами проблеми охорони історичних та культурних пам'яток, які залишилися в окремих регіонах»^[12].

У травні 1978 р. під час міжнародного з'їзду українських вчених у Лондоні (Канада) Б. Осадчук виступив із ініціативою підписання звернення до вищих органів влади УРСР на захист польської меншини. У документі, посилаючись на міжнародні договори і Гельсінські домовленості, з метою утвердження і поглиблення добросусідських відносин між українцями і поляками, вимагалось надання полонії на Україні повних прав у шкільництві і культурному житті. Українські науковці критикували нищення чи занедбування польських історичних пам'яток на Україні і вимагали поширення опіки на польську культурну спадщину. Звернення підписали українські історики, економісти і політологи з університетів Канади, США і Європи^[13].

Б. Осадчук пов'язував остаточне вирішення питань прав національних меншин і прав людини з формуванням демократичних структур у відповідних політичних системах. Тому великі надії він покладав на прихід антикомуністичних сил в Польщі після 1989 р., від яких очікував усвідомлення і належної реакції на існуючі проблеми: «З моменту виникнення „Солідарності”, українська меншина, порівняно з іншими, найпозитивніше налаштована щодо справи відродження незалежної Польщі. Ця лояльність, якої не було раніше в історії Речі Посполитої, не знайшла ні найменшої політично-правової рекомпенсації [...] Офіційна Варшава, яка створює громадську думку, повинна пам'ятати, що права та майбутнє української меншини у Польщі та польської в Україні – це два рукави однієї тієї ж ріки»^[14].

Здобуття Польщею і Україною незалежності внаслідок розпаду соціалістичної системи в регіоні дозволяли імплементувати законодавчі механізми захисту прав національних меншин, формувати відповідну національну політику пам'яті, неодмінною складовою якої мало виступити вшанування жертв конфліктів, тобто комеморативні практики. Це була необхідна умова подальшого процесу українсько-польського примирення.

Б. Осадчук схвально відгукувався про Договір між Україною і Республікою Польща про добросусідство, дружні відносини і співпрацю від 1992 р. Він зазначав, що цей документ є кращим і більш конкретним в частині щодо національних меншин, ніж аналогічний польсько-німецький чи польсько-російський договір. В статті 11 зазначеного нормативного акту визначаються права національних меншин, що стосуються: вільного навчання, користування та доступу до інформації рідною мовою; створення освітніх, культурних та релігійних об'єднань; практикування релігій меншин; використання імен в варіанті рідної мови; підтримки контактів з представниками власної національності, в тому числі по інший бік кордону^[15].

^[12] Осадчук Б. Україна, Польща, світ: Вибрані репортажі та статті. К.: Смолоскип, 2001. с. 141.

^[13] Osadczyk B. Współczesna Ukraina. Kultura. 1964. No. 5/199, с. 82. Генік М. Польсько-українське примирення у політичній діяльності Богдана Осадчука. Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки. К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. Спецвипуск. с. 531.

^[14] Осадчук Б. Україна, Польща, світ: Вибрані репортажі та статті. К.: Смолоскип, 2001. с. 185-186.

^[15] Osadczyk B. Od Belwederu do Kamieńca. Kultura. 1992. No. 7/538-8/539. с. 140. Генік М. Польсько-українське примирення у політичній діяльності Богдана Осадчука. Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки. К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. Спецвипуск. с. 532. Договір між

Б. Осадчук обсервував за практичним втіленням задекларованих принципів. З тривогою він ставився до випадків нетолерантного ставлення до представників греко-католицької конфесії, які мали місце на території Польщі в 1990-их рр. Це створювало небезпечні прецеденти, що могли дестабілізувати ситуацію в сфері етнорелігійних відносин у подальшому^[16].

Таким чином, можемо підсумувати наступне. Б. Осадчук присвятив проблемі прав національних меншин і людини досить значну кількість публікацій. Це може свідчити про значення, яке надавав автор цій сфері міжнаціональних відносин в структурі українсько-польського примирення. Він окреслив часові рамки і причини виникнення проблеми, яка слугувала перешкодою для нормалізації двосторонніх відносин.

Сучасні теоретики в своїх наукових дослідженнях мирних процесів вказують на їх зв'язок з фактичним станом забезпечення прав національних меншин і людини. Їхні висновки багато в чому збігаються з політичними поглядами Б. Осадчука і запропонованими практичними механізмами врегулювання питання. Це свідчить про актуальність результатів публіцистичної діяльності автора в налагодженні українсько-польського примирення.

Помилкова політика I та II Речі Посполитої сприяла радикалізації національного руху і переходу до неконвекційних методів боротьби. Це, в свою чергу, призвело до масових випадків ігнорування прав людини, зокрема права на життя, тим самим посиливши існуючий антагонізм. З цього часу можна говорити про системний характер порушень прав людини і меншин, без врегулювання яких неможливо було досягти необхідного порозуміння.

Б. Осадчук вказував на демократичні інституції як єдиний реальний інструмент захисту системи прав, тому активно аналізував характер сучасних етнонаціональних відносин між обома державами після здобуття незалежності. Український публіцист також неодноразово наголошував на необхідності паритетного забезпечення прав української і польської меншин урядами обох держав. Покращення ситуації у відповідній сфері почалося з 1990-их рр. і це стало важливим фактором нормалізації відносин згодом між незалежними Україною і Польщею.

Отримані результати дослідження можуть бути застосовані в подальших дослідженнях проблеми прав людини і національних меншин в процесі миробудівництва, а також вивчення позитивного досвіду українсько-польського примирення, що вважаємо ефективною моделлю постконфліктного врегулювання відносин в регіоні Центрально-Східної Європи.

Україною та Республікою Польща про добросусідство, дружні відносини та співробітництво від 18 травня 1992 року. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/616_172 (дата звернення 10.10.2017).

[16] Osadczuk B. Nowa ugoda polsko-ukraińska. Kultura. 1991, No. 10/529. c. 85. Osadczuk B., Polska i Ukraina: przemyskie zakłócenia przyjaźni. Kultura. 1996. No. 6/585. c. 123; Osadczuk B., Rozmowa z prezydentem Aleksandrem Kwaśniewskim. Kultura. 1997, No. 1/592-2/593. c. 109; Osadczuk B., Władza nad przepaścią. Kultura. 1993. No. 1/544-2/545. c. 128.

Бібліографія:

Baldwin C., Chapman C., Gray Z. *Minority Rights: The Key to Conflict Prevention*. URL: <http://minorityrights.org/wp-content/uploads/old-site-downloads/download-174-Minority-Rights-The-Key-to-Conflict-Prevention.pdf> (дата звернення 10.10.2017).

Bloomfield D., Barnes T., Huysse L. *Reconciliation after Violent Conflict: a Handbook* / ред. D. Bloomfield, T. Barnes, L. Huysse. Sztokholm: Bulls Tryckeri AB Halmstad, 2003. 176 с.

Cabezudo A., Haavelsrud M. *Rethinking peace education* / Handbook of Peace and Conflict Studies. London: Routledge, 2007.

Osadczyk B. *Міędzy upiorami przeszłości i wyzwaniem przyszłości* / Tematy polsko-ukraińskie: historia, literatura, edukacja. Olsztyn : Wspólnota kulturowa Borussia, 2001.

Osadczyk B. *Nowa ugoda polsko-ukraińska*. Kultura. 1991, No. 10/529.

Osadczyk B. *O Ukrainie i Krymie... w Berlinie*. Kultura. 1995. No. 5/572.

Osadczyk B. *Od Belwederu do Kamieńca*. Kultura. 1992. No. 7/538-8/539.

Osadczyk B. *Pawłokoma pojednania*. Wprost. 2006. No. 1222. URL: <http://www.wprost.pl/ar/90024/Pawlokoma-pojednania/> (дата звернення 10.10.2017).

Osadczyk B. *Polska i Ukraina: przemyskie zakłócenia przyjaźni*. Kultura. 1996. No. 6/585.

Osadczyk B. *Przerwana struna*. Kultura. 1957, No. 5/115.

Osadczyk B. *Rozmowa z prezydentem Aleksandrem Kwaśniewskim*. Kultura. 1997, No. 1/592-2/593.

Osadczyk B. *Władza nad przepaścią*. Kultura. 1993. No. 1/544-2/545.

Osadczyk B. *Współczesna Ukraina*. Kultura. 1964, No. 5/199.

Геник М. *Польсько-українське примирення у політичній діяльності Богдана Осадчука*. Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки. К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. Спецвипуск. С. 529 – 535.

Договір між Україною та Республікою Польща про добросусідство, дружні відносини та співробітництво від 18 травня 1992 року. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/616_172 (дата звернення 10.10.2017).

Керський Б. *Розмови з Богданом Осадчуком [Переклад з польської]*. Київ: Дух і Літера, 2009. 384 с.

Осадчук Б. *Україна, Польща, світ: Вибрані репортажі та статті*. К.: Смолоскип, 2001. 356 с.

Przemysł kosmiczny jako przestrzeń pogłębiania polsko-ukraińskiej współpracy i integracji

Space Industry as a Dimension for Development of Polish-Ukrainian Cooperation and Integration

Summary. *In February 2016, International Monetary Fund released a report on Ukraine's economy, which indicated rapidly deteriorating conditions of local space sector. According to it, the Ukrainian space industry have lost in 2015 as much as 2 billion hryvnia of revenue (about 70 million euros), which gave then the amount close to 0.1% of country's GDP. Profits of the Ukrainian space sector have experienced a sharp drop, losing almost 80 percent of the original rate.*

The pessimistic overview of this important branch of Ukrainian economy is primarily an outcome of the loss of trade agreements with Russia and recent withdrawal of the Russian industry from Ukrainian production chain. Their absence has severe consequences in both highly correlated areas of space and defence industry. Moreover, the situation continues to worsen, which requires a decisive action from Ukrainian government.

Progress under this difficult circumstances requires exploring alternative options for foreign cooperation, with particular reference to the European Space Agency's Member States. One of them is Poland, which is increasingly involved in organizing its own young space industry structures.

Keywords: *space sector, international cooperation, new technologies, economic integration, industrial development*

Spośród wszystkich potencjalnych obszarów polsko-ukraińskiej współpracy, działalność kosmiczna znajdowała się dotąd na dalszym planie przestrzeni wspólnych interesów. Drugorzędne znaczenie podobnych inicjatyw wynikało w najlepszym przypadku z przekonania o istnieniu bardziej istotnych płaszczyzn kooperacji Polski i Ukrainy. Nie brakowało ich zwłaszcza w obliczu wciąż aktualnych zagrożeń geopolitycznych i wewnętrznych dla obu państw. Współpracę sektorową wykluczał też jeszcze do niedawna sposób zorientowania polskiej gospodarki, która przez wiele lat nie dysponowała nawet oficjalną koncepcją rozwoju własnego przemysłu kosmicznego.

Sytuacja zaczęła jednak z wolna się zmieniać na fali uniwersalizacji zapotrzebowania na technologie kosmiczne, wobec rosnącej świadomości korzyści gospodarczych i obniżających się barier dostępu do dedykowanego rynku. W Polsce szanse na powodzenie narodowych planów rozwoju sektora kosmicznego sukcesywnie wzrastały wraz z postępem integracji europejskiej w ramach UE i Europejskiej Agencji Kosmicznej. Możliwość pozyskania dedykowanego międzynarodowego wsparcia sprzyjała podjęciu decyzji o głębszym zaangażowaniu się w tego typu wymagającą działalność.

Tymczasem za wschodnimi granicami Polski, wskutek agresywnych działań Rosji i eskalacji konfliktu zbrojnego na Donbasie, Ukraina zaczęła doświadczać rozległego kryzysu, który najsilniej uderzył m.in. w lokalny przemysł kosmiczny. Mocno uzależniony od dostaw z Rosji sektor utracił w obliczu Rewolucji Godności z 2014 r. kanały dostaw wielu niezbędnych komponentów technologicznych, części zamiennych i zasobów ser-

^[1] mgr Marcin Kamassa, Akademia Sztuki Wojennej w Warszawie, m.kamassa@akademia.mil.pl.

wisowych. Zatrzymaniu uległy również zamówienia eksportowe z Rosji, będącej jednym z najważniejszych rynków zbytu dla ukraińskiego przemysłu kosmicznego. Poskutkowało to już w 2014 r. ponad 30 proc. spadkiem dochodów branżowych i zawieszeniem, bądź znaczącym spowolnieniem, realizacji wielu programów rozwojowych^[2].

U zbiegu tych zjawisk zaczęły zarysowywać się coraz mocniej wspólne potrzeby Polski i Ukrainy na polu działalności sektorowej. Poszukująca partnerów przemysłowych i transferu technologii polska branża kosmiczna spotkała się na tym polu ze swoim znacznie bardziej zaawansowanym, aczkolwiek pilnie potrzebującym odtworzenia łańcucha dostaw i relacji technologicznych, ukraińskim odpowiednikiem. W zaistniałej sytuacji wykształcił się nowy rodzaj potencjalnej płaszczyzny współpracy, jakiej obie gospodarki od dawna nie miały. Zasługuje on na pogłębioną analizę nie tylko ze względu na potencjalne korzyści i ryzyka ekonomiczne dla obu państw, ale również z racji swojego znaczenia na gruncie polityczno-obronnym, integracyjnym i prawnomiędzynarodowym.

Sektor kosmiczny Ukrainy. Specyfika i poziom rozwoju

Borykająca się z wieloma problemami gospodarczymi Ukraina pozostaje zarazem jednym z nielicznych państw świata, które dysponują zaawansowanym i kompletnym zapleczem przemysłowym dla samodzielnej produkcji raket nośnych oraz komponentów misji kosmicznych. Ten wciąż zyskujący na znaczeniu atut rozwojowy bazuje jednak na anachronicznej spuściznie technologicznej po Związku Radzieckim. Wraz z upadkiem ZSRR, Ukraina przejęła blisko 1/3 całości zasobów technologicznych i zaplecza produkcyjnego dawnego supermocarstwa, dedykowanego tamtejszemu przemysłowi kosmicznemu. I choć nowe państwo szybko zaczęło wdrażać własny program działalności kosmicznej (w 1992 r. Ukraina powołała do życia swoją narodową agencję kosmiczną), kolejne dwie dekady poświęcono w znacznej mierze kontynuacji i rozwijaniu sprawdzonych pomysłów^[3].

Trzonem ukraińskiej produkcji w przemyśle kosmicznym pozostały zatem głównie technologie raketowe, ze szczególnym uwzględnieniem silników i segmentów napędowych raket nośnych. Mowa tutaj przede wszystkim o produkcji kolejnych wersji raket średniej klasy: Zenit, Dniepr i Cyklon. Początki ich wytwarzania sięgały jeszcze lat 60. i 70. XX w., pozostając w ścisłej relacji z ówczesnie realizowanymi projektami radzieckiego sektora zbrojeniowego. Najlepszy tego przykład stanowi rakiet kosmiczna Dniepr, będąca komercyjną wersją balistycznego pocisku raketowego R-36M *Wojewoda* (rozpoznawanym w kodzie NATO jako SS-18 *Satan*)^[4].

Oprócz systemów nośnych w obszarze zaangażowania ukraińskiej branży kosmicznej znalazły się jednak także inne komponenty, na czele z podzespołami pojazdów orbitalnych, kapsuł kosmicznych oraz satelitów. W zakresie tych ostatnich specjalizacja ukraińskiego przemysłu obejmuje technologie telekomunikacyjne, teledetekcyjne oraz moduły obserwacji Ziemi. Najważniejszym dotąd projektem satelitarnym Ukrainy była seria instrumentów obrazowania Ziemi, *Sicz*^[5].

Działalność przemysłową we wszystkich z wymienionych obszarów podejmują głównie duże spółki z kapitałem publicznym, nad którymi nadzór sprawuje Państwowa Agencja Kosmiczna Ukrainy (NKAU). W momencie swojego powstania w styczniu

^[2] B. Górka-Winter, *Potrzeby modernizacji ukraińskiej armii – perspektywy dla przemysłu zbrojeniowego*, „Biuletyn” 2015, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, nr 48 (1285), s. 2.

^[3] European Space Policy Institute, *Ukraine Looking for New Developments*, „ESPI Perspectives” 2011, nr 51, s. 1-2.

^[4] P. Podvig, H. Zhang, *Russian and Chinese Responses to U.S. Military Plans in Space*, Cambridge 2008, s. 17-19.

^[5] State Space Agency of Ukraine – Official Website, <http://www.nkau.gov.ua> (dostęp 12.10.2017).

1992 r. organizacja ta (jeszcze jako Narodowa Agencja Kosmiczna Ukrainy) objęła swoją kontrolą ponad 30 różnych państwowych podmiotów – przedsiębiorstw, biur projektowych, instytutów badawczych, a także przejętych przez Ukrainę postradzieckich instalacji militarnych^[6]. Do dziś pod nadzorem NKAU pozostaje 11 z największych ukraińskich publicznych spółek przemysłowych, a wśród nich: Państwowe Zakłady Przemysłowe *Juzmasz*, Państwowe Biuro Projektowe *Juznoje* oraz publiczne przedsiębiorstwa *Dniprokosmos* i *Ukrkosmos*. Ich działalność regulowana jest także normami wewnętrznego prawa kosmicznego, na mocy przyjętej w listopadzie 1996 r. ustawy Prawo Działalności Kosmicznej^[7].

Na koncie ukraińskiego programu kosmicznego uwzględnia się 148 zrealizowanych startów kosmicznych, w ramach których na przestrzeni lat 1990-2017 miało zostać wystrzelonych już blisko 300 obiektów^[8]. Według danych z 2005 r. udział ukraińskich technologii nośnych w całkowitej liczbie wykonanych misji kosmicznych – zarówno rządowych, jak i cywilnych – osiągnął 13% w skali globu^[9]. Niemniej jednak, na przestrzeni ostatnich kilku lat notowany jest wyraźny spadek udziału ukraińskiego sektora kosmicznego w obsłudze misji orbitalnych.

Problemy ukraińskiego przemysłu po aneksji Krymu

Jeszcze do niedawna przemysł kosmiczny Ukrainy pozostawał silnie skorelowany z dostawcami i kooperantami rosyjskimi. Przejawem tego były m.in. dostawy silników do rakiet Zenit 3SL przez rosyjskie biuro konstrukcyjne NPO *Energomasz* oraz współpraca sektorowa przy produkcji systemów Dniepr-1. Ścisłe relacje wzajemne podtrzymywano również na polu kooperacji usługowej i współtworzonych konsorcjów, jak w przypadku spółek astronautycznych z większościowym kapitałem rosyjskim, *SeaLaunch* i *LandLaunch*^[10].

Wydarzenia i kryzys na Ukrainie zaistniałe w 2014 r. przypieczętowały zerwanie dotychczas obowiązujących kontraktów z rosyjskimi kontrahentami i dostawcami. W szybkim tempie Ukraina utraciła zarówno ważne źródło zasobów technicznych, jak i dostęp do głównego rynku zbytu i platform startowych. To z kolei oznaczało m.in. pogrzebanie szans na wznowienie wcześniej zawieszonych startów rakiet Zenit-3SL z platformy *SeaLaunch*. Strona rosyjska zapowiedziała tutaj całkowite przestawienie się na systemy produkowane samodzielnie, z naciskiem na nowe rakiety kosmiczne Angara^[11].

Równocześnie rozwiały się również nadzieje na rozpoczęcie współpracy międzynarodowej z Brazylią przy lokalnym kosmodromie *Alcântara*, przygotowywanym wcześniej z myślą o startach ukraińskich rakiet Cyklon-4^[12]. Odrzucony przez Brazylijczyków pomysł zyskał jednak zainteresowanie inwestorów z Ameryki Północnej, którzy wskazali miejsce dla potencjalnego nowego kosmodromu w kanadyjskiej Nowej Szkocji. Jak do tej

^[6] European Space Policy Institute, dz. cyt., s. 1.

^[7] I. Marboe, *National space law*, w: *Handbook of Space Law*, red. F. von der Dunk, F. Tronchetti, Cheltenham 2015, s. 148.

^[8] W. Wasiliew, *Space, Ukrainian-style: Through Crisis to Revival*, 01.2017, http://www.spacedaily.com/reports/Space_Ukrainian_style_Through_Crisis_to_Revival_999.html (dostęp 14.10.2017).

^[9] Web-portal of Ukrainian government, http://www.kmu.gov.ua/control/en/publish/article?art_id=13260471&cat_id=244315200 (dostęp 14.10.2017).

^[10] I.I. Kuznetsov, *Russian Space Launch Programs*, w: *Handbook of Space Security. Policies, Applications and Programs*, red. P.L. Hays, J. Robinson, Nowy Jork 2015, s. 776-777.

^[11] C. Venet, *Space Security in Russia*, w: *Handbook of Space Security. Policies, Applications and Programs*, red. P.L. Hays, J. Robinson, Nowy Jork 2015, s. 362.

^[12] R.C. Harding, *Space Policy in Developing Countries. The Search for Security and Development on the Final Frontier*, Nowy Jork 2013, s. 119.

pory przyszłość projektu pozostawała jednak niepewna^[13].

Skumulowany wpływ problemów sektorowych szybko odbił się na stanie ukraińskiej gospodarki, co stwierdzono m.in. w dedykowanym raporcie Międzynarodowego Funduszu Walutowego z lutego 2016 r. Zgodnie z danymi za 2015 r., ukraińska branża kosmiczna mogła stracić w tym okresie nawet 2 mld hrywien obrotu (ok. 70 mln EUR), czyli blisko 0,1% wartości tamtejszego PKB. Ukraiński przemysł kosmiczny zanotował tym samym drastyczny spadek poziomu swojego dochodu o niemal 80 proc. pierwotnej puli^[14].

Choć dotkliwie, straty te pozostawały wciąż jedynie pośrednim efektem zaistnienia kryzysu i agresywnych działań rosyjskich w odniesieniu do Ukrainy. Znacznie wcześniej sektor kosmiczny tego państwa doświadczył również głębokich bezpośrednich konsekwencji rosyjskiej aneksji Krymu i działań zbrojnych na ukraińskim wschodnim terytorium. Przykład stanowi tutaj zabór przez Rosję położonej na Krymie (nieдалеко miasta Eupatoria) kluczowej infrastruktury radiokomunikacyjnej należącej do ukraińskiego Narodowego Centrum Obsługi i Testowania Zasobów Kosmicznych (NCSFCT). W jego wyniku siedziba tej państwowej agencji musiała zostać przeniesiona do Kijowa^[15].

Uwarunkowania poprawy kondycji branży kosmicznej na Ukrainie

W obliczu zaistniałych okoliczności nadrzędnym warunkiem poprawy sytuacji w ukraińskim sektorze kosmicznym jest utrzymanie w komercyjnym obiegu posiadanych zasobów raketowych. Niezbędnym do tego czynnikiem jest dysponowanie dobrze przygotowanym zagranicznym stanowiskiem startowym raket kosmicznych – z korzystnym położeniem geograficznym i ścieżką podejścia do trajektorii orbitalnych. W ostatnim czasie dużych nadziei na spełnienie tego celu dostarczyły wspomniane już zapowiedzi uruchomienia kanadyjskiego kosmodromu w Nowej Szkocji.

Posiadanie takiego „punktu zaczepienia” umożliwiłoby realizację kolejnego istotnego założenia, czyli pozyskanie zamówień na dostawy orbitalne ładunków satelitarnych z użyciem ukraińskich raket – w miejsce utraconych kontraktów rosyjskich. Zapewnienie trwałej konkurencyjności w tym zakresie będzie jednak wymagało nawiązania wielozakresowej zagranicznej współpracy przemysłowo-technologicznej, w celu zastąpienia przestarzałych rozwiązań i osiągnięcia efektu synergicznego ze ścisłej korelacji zasobów produkcyjnych. W takim zespole ukraiński przemysł mógłby z powodzeniem wypracować potencjał technologiczny umożliwiający wyjście poza dotychczasowe utarte schematy działania i postradziecką spuściznę programową. Korzystnym dla Ukrainy wyborem może być zacieśnienie relacji z młodymi, dojrzewającymi narodowymi branżami kosmicznymi, które wykazują zwiększone zapotrzebowanie, a zarazem mniejszą samodzielność w zakresie produkcji i wynoszenia instrumentów orbitalnych.

Perspektywy i poziom rozwoju polskiego sektora kosmicznego

Polska zalicza się do tych państw, które pomimo dotychczasowego braku własnego programu kosmicznego, postawiły sobie za cel instytucjonalizację tej sfery działalności z myślą o rychłym pozyskaniu zaawansowanych zasobów technicznych i infrastruktury użytkowej. Polski rząd przyjął w lutym 2017 r. pierwszą oficjalnie obowiązującą narodową strategię sektorową, która postawiła branżę kosmiczną w roli „koła zamachowego”

^[13] Yuzhnoye Design Office, *Ukrainian Cyclone 4 Launch Operations will be Established in North America*, 09.2016, http://www.yuzhnoye.com/en/press-center/pressreleases/pressreleis-copy_39.html (dostęp 15.10.2017).

^[14] International Monetary Fund, *Ukraine. Technical Assistance Report – Reforming Management and Oversight of State Assets*, IMF Country Report No. 16/31, Waszyngton 2016, s. 31.

^[15] National Center of Space Facilities Control and Test, <http://spacecenter.gov.ua> (dostęp 15.10.2017).

rodzimego przemysłu wysokich technologii^[16]. Za punkt odniesienia w całym procesie uznano przystąpienie do Europejskiej Agencji Kosmicznej (dokonane w 2012 r.), które przyniosło dynamiczną zmianę położenia polskiego sektora kosmicznego – niegdyś szczątkowego, teraz angażującego coraz szerszą grupę przedsiębiorstw i instytucji badawczo-rozwojowych. Dość wspomnieć, że po czterech latach od momentu przyjęcia do ESA liczba polskich organizacji zainteresowanych realizacją projektów Agencji wzrosła z niespełna 50 do ponad 300 podmiotów^[17].

Niemniej jednak, Polska nadal nie rozwinęła swojej działalności na tyle, by myśleć o samodzielnej integracji choćby lekkiej aparatury satelitarnej i raket nośnych. Wyznaczone cele strategiczne zakładają tymczasem uzyskanie do 2030 r. całkowicie niezależnych zasobów rozpoznania i teledetekcji satelitarnej oraz wstępnej samodzielności w integracji lekkiej aparatury kosmicznej. Na przeszkodzie stoi jednak wciąż niski poziom specjalizacji, brak zaawansowanego zaplecza przemysłowego oraz skala skomplikowania projektu, wymagająca na tym etapie zaangażowania kogoś z wiodących globalnych koncernów przemysłowych (m.in. Airbus Defence & Space, Thales Alenia Space) lub państwowego partnera zagranicznego z bogatym doświadczeniem branżowym.

Punkty styku. Zakładane obszary polsko-ukraińskiej współpracy

Porównanie specyfiki sektorów kosmicznych Polski i Ukrainy uzmysławia istnienie licznych wzajemnie dopełniających się zakresów możliwości i potrzeb. O istnieniu tych komplementarnych obszarów przypomina również Polska Strategia Kosmiczna, podkreślając „szczególne znaczenie”, jakie powinno być przypisywane rozwojowi polsko-ukraińskiej współpracy sektorowej^[18].

W przypadku Polski jedną z głównych potrzeb pozostaje konieczność pozyskania satelitów teledetekcyjnych – przy jak najniższym koszcie budowy aparatury i jej wystrzelenia. Ukraina dysponuje w tym aspekcie zarówno technologiami nośnymi, zdolnymi do obsługi ładunków satelitarnych, jak i doświadczeniem w konstruowaniu i użytkowaniu satelitów obserwacji Ziemi. Tym, czego potrzebuje wschodni sąsiad Polski w wymiarze działalności kosmicznej są natomiast partnerzy biznesowi – nie tylko w roli nabywców ukraińskich komponentów i usług, ale również jako kooperanci przemysłowi, oferujący *know-how*, wkład techniczny i trwałe relacje branżowe.

Co więcej, polskie dążenia do pozyskania własnych systemów satelitarnych mogą wydatnie skorzystać na znacznie bogatszych ukraińskich doświadczenia w tej materii. Zaplecze techniczne Ukrainy, choć aktualnie już niezbyt nowoczesne, zapewnia z kolei kompletne zasoby i potencjał przemysłowy dla wspólnej realizacji projektów kosmicznych. Ukraina od dłuższego czasu utrzymuje też relacje z Europejską Agencją Kosmiczną, korzystając z ograniczonych przywilejów jako państwo współpracujące^[19]. Polska pozostaje natomiast pełnoprawnym członkiem ESA od 2012 r.^[20] Daje to dodatkowe możliwości realizacji wspólnych projektów z dofinansowaniem międzynarodowym.

Podstawy pod zawiązanie instytucjonalnej współpracy już zaczęły powstawać. Pro-

^[16] Uchwała nr 6 Rady Ministrów z dnia 26 stycznia 2017 r. w sprawie przyjęcia Polskiej Strategii Kosmicznej (Monitor Polski, poz. 203 z 2017 r.), s. 6.

^[17] Ministerstwo Rozwoju RP, *Sięgając gwiazd. Polski Sektor Kosmiczny 4 lata w ESA*, Warszawa 2016, s. 5, https://www.mr.gov.pl/media/31592/Siegajac_gwiazd_polski_sektor_kosmiczny_cztery_ata_w_ESA.pdf (dostęp 29.10.2017).

^[18] Uchwała nr 6 Rady Ministrów z dnia 26 stycznia 2017 r. w sprawie przyjęcia Polskiej Strategii Kosmicznej (Monitor Polski, poz. 203 z 2017 r.), s. 23.

^[19] E. Sadeh, *The Politics of Space. A Survey*, Londyn 2011, s. 139, 269.

^[20] Ł. Łukaszk, *Współpraca i rywalizacja w przestrzeni kosmicznej. Prawo – polityka – gospodarka*, Warszawa 2012, s. 272-273.

ces zapoczątkowano w ramach spotkań przedstawicieli Polskiej Agencji Kosmicznej i Państwowej Agencji Kosmicznej Ukrainy, które zorganizowano już kilka miesięcy po rozpoczęciu działalności PAK (agencję uruchomiono w lutym 2015 r.). Ukraina była zatem jednym z pierwszych celów Polski w jej zabiegach o bilateralną współpracę międzynarodową w sektorze kosmicznym. W efekcie, już 20 kwietnia 2015 r. Polska i Ukraina zawarły porozumienie dwustronne o współpracy branżowej^[21]. Choć objęło ono jedynie ogólne założenia kooperacji w zakresie badań i wykorzystania przestrzeni kosmicznej, w dalszych propozycjach uwzględniono również obserwację Ziemi, wykorzystanie rakiet nośnych oraz naukowe obserwacje przestrzeni kosmicznej. Poza zakresem dotychczasowego zainteresowania pozostało jednak nadal wiele istotnych zagadnień.

Obszary wyzwań i barier integracyjnych

Analizując potencjalne wymiary polsko-ukraińskiej współpracy w branży kosmicznej należy mieć skądinąd na uwadze, że znaczna część z nich obarczona jest dużym stopniem niepewności i ryzyka. Dotyczy to zwłaszcza sfery bezpieczeństwa i obronności. W pierwszej kolejności, zainteresowanie rozwijaniem technologii raketowych jest traktowane na arenie międzynarodowej jako działalność potencjalnie niebezpieczna i destabilizująca. Z drugiej strony, państwa dysponujące tego rodzaju potencjałem niechętnie dzielą się posiadaną w tym zakresie wiedzą i zasobami.

Podobnym polem niepewności jest zakres ochrony strategicznych zasobów informacyjnych (dane obrazowe, schematy techniczne, wzory użytkowe), które jako przedmiot wymiany między kooperującymi państwami szybko mogą zostać przechwycone przez nieprzyjazne służby lub grupy nacisku. W przypadku relacji polsko-ukraińskich skala tego ryzyka pozostaje odpowiednio większa, jeśli wziąć pod uwagę realia geopolityczne, nasycenie obcymi grupami interesu i specyficzną sytuację panującą w regionie. Z drugiej strony, nakładają się na to restrykcje w zakresie przepływu zasobów i współpracy transgranicznej z podmiotami spoza Unii Europejskiej, zwłaszcza w zakresie technologii obronnych i podwójnego zastosowania.

W katalogu możliwych utrudnień można wskazać również dalsze przeszkody o charakterze prawnomiędzynarodowym. Po stronie polskiej wciąż aktualna pozostaje potrzeba uregulowania kwestii rejestru wystrzeliwanych obiektów kosmicznych. Braki i obszary niedostosowania są notowane również w wielu innych obszarach rodzimego prawa działalności kosmicznej. Dokładnego i czasochłonnego uregulowania oraz harmonizacji będzie w takiej sytuacji również wymagać zakres samej polsko-ukraińskiej współpracy wzajemnej.

Nie bez znaczenia pozostają również niepewności w wymiarze polityczno-gospodarczym. Potencjalnych polskich kooperantów można odstraszać niski poziom zaangażowania polskich inicjatyw w przemyśle kosmicznym i skromny wkład własny do współpracy. Tym, co może z kolei zniechęcać polski sektor kosmiczny do współpracy z Ukrainą są przewlekłe problemy organizacyjne i nierentowność wielu tamtejszych państwowych spółek. Idzie zaraz za tym zoligarchizowana struktura zarządzania i hierarchii, niejednokrotnie o dużym stopniu biurokratyzacji i korupcji, które skutecznie mogą zablokować nawet najbardziej ambitne projekty.

Podsumowanie

^[21] Polska i Ukraina rozmawiają o współpracy w programach kosmicznych, „Space24.pl”, <http://www.space24.pl/305984,polska-i-ukraina-rozmawiaja-o-wspolpracy-w-programach-kosmicznych-space24> (dostęp 29.10.2017).

Trudna sytuacja, w której znalazł się ukraiński przemysł kosmiczny w ostatnich latach stworzyła punkt wyjścia dla gruntownej restrukturyzacji i reformy modelu produkcji. Państwa UE, w tym również Polska, zadeklarowały otwartość na firmy z nad Dniepru i ich uczestnictwo w programach europejskich, dając Ukrainie nowe możliwości rozwoju sektorowego. Ukraina pozostaje również, obok Izraela i Turcji, jednym z trzech państw, które nie należąc do Unii Europejskiej, podpisały umowę o współpracy z ESA – jest to kolejny punkt zachęty do zacieśnienia relacji.

Polska może być z kolei zainteresowana ukraińskimi technologiami raket nośnych, które mogą stanowić tanią alternatywę w kontekście obsługi startów przyszłych polskich samodzielnych satelitów. Ukraina dysponuje też cennym doświadczeniem w zakresie teledetekcji i obrazowania satelitarnego oraz zarządzania transmisją danych satelitarnych z wykorzystaniem rozbudowanej infrastruktury naziemnej. Nie jest wykluczona również opcja wspólnego doskonalenia technologii satelitarnych w ramach kontynuacji ścieżek rozwojowych zapoczątkowanych w programie *Sicz*.

Partnerzy zagraniczni są Ukrainie niezbędni do zachowania własnego, wprawdzie niezbyt nowoczesnego, ale rozległego sektora kosmicznego. Polska zawdzięcza tak rozumianej kooperacji międzynarodowej wysoką dynamikę rozwoju, jaką osiągnęła w branży kosmicznej zaledwie po 4 latach przynależności do ESA. W obu przypadkach istnieją jednak obszary zastosowań przemysłowych, które wymykają się poza zakres zainteresowania cywilnych agencji, a mają żywotne znaczenie dla obronności obu państw. We wszystkich tych obszarach polsko-ukraińska dobrosąsiedzka współpraca może przynieść znaczące korzyści, zważywszy na skalę nagromadzenia zbieżnych interesów.

Bibliografia:

European Space Policy Institute, *Ukraine Looking for New Developments*, "ESPI Perspectives", nr 51, sierpień 2011.

Górka-Winter B., *Potrzeby modernizacji ukraińskiej armii – perspektywy dla przemysłu zbrojeniowego*, „Biuletyn”, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, nr 48 (1285), maj 2015.

Harding R.C., *Space Policy in Developing Countries. The Search for Security and Development on the Final Frontier*, Nowy Jork 2013.

Handbook of Space Security. Policies, Applications and Programs, red. P.L. Hays, J. Robinson, Nowy Jork 2015.

Handbook of Space Law, red. F. von der Dunk, F. Tronchetti, Cheltenham 2015.

International Monetary Fund, *Ukraine. Technical Assistance Report – Reforming Management and Oversight of State Assets*, IMF Country Report No. 16/31, Waszyngton 2016.

Łukaszuk L., *Współpraca i rywalizacja w przestrzeni kosmicznej. Prawo – polityka – gospodarka*, Warszawa 2012.

Ministerstwo Rozwoju RP, *Sięgając gwiazd. Polski Sektor Kosmiczny 4 lata w ESA*, Warszawa 2016, https://www.mr.gov.pl/media/31592/Siegajac_gwiazd_polski_sektor_kosmiczny_cztery_ata_w_ESA.pdf.

National Center of Space Facilities Control and Test, <http://spacecenter.gov.ua>.

Podvig P., Zhang H., *Russian and Chinese Responses to U.S. Military Plans in Space*, Cambridge 2008.

Polska i Ukraina rozmawiają o współpracy w programach kosmicznych, „Space24.pl”, <http://www.space24.pl/305984,polska-i-ukraina-rozmawiaja-o-wspolpracy-w-programach-kosmicznych-space24>.

Uchwała nr 6 Rady Ministrów z dnia 26 stycznia 2017 r. w sprawie przyjęcia Polskiej Strategii Kosmicznej (Monitor Polski, poz. 203 z 2017 r.).

Sadeh E., *The Politics of Space. A Survey*, Londyn 2011.

State Space Agency of Ukraine – Official Website, <http://www.nkau.gov.ua>.

Vasiliev V., *Space, Ukrainian-style: Through Crisis to Revival*, styczeń 2017, http://www.space-daily.com/reports/Space_Ukrainian_style_Through_Crisis_to_Revival_999.html.

Web-portal of Ukrainian government, http://www.kmu.gov.ua/control/en/publish/article?art_id=13260471&cat_id=244315200.

Yuzhnoye Design Office, *Ukrainian Cyclone 4 Launch Operations will be Established in North America*, wrzesień 2016, http://www.yuzhnoye.com/en/press-center/pressrelises/pressrelis-copy_39.html.

Pamięć historyczna jako istotny element tożsamości narodowej. Analiza tendencji i zmian w polityce historycznej prezydentów Ukrainy

***Historical Memory as an Important Element of National Identity. Analysis of New
Trends and Changes in Politics of Memory Conducted
by Ukrainian Presidents***

Summary. *The aim of this article is to present and discuss the directions of Ukrainian historical policy at the turn of the 20th and 21st centuries in the context of European integration. In particular, the analysis has focused on the tasks of this policy and the changes that have taken place in the last decade. The author also discussed the role of the Ukrainian Institute of National Remembrance in shaping the mentioned policy and national consciousness of Ukrainians. The basic question that arises from these considerations is whether Ukraine is on the right path to improving diplomatic relations with the countries of Central and Eastern Europe in terms of historical memory? The topic of obstacles and dangers in the preservation of Ukrainian national memory have also been addressed. Russia's keen interest in Russia's historical policy and the possibility of hindering the development of positive relations between the European Union and Ukraine through political moves by Russian leaders has been taken into account. In this context, the issue of "desovietization" of Ukrainian historical policy has also been addressed.*

Keywords: *historical memory, historical policy, Ukraine, Russia, desovietization*

Głównym celem artykułu jest przedstawienie zmian i nowych nurtów w polityce historycznej prowadzonej przez prezydentów Ukrainy (poczynając od niepodległości tego państwa w 1991 r.). Zostało w nim omówione znaczenie stosunków ukraińsko-rosyjskich w kontekście kształtowania ukraińskiej polityki historycznej oraz rola Ukraińskiego Instytutu Pamięci Narodowej (UIPN) w tym procesie. Autor postara się udowodnić, że Ukraina jest na dobrej drodze do zbliżenia się do europejskiego sposobu prowadzenia polityki historycznej poprzez stopniowe i konsekwentne odrzucanie narracji sowieckiej. Rozważony będzie także wątek dekomunizacji przestrzeni publicznej na Ukrainie.

Polityka historyczna a ukraińska tożsamość narodowa – uwagi wstępne

Przywołując definicję Eugeniusza Ponczka powinniśmy zdefiniować politykę historyczną „jako swego rodzaju sposób „uprawiania polityki”, w trakcie którego prawdziwą bądź mniej lub bardziej sfalsyfikowaną i zmityzowaną wiedzę o dziejach traktuje się instrumentalnie, a więc jako środek do utrzymania władzy lub jej zdobycia bądź partycypowania w niej. Oznacza to, że polityka historyczna może polegać na odpowiedniej manipulacji dobranymi w sposób wybiórczy informacjami o przeszłości^[2] w tym także

^[1] Konrad Kusiak, student Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Łódzkiego, kusiak9@vp.pl.

^[2] W celu uniknięcia dezinformacji czytelnika, Autor niniejszego artykułu postuluje zamienne stosowanie pojęć „polityka historyczna” i „polityka pamięci” (mimo pojawiających się na tym tle sporów w piśmiennictwie). Zob.: B. Korzeniewski, *Wprowadzenie. Polityka historyczna – propozycja definicji i spory wokół jej zakresu w polskim i niemieckim dyskursie naukowym*, w: *Narodowe i europejskie aspekty polityki historycznej*, red. B. Korzeniewski, Poznań 2009, s. 10-12.

w znacznej mierze zmytizowanymi przekazami o dziejach zgodnie z założonymi wcześniej celami politycznymi^[3]. Politykę historyczną definiuje się jako kształtowanie świadomości historycznej. Jej narzędziami są finansowane przez państwo: badania naukowe, edukacja i wychowanie, instytucje takie jak muzea, izby pamięci, organizacja świąt państwowych, wykorzystanie mediów masowych. Zdaniem Andrzeja Nowaka^[4] dobra polityka historyczna musi łączyć ludzi, a nie ich dzielić. Powinna opierać się przede wszystkim na pozytywnych emocjach, a nie na strachu. Buduje wspólnotę, która wyrosła na dziedzictwie poprzednich pokoleń. W tej pracy autor chciałby przyjrzeć się kluczowym problemom ukraińskiej polityki historycznej po 1991 r.

Jednym z ważniejszych aspektów tej polityki jest konieczność pogodzenia pamięci o tzw. Wielkiej Wojnie Ojczyźnianej z pamięcią o Ukraińskiej Powstańczej Armii (UPA). Z jednej strony państwo ukraińskie nie może odrzucić wspomnień o Wielkiej Wojnie. Nie może sobie także pozwolić na zapomnienie o pozytywnych kartach historii UPA. Połączenie tych składników stawia władze Ukrainy przed sporym wyzwaniem.

Kolejnym aspektem jest odzyskiwanie pamięci narodowej po upadku systemu komunistycznego. Mowa tu między innymi o tragicznych kartach historii XX w., w tym pamięci o Wielkim Głodzie z lat 30. XX w. – *Hołodomorze*, jednej z największych tragedii w dziejach państwa ukraińskiego^[5]. Dzięki uwypukleniu jego znaczenia w narodowej świadomości społeczeństwa udało się lepiej zintegrować Ukraińców z różnych części kraju. Pogląd, że była to zbrodnia ludobójstwa na narodzie ukraińskim przyćmiewa kontekst „zwyczajnej” klęski głodowej. Ułatwia to wytworzenie solidnej podstawy poczucia odrębności od Rosjan.

Następną ważną kwestią w drodze do kształtowania ukraińskiej tożsamości narodowej są powiązania z Rosją. Historyczne tło oraz związki kulturowe zmuszają Ukrainę do podkreślenia swej odmienności i niezależności. Niedawno uzyskana niepodległość poniekąd wymusza na Ukraińcach odkrycie złotego środka między przynależnością do Słowiańszczyzny a chęcią integracji europejskiej.

Analogiczne stosunki polsko-ukraińskie na płaszczyźnie polityki historycznej nie są aż tak napięte jak te z Rosją. Od zawsze dwa narody różnił język i dziedzictwo kulturowe. Kością niezgody pozostaje jedynie obiektywna ocena wydarzeń historycznych wspólnych dla obu państw. Spory wokół tych kwestii odzywają przy okazji upamiętniania rocznic związanych szczególnie z II wojną światową, choć należy dostrzec niepokojące tendencje istniejące po obu stronach polsko-ukraińskiej granicy w tej mierze, w szczególności od 2016 r.

Polityka historyczna za kadencji Leonida Krawczuka

Jako państwo młode Ukraina od zawsze musiała ostrożnie podchodzić do zagadnienia narodowej pamięci historycznej. Rozpad Związku Radzieckiego był wydarzeniem zaskakującym na Ukrainie. Sprawił, że podejście społeczeństwa do wizji przeszłości uległo stopniowej erozji. Ukraińska polityka pamięci rodziła się w bólach – długie dekady radzieckiej propagandy odcisnęły w tym zakresie trudne do zatarcia piętno^[6]. Dwaj

^[3] E. Ponczek, *Polityka wobec pamięci versus polityka historyczna: aspekty semantyczny, aksjologiczny i merytoryczny w narracji polskiej*, „Przegląd Politologiczny” 2013, nr 2, <http://przeglad.amu.edu.pl/wp-content/uploads/2013/09/pp-2013-2-007-022.pdf> (dostęp 1.10.2017).

^[4] A. Nowak, *Jak powinna wyglądać polityka historyczna?*, „YouTube”, 5.01.2016, https://www.youtube.com/watch?v=dEXS_-kgD-M (dostęp 1.10.2017).

^[5] Szerzej: R. Kuśnierz, *Ukraina w latach kolektywizacji i Wielkiego Głodu (1929–1933)*, Toruń 2005.

^[6] *Pamięć i pytania o tożsamość. Polska. Ukraina*, red. T. Horbowski, P. Kosiewski, Warszawa 2013, s. 15.

pierwsi prezydenci Ukrainy – Leonid Krawczuk i Leonid Kuczma mieli w tej dziedzinie trudne zadanie. Początkowo polityka historyczna miała zmierzać do pogodzenia wizji narodowej z forsowaną do tej pory wizją sowiecką. W czasie kadencji L. Krawczuka ruszyły badania historyków poświęcone *Hołodomorowi*. Zachodnie regiony zdecydowanie wyróżniały się na tle reszty kraju – postępowało tam usuwanie miejsc pamięci powstałych za czasów stalinizmu, postulowano także przyznanie statusu weteranów wojennych dawnym bojownikom UPA. Zdecydowano się jednak na taki krok tylko wobec działaczy ruchu oporu, którzy walczyli z Niemcami, nie zaś ze Związkiem Radzieckim.

Polityka historyczna za kadencji Leonida Kuczmy

Ten nurt podzielał kolejny prezydent Ukrainy – Leonid Kuczma. Antyrosyjskie akcenty nadal były nieobecne, a polityka historyczna rola się od sprzeczności. Na banknotach nowej ukraińskiej waluty znalazły się takie postaci jak Bohdan Chmielnicki czy Taras Szewczenko, pominięto zaś wysoce kontrowersyjne osoby jak Stepan Bandera czy Wołodymyr Szczerybycki. W 1998 r. na Ukrainie ustanowiono Dzień Pamięci Wielkiego Głodu i Ofiar Represji, jednak sam prezydent marginalizował pamięć o *Hołodomorze*. Czarę goryczy przepełniło przyjęcie przez przedstawicieli 25 państw przy ONZ, w tym Federacji Rosyjskiej, deklaracji upamiętniającej wszystkie ofiary głodu w Związku Radzieckim. Ten fakt zaprzeczał traktowaniu *Hołodomoru* jako zbrodni ludobójstwa na narodzie ukraińskim, pomijając całkowicie czynnik etniczny. Tym samym pasował do aktualnej polityki prowadzonej przez Federację Rosyjską. Mimo tego prezydent Kuczma dążył do pogodzenia dwóch sposobów patrzenia na historię. Nie zaniebując czasów powojennych, starał się również podnosić świadomość społeczeństwa o Ukraińskiej Powstańczej Armii – to właśnie on powołał komisję rządową, która miała zbadać jej działalność. L. Kuczma działał zachowawczo i ostrożnie, jednak jego politykę cechowała pewna niestabilność, pojawiały się pewne wewnętrzne sprzeczności. Można dojść do wniosku, że prezydent chciał zatrzeć pamięć o kontrowersyjnych momentach historii. Miało się to zmienić wraz z nastaniem prezydentury Wiktora Juszczenki.

Polityka historyczna za kadencji Wiktora Juszczenki

Nowy prezydent zainicjował gruntowne zmiany dotyczące polityki historycznej^[7]. Stała się ona mniej kompromisowa, zrywała z sowiecką nomenklaturą i momentami można było ją wręcz określić jako antyrosyjską. Największy nacisk położył on na uczczenie i upamiętnienie *Hołodomoru*. Podkreślić należy, że w 2006 r. Rada Najwyższa Ukrainy przyjęła w listopadzie ustawę, która określiła wprost Wielki Głód jako ludobójstwo popełnione przez bolszewików na narodzie ukraińskim^[8]. W latach 2007-2008 uroczystości obchodzono 75. rocznicę Wielkiego Głodu. W tym czasie ukazało się wiele publikacji, które forsowały tezę, iż wydarzenia z pierwszej połowy lat 30. nosiły znamiona ludobójstwa. Z tych powodów doszło do pogorszenia stosunków z Federacją Rosyjską. W 2007 r. negatywnie do poczynań W. Juszczenki odniósł się rosyjski ambasador na Ukrainie, a później Minister Spraw Zagranicznych Federacji Rosyjskiej. Podnosili oni, że prezydent używa akcentów historycznych do osiągnięcia celów *stricte* politycznych. Swój krytyczny stosunek do zmiany kierunku polityki historycznej wyraził także prezydent Dmitrij

^[7] A. Szeptycki, *Ukraina wobec Rosji. Studium zależności*, Warszawa 2013, s. 345.

^[8] G. Kasianov, *The Great Famine of 1932-1933 (Holodomor) and the Politics of History in Contemporary Ukraine*, https://www.academia.edu/10250059/The_Great_Famine_of_1932-1933_Holodomor_and_the_Politics_of_History_in_Contemporary_Ukraine (dostęp 1.10.2017).

Miedwiediew w liście otwartym do W. Juszczenki w sierpniu 2009 r. Ukraina poczyniła wiele wysiłków, aby Wielki Głód został uznany przez społeczność międzynarodową za zbrodnię na narodzie ukraińskim. Częściowo się to udało – kilkanaście państw, w tym Polska, uznało *Hołodomor* za ludobójstwo. Wart odnotowania jest fakt, że w symbolicznym procesie w 2009 r. kijowski sąd apelacyjny uznał m.in. Józefa Stalina za osobę odpowiedzialną za ludobójstwo pod postacią Wielkiego Głodu^[9]. Działania te były z uwagą i niepokojem śledzone na Kremlu. Federacja Rosyjska z powodzeniem zniweczyła ukraińskie dążenia do uznania Wielkiego Głodu za ludobójstwo przez instytucje europejskie i międzynarodowe. Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy potępiło masowy głód, unikając jednak podkreślenia tezy o jego ludobójczym charakterze. Z kolei Parlament Europejski co prawda uznał *Hołodomor* za ludobójstwo, lecz nacisk położył na klasowy, a nie etniczny charakter tej zbrodni. Zgromadzenie Ogólne UNESCO i Zgromadzenie Parlamentarne OBWE milczało, do czego w dużym stopniu przyczyniła się Rosja.

Jednym z ważniejszych kroków W. Juszczenki było utworzenie w 2006 r. Ukraińskiego Instytutu Pamięci Narodowej (UINP). Jego zadaniem miało być „zwiększenie zainteresowania społeczeństwa własną historią i szerzenie obiektywnej informacji na jej temat na Ukrainie i w świecie”. Kierownictwu Instytutu brakowało strategii działania, a jego poczynania można określić jako chaotyczne. Kolejnym kierunkiem poczyniń W. Juszczenki było upamiętnienie roli Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów (OUN) oraz UPA. Po raz pierwszy rocznica powstania UPA miała charakter uroczystości ogólnopństwowej. Dekret podpisany przez prezydenta uznawał dawnych bojowników UPA za uczestników walki o niepodległość Ukrainy. To właśnie W. Juszczenko przyznał Romanowi Szuchewyczowi w 2007 i Stepanowi Banderze w 2010 r. tytuł Bohatera Ukrainy. Działania W. Juszczenki można określić jako radykalną zmianę w dotychczas prowadzonej polityce historycznej. Był o wiele śmielszy od poprzednika, a jego wysiłki sprawiły, że większa część społeczeństwa uważała Wielki Głód za zbrodnię ludobójstwa. Natomiast nie udało mu się podtrzymać względnie dobrych relacji z Federacją Rosyjską, co było efektem jego bezkompromisowego sposobu prowadzenia polityki historycznej.

Polityka historyczna za kadencji Wiktora Janukowycza

Kadencja Wiktora Janukowycza to zmniejszenie priorytetowości polityki historycznej w przestrzeni publicznej. Dzięki jego milczącej zgodzie sądy ukraińskie pozbawiły S. Banderę tytułu Bohatera Ukrainy. Oficjalną przesłanką i formalnym uzasadnieniem tego przedsięwzięcia był fakt, że nie posiadał on ukraińskiego obywatelstwa (był obywatelem II Rzeczypospolitej). W. Janukowycz powrócił do starego stylu defilad w rocznicę zakończenia II wojny światowej 9 maja, przyjęto też ustawę nakazującą wykorzystanie czerwonego sztandaru podczas tych obchodów. Spotkało się to z negatywną reakcją środowisk nacjonalistycznych na zachodniej Ukrainie. Tak jak poprzednicy zachowawczo podchodził do ingerencji w lokalną politykę historyczną, nie reagując na miejscowe obchody rocznicowe i powstawanie miejsc pamięci. W. Janukowycz nie sprecyzował swojego stanowiska dotyczące *Hołodomoru*. Na pewien czas z rządowej strony zniknął dział poświęcony tym dramatycznym wydarzeniom, zaś sam prezydent w orędziu do narodu w 2010 r. określił Wielki Głód jako „narodową tragedię”. Odróżniał się od W. Juszczenki tym, że nie dążył do konfrontacji z Rosją na gruncie polityki pamięci, co przełożyło się na ocieplenie stosunków z sąsiadem. Widać to było między innymi podczas wizyty D.

[9] *Ukraiński sąd uznał Józefa Stalina winnym Wielkiego Głodu*, „Konflikty.wp.pl”, 13.01.2010, <http://konflikty.wp.pl/kat,1020231,title,Ukraiński-sad-uznal-Jozefa-Stalina-winnym-Wielkiego-Glodu,wid,11856230,wiadomosc.html?ticaid=11a290> (dostęp 4.11.2017).

Miedwiediewa w Kijowie w 2010 r., kiedy oddał cześć ofiarom *Hołodomoru*.

W. Janukowycz dużo większą wagę niż poprzednicy przykładął do pamięci o wojnie – w 2013 r. wezwał lokalne władze do sprawniejszej pracy nad poszukiwaniem nieznanych dotąd miejsc pochówku poległych podczas działań II wojny światowej. Promował także akcję odnawiania pomników i cmentarzy w różnych regionach kraju. Ówczesne władze prowadziły politykę historyczną w zręczny sposób, tak by nie narazić się żadnej grupie społecznej oraz by utrzymać pozytywne relacje z Moskwą.

Polityka historyczna za kadencji Petra Poroszenki

Kadencja Petra Poroszenki zapoczątkowała erę nowego podejścia do polityki historycznej, również w konsekwencji postulatów Rewolucji Godności z przełomu 2013 i 2014 r.. UINP, pod nowym kierownictwem Wołodymyra Wjatrowycza, zaczął aktywnie działać w tej dziedzinie i opracował wytyczne, które zakładają rezygnację z dotychczas używanych radzieckich terminów propagandowych. Wytyczne te zaakceptowało Ministerstwo Oświaty i Nauki Ukrainy. Zamiast określenia „Wielka Wojna Ojczyzniana” pojawiło się neutralne „II wojna światowa”, „Dzień Zwycięstwa” został zastąpiony przez „Dzień Pamięci i Pojednania”. Zaczęto kłaść większy nacisk na uwypuklenie udziału Ukraińców w walce z Rzeszą Niemiecką, zamiast dotychczasowego określenia wysiłku wojennego jako zasługę „sowieckiego narodu-zwycięzcy”. Świeżo zapoczątkowana polityka zakłada również równe traktowanie Ukraińców walczących w szeregach Armii Czerwonej i innych armii alianckich oraz Ukraińskiej Powstańczej Armii. Bojownikom UPA jednoznacznie oddano miejsce po stronie sił sojuszniczych. Wyraźna jest tu tendencja do podkreślenia udziału Ukraińców w działaniach wojennych na różnych frontach. Celem tych działań jest przybliżenie narracji historycznej do standardów europejskich i zerwanie z sowieckimi naleciałościami. Wytyczne te należy uznać za istotny krok w stronę usuwania resztek sowieckiej nomenklatury i dążenia do zbudowania nowej tożsamości narodu ukraińskiego.

Zaplanowano również przeprowadzenie kampanii medialnej, która miała rozpropagować sylwetki wybranych ukraińskich bohaterów wojennych. Wśród nich znaleźli się między innymi: Kuźma Derewianko (w imieniu ZSRR przyjął kapitulację Japonii), Oleksij Berest (uczestnik wywieszania Sztandaru Zwycięstwa w Berlinie) czy Mychajło Pańkowiec (żołnierz 2 Korpusu Polskiego, walczący pod Monte Cassino). „Desowietyzacja” polityki historycznej wynika poniekąd z postawy obywateli Ukrainy, którzy na dużą skalę burzyli pomniki przypominające o erze komunizmu w trakcie Rewolucji Godności na Majdanie. Zjawisko to było oznaką długo tłamszonej chęci zmienienia sposobu patrzenia na przeszłość z czysto prosowieckiej perspektywy.

Zmiana podejścia co do polityki pamięci wynikała też w części z faktu, że mający swój początek w 2014 r. konflikt zbrojny z Rosją zwiększył zapotrzebowanie na narrację bohaterką^[10]. Trudne czasy wymagają chwytliwych przykładów i historii. Burzliwe wydarzenia sprawiły, że ukraińscy obywatele na mniejszą skalę utożsamiają się z Rosją i jej dziedzictwem kulturowym. Przeprowadzona na masową skalę dekomunizacja miejsc publicznych, która miała miejsce po Rewolucji Godności odbyła się za milczącym przyzwoleniem miejscowych społeczności. Tak zwane „ustawy dekomunizacyjne”^[11] potępiające reżim komunistyczny i delegalizujące jego symbolikę zostały wdrożone w nadzwyczaj

^[10] T.A. Olszański, *Wielka dekomunizacja. Ukraińska polityka historyczna czasu wojny*, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa 2017, s. 5.

^[11] A. Kozyrka, *Decommunisation of the Public Space in Post-Euromaidan Ukraine*, „Polish Political Science Yearbook” 2016, t. 45, s. 130-144.

sprawnym tempie. Pewne kontrowersje budzić może fakt, że pozostaje to krokiem przedsięwziętym przez państwo. Nie wzięto pod uwagę zdania mieszkańców, lecz odgórną decyzją zmieniono między innymi nazwy ulic, placów czy wyburzono niektóre pomniki lub miejsca pamięci^[12].

Podsumowanie

Podsumowując, historyczna polityka niepodległego państwa ukraińskiego przyjmowała różne oblicza. W niektórych kwestiach pozostawała konsekwentna w swych założeniach, z drugiej strony ulegała zmianom spowodowanym przez sytuację polityczną i kondycję dialogu historycznego z sąsiednimi państwami. Polityka historyczna prowadzona od 1991 r. wymyka się obiektywnym opiniom, niezwykle trudno jednoznacznie ją ocenić. Bez wątplenia pozytywnie trzeba odnieść się do poprawy świadomości społeczeństwa ukraińskiego przez różnorakie kampanie medialne czy edukację szkolną (*notabene* nauki humanistyczne są sferą, w zakresie której ukraińscy ministrowie po 2010 r. prowadzili nadzwyczaj spójną politykę historyczną).

Aby z sukcesem prowadzić efektywną politykę pamięci, Ukraina musi połączyć dwa przeciwstawne sposoby patrzenia na przeszłość. Z jednej strony, obserwujemy wśród pewnych części społeczeństwa trwanie wspomnień o walce Ukraińskiej Powstańczej Armii o niepodległość kraju i upamiętnianie ofiar Wielkiego Głodu. Z drugiej strony zaś, żywe jest także piętno komunistycznej przeszłości. Władze ukraińskie, chcąc jak najbardziej zbliżyć się do Unii Europejskiej, powinny umiejętnie pogodzić pamięć ofiar Wielkiego Głodu i II wojny światowej. Nie należy też umniejszać ani potępiać roli UPA w swojej historii, nie popadając w skrajność niedopuszczalne są także pewnego rodzaju przemilczenia historyczne. Narracja historyczna nie może prowadzić do antagonizmów i napięć na arenie międzynarodowej. Tylko zdecydowana i konsekwentna polityka historyczna może odnieść sukces. I takiej polityki potrzebuje Ukraina w najbliższym czasie.

Bibliografia:

- Hnatiuk O., *Pożegnanie z imperium. Ukraińskie dyskusje o tożsamości*, Lublin 2003.
- Kasianov G., *The Great Famine of 1932-1933 (Holodomor) and the Politics of History in Contemporary Ukraine*, https://www.academia.edu/10250059/The_Great_Famine_of_1932-1933_Holodomor_and_the_Politics_of_History_in_Contemporary_Ukraine.
- Kozyrska A., *Decommunisation of the Public Space in Post-Euromaidan Ukraine*, „Polish Political Science Yearbook” 2016, t. 45.
- Kuśnierz R., *Ukraina w latach kolektywizacji i Wielkiego Głodu (1929–1933)*, Toruń 2005.
- Mity polityczne i stereotypy w pamięci zbiorowej społeczeństwa*, red. E. Ponczek, A. Sepkowski, M. Reksć, Łódź 2015.
- Na Ukrainie zakończył się etap dekomunizacji odnośnie zmiany nazw – Wjatrowycz*, „Wschodnik.pl”, 19.08.2017, <http://wschodnik.pl/ukraina/item/13083-na-ukrainie-zakonczyl-sie-etap-dekomunizacji-odnosnie-zmiany-nazw-wjatrowycz.html>.
- Nowak A., *Jak powinna wyglądać polityka historyczna?*, „YouTube”, 5.01.2016, https://www.youtube.com/watch?v=dEXS_kgD-M.
- Olszański T.A., *Miejsce UPA w Wielkiej Wojnie Ojczyźnianej. Dylematy polityki historycznej Ukrainy*, „Punkt Widzenia” (OSW) nr 35, Warszawa 2013.
- Olszański T.A., *Nowe tendencje w ukraińskiej polityce historycznej*, Ośrodek Studiów Wschod-

^[12] *Na Ukrainie zakończył się etap dekomunizacji odnośnie zmiany nazw – Wjatrowycz*, „Wschodnik.pl”, 19.08.2017, <http://wschodnik.pl/ukraina/item/13083-na-ukrainie-zakonczyl-sie-etap-dekomunizacji-odnosnie-zmiany-nazw-wjatrowycz.html> (dostęp 4.11.2017).

nich, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2015-02-04/nowe-tendencje-w-ukrainskiej-polityce-historycznej>.

Olszański T.A., *Rok ukraińskiej dekomunizacji. Zmiana narracji historycznej*, „Komentarze OSW”, nr 211.

Olszański T.A., *Wielka dekomunizacja. Ukraińska polityka historyczna czasu wojny*, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa 2017.

Pamięć i pytania o tożsamość. Polska. Ukraina, red. T. Horbowski, P. Kosiewski, Warszawa 2013.

Pamięć imperiów w Europie Wschodniej. Teoretyczne konteksty i porównania, red. A. Nowak, M. Wojnar, Kraków 2015.

Parafianowicz Z., Potocki M., *Kryształowy fortepian. Zdrady i zwycięstwa Petra Poroszenki*, Wołowiec 2016.

Ponczek E., *Polityka wobec pamięci versus polityka historyczna: aspekty semantyczny, aksjologiczny i merytoryczny w narracji polskiej*, „Przegląd Politologiczny” 2013, nr 2, <http://przeglad.amu.edu.pl/wp-content/uploads/2013/09/pp-2013-2-007-022.pdf>.

Riabczuk M., *Od Małorosji do Ukrainy*, Kraków 2002.

Stryjek T., *Jakiej przeszłości potrzebuje przyszłość? Interpretacje dziejów narodowych w historiografii i debacie publicznej na Ukrainie 1991-2004*, Warszawa 2007.

Stryjek T., *Ukraina przed końcem historii. Szkice o polityce państw wobec pamięci*, Warszawa 2014.

Szeptycki A., *Ukraina wobec Rosji. Studium zależności*, Warszawa 2013.

Ukraiński sąd uznał Józefa Stalina winnym Wielkiego Głodu, „Konflikty.wp.pl”, 13.01.2010, <http://konflikty.wp.pl/kat,1020231,title,Ukrainski-sad-uznal-Jozefa-Stalina-winnym-Wielkiego-Glodu,wid,11856230,wiadomosc.html?ticaid=11a290>.

Wiele twarzy Ukrainy, opr. I. Chruścińska, P. Tyma, Lublin 2005.

Wilson A., *Ukraińcy*, Warszawa 2004.

Kultura ukraińska na tle pozostałych kultur europejskich

Ukrainian Culture Among Other European Cultures

Summary. *Ukraine is a country geographically and ethnically-related to the Slavonic nations and is therefore an inseparable element of European culture. However, the proximity of the European Union did not bring expected aid in the current difficult political situation since 2014. Over the years, the relations between Ukrainians and their closest neighbors have changed. Their presence has been influencing Ukrainians culture and the characteristics of its contemporary structure.*

Keywords: *culture, Ukraine, Europe, Russia, politics*

Ukraina jest państwem geograficznie i etnicznie przynależnym do kręgu narodów słowiańskich, głównym wyznacznikiem jest tutaj język, ale także zbliżone wierzenia ludowe i kultura dawnych Słowian. Ukraina jest więc nieodłącznym elementem szeroko pojmowanej kultury europejskiej, na którą składają się również między innymi narody germańskie, romańskie czy ludy śródziemnomorskie. Badacze tematyki proponują określenie kulturowego gradientu Europy, w oparciu o które Europę odbierać należy nie jako pewien byt geograficzny, o dwóch obliczach – Zachód i Wschód, lecz jako spektrum stref o różnym poziomie rozwoju^[2]. Zgodnie z tą teorią Ukraina plasowałaby się jako osobny gradient między Polską a Rosją, potwierdzając w ten sposób niezależność i kulturową odrębność tego państwa. Niniejsze opracowanie podejmuje próbę przedstawienia ukraińskiej kultury oraz jej ewolucji na tle pozostałych kultur europejskich.

Kultura ukraińska a pozostałe kultury europejskie

Kultura jest pojęciem złożonym, brakuje jednej, pełnej definicji tego określenia. Międzynarodowa wspólnota państw opracowała definicję kultury na Światowej Konferencji UNESCO w sprawie polityki kulturalnej w Meksyku w 1982 r., funkcjonującą w nauce o stosunkach międzynarodowych. Określono ją jako zespół cech duchowych i materialnych, intelektualnych i emocjonalnych charakteryzujących społeczeństwo lub grupę społeczną, obejmujących literaturę, sztukę, języki, obyczaje, podstawowe prawa jednostki, systemy wartości, tradycje i wierzenia^[3]. Zgodnie z tą definicją, w odniesieniu do narodów oznacza więc całokształt dziedzictwa, a także charakter państwowej polityki.

Kultura ukraińska zbliżona jest do kultury białoruskiej czy polskiej. Zwłaszcza ta ostatnia oddziaływała w dużym stopniu na kształtowanie się cech narodu ukraińskiego, ze względu na wieloletnie funkcjonowanie obydwu narodów w obrębie jednego państwa. Różny od Polaków naród ukraiński w sensie etnograficznym i językowym zaczął się wyodrębniać w XIX w. wraz z rozwojem ukraińskiej inteligencji i działalnością ważniejszych narodowych twórców jak np. Taras Szewczenko, do dziś uważany za bohatera narodo-

^[1] Zuzanna Samson, studentka Uniwersytetu Warszawskiego, z.samson@student.uw.edu.pl.

^[2] C. Evtuhov, S. Kotkin, *The Cultural Gradient*, Maryland 2004, s. 1-3.

^[3] Światowa Konferencja w sprawie polityki kulturalnej. Raport końcowy zorganizowanej przez UNESCO w dniach od 26 lipca do 6 sierpnia 1982 r. w Meksyku. Wyd. Niemieckiej Komisji UNESCO. Monachium 1983 r. (Raporty z konferencji UNESCO, nr 5), s. 121.

wego, czy Hryhorij Skoworoda, nazywany „ukraińskim Ignacym Krasickim”^[4]. O siłę współczesnej kultury ukraińskiej stanowią jednak ludowe źródła oraz bogaty folklor. Naród ukraiński ma odmienny od polskiego stosunek do ludowości, a tradycja chłopska jest wyraźnie obecna w kuchni, obyczajach, odświętnych ubiorach, a co więcej funkcjonuje w przestrzeni publicznej – w telewizyjnych programach rozrywkowych, przedstawieniach teatralnych czy w grafice użytkowej. Z ukraińską kulturą ludową łączy się także do dziś obyczaj hucznego obchodzenia świąt religijnych, narodowych oraz rodzinnych. Obchodzenie świąt w licznym gronie jest charakterystyczne dla wszystkich słowiańskich narodów, jednak żywiołowość i radość jaka towarzyszy obchodom w ukraińskich domach jest wyjątkowa. Świąteczne biesiady uzupełniają bogato zastawiane stoły, alkohol i tradycyjne śpiewy. Dlatego właśnie to wśród wiejskiej ludności należy doszukiwać się cech charakterystycznych narodu ukraińskiego^[5].

Kształtująca się kultura polityczna w XIX wieku

Naukowcy wyznaczają połowę XIX w. za początek procesu tworzenia się współczesnych europejskich narodów. Cała druga połowa XIX stulecia obejmowała szereg rewolucji, zapoczątkowanych we Francji, Włoszech czy Cesarstwie Austrii. Był to także okres rewolucji nacjonalistycznych w Europie Środkowej i Wschodniej. Zachodni wymiar kształtowania się Ukrainy opierał się zaś głównie na bliskości Polski. Galicja była pierwszym terytorium zamieszkanym przez Ukraińców, które znalazło się pod panowaniem polskich władców i pozostawało pod nim nieprzerwanie od połowy XIV w. do 1772 r., czyli daty pierwszego rozbioru Polski, kiedy tereny te zajęli Austriacy^[6]. Do czasów Wiosny Ludów w 1848 r. Polacy na ogół uważali, że Rusini, czyli zachodni Ukraińcy, są Polakami, podobnie zresztą jak większość świadomych politycznie Rusinów. Jednak z biegiem lat zaczęły wykształcać się różne narodowe orientacje, za którymi Rusini opowiadali się w okresie Wiosny Ludów. Czterema głównymi były tendencje: rusińska/austriacka, polska, rosyjska i ukraińska, jak podawał w 1848 r. Wasyl Podołyński w broszurze „Słowo przestrogi”^[7]. Niemniej jednak, jednym z głównych celów było uznanie Ukraińców za przedstawicieli odrębnej narodowości słowiańskiej, dlatego więc rosnąca grupa intelektualistów i działaczy politycznych deklarowała swoją narodowość jako ukraińską, pierwszy raz występując na arenie współczesnej historii jako Ukraińcy. Z drugiej strony, przychodząca ze wschodnich terenów, należących do Rosji, ludowa kultura ukraińska zaczęła oddziaływać na galicyjskich Rusinów przenosząc ich zainteresowanie na tereny kulturowo bliższe Rosji.

Z punktu widzenia ukraińskiej historii można stwierdzić, iż po aneksji Ukrainy Prawobrzeżnej oraz przez podporządkowanie rosyjskiej władzy części ziem dawnej Rzeczypospolitej w XVIII w., stworzono warunki sprzyjające ukraińskiej sprawie narodowej, bowiem Ukraina Prawo- i Lewobrzeżna znalazła się pod tymi samymi rządami. Kijów, który dotąd był miastem granicznym, stał się centralnym ośrodkiem życia politycznego i kulturalnego^[8]. Stosunki z Rosją były przez część Ukraińców traktowane jako kontakt z Zachodem, carska Rosja bowiem była od XVIII w. definiowana jako jeden z głównych europejskich „graczy”, władze rosyjskie pozostawały jednak w głównej mierze autorytar-

[4] Wydział Informacji o Krajach Pochodzenia (Departament Postępowań Uchodźczych UDSC), *Ukraina*, <http://wikip.udsc.gov.pl/kraje-pochodzenia/ukraina.html> (dostęp 15.10.2017).

[5] H. Łozko, *Rodzima wiara ukraińska*, Wrocław 1997, s. 15-19.

[6] R. Szporluk, *Zachodni wymiar kształtowania się współczesnej Ukrainy*, Warszawa 2004, s. 12.

[7] W. Borys, *Głos z 1848 r. w sprawie zgody polsko-ukraińskiej*, „Przegląd Historyczny” 1971, t. 62, nr 4, s. 717-724.

[8] R. Szporluk, dz.cyt., s. 19.

ne i nie dopuszczały do przejścia przez kraj wszystkich europejskich elementów owych czasów, jak chociażby demokratycznych idei politycznych czy wolności prasy. Rosyjskie „otwarcie” na Europę miało swoje granice, ściśle pilnowane przez kolejnych carów^[9]. Z tych powodów część ukraińskich intelektualistów zauważyła, że krótsza droga do Europy wiedzie przez Polskę, będącą pod panowaniem cara, lecz wysuwającej absolutnie zachodnie postulaty polityczne. Badaczka problemu Vera Tolz, zauważa, iż przyłączona do ziem rosyjskich Polska stała się „wewnętrznym Zachodem Rosji”^[10]. Mimo odrzucania przez ukraińską inteligencję i polskich, i rosyjskich roszczeń do ukraińskich ziem, przyjmowała ona większość polskich czy też europejskich idei. W pierwszej połowie XIX w. w Kijowie rozpoczęło działalność pierwsze ważniejsze stowarzyszenie intelektualne i polityczne – Bractwo Cyryla i Metodego. Wyraźnie sympatyzowało ono z poglądami Polaków na emigracji w Paryżu, a także przejęło wiele spośród idei krążących w polskim środowisku. Jego główne przesłanie głosiło, że w obrębie słowiańskiej wspólnoty narodów istnieje także naród ukraiński. To wyjątkowo wywrotowe z punktu widzenia imperialnej ideologii przesłanie doprowadziło do położenia kresu działalności Bractwa i aresztowania jego przywódców^[11]. Inny ruch ukraiński – *ukrainfilstwo* – postrzegany był jako zajmujący się głównie sferą kulturową, propagował zainteresowanie folklorem, lokalną muzyką czy literaturą. Jednak w latach 60. XIX w. uznany został za element naruszający jedność Rosji, przez rozprzestrzenianie wartości politycznych^[12]. Dla *ukrainofilów* „projekt ukraiński” był drogą do Europy opartą na intelektualnym kontakcie z Polakami i stanowiącą alternatywę dla oficjalnego stanowiska w kwestii relacji Rosji z Europą. Jednym z elementów ukraińskiej ideologii narodowej było przekonanie o silnym związku Ukrainy z Europą, różniąc ją tym od Rosji. Intelektualiści tego okresu uważali, że różnice te objawiają się nie w kwestiach etnicznych, językowych czy religijnych, lecz w czynnikach natury społeczno-politycznej, w odmiennym sposobie organizacji elity rządzącej, relacjach między klasami społecznymi, między państwem a społeczeństwem jako całością^[13].

Kultura a tożsamość narodowa Ukraińców

Badacze tożsamości narodowej odwołują się często do koncepcji narodów „obywatelskich” i „etnicznych”, rozwiniętej m.in. przez Antony’ego Smitha. Zdaniem badacza, podstawowymi spoiwami dla narodów Zachodu są prawo i instytucje oraz historyczne terytorium – nazywał je więc narodami obywatelskimi. Pozostałe narody „niezachodnie” ukształtowały się, jego zdaniem, na bazie wspólnoty pochodzenia, tworząc narody etniczne, których kluczowym elementem jest kultura, w szczególności język i zwyczaje^[14]. Koncepcja ta spotkała się z silną krytyką, argumentowaną wynikami badań empirycznych, pokazujących, iż w rzeczywistości wszystkie narody łączą w sobie cechy obydwu grup przedstawionych przez Smitha. Należy więc mówić o wymiarze obywatelskim i etnicznym tożsamości narodowej, które funkcjonują w ramach jednej społeczności^[15].

W powszechnym przekonaniu uznaje się, iż tożsamość narodowa jest jednoznacznie

[9] M. Żywczyński, *Historia powszechna 1789-1870*, Warszawa 1979, s. 322-324.

[10] V. Tolz, *Russia*, Oxford 2001, s. 88-89.

[11] J. Ślipiec, *Drogi niepodległości – Polska i Ukraina*, Warszawa 1999, s. 41.

[12] A. Miller, *The Ukrainian Question*, Budapeszt-Nowy Jork 2003.

[13] J. Pełenski, *The Contest for the Legacy of Kievan Rus*, Nowy Jork 1998, s. 222.

[14] K. Jaskułowski, *Nacjonalizm bez narodów. Nacjonalizm w koncepcjach anglosaskich nauk społecznych*, Wrocław 2009, s. 279-318.

[15] S. Shulman, *Challenging the Civic/Ethnic and West/East Dichotomies in the Study of Nationalism*, „Comparative Political Studies” 2002, t. 35(5), s. 554-585.

związana z językiem. Jeżeli ktoś jest Polakiem, mówi po polsku, jeżeli ktoś mówi po rosyjsku, jest Rosjaninem. Kwestia ta jest dużo bardziej złożona w przypadku Ukrainy, biorąc pod uwagę, iż statystycznie większość kijowian posługuje się językiem rosyjskim, co nie oznacza, że nie czują się oni Ukraińcami i nie mają możliwości bycia ukraińskimi patriotami^[16]. W wygłoszonym w 1980 r. w siedzibie UNESCO przemówieniu Jan Paweł II dowodził, że „naród istnieje z kultury i dla kultury”, a człowiek żyje prawdziwie ludzkim życiem właśnie dzięki kulturze^[17]. Zwłaszcza język ojczysty jest nieodłącznym elementem kształtowania kultury państwowej. Jest priorytetowy ze względu na wytwory duchowe, jak literatura, teatr, wierzenia, a także buduje świadomość narodową. Język ukraiński od XI w. odgrywał fundamentalne znaczenie dla zachowania tożsamości kultury narodowej. Podstawą nowożytnego języka ukraińskiego były od czasów przyjęcia chrześcijaństwa wpływy języków liturgicznych – bułgarskiego, greckiego oraz łacińskiego, a w kolejnych latach wpływy polskie i rosyjskie w językach urzędowych i literaturze. Przewaga obcych języków uległa osłabieniu dopiero w XVI w., kiedy na fali docierających idei reformacji ukraiński uzyskał prawo wejścia do języków literackich.

Jednym z bardziej charakterystycznych, wpływowych i żywiołowych ruchów narodowy Ukraińców była Kozaczyzna. Rozwijała się pod wpływem ideologii reformacyjnej, ale także przy silnych wpływach religijnych, w odpowiedzi na „polsko-katolicką presję na ruską wiarę i narodowość, jej ekonomiczny i polityczny stan posiadania”^[18]. Pod hasłami „ruskiej Wiary, ruskiej Cerkwi i ruskiego piśmiennictwa” rozwinął się narodowy ruch obejmujący kulturę oraz wymiar socjalny i polityczny. Historycy stwierdzają, że pierwsza połowa XVII w. była okresem najsilniejszego kształtowania się narodowego poczucia ukraińskiego^[19]. Samo określenie narodu jako „ukraińskiego” nastąpiło na skutek przekształcenia książęco-drużynnego okresu Rusi w etap kozacko-ludowy o wspólnej nazwie narodu – Ukraina^[20].

Wpływ ukraińskiego języka mówionego do literatury w największym stopniu nastąpił dopiero w XIX i XX w. Zaczęto wówczas czerpać z ojczystej mowy i tworzyć narodowy język literacki, mimo różnorodnych utrudnień na terenach należących do Austro-Węgier i Rosji^[21]. Główny problem stanowiło przełamanie powszechnego przekonania o plebejskości języka ukraińskiego^[22]. Przez wielu był on uważany za język „chłopski”, zbyt prymitywny do wyrażania pojęć abstrakcyjnych jak emocje i przeżycia. Argumentowano to teorią językoznawstwa Josefa Dobrońskiego, zgodnie z którą niezbędna jest różnica pomiędzy językiem mówionym a pisanym^[23]. Elity ukraińskie w Galicji na przełomie XVIII i XIX w. składały się głównie z duchowieństwa grekokatolickiego i łatwo przechodziły na język polski, asymilując się w ten sposób z „polską kulturą i polskimi ideałami politycznymi”^[24]. Seminarzyści objawiali niechęć do nauki języka cerkiewno-słowiańskiego, zdarzało się, że odmawiali nauki cyrylicy. Wynikało to zapewne z po-

^[16] Co tak naprawdę różni Ukrainę od Polski, „Interia.pl”, <http://fakty.interia.pl/raporty/raport-srodek-wschod/opinie-artykuly-wywiady/news-co-tak-naprawde-rozni-ukraine-od-polski,nId,1092697> (dostęp 15.10.2017).

^[17] J. Poniewierski, *Przemówienie w siedzibie UNESCO w Paryżu 2 czerwca 1980*, w: *Przemówienia i homilie Ojca Świętego Jana Pawła II*, Kraków 2008.

^[18] T. Chynczewska-Hennel, *Świadomość narodowa szlachty ukraińskiej i Kozaczyzny od schyłku XVI do połowy XVII w.*, Warszawa 1985, s. 56-146.

^[19] Tamże, s. 39.

^[20] W. Lipiński, *Nazwy Ruś i Ukraina i ich znaczenie historyczne*, „Z dziejów Ukrainy”, Kraków 1912.

^[21] J. Kozik, *Ukraiński ruch narodowy w Galicji w latach 1830-1848*, Kraków 1973, s. 136-152.

^[22] M. Wawrzonek, *Znaczenie tradycji bizantyjsko-słowiańskiej dla nowoczesnej tożsamości narodowej Ukraińców*, w: *Język, kultura, mentalność a tożsamość narodowa Ukraińców*, red. W. Mokry, Kraków 2010, s. 151-152.

^[23] P.R. Magosci, *Ukrainian Heritage Notes: The Language Question in Galicja*, Cambridge 1978, s. 7.

^[24] J.P. Himka, *Kościół grekokatolicki a procesy narodotwórcze wśród Ukraińców w Galicji*, „Znak” 1985, nr 4(365), s. 41-52.

wodu, iż sami zwierzchnicy Cerkwi grekokatolickiej używali w kontaktach urzędowych, jak i prywatnych polszczyzny^[25]. Pod koniec XIX w., na skutek powrotów do dziedzictwa cyrylo-metodańskiego w Galicji, utworzono narzędzie modernizacji bizantyńsko-słowiańskiej kultury ukraińskiej, alternatywne do opcji tzw. moskalofilskiej. Jednak często to właśnie Rosja uznawana była za depozytariuszkę bizantyńsko-słowiańskiego dziedzictwa, a co więcej, w późniejszych latach, po rewolucji bolszewickiej starano się wykazać związek między tradycją bizantyńską a ideologią komunistyczną w Rosji^[26]. Również wśród Ukraińców było wielu negatorów tradycji wschodniej dla ukraińskiej duchowości. Biskup stanisławowski Hryhorij Chomyszyn twierdził, iż bizantyzm jest podstawą, z której narodził się bolszewizm, a powrót do obrządku bizantyńskiego to swoista rusyfikacja, od której starano się uchronić ukraiński naród^[27]. Jednak ostatecznie udało się ugruntować nową formułę kultury bizantyńsko-słowiańskiej w sprzyjających warunkach modernizacji społecznej na początku XX w. Zapewniła ona Ukraińcom w Galicji poczucie odrębności wobec kultury rosyjskiej oraz polskiej, łącząc w sobie elementy kultury łacińskiej i rodzimej, wschodniej tradycji.

Wiek XX zapoczątkował szersze zainteresowanie kwestią ukraińską wśród Polaków. Ukraińskie dążenia niepodległościowe zaczęły być postrzegane już nie jako wewnętrzny problem na terenie polskim, lecz uświadamiając sobie ich wagę, uznane zostały za kwestię międzynarodową. Próby sformułowania programu politycznego Ukraińców pojawiały się w pracach jednego z głównych polskich publicystów, Wilhelma Feldmana^[28]. Zgodnie z jego założeniem, polskie elity powinny zrozumieć Ukraińców, poprzez zapoznanie się z ich historią oraz stosunkami z sąsiadami. Jednak główny problem stanowiła sama nazwa kraju. Początkowo badacze używali określenia „Ruś”, jednak w momencie ukazania się fundamentalnej pracy ukraińskiego historyka Mychajły Hruszewskiego „Historia Ukrainy-Rusi”, stanowiącą pierwszą syntezę ukraińskiej historii, ustosunkowano się do nazwy „Ukraina” jako do określenia całego państwa, a nie jedynie w odniesieniu do terenów pod rosyjskim zaborem^[29].

Omawiany okres był również momentem narodzin ruchów związanych z ideologią „autonomii narodów”, polsko-ukraińskiej drodze do niepodległości, opartej na utworzeniu w przyszłości federacyjnego związku Polski i Ukrainy^[30]. Zwolennicy tej teorii, zakładając również unię z Litwą, przekonani byli o bliskości kulturowej tych narodów przez wspólną historię I Rzeczypospolitej. Warunkiem utworzenia federacji byłoby faktyczne „przebudzenie” narodowe na Litwie i Ukrainie. Tę ostatnią traktowano niestety jedynie jako integralną część terytorium polskiego z czasów unii lubelskiej. Nie brano pod uwagę separatystycznych dążeń Ukraińców, którzy porozumiewali się w tej kwestii przez działaczy z obydwu zaborów^[31].

Mimo poparcia dla dążeń narodowościowych Ukraińców ze strony polskich publicystów, ich stosunki polityczne z Polakami nie były najlepsze. Krytycy polskiej polityki wobec Ukraińców zarzucali władzom działania niesprawiedliwe i przedmiotowe. Potępiano postępującą polonizację przedstawicieli ukraińskiego narodu, której przyczynami

^[25] F. Świstun, *Spory austriackich Rusinów o kwestyę narodowości*, „Świat Słowiański” 1910, nr 71, r. VI, t. II.

^[26] B. Jasinowski, *Wschodnie chrześcijaństwo a Rosja*, Kraków 2001, s. 114-123.

^[27] A. Krochmal, *Konflikt czy współpraca?: relacje między duchowieństwem łacińskim i grekokatolickim w diecezji przemyskiej w latach 1918-1939*, Instytut Europy Środkowo Wschodniej, Lublin 2006, s. 110-117.

^[28] R. Wapiński, *Historia polskiej myśli politycznej XIX i XX wieku*, Gdańsk 1997.

^[29] J. Hrycak, *Historia Ukrainy 1772-1999. Narodziny nowoczesnego narodu*, Lublin 2000, s. 97-98.

^[30] W. Feldman, *Rzecz o Narodowej Demokracji*, Kraków 1902, s. 20-21.

^[31] J. Kozik, *Związki z Ukrainą naddnieprzańską i z Rosją*, w: tenże, *Ukraiński ruch narodowy w Galicji w latach 1830-1848*, tegoż, Kraków 1973, s. 233-251.

były: brak możliwości stosowania języka ukraińskiego w urzędach, brak ukraińskiego szkolnictwa oraz ukraińskiego uniwersytetu we Lwowie, a także celowe osadnictwo polskie na ukraińskich terenach^[32]. Problemy polityczne przeradzały się także w konflikty narodowościowe na galicyjskich wsiach, prowadząc niekiedy do fali „ulicznych ekscesów” np. w 1902 r.^[33]. Publicyści krakowscy, jak wspomniany W. Feldman zdawali sobie sprawę, że źródło konfliktów i napięć między Polakami i Ukraińcami sytuowało się w braku elementarnej wiedzy o społeczeństwie ukraińskim oraz w braku zainteresowania środowisk artystycznych kulturą i historią Ukrainy. Można wysunąć tezę, iż nowoczesna ukraińska tożsamość narodowa kształtowała się w XX w. w opozycji do polskości^[34]. Nieprzychylnie publikacje zwolenników endecji były jednak równoważone przez wzmożoną działalność krakowskiego środowiska opiniotwórczego, skupionego wokół W. Feldmana, które w znacznym stopniu przyczyniło się do budowania przyjaznych stosunków między Ukraińcami i Polakami, współpracując kulturalnie, naukowo i politycznie, szerząc równocześnie wiedzę wśród polskiego społeczeństwa.

Kultura i tożsamość narodowa a ZSRR

Komunistyczne władze ZSRR kontynuowały carską politykę wynaradawiania i rusyfikacji. Szczególnie poważnym zagrożeniem dla totalitarnego reżimu stanowiła inteligencja, broniąca ukraińskiego języka i kultury. W tzw. okresie *derusyfikacji*, przypadającym na lata 1925-1932, władza pozwoliła na względną swobodę, aby w kolejnych latach, za pomocą wyjątkowo okrutnych represji pozbyć się ujawnionych literackich talentów. Odprężenie nastąpiło dopiero po śmierci Stalina. Pod wpływem liberalizacji życia politycznego i intelektualnego na Ukrainie – powstały lub odrodziły się liczne organizacje, m.in.: Stowarzyszenie Dziennikarzy czy Stowarzyszenie Ukraińskich Filmowców. Wraz z odrodzeniem pisarstwa nastąpiło intensywne zainteresowanie historią i językoznawstwem. Za najważniejszy okres życia kulturalnego uznaje się pojawienie się nowego pokolenia młodej inteligencji, niezwiązanej z partią i będącą ośrodkiem niezależnej myśli^[35]. Szczególnie dla Ukraińców, tak często zagrożonych utratą tożsamości narodowej, ważne było, aby kultura przetrwała i mogła odrodzić się w bardziej sprzyjających warunkach. Stać się to mogło głównie dzięki pielęgnowaniu języka – nośnika tradycji i mentalności^[36]. W latach 60. i 70. XX w. powróciły fale aresztowań dysydentów i odważniejszych twórców, sprzeciwiających się komunistycznemu uciskowi. Wielu z nich przypłaciło swoją odwagę życiem. Badacze podają, iż skala represji była na Ukrainie większa niż w pozostałych republikach, ponieważ KGB traktowało to terytorium w sposób eksperymentalny dla metod zastraszania^[37]. W większości przypadków były one skuteczne, jednak wielu twórców pokolenia lat sześćdziesiątych nieprzerwanie wydawało w podziemiu ryzykując odbywaniem wieloletnich wyroków w obozach pracy i więzieniach. Duch narodu, potrzeba wolności i walka o podstawową ludzką godność były siłami, które prowadziły twórców. Odrzucali oni obowiązujące pisarskie kanony. Zamiast socrealistycznego „my”, skupiali się na „ja” swoich literackich bohaterów. Wracali także do ukraińskiej tradycji

^[32] W. Feldman, *Rusini i sprawa ruska*, Lwów 1903, s. 98-105.

^[33] „Gazeta Narodowa” 1902, nr 29, Biblioteka Jagiellońska, 560 V czas., <http://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/plain-content?id=89125> (dostęp 15.10.2017).

^[34] T. Stryjek, *Ukraińska idea narodowa okresu międzywojennego (Analiza wybranych koncepcji)*, Wrocław 2000, s. 7-8.

^[35] J. Koźuch, *Zaangażowanie ukraińskich twórców pokolenia lat 60-tych XX w.*, w: *Język, kultura, mentalność...*, s. 285-286.

^[36] W. Mokry, *Naród i kwestia ukraińskiej odrębności narodowej w rozumieniu pisarzy z kręgu Ruskiej Trójcy*, „Roczniki Humanistyczne Towarzystwa Naukowego KUL” 1992, t. XXXIV, z. 7.

^[37] K. Grünberg, *Szpiedzy Stalina. Z dziejów wywiadu radzieckiego*, Warszawa 1996, s. 185-193.

i z nieoficjalnych obiegów zdobywali dzieła światowych pisarzy jak Camus czy Hemingway. Mimo niewielkiej recepcji *szesydesiatnyków*, z powodu surowości władzy i braku dostępu do nieoficjalnej literatury, ich twórczość i ofiara budziły w sterroryzowanym społeczeństwie narodowe ożywienie, które z czasem przyczyniło się do odzyskania niepodległości. *Szesydesiatnicy* bez wątplenia przyczynili się do przetrwania wcześniejszych dzieł twórców odrzuconych przez reżim. Na organizowanych tajnych wieczorkach poetyckich czytano zakazane wiersze, dzięki czemu istniała ciągłość ukraińskiej tradycji literackiej^[38].

Ukraińscy publicyści emigracyjni, podobnie jak Polacy, do budowania własnej tożsamości narodowej odwoływali się do romantycznych symboli i treści literackich. Bractwo Cyrylo-Metodańskie czy koncepcja Ukrainy jako „młodszej siostry” narodów słowiańskich stanowiły doskonały punkt wyjścia do szerzenia przekonania o podobieństwie ideowym Ukraińców do pozostałych narodów europejskich. Zgodnie z takim przekonaniem, Ukraina była przestrzenią kulturowo-polityczną, której cechą właściwą z samej natury jej ludności była równość i sprawiedliwość, umiłowanie wolności i przywiązanie do wartości chrześcijańskich, zniewolone przez reżim komunistyczny ZSRR, jednak gotowe się odrodzić w nowej wolnej Europie. Roman Rachmannyj, uznany za jednego z najwybitniejszych emigracyjnych publicystów ukraińskich, w swoich tekstach dowodził, iż Ukraina należy do kręgu cywilizacji europejskiej, szanującej demokrację, prawa jednostki i jej dążenie do równości społecznej. Jego zdaniem Ukraina to wysunięty najdalej na wschód przyczółek kultury europejskiej, wierny chrześcijańskim zasadom religii, stojący naprzeciwko autorytarnej Rosji. Podobnie jak Polacy, Ukraińcy są i będą skazani na sąsiedztwo Rosji, więc najlepszą strategią będzie, zdaniem Rachmannego, utrzymywanie z nią przyjaznych stosunków. Ukraińcy nie mogą jednak zapomnieć o swojej rodzimej tradycji oraz kulturowej przynależności do świata innego niż Rosja, są bowiem częścią Europy^[39]. Jednak pomimo silnego przywiązania do Zachodu, publicyści emigracyjni niejednokrotnie wyrażali żal w stosunku do europejskich elit intelektualnych i politycznych, związany z ich bierną postawą i niedostrzeganiem prawa do podmiotowego istnienia Ukrainy. Niektórzy badacze ryzykowali nawet stwierdzenie, że zachodnie mocarstwa, jak Francja, Wielka Brytania czy Niemcy nie brały pod uwagę problematyki niepodległości Ukrainy^[40].

Podsumowanie

Aby spełniły się deklaracje narodowościowe Ukraińców wysuwane od XIX w. musiało upłynąć ponad 70 lat. Wraz z upadkiem komunizmu powstało niepodległe państwo ukraińskie, potwierdzone wolą narodu w ogólnopaństwowym referendum w 1991 r., w którym ponad 90% głosujących opowiedziało się za niezależnością od ZSRR^[41]. Kolejne wydarzenie końcówki XX w. wywoływały u obserwatorów przekonanie, że Ukraina rozpadnie się, tak jak rozpadła się Czechosłowacja i Jugosławia. Wskazywane linie możliwych podziałów przebiegały wzdłuż dawnej granicy Austro-Węgierskiej z Rosją. Odzwierciedlało to podział na katolicki zachód i prawosławny wschód^[42]. Z kolei koncepcja zwolenników Samuela Huntingtona zakładała rozpad na regiony ukraińsko- i rosyjsko

[38] J. Hrycak, *Historia Ukrainy 1772–1999. Narodziny nowoczesnego narodu*, Lublin 2000, s. 287–294.

[39] M. Siudak, *Redaktor pisma Cyrylicizm Roman Rachmannyj i jego rola w zachowaniu tożsamości ukraińskiej*, w: *Język, kultura, mentalność a...*, s. 265–267.

[40] J. Burnham, *Polityka wyzwolenia*, „Kultura” 1952, nr 2/64–3/65.

[41] A. Friszke, *Kalendarium odrodzenia narodowego na Ukrainie 1985–1991*, „Więź” 1991, nr 11–12.

[42] A. Jakubowski, *Struktura etniczna współczesnej Ukrainy*, Zamość 2008, <https://tinyurl.com/y79hqf9k> (dostęp 15.10.2017).

-języczny^[43]. Romantyczna koncepcja o zjednoczeniu Ukrainy w jeden naród z 1848 r. urzeczywistniła się niecałe trzy dekady temu, a obecna sytuacja na terenie tego kraju może wskazywać na odwrót od XIX-wiecznych koncepcji i spełnianie się raczej założeń zwolenników huntingtonowskich teorii rozpadu. Zwycięstwo rewolucji Euromajdanu spowodowało wzrost tendencji separatystycznych na wschodniej Ukrainie oraz na Krymie, gdzie większość mieszkańców stanowią Rosjanie^[44]. Wprowadzenie na terytorium Ukrainy rosyjskich sił zbrojnych w 2014 r. wywołało skrajnie różne reakcje jej najbliższych sąsiadów. Bliskość Unii Europejskiej nie przyniosła jednak oczekiwanej pomocy na jaką liczyła większa część narodu.

Jak więc pogodzić dążenie narodu ukraińskiego do dołączenia do UE z polityką Federacji Rosyjskiej, mającą na celu utrzymanie zależności byłych republik sowieckich? Zamrożony przez społeczność międzynarodową konflikt na Ukrainie nie przyczyni się do szybszego zbliżenia z państwami Zachodu. Nie ulega jednak wątpliwości, że znaczna część Ukraińców czuje się Europejczykami i pragnie zdystansować się od Rosji, co również niejednokrotnie wyrażano w przeszłości. Objawia się tutaj jeszcze jedna różnica między Rosjanami a Ukraińcami. Zgodnie z założeniem istnienia charakteru narodowego, społeczeństwo rosyjskie jest w znacznej części wyjątkowo uległe w stosunku do władzy, w oparciu o szacunek lub strach. Ukraińcy pokazują niekiedy wręcz negatywny stosunek do rządzących, znając z własnego doświadczenia silną korupcję w polityce i wpływy oligarchów zaspokajających własne potrzeby, w sytuacji gdy większość społeczeństwa jest uboga^[45]. Władze rosyjskie traktują jednak tereny wschodniej Europy jako własną strefę wpływów, nie zawsze respektując wolę zamieszkujących je narodów.

Bibliografia:

- Borys W., *Głos z 1848 r. w sprawie zgody polsko-ukraińskiej*, „Przegląd Historyczny” 1971, t. 62, nr 4.
Burnham J., *Polityka wyzwolenia*, „Kultura” 1952, nr 2/64-3/65.
Chynczewska-Hennel T., *Świadomość narodowa szlachty ukraińskiej i Kozaczyzny od schyłku XVI do połowy XVII w.*, Warszawa 1985.
Co tak naprawdę różni Ukrainę od Polski, „Interia.pl” <http://fakty.interia.pl/raporty/raport-srodek-wschod/opinie-artykuly-wywiady/news-co-tak-naprawde-rozni-ukraine-od-polski,nId,1092697>.
Evtuhov C., Kotkin S., *The Cultural Gradient. The Transmission of Ideas in Europe 1789-1991*, Maryland 2004.
Feldman W., *Rzecz o Narodowej Demokracji*, Kraków 1902.
Feldman W., *Rusini i sprawa ruska*, „Na posterunku”, Lwów 1903.
Friszke A., *Kalendarium odrodzenia narodowego na Ukrainie 1985-1991*, „Więź” 1991, nr 11-12.
„Gazeta Narodowa” 1902, nr 29, Biblioteka Jagiellońska, 560 V czas. <http://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/plain-content?id=89125>.
Grünberg K., *Szpiedzy Stalina. Z dziejów wywiadu radzieckiego*, Warszawa 1996.
Himka J.P., *Kościół grekokatolicki a procesy narodotwórcze wśród Ukraińców w Galicji*, „Znak” 1985, nr 4(365).
Hrycak J., *Historia Ukrainy 1772-1999. Narodziny nowoczesnego narodu*, Lublin 2000.
Huntington S., *Zderzenie cywilizacji*, Warszawa 2007.
Informator ekonomiczny MSZ, <https://tinyurl.com/y9z6933v>.
Jakubowski A., *Struktura etniczna współczesnej Ukrainy*, Zamość 2008.
Jasinowski B., *Wschodnie chrześcijaństwo a Rosja*, Kraków 2001.

^[43] S. Huntington, *Zderzenie cywilizacji*, Warszawa 2007, s. 261-266.

^[44] Informator ekonomiczny MSZ, <https://tinyurl.com/y9z6933v> (dostęp 15.10.2017).

^[45] R. Kęsek, *Ukraińcy w Rosji i Federacji Rosyjskiej na przełomie XX i XXI wieku. Tożsamość, kultura, język*, w: *Język, kultura, mentalność...*, s. 298-302.

- Jaskułowski K., *Nacjonalizm bez narodów. Nacjonalizm w koncepcjach anglosaskich nauk społecznych*, Wrocław 2009.
- Kozik J., *Ukraiński ruch narodowy w Galicji w latach 1830-1848*, Kraków 1973.
- Krochmal A., *Konflikt czy współpraca?: relacje między duchowieństwem łacińskim i greckokatolickim w diecezji przemyskiej w latach 1918-1939*, Lublin 2006.
- Lipiński W., *Nazwy Ruś i Ukraina i ich znaczenie historyczne*, „Z dziejów Ukrainy”, Kraków 1912.
- Łozko H., *Rodzima wiara ukraińska*, Wrocław 1997.
- Magosci P.R. *Ukrainian Heritage Notes: The Language Question in Galicja*, Cambridge 1978.
- Miller A., *The Ukrainian Question*, Budapeszt-Nowy Jork 2003.
- Mokry W., *Naród i kwestia ukraińskiej odrębności narodowej w rozumieniu pisarzy z kręgu Ruskiej Trójcy*, „Roczniki Humanistyczne Towarzystwa Naukowego KUL” 1992, t. XXXIV, z. 7.
- Pelenski J. *The Contest for the Legacy of Kievan Rus*, Nowy Jork 1998.
- Poniewierski J., *Przemówienie w siedzibie UNESCO w Paryżu 2 czerwca 1980*, w: *Przemówienia i homilie Ojca Świętego Jana Pawła II*, Kraków 2008.
- Shulman S., *Challenging the Civic/Ethnic and West/East Dichotomies in the Study of Nationalism*, „Comparative Political Studies” 2002, t. 35(5).
- Sojka-Maształercz H., *Rusini czy Ukraińcy? Językowy obraz nacji ukraińskiej w prasie polskiej (1918-1939)*, Wrocław 2004.
- Stryjek T., *Ukraińska idea narodowa okresu międzywojennego (Analiza wybranych koncepcji)*, Wrocław 2000.
- Szporluk R., *Zachodni wymiar kształtowania się współczesnej Ukrainy*, Warszawa 2004.
- Ślipiec J., *Drogi niepodległości – Polska i Ukraina*, Warszawa 1999.
- Światowa Konferencja w sprawie polityki kulturalnej. Raport końcowy zorganizowanej przez UNESCO w dniach od 26 lipca do 6 sierpnia 1982 r. w Meksyku. Wyd. Niemieckiej Komisji UNESCO. Monachium 1983 r. (Raporty z konferencji UNESCO, nr 5).
- Świstun F., *Spory austriackich Rusinów o kwestię narodowości*, „Świat Słowiański” 1910, nr 71, r. VI, t. II.
- Tolz V., *Russia*, Oxford 2001.
- Wapiński R., *Historia polskiej myśli politycznej XIX i XX wieku*, Gdańsk 1997.
- Wydział Informacji o Krajach Pochodzenia (Departament Postępowań Uchodźczych UDSC), *Ukraina*, <http://wikip.udsc.gov.pl/kraje-pochodzenia/ukraina.html>.
- Żywczyński M., *Historia powszechna 1789-1870*, Warszawa 1979.

CZĘŚĆ VI:

PROBLEMY ŚRODOWISKA BEZPIECZEŃSTWA
REGIONU EUROPY ŚRODKOWO-WSCHODNIEJ

Ukraińska polityka bezpieczeństwa – priorytety, wyzwania i zagrożenia

Ukrainian Security Policy – Priorities, Challenges and Threats

Summary. *The category of safety can be understood in several ways, so that the author introduces various definitions of this term. Due to a number of geopolitical factors, security is one of the priorities of the Ukrainian authorities. The need for security has been and is considered to be the basic needs of man and human society. The author shows the importance of the National Security Strategy of Ukraine for shaping the security policy, as well as the most important threats and challenges related to defense. Also, draws attention to the slowing down of the process of Ukraine's aspirations to NATO membership and the possible consequences of this process.*

Keywords: *security, Ukraine, security policy, defense, strategy*

Znaczenie bezpieczeństwa ewoluowało wraz z pomnażaniem potęgi ekonomicznej i zdolności bojowej sił zbrojnych oraz ujawnieniem się nowych zagrożeń. Zapewnienie bezpieczeństwa w państwach o mniejszym potencjale demograficznym, ekonomicznym, militarnym, wymusiło wchodzenie w sojusze z państwami silniejszymi i mocarstwami, a następnie doprowadziło do powstania organizacji obronnych o zasięgu regionalnym, a nawet kontynentalnym i światowym. Rozpoczęło się od powstania sojuszy w postaci trójprzymierza i trójporozumienia, których korzenie sięgają dekad XIX wieku. Po II wojnie światowej państwa zachodnioeuropejskie oraz USA i Kanada utworzyły Organizację Traktatu Północnoatlantyckiego, a w Europie Wschodniej powstał Układ Warszawski i do zakończenia zimnej wojny, układ relacji międzynarodowych w Europie zdominowany był tymi sojuszami polityczno-militarnymi. Określały one relację między państwami kontynentu, przez blisko siedemdziesiąt lat, aż do rozpadu Układu Warszawskiego oraz imperium Związku Radzieckiego^[2]. Ze względu na szereg czynników geopolitycznych bezpieczeństwo jest jednym z priorytetów władz Ukrainy. Potrzeba bezpieczeństwa była i jest zaliczana do rzędu podstawowych potrzeb człowieka i społeczeństwa ludzkiego, warto zatem skupić się na ukraińskiej polityce bezpieczeństwa, jej możliwym konsekwencjom, wyzwaniom i zagrożeniom. W trakcie tych rozważań trzeba wziąć pod uwagę, iż bezpieczeństwo ma zawsze charakter względny. Bezpieczeństwo absolutne jest w praktyce niemożliwe do osiągnięcia. Strefa bezpieczeństwa i pokoju jest z natury rzeczy czymś dynamicznym, czymś *in statu nascendi*^[3].

Aby zrozumieć mechanizmy rządzące ukraińską polityką bezpieczeństwa warto odpowiedzieć na pytanie, jak można postrzegać kategorię bezpieczeństwa? Należy pamiętać, że bezpieczeństwo nie jest wąską dziedziną, a raczej należy je traktować, jako swoisty proces^[4]. Definicja bezpieczeństwa ma pewne stałe elementy, jednakże zawsze

^[1] mgr Oktawia Ewa Braniewicz, Katedra Prawa Międzynarodowego i Stosunków Międzynarodowych, Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Łódzkiego, oktawia28@op.pl.

^[2] J. Karpowicz, *Bezpieczeństwo państwa. Wybrane problemy*, Dęblin 2012, s. 41.

^[3] J. Łebkowska, *Relacje Unia Europejska - NATO w sferze europejskiej polityki bezpieczeństwa i obrony*, w: *NATO na początku XXI wieku*, red. S. Zakrzewski, Poznań 2008, s. 48.

^[4] J. Kukułka, *Bezpieczeństwo a współpraca europejska: współzależność i sprzeczności interesów*, „Sprawy Międzyna-

rozumienie tej materii chronionej będzie uwarunkowane przez czynniki jej zagrażające. Stąd pewien dualizm w pojmowaniu tego pojęcia, mianowicie bezpieczeństwo jest określonym stanem rzeczy, ale również ciągłym procesem społecznym, w ramach którego narody starają się doskonalić struktury i mechanizmy, zapewniające im poczucie bezpieczeństwa, aby skutecznie reagować na zmiany zachodzące w dynamicznym środowisku bezpieczeństwa^[5]. Dynamizm kategorii bezpieczeństwa, szczególnie widoczny w stosunkach międzynarodowych, wynika ze zmienności stosunków otoczenia, postępu cywilizacyjnego i zakresu potrzeb poszczególnych podmiotów. Wyznaczają go współzależności, zgodności i sprzeczności interesów narodów, państw i systemów międzynarodowych^[6]. Zatem słuszne wydaje się rozpowszechnione rozumienie bezpieczeństwa jako stanu kontroli nad tym, co zagraża cenionym przez nas wartościom - szczególnie zaś nad zagrożeniami, które, pozostawione bez nadzoru godziłyby w przetrwanie w bliskiej przyszłości konkretnych podmiotów^[7]. Podmiotami tymi będą zarówno osoby fizyczne, jak i całe narody, państwa, a jeszcze szerzej – organizacje i wspólnoty międzynarodowe.

Kształt ukraińskiej polityki bezpieczeństwa

Wielowektorowe wpływy polityczne wywierane na Ukrainę w warunkach braku skutecznych gwarancji jej bezpieczeństwa, istnienie „zamrożonych konfliktów” nieopodał ukraińskich granic (a także w ich ramach), jak również bardzo wysoka zależność od podmiotów zewnętrznych, w jakiej znalazła się gospodarka narodowa, wpływają na brak odporności Ukrainy i osłabiają jej rolę na arenie międzynarodowej, spychając ją na peryferia polityki światowej, w „szarą strefę bezpieczeństwa”^[8].

Kluczowymi aktami prawnymi, które regulują kwestie bezpieczeństwa Ukrainy i wpływają na kształt ukraińskiej polityki bezpieczeństwa są:

1. Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Ukrainy,
2. Doktryna Wojskowa Ukrainy oraz
3. Biała Księga Sił Zbrojnych.

Z uwagi na ograniczoną objętość artykułu nie będę się zagłębiała w rozważania dotyczące przepisów Doktryny Wojskowej Ukrainy (zwana dalej DWK) oraz Białej Księgi Sił Zbrojnych. Ze względu na swój praktyczny charakter przedmiotem rozważań niniejszego artykułu jest Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Ukrainy. Jednakże warto zaznaczyć, iż jednym z kluczowych założeń DWU jest stwierdzenie, że „Ukraina nie uznaje żadnego państwa za swojego wroga”, a polityka pozablokowości Ukrainy została opisana przez autorów DWU jako ważny czynnik zmniejszający napięcia polityczne i wojskowe w regionie^[9]. Jest to niezwykle istotne w kontekście mechanizmów kształtujących ukraińską politykę bezpieczeństwa.

Uchwalona po raz pierwszy w 2007 r. Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Ukrainy (zwana dalej SBNU) nie stała się dokumentem przewodnim, wykorzystanym w praktyce

rodowe” 1982, nr 7, s. 30.

^[5] Por.: J. Stańczyk, *Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa*, Warszawa 1996; J. Karpowicz, *Bezpieczeństwo państwa. Wybrane problemy*, Dęblin 2012, s. 27.

^[6] Por.: R. Zięba, *Pojęcie, istota bezpieczeństwa państwa w stosunkach międzynarodowych*, „Sprawy Międzynarodowe” 1989, nr 10, s. 49-70.

^[7] Por.: Paul D. Williams, *Studia bezpieczeństwa*, Kraków 2012, s. 5.

^[8] S. Lowoczkin, *Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Ukrainy – Ukraina w zmieniającym się świecie*, „Bezpieczeństwo Narodowe” 2012, nr 22, s. 222.

^[9] E. Mazurek, P. Świeżak, *Nowa Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Ukrainy*, „Bezpieczeństwo Narodowe” 2012, nr 22, s. 209.

przez organy władzy państwowej. Na przeszkodzie stał fakt, że strategia koncentrowała się na osiągnięciu krótkoterminowych celów politycznych i ekonomicznych, zaniedbała potrzeby strategicznego rozwoju społeczeństwa i państwa. Wskutek tego wzrosły zagrożenia dla bezpieczeństwa narodowego, uległa osłabieniu zdolność Ukrainy do obrony własnych interesów narodowych^[10]. Treść SBNU można podzielić na trzy zasadnicze części:

1. przybliżenie ogólnych zasad,
2. wyznaczenie celów priorytetowych,
3. wskazanie zadań i mechanizmów ochrony żywotnych interesów jednostki, społeczeństwa i państwa przed zagrożeniami zewnętrznymi i wewnętrznymi^[11].

Powyższe części zostały uporządkowane w siedmiu rozdziałach. Pierwszy z nich traktuje o środowisku bezpieczeństwa, uwypuklając jego niestabilność, zmienność, a także przeplatanie się klasycznych i nowych zagrożeń. W rozdziale drugim twórcy SBNU przybliżyli kluczowe pojęcia oraz opisali fundamenty ukraińskiej polityki bezpieczeństwa. W rozdziale trzecim poddano dokładnej analizie czynniki wewnętrzne i zewnętrzne wpływające na środowisko bezpieczeństwa Ukrainy. Rozdział czwarty zawiera szczegółowe cele i zadania, które powinny zostać zrealizowane przez aparat państwowy w sferze obronności i bezpieczeństwa. System instytucjonalny bezpieczeństwa narodowego wraz z projektem przebudowy został scharakteryzowany w rozdziale piątym. Rozdział szósty SBNU wskazuje organy i mechanizmy odpowiedzialne za realizację założeń wynikających z aktu. Natomiast w rozdziale siódmym ujęto postanowienia końcowe^[12].

Autorzy SBNU odwoływali się przede wszystkim do wewnętrznego porządku prawnego oraz zapowiadali realizację do 2020 r. szeroko zakrojonych projektów modernizacji resortów siłowych w celu zapewnienia bezpieczeństwa zewnętrznego, jak i wypełnienia określonych standardów UE, wyrażonych w ratyfikowanej umowie stowarzyszeniowej z 16 września 2014 r. nr 1678-VII oraz dekretem nr 5 *Ukraina 2020*, podpisanym przez prezydenta 5 stycznia 2015 r.^[13]. Dokument identyfikuje dwa główne cele bezpieczeństwa:

1. minimalizowanie zagrożeń dla suwerenności narodowej oraz stworzenie warunków niezbędnych dla odtworzenia jedności terytorialnej kraju w granicach sprzed Euromajdanu tak, aby Ukraina pozostała „suwerennym, niezależnym, demokratycznym państwem opartym na zasadach prawa i sprawiedliwości społecznej”;
2. wzmocnienia praw i wolności człowieka tak, aby zapewnić nową jakość w rozwoju ekonomicznym, społecznym i humanitarnym kraju. Głównym celem (i dalekosiężnym celem) wspomnianych założeń jest przygotowanie Ukrainy do integracji ze strukturami zachodnimi - głównie UE, a następnie NATO^[14].

Wskazane powyżej założenia wpisują się w program reform zaproponowanych przez

^[10] S. Lowoczkin, *Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Ukrainy – Ukraina w zmieniającym się świecie*, „Bezpieczeństwo Narodowe” 2012, nr 22, s. 222.

^[11] President of Ukraine, *President approved Strategy of National Security of Ukraine*, „President of Ukraine Petro Poroshenko Official website”, <http://www.president.gov.ua/en/news/prezident-zatverdiv-strategiyu-nacional-noyi-bezpeki-ukrayini-35396> (dostęp 19.10.2017).

^[12] Por.: E. Mazurek, P. Świeżak, dz. cyt., s. 207-209.

^[13] R. Porocki, *Doktryna Poroszenki*, <http://geopolityka.org/analizy/robert-potocki-doktryna-poroszenki> (dostęp 19.10.2017).

^[14] Президент України, *Указ президента України No. 287/2015 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року „Про Стратегію національної безпеки України”*, „Президент України Петро Порошенко – Офіційне інтернет-представництво”, <http://www.president.gov.ua/documents/19521.html> (dostęp 19.10.2017).

prezydenta Ukrainy, Petra Poroszenkę, w deklaracji *Strategia 2020*, a ich zasadniczym celem było stabilizowanie, a w dużej mierze wyznaczanie od nowa, pozycji międzynarodowej Ukrainy w globalnym układzie sił^[15]. Ukraina nie jest członkiem żadnego sojuszu polityczno-wojskowego, co wymusza podejmowanie szeregu działań na rzecz samodzielnego zapewnienia sobie bezpieczeństwa. Integracja ze strukturami UE oraz NATO mogłaby w znacznej mierze odciążyć władze państwowe na wielu płaszczyznach, w tym w sferze obronności. Należy jednak zauważyć, iż w obecnie niezwykle skomplikowanej sytuacji geopolitycznej władze Ukrainy zdają się mieć większe priorytety niż akcesję do struktur UE oraz NATO. Na taki krok, zarówno ze strony władz państwowych jak i decydentów organizacji międzynarodowych, trzeba będzie jeszcze poczekać. Dostrzegalne są wyrazy wsparcia kierowane ku Ukrainie, jak choćby słowa J. Stoltenberga wypowiedziane w trakcie Szczytu Sojuszu w Warszawie w lipcu 2016 r.: „NATO okazało, że jest zjednoczone i zademonstrowało solidarność z Ukrainę. Sojusz zaakceptował też pakiet pomocowy dla Kijowa”^[16]. Takie małe gesty dają nadzieję na możliwą, a przede wszystkim realną, współpracę pomiędzy władzami Ukrainy a członkami polityczno-wojskowych sojuszy.

Wyzwania dla Ukrainy w sferze bezpieczeństwa po 2014 r.

Do głównych wyzwań stojących przed organami odpowiedzialnymi za realizację ukraińskiej polityki bezpieczeństwa należy zaliczyć:

1. minimalizację zagrożeń dla suwerenności państwa, stworzenie warunków dla przywrócenia integralności terytorialnej Ukrainy,
2. wzmocnienie ukraińskiej demokracji poprzez organizowanie efektywnej obrony i polityki bezpieczeństwa, co umożliwi stabilizację sytuacji społeczno-politycznej oraz społeczno-gospodarczej oraz
3. stworzenie nowego kierunku rozwoju w ukraińskiej polityce zagranicznej^[17].

Szereg czynników powoduje, iż trudno osiągnąć zamierzone efekty, choć wynikają one wprost z treści SBNU. Władze publiczne, agencje ochrony i obrony nie są gotowe przeciwdziałać współczesnym zagrożeniom wojskowym. Aby skutecznie odeprzeć potencjalną agresję potrzeba skoordynowanych działań, co przy braku właściwej interakcji i przepływu informacji między przedstawicielami władzy wykonawczej, a samorządami lokalnymi i funkcjonariuszami służb bezpieczeństwa jest niemożliwe. Należy także podkreślić, iż ramy prawne regulujące działalność podmiotów odpowiedzialnych za bezpieczeństwo są niespójne i nie odpowiadają aktualnym potrzebom i zagrożeniom sektora obronności^[18]. Obecnie najbardziej palącym problemem pozostają jednak wyzwania w wewnętrznej sferze bezpieczeństwa narodowego, takie jak:

1. zachowanie nieskutecznego, poradzieckiego systemu społecznego, przede wszystkim władzy państwowej,
2. wypaczenie procedur demokratycznych, które sztucznie wstrzymywały procesy wymiany kadrowej w instytucjach państwowych stały się powodem słabości, a w pewnej mierze również niewydolności państwa w realizacji jego zadań, przede wszystkim w sferze obrony praw i wolności człowieka i obywatela oraz

[15] Національна Рада Реформ, *Пріоритетні реформи*, <http://reforms.in.ua/> (dostęp 19.10.2017).

[16] *Szczyt NATO: jakie będą relacje Sojuszu z Rosją?*, „Polskie Radio”, 9.07.2016, <http://www.polskieradio.pl/9/313/Artykul/1641330,Szczyt-NATO-jakie-beda-relacje-Sojuszu-z-Rosja> (dostęp 19.10.2017).

[17] National Institute for Strategic Studies (NISS), *National Security Strategy of Ukraine*, http://www.niss.gov.ua/public/File/2015_table/Draft_strategy.pdf, s. 2 (dostęp: 19.10.2017).

[18] Tamże, s. 5 (dostęp 19.10.2017).

3. narastający brak zaufania społeczeństwa do państwa^[19].

Szczególnie zachwianie zaufania obywateli od osób pełniących funkcje publiczne wydaje się jednym z kluczowych czynników, które mogą blokować skuteczne i wszechstronne wprowadzenie reform mających na celu usprawnienie systemu obronności państwa. Należy jednak podkreślić, iż w ciągu dwóch lat, w stosunkowo trudnej sytuacji, w jakiej znalazło się państwo ukraińskie (zapaść ekonomiczna, uwikłanie w długotrwałą wojnę pozycyjną na wschodzie Ukrainy), dokonano znaczących zmian na rzecz poprawy kondycji armii ukraińskiej i dostosowania jej do aktualnych wyzwań. Za największe wyzwanie, a jednocześnie największe osiągnięcie należy uznać reformę systemu ukończenia Sił Zbrojnych Ukrainy i stworzenie podwalin pod względnie sprawnie funkcjonujący system mobilizacji rezerw^[20].

W styczniu 2015 r. wprowadzono nowy administracyjno-wojskowy podział Ukrainy. Utworzono dwa dowództwa operacyjne: „Północ” w Czernihowie i „Wschód” w Dnieprze (pozostałe to „Zachód” w Równem i „Południe” w Odessie). Początkowo zmiana ta objęła jednak wyłącznie struktury Wojsk Lądowych i Wojsk Aeromobilnych. Siły Powietrzne pozostawały w organizacji sprzed wojny w Donbasie do stycznia 2016 r., kiedy to utworzono dla nich trzy dowództwa powietrzne – „Zachód”, „Południe” i „Centrum” (przy czym za zabezpieczenie całej przestrzeni powietrznej od strony Rosji odpowiedzialne było to ostatnie). W styczniu 2017 r. z dowództwa „Centrum” wyodrębnione zostało dowództwo „Wschód”, co pozwoliło ujednoczyć obszary odpowiedzialności podstawowych rodzajów sił zbrojnych armii ukraińskiej na poszczególnych kierunkach operacyjno - strategicznych, a tym samym stworzyć podstawy organizacyjne do formowania dowództw połączonych na wypadek regularnego konfliktu zbrojnego na pełną skalę^[21]. Należy to uznać za niewątpliwy sukces i dobry krok w stronę budowania stabilnego i wydajnego systemu bezpieczeństwa państwowego.

Za czynniki zewnętrzne, które zasadniczo wpływają na kształt ukraińskiej polityki bezpieczeństwa i stanowią wyzwania, należy uznać m.in.:

1. pogorszenie sytuacji bezpieczeństwa w regionie, utrwalanie się stref wpływu i narastanie związanych z tym zjawiskiem konfliktów,
2. eskalację sporów i militaryzację w regionie czarnomorsko-kaspijskim,
3. nieuregulowany status granic Ukrainy,
4. możliwe wykorzystywanie mniejszości narodowych do kwestionowania przebiegu granic w regionie oraz
5. brak delimitacji granic morskich z Rosją (Morze Czarne, Morze Azowskie, Cieśnina Kerczeńska)^[22].

Powyższe wyliczenie ukazuje, że bezpieczeństwo w regionie i sytuacja geopolityczna krajów ościennych zasadniczo wpływają na kształtowanie systemu bezpieczeństwa narodowego Ukrainy oraz odciskają piętno na kierunkach ukraińskiej polityki bezpieczeństwa.

Wielu ekspertów wskazuje, że autorzy SBNU nie w pełni wyciągnęli wnioski z przeprowadzonej w pierwszych rozdziałach analizy, z której wynika zapis o braku efektywnych międzynarodowych gwarancji bezpieczeństwa Ukrainy. Proponowane działania w zasadzie sprowadzają się do oczekiwania na sprzyjającą koniunkturę międzynarodo-

^[19] S. Lowoczkin, dz. cyt., s. 222.

^[20] A. Wilk, *Najlepsza armia, jaką miała Ukraina. Zmiany w Siłach Zbrojnych Ukrainy po agresji rosyjskiej*, „Prace OSW” 2017, nr 66, s. 6.

^[21] Tamże, s. 19 -20.

^[22] E. Mazurek, P. Świeżak, dz. cyt., s. 208.

wą. W tym kontekście analitycy krytykują „inercję” polityki bezpieczeństwa Ukrainy^[23]. W mojej ocenie należy zgodzić się z N. Orłowską-Chyż, która alarmuje iż „rezygnacji z dążenia do członkostwa w NATO nie zastąpiono pozytywnym programem w sferze bezpieczeństwa, zasada pozablokowości oraz samowystarczalności obronnej pozostają hasłami, za którymi dotychczas nie poszły działania, zwłaszcza w sferze wzmocnienia potencjału militarnego ukraińskiej armii i niezbędnego wzrostu nakładów na obronę narodową^[24]”.

Podsumowanie

Podsumowując, autorzy SBNU stworzyli obszerny akt, który reguluje szereg kwestii: od katalogu zasad ogólnych, przez wyznaczenie celów priorytetowych, aż do określenia mechanizmów ochrony żywotnych interesów jednostki, społeczeństwa i państwa przed zagrożeniami zewnętrznymi i wewnętrznymi. Ów dokument wskazuje liczne zagrożenia i wyzwania, które stoją przed organami odpowiedzialnymi za sprawowanie polityki bezpieczeństwa. Niewątpliwym atutem jest fakt, iż SBNU zawiera w swej treści rzetelną analizę środowiska bezpieczeństwa międzynarodowego. Niezwykle cenne są wątpliwości autorów, które dotyczą nieadekwatności wydajności systemu bezpieczeństwa narodowego do aktualnych zagrożeń. Niestety, SBNU nie zawiera całościowej wizji zmian i planów dostosowania systemu bezpieczeństwa państwowego do wyzwań współczesności. Autorzy SBNU zdają się dostrzegać znakomitą większość istniejących zagrożeń, dokonują ich poprawnej identyfikacji, jednak nie wskazują gotowej recepty na reformę obecnego systemu obronnego państwa.

Ze względu na szereg przepisów mających niezwykle praktyczny wymiar SBNU jest aktem, który w znacznej mierze wpływa na kierunek i kształt ukraińskiej polityki bezpieczeństwa. W mojej ocenie, polityka ta prowadzona jest w sposób zbyt zachowawczy. Wiele pozytywnych zmian w sferze obronności wymusiła wojna w Donbasie, określając m.in. nowe ramy strukturalne armii ukraińskiej. Z drugiej strony, uparte trwanie władz przy idei polityki pozablokowości wpłynęło na znaczne zahamowanie dążeń do stania się częścią sojuszy polityczno-wojskowych, co może skutkować wzrostem niezadowolenia społecznego i pogłębieniem braku zaufania obywateli do organów państwowych. Należy pamiętać, iż polityka bezpieczeństwa stanowi nieodłączny element polityki państwa i ma na celu przedsięwzięcia związane z tworzeniem i wykorzystywaniem potencjału obronnego w celu zapobiegania i przeciwdziałania różnego rodzaju zagrożeniom^[25]. Akty takie jak SBNU służą realizacji jej długofalowych celów, zatem jeśli treść wskazanej strategii jest niedopracowana, wówczas także polityki bezpieczeństwa nie można postrzegać jako efektywnej.

^[23] Tamże, s. 213.

^[24] N. Orłowska-Chyż, *Prezydent Janukowycz określa wizję bezpieczeństwa Ukrainy*, „Tydzień na Wschodzie”, 13.06.2012, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2012-06-13/prezydent-janukowycz-okresla-wizje-bezpieczenstwa-ukrainy> (dostęp 19.10.2017).

^[25] J. Kaczmarek, W. Łepkowski, B. Zdrodowski, *Słownik terminów z zakresu Bezpieczeństwa Narodowego*, Warszawa 2008, s. 101.

Bibliografia:

- Kaczmarek J., Łepkowski W., Zdrodowski B., *Słownik terminów z zakresu Bezpieczeństwa Narodowego*, Warszawa 2008.
- Karpowicz J., *Bezpieczeństwo państwa. Wybrane problemy*, Dęblin 2012.
- Kukułka J., *Bezpieczeństwo a współpraca europejska: współzależność i sprzeczności interesów*, „Sprawy Międzynarodowe” 1982, nr 7.
- Lowoczkin S., *Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Ukrainy – Ukraina w zmieniającym się świecie*, „Bezpieczeństwo Narodowe” 2012 nr 22.
- Łebkowska J., *Relacje Unia Europejska – NATO w sferze europejskiej polityki bezpieczeństwa i obrony*, w: *NATO na początku XXI wieku*, red. S. Zakrzewski, Poznań 2008.
- Mazurek E., Świeżak P., *Nowa Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Ukrainy*, „Bezpieczeństwo Narodowe” 2012, nr 22.
- National Institute for Strategic Studies (NISS), *National Security Strategy of Ukraine*, http://www.niss.gov.ua/public/File/2015_table/Draft_strategy.pdf.
- Orłowska-Chyż N., *Prezydent Janukowycz określa wizję bezpieczeństwa Ukrainy*, „Tydzień na Wschodzie”, 13.06.2012, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2012-06-13/prezydent-janukowycz-okresla-wizje-bezpieczenstwa-ukrainy>.
- Porocki R., *Doktryna Poroszenki*, <http://geopolityka.org/analizy/robert-potocki-doktryna-poroszenki>.
- President of Ukraine, *President approved Strategy of National Security of Ukraine*, „President of Ukraine Petro Poroshenko Official website”, <http://www.president.gov.ua/en/news/prezident-zatverdiv-strategiyu-nacionalnoyi-bezpeki-ukrayini-35396>.
- Stańczyk J., *Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa*, ISP PAM, Warszawa 1996.
- Szczyt NATO: *jakie będą relacje Sojuszu z Rosją?*, „Polskie Radio”, 9.07.2016, <http://www.polskieradio.pl/9/313/Artykul/1641330,Szczyt-NATO-jakie-beda-relacje-Sojuszu-z-Rosja>.
- Wilk A., *Najlepsza armia, jaką miała Ukraina. Zmiany w Siłach Zbrojnych Ukrainy po agresji rosyjskiej*, „Prace OSW” 2017, nr 66.
- Williams P.D., *Studia bezpieczeństwa*, Kraków 2012.
- Zięba R., *Pojęcie, istota bezpieczeństwa państwa w stosunkach międzynarodowych*, „Sprawy Międzynarodowe” 1989, nr 10.
- Національна Рада Реформ, *Пріоритетні реформи*, <http://reforms.in.ua/>.
- Президент України, *Указ президента України No. 287/2015 Прорішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року „Про Стратегію національної безпеки України”*, „Президент України Петро Порошенко – Офіційне інтернет-представництво”, <http://www.president.gov.ua/documents/19521.html>.

Geopolityczne determinanty współpracy Europy z Ukrainą

Geopolitical Determinants of a Cooperation Between Europe and Ukraine

Summary. *The article describes the determinants of cooperation of Europe as defined by The European Union and Ukraine on the basis of selected German, Anglo-Saxon and Ukrainian School of Geopolitics, as secondary regional powers. The article presents geopolitics frameworks and advantages as a result of European orientation of Kyiv manifest in strong position of Union as Great Power in three power sectors: political, economic, soft and hinder influence of Russia – the main adversary in this region.*

Keywords: *geopolitics, Ukraine, European Union, cooperation*

Arena stosunków międzynarodowych będąca współcześnie systemem jedno-wielobiegunowym^[2], to „osobliwa hybryda uni-multipolarnego systemu z jednym supermocarstwem i kilkoma znaczącymi, ważnymi potęgami”^[3], gdzie główne role odgrywają nie tylko państwa, ale i inni uczestnicy, wśród których należy wymienić przede wszystkim korporacje transnarodowe, organizacje międzynarodowe i bloki gospodarcze. Naczelnymi aktorzy hierarchizowani są pod względem potencjału na trzy kategorie potęg: lokalne, regionalne, ponadregionalne, mimo to Samuel Huntington zalicza Ukrainę do grona drugorzędnych regionalnych potęg^[4]. Ukraina jest przykładem państwa, którego znaczenie nie wynika z umiejętności przełożenia zgromadzonego potencjału czy posiadanych ambicji (woli narodu) na pełnione role międzynarodowe, lecz z ważnego położenia geograficznego i wpływu potencjalnej niestabilności na zachowania geostrategiczne w regionie.

Artykuł przedstawia geopolityczne podstawy, umocowania, korzyści ze współpracy Europy z Ukrainą, przy czym Europa, z perspektywy której będzie analizowany temat, jest rozumiana na trzy zbieżne sposoby: (I) jako przeciwwaga dla potęgi Federacji Rosyjskiej, (II) przedstawiciel cywilizacji zachodniej w rozumieniu klasyfikacji zaproponowanej przez S. Huntingtona oraz (III) współczesne ucieleśnienie tej idei: Unii Europejskiej. W interesie Unii, podobnie jak każdego gracza geopolitycznego jest: powiększanie potencjału posiadanej potęgi – w oparciu o zasoby strefy wewnętrznej, rozszerzanie stref wpływów na arenie zewnętrznej (płaszczyzny lokalne, regionalne, ponadregionalne) przy jednoczesnym zapewnieniu bezpieczeństwa rozumianego jako stan braku zagrożenia. Ukraina z kolei jest ważnym elementem regionalnej geopolitycznej układanki, o czym świadczy chociażby aktywność na arenie europejskiej i czarnomorskiej w formie Partnerstwa Wschodniego lub Forum Morza Czarnego na rzecz Partnerstwa i Dialogu, mającym podstawy do powołania własnej organizacji skupiającej państwa regionu.

^[1] mgr Malwina Hopej, Uniwersytet Wrocławski, malwina.hopej@uwr.edu.pl.

^[2] J. Czaputowicz, *Teorie stosunków międzynarodowych. Krytyka i systematyzacja*, Warszawa 2007, s. 189.

^[3] S.P. Huntington, *The Lonely Superpower*, „Foreign Affairs” 1999, t. 78, nr 2, s. 36.

^[4] Drugorzędne regionalne potęgi (*secondary regional powers*) to państwa, których kurs obranych polityk często stoi w opozycji do interesów regionalnych potęg, przez co równoważą ich aspiracje i kierują uwagę na sprawy obszaru, co czyni ich ważnymi elementami geopolitycznej układanki. S. Huntington zalicza do tej grupy: Republikę Argentyńską, Królestwo Arabii Saudyjskiej, Ukrainę, Islamską Republikę Pakistanu, Republikę Korei, Japonię, Wielką Brytanię. S.P. Huntington, dz. cyt., s. 36.

Artykuł składa się z trzech zasadniczych części. Pierwsza przedstawia Ukrainę w kategorii gracza geopolitycznego; druga część zawiera przesłanki współpracy Europy z Kijowem oraz główne geopolityczne przeszkody w zacieśnieniu relacji z Unią. W ostatniej części znalazł się zarys idei geopolityków ukraińskich optujących za niezależnością Kijowa na arenie międzynarodowej, sprowadzającej się do budowy organizacji niezwiązanej z Unią Europejską i Rosją.

Geopolityczna charakterystyka państwa ukraińskiego

Ukraina to państwo liczące 603 550 km² (47. pozycja na świecie), 44 mln obywateli (32. miejsce), a dwiema najliczniejszymi grupami etnicznymi są Ukraińcy (77,8%) i Rosjanie (17,3%). Językiem oficjalnym jest ukraiński (67,5% mieszkańców go używa w codziennym życiu), choć 30% posługuje się rosyjskim mającym status języka regionalnego^[5]. Takie wskaźniki w ujęciu klasycznej, niemal deterministycznej geopolityki, predestynują Kijów do roli potęgi zdolnej oddziaływać na trzy obszary: Morza Czarnego, Eurazji i Unii Europejskiej^[6]. Dlaczego jednak Ukraina nie jest w stanie efektywnie wykorzystać swego potencjału? Odpowiedź może być dość przewrotna – pozycja Ukrainy wynika z jej słabości.

Prymat państwa na arenie międzynarodowej wynika z czterech przesłanek podkreślających unikalny charakter tego aktora. Państwa są najwyżej zorganizowanymi grupami społecznymi, których przynależność ma charakter powszechnie obowiązujący, ponadto są to najbardziej wpływowi uczestnicy areny, mający zdolność powoływania pozostałych graczy geopolitycznych, a ich relacje są fundamentem areny stosunków międzynarodowych. Ukraina znajduje się na etapie formowania struktur państwa oraz kształtowania świadomości narodowej obywateli, co utrudniają chociażby skład etniczny i odsetek obywateli uznający prymat języka rosyjskiego w przestrzeni publicznej. Kijów musi kształtować świadomość swej politycznej niezależności również na arenie międzynarodowej – zdolność do utrzymywania stosunków, przymiot państwa jako podmiotu prawa międzynarodowego^[7], może pozytywnie lub negatywnie kształtować wizerunek będący jednym z przesłanek pozycji na geopolitycznej szachownicy. Obserwując aktualną sytuację można zaryzykować stwierdzenie, iż suwerenność Kijowa nie utrwaliła się w świadomości Federacji Rosyjskiej, czego dowodem są aneksja Krymu poprzedzona referendum niezgodnym z prawem ukraińskim i destabilizacja wschodnich obwodów, jak również w świadomości samych obywateli. Ukraina nie jest postrzegana w kategoriach gwaranta bezpieczeństwa pod względem militarnym, ekonomicznym, socjalnym bądź ładu społecznego i szacunku do stanowionego prawa dyskredytowanego przez powszechną korupcję^{[8],[9]}.

^[5] Central Intelligence Agency, *The World Factbook (Europe: Ukraine)*, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/up.html> (dostęp 1.10.2017).

^[6] J. Tymanowski, *Ukraina w Unii Europejskiej?*, w: *Państwo w Unii Europejskiej*, red. J. Ruszkowski, R. Podgórzaska, Szczecin 2017, s. 233.

^[7] Zgodnie z art. 1 *Konwencji z Montewideo o prawach i obowiązkach państw*, „państwo, jako podmiot prawa międzynarodowego, powinno posiadać: (a) stałą ludność; (b) określone terytorium; (c) rząd; oraz (d) zdolność do utrzymywania stosunków z innymi państwami”.

^[8] W najnowszej edycji raportu *Corruption Perception Index 2016* opracowanego przez Transparency International, Ukraina zajęła bardzo niską, 131 lokatę na 176 badanych państw. Dla porównania, Polska została sklasyfikowana na miejscu 29. Por.: Transparency International, *Corruption Perception Index 2016*, https://www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2016 (dostęp 1.10.2017).

^[9] J. Tymanowski, dz. cyt., s. 228-230.

Geopolityczne przesłanki współpracy z Europą

Przynależność Ukrainy do Europy wyrażali już przedstawiciele germańskiej szkoły geopolitycznej – Fryderyk Neumann w książce „Mittleuropa” wydanej w 1915 r. nakreślił zasięg niemieckiej strefy wpływów w Europie Wschodniej opierając się na zasadzie tzw. teorii „produktywizmu”, w ujęciu której narody można odróżnić na podstawie podejścia do pracy. Ukraińcy, w przeciwieństwie do z natury leniwych Rosjan, posiadają zbliżony do Niemców etos pracy, przez co terytorium państwa ukraińskiego powinno wchodzić w skład niemieckiej strefy wpływów stanowiąc tym samym rezerwuuar rolno-surowcowy^[10]. Poglądy wpisujące się w powyższą teorię, potwierdzające odrębność obu narodów, prezentował Mykoła Kostomarow, zdaniem którego Rosjanie i Ukraińcy nie stanowią jednego narodu, różnią się bowiem mentalnością, psychiką oraz folklorem^[11].

Karl Haushofer, prócz sprowadzenia Ukrainy do roli tzw. gospodarki pomocniczej rozumianej jako zaplecze rolne, przemysłowe, taniej siły roboczej oraz „niemieckiej strefy produktywizmu” realizowanej chociażby przez „imperializm pociągowy” czy politykę dynastyczną do 1914 r., przypisywał rolę bufora cywilizacji zachodniej oraz przestrzeni ekspansji na Bliski Wschód i Kaukaz^[12].

Przedstawiciele szkoły anglosaskiej i cywilizacji zachodniej nie zawsze byli zgodni w kwestii przynależności Kijowa do tego kręgu. Zdaniem George’a F. Kennana Ukraina zawsze będzie zależna od Rosji, z kolei James Burnham włączył ją do Zachodu. S. Huntington i Zbigniew Brzeziński optowali za koniecznością włączenia Kijowa do strefy wpływów Stanów Zjednoczonych, osłabiając tym samym pozycję Rosji. Z. Brzeziński widział Ukrainę w roli sworzni geopolitycznego, przy czym funkcja ta nie wynika z potencjału, posiadanej potęgi czy woli narodu, a ze względu na położenie geograficzne i przeniesienie potencjalnej niestabilności na zachowania geostrategiczne. „Ukraina – nowe, ważne pole na szachownicy eurazjatyckiej, jest sworzniem geopolitycznym, ponieważ samo istnienie niepodległego państwa ukraińskiego pomaga przekształcać Rosję. Bez Ukrainy Rosja przestaje być imperium eurazjatyckim: może wciąż próbować zdobyć status imperialny, lecz byłaby wówczas imperium głównie azjatyckim. [...] Jeżeli jednak Moskwa ponownie zdobędzie władzę nad Ukrainą, wraz z pięćdziesięcioma dwoma milionami jej obywateli, ogromnymi bogactwami naturalnymi oraz dostępem do Morza Czarnego, automatycznie odzyska możliwość stania się potężnym imperium spinającym Europę i Azję”^[13]. Sworzeń geopolityczny może zatem umożliwić ważnemu graczowi dostęp do istotnych obszarów, lub też go blokować, jak również przyjąć formę tarczy obronnej dla kluczowego państwa czy okręgu.

W powyższym ujęciu Ukraina jest swoistym wyznacznikiem mocarstwowości – bez niej Federacja Rosyjska traci status potęgi regionu eurazjatyckiego, przez co obecna polityka wydaje się bardzo przemyślana. Przez aneksję Krymu Moskwa zapewniła sobie dobrą pozycję wyjściową na Morze Czarne w myśl „Kto kontroluje Sewastopol, ten kontroluje Krym, a kto kontroluje Krym ten kontroluje Morze Czarne” (Jurij Łypa), destabilizacja obwodów ługańskiego i donieckiego osłabia gospodarkę, a w konsekwencji pozycję państwa na arenie międzynarodowej. Z tego względu Ukraina jest niezwykle ważnym sojusznikiem Stanów Zjednoczonych, stanowiącym granicę cywilizacji zachodniej, barierę wpływów Moskwy, a także ewentualną militarną bazą skierowaną na Kau-

^[10] M. Siudak, *Geopolityczne wizje Krymu i Ukrainy*, „Przegląd Geopolityczny” 2016, nr 18, s. 93-94.

^[11] P. Eberhardt, *Słowańska geopolityka. Twórcy rosyjskiej, ukraińskiej i czechosłowackiej geopolityki oraz ich koncepcje ideologiczno-terytorialne*, Kraków 2017, s. 220.

^[12] M. Siudak, dz. cyt., s. 95.

^[13] Z. Brzeziński, *Wielka szachownica. Główne cele polityki amerykańskiej*, Warszawa 1998, s. 46.

kaz, Bliski Wschód i Rosję^[14].

Bariera ukraińska czy most ukraiński?

Położenie na styku dwóch wielkich cywilizacji, wizji państwowości przy trwających kilkanaście lat próbach politycznego uniezależnienia od Rosji i niejednoznacznych chęci bliższego porozumienia z Unią Europejską jest niezwykle trudne, nawet dla takiego państwa jak Ukraina. Pod względem położenia, rozległości terytorium oraz zasobów naturalnych, Ukraina jest potęgą regionalną (drugorzędną). Nieumiejętność wykorzystania potencjału może wynikać z wewnętrznego dualizmu społeczeństwa oraz fatalności położenia geopolitycznego.

Przytoczone wizje przynależności Ukrainy do cywilizacji zachodniej bądź wschodniej pokazują, że spory dotyczące faktycznego miejsca tego państwa na arenie regionalnej trwają od lat. Jednoznaczna identyfikację dodatkowo komplikuje wewnętrzna niejednorodność, sprowadzająca się do „bariery” dzielącej państwo na dwie płaszczyzny. Pierwsza bariera ukraińska to granica dzieląca kontynent europejski na dwie części, oparta o granicę rosyjsko-ukraińską bądź polsko-ukraińską w zależności od podziału na cywilizacje lub Zachód i Wschód w rozumieniu instytucjonalnym jako Unia Europejska i Unia Eurazjatycka. Druga bariera przybiera formę umownej granicy przebiegającej wewnątrz państwa, rozróżniając Ukrainę na części wschodnią i zachodnią. Owy dualizm przejawia się praktycznie we wszystkich sferach: „po pierwsze w wyglądzie miast i wsi, czyli w obrazie urbanistycznym kraju. Następnie uwypuklają się różnicowania w strukturze gospodarczej oraz w czynniku demograficzno-socjologicznym ludności”, przy czym ostatni aspekt jest kluczowy dla pozycji państwa na arenie międzynarodowej w ujęciu realistycznym.

Stefan Rudnicki, mając świadomość dualizmu społeczeństwa i bariery wewnętrznej, zaproponował rozwój Ukrainy i tworzonych przez nią bloków międzynarodowych w oparciu o wektor czarnomorski. Rozwój państwowości w oparciu o oś północ-południe, nie wschód-zachód, prowadziłby do zjednoczenia odmiennych żywiołów kulturowych, kozackiego i galicyjskiego, zatrzymania politycznych i kulturowych (cywilizacyjnych) podziałów na strefę wschodnią i zachodnią. Taki rozwój państwa uniemożliwiłby Rosji sprowadzenie Ukrainy do roli bufora Eurazji oraz przekreśliłby niemieckie plany ekspansji ku Bliskiemu Wschodowi^[15].

Znaczenie Kijowa w regionie dobrze oddaje teoretyczna koncepcja „mostu”, czyli „kraju predysponowanego do połączenia Wschodu i Zachodu. Tu na terytorium Ukrainy ścierają się bowiem wpływy cywilizacji bizantyńsko-turańskiej oraz cywilizacji łacińskiej. Z jednej strony umożliwia to tworzenie oryginalnych wartości, ale równocześnie doprowadza do dezintegracji, która utrudnia konsolidację kraju”. Most ten stał się kanwą najbardziej znanych geopolitycznych koncepcji ukraińskich^[16].

Geopolityczne przesłanki budowy odrębnego bloku europejskiego. Opcje czarnomorskie

Geopolityka ukraińska wykształciła również koncepcje funkcjonowania na arenie stosunków międzynarodowych w oparciu o utworzenie bloków alternatywnych dla Unii Eurazjatyckiej lub Unii Europejskiej, choć należy podkreślić budowę sojuszy w oparciu o członków tej drugiej organizacji, niezwiązanych z Federacją Rosyjską i sposobu prowa-

[14] M. Siudak, dz. cyt., s. 92-93.

[15] M. Siudak, dz. cyt., s. 88.

[16] P. Eberhardt, dz. cyt., s. 235.

dzenia polityki, odmiennych od standardów przyjętych na Ukrainie i pozostałych państwach Europy.

Idea budowy wspólnego frontu, rodzaju bloku politycznego, opartego o słowiańskość niepodległych narodów sięga 1847 r.: „Zakładamy, że wszyscy Słowianie powinni zjednoczyć się, lecz tak, żeby każdy naród utworzył swoją Rzeczpospolitą, gdzie niepodzielnie by rządził, posiadając swój język, literaturę oraz sprawy społeczne. Do takich narodów zaliczamy: Moskali, Ukraińców, Polaków, Czechów, Słowaków, Chorwatów, Serbów i Bułgarów. Żeby był jeden sejm lub rada słowiańska, gdzie spotkaliby się deputowani wszystkich państw słowiańskich, omawiając wspólne sprawy”^[17].

S. Rudnicki, prócz wektora czarnomorskiego, stworzył ideę tzw. Wielkiej Ukrainy, zakładającej wyróżnienie granic państwa w oparciu o geograficzną odrębność od ziem Mołdawii, Węgier, Polski, Białorusi, Rosji oraz granicę południową opartą o Morze Czarne. Koncepcja zwracała szczególną uwagę na znaczenie tego akwenu – morze jest nie tylko głównym centrum komunikacyjnym łączącym wszystkie ukraińskie szlaki żeglugowe, ale i drogą ku ekspansji ziem południowego-wschodu, co czyni Ukrainę „jednym z najważniejszych punktów całego Bliskiego Wschodu”. Położenie w obrębie przenikania wpływów kilku mocarstw poziomu regionalnego i lokalnego oraz styku trzech cywilizacji, pociąga za sobą kilka konsekwencji. Niepodległość Kijowa utrudnia Rosji ekspansję polityczną w kierunku południowych obszarów Morza Czarnego oraz Europy Wschodniej, stąd tak ważna jest przynależność Krymu, „swoistego Gibraltaru, lub kontynentalnego lotniskowca – z niego każda wroga siła może opanować Ukrainę oraz sąsiadujące z nią państwa”^[18], co sprawia, iż Ukraina staje się czynnikiem strategicznej stabilizacji. Z drugiej strony, służy jako strefa przenikania zachodnich wartości w kierunku Zakaukazia, Turkmenistanu czy Iranu.

S. Rudnicki był również zwolennikiem utworzenia Federacji Bałtycko-Pontyjskiej, pasa północno-południowej jedności geograficznej Ukrainy, Białorusi, Finlandii, Litwy, Łotwy, Estonii. Państwa te łączy również chęć pełnego uniezależnienia od Rosji, charakteryzującej się autorytarną formą sprawowania władzy. Co istotne, z tego pasu zostało wyłączone drugie największe państwo regionu Europy Wschodniej – Polska – która zdaniem badacza jest częścią Europy Środkowej.

Kolejną opcją niezależności Ukrainy od Unii Europejskiej i Euroazjatyckiej opierającą się o Morze Czarne jest „czarnomorska forteca” J. Łypy. W tym ujęciu Kijów powinien przyjąć orientację na Bułgarię, Turcję i państwa kaukaskie, gdyż jest spadkobiercą starożytnego Cesarstwa Bosporańskiego. Tak zbudowany sojusz, z ewentualnym uwzględnieniem Polski, Białorusi, Litwy, powinien stać się realną alternatywą skupiająca jednostki postrzegane przez Zachód Europy jako państwa drugiej kategorii, stanowiące rolno-suwrowcowe zaplecze kontynentalnych mocarstw. Za zacieśnieniem relacji z Białorusią, państwami nadbałtyckimi i kaukaskimi opowiadał się m.in. Roman Olijnyk, dla którego taki sojusz byłby zarówno przeciwwagą dla rosyjskiego imperializmu (Unii Eurazjatyckiej), jak również Europy (UE), stanowiących zagrożenie polityczne i ekonomiczne dla rozwoju Ukrainy^[19].

^[17] Fragment odezwy Mykoły Kostomarowa do braci Ukraińców z 2.04.1847, cyt. za: W. Baluk, *Koncepcje polityki narodowościowej. Tradycje i współczesność*, Wrocław 2002, s. 38.

^[18] Por.: M. Siudak, dz. cyt., s. 91.

^[19] Tamże, s. 88-91.

Podsumowanie

W ujęciu realizmu i geopolityki klasycznej, Ukraina jest pretendentem do miana mocarstwa regionalnego, odgrywającego niezwykle ważne role na regionalnej geopolitycznej szachownicy. Państwo to jest korytarzem ekspansji Rosji na Bałkany, a jednocześnie obszarem ułatwiającym przenikanie wartości i interesów Unii Europejskiej w kierunku państw kaukaskich, bliskowschodnich, Turkmenistanu i Iranu. Jeżeli UE zdecyduje się na zacieśnienie relacji z Kijowem, jeśli nie na drodze pełnej integracji (perspektywa odległa), na zasadach Partnerstwa Wschodniego, zyska możliwość rozszerzenia strefy wpływów na region czarnomorski oraz obszary ościenne posiadające duży potencjał rolno-surowcowy. Dzięki takiej polityce, Unia mogłaby umocnić się na pozycji mocarstwa ponadregionalnego w sektorze potęgi politycznej, gospodarczej oraz miękkiej (*soft power*), ograniczając wpływy Rosji, głównego oponenta w tej części areny stosunków międzynarodowych. Również stworzenie proponowanych bloków, Federacji Bałtycko-Pontyjskiej lub „czarnomorskiej fortecy”, nie wpłynęłoby negatywnie na relacje z Brukselą, Kijów bowiem dąży do kumulacji potencjałów wybranych państw celem przeciwwagi interesów rosyjskich oraz zwiększenia pozycji w regionie. Jednak w takim przypadku siła Unii będzie wynikać z siły Ukrainy – jeśli Kijów wciąż nie będzie w stanie przeciwstawić się polityce Moskwy obliczonej na destabilizację wewnętrzną i zewnętrzną najbliższego otoczenia, Morza Czarnego, efektywnie zorganizować struktury państwowe oraz ukształtować świadomość narodową obywateli, utraci niemal naturalną możliwość odgrywania kluczowej roli w regionie.

Bibliografia:

- Baluk W., *Koncepcje polityki narodowościowej. Tradycje i współczesność*, Wrocław 2002.
- Brzeziński Z., *Wielka szachownica. Główne cele polityki amerykańskiej*, Warszawa 1998.
- Central Intelligence Agency, *The World Factbook (Europe: Ukraine)*, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/up.html>.
- Transparency International, *Corruption Perception Index 2016*, https://www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2016.
- Czaputowicz J., *Teorie stosunków międzynarodowych. Krytyka i systematyzacja*, Warszawa 2007.
- Eberhardt P., *Słowiańska geopolityka. Twórcy rosyjskiej, ukraińskiej i czechosłowackiej geopolityki oraz ich koncepcje ideologiczno-terytorialne*, Kraków 2017.
- Huntington, S.P., *The Lonely Superpower*, „Foreign Affairs” 1999, t. 78, nr 2.
- Siudak, M., *Geopolityczne wizje Krymu i Ukrainy*, „Przegląd Geopolityczny” 2016, nr 18.
- Tymanowski J., *Ukraina w Unii Europejskiej?*, w: *Państwo w Unii Europejskiej*, red. J. Ruskowski, R. Podgórska, Szczecin 2017.

Stosunki mołdawsko-ukraińskie w drugiej dekadzie XXI wieku

Moldovan-Ukrainian Relations in the Second Decade of the 21st Century

Summary. The purpose of this article is to characterize the Moldovan-Ukrainian relations in the second decade of the 21st century. The author describes the main implications of the Ukrainian conflict for the Moldovan-Ukrainian partnership, the impact of Moldova on the Ukraine's security and the prospects for further development of cooperation.

Keywords: Moldova, Ukraine, partnership, Ukrainian crisis, security

Druga dekada XXI wieku przyniosła intensyfikację relacji mołdawsko-ukraińskich ze względu na występowanie wielu zbieżności w kreowanych liniach politycznych przez Kiszyniów i Kijów m.in. dynamizacja starań o członkostwo w UE. Państwa te również zmagają się z podobnymi problemami takimi jak np. wzmacnianie tendencji separatystycznych w tych krajach przez Rosję, konieczność wdrażania reform z zakresu jakości rządów, walki z korupcją i usprawnienia administracji. Celem artykułu jest wieloaspektowa analiza relacji mołdawsko-ukraińskich, akcent położono na lata 2014-2017.

W pierwszej części pracy, uwaga Autorki koncentruje się na charakterystyce stanowiska Mołdawii wobec kryzysu i konfliktu na Ukrainie. Mołdawscy decydenci konsekwentnie wyrażali poparcie dla administracji w Kijowie, jednocześnie ich postawa wpisywała się w dominującą optykę wśród państw europejskich odnośnie oceny wydarzeń na Ukrainie. Transformacja ukraińskich władz pozwoliła na ożywienie relacji z Mołdawią na wielu płaszczyznach. Następnie, niezwykle ważnym wątkiem poruszonym w pracy jest wpływ Mołdawii na bezpieczeństwo Ukrainy. Podkreślono znaczenie Naddniestrza w tym kontekście: oddziaływanie tego parapaństwa na toczący się konflikt ukraiński (m.in. zaangażowanie Mołdawian w charakterze najemników, dostawy broni dla ukraińskich separatystów) oraz kwestię naddniestrzańskiego odcinka granicy mołdawsko-ukraińskiej. Za szczególnie godne uwagi uznano drugie zagadnienie. W pracy zostały przedstawione konsekwencje nieszczelności granicy oraz wspólne inicjatywy państw na rzecz podniesienia efektywności kontroli granicznej (inicjatywa utworzenia wspólnych punktów kontroli).

Ponadto, Autorka podjęła trud zaprezentowania perspektyw dalszego rozwoju mołdawsko-ukraińskiego partnerstwa. Pomimo ocieplenia relacji między państwami, politykę Kiszyniowa względem Kijowa charakteryzuje dwutorowość. Z jednej strony, zdominowane przez opcje prozachodnie parlament i rząd, dążą do pogłębiania współpracy, z drugiej – prezydent Igor Dodon rozwijający wyraźnie prorosyjską linię polityczną, pragnie ustanowić strategiczne partnerstwo Mołdawii z Rosją, dlatego jego postawa wobec relacji z Ukrainą jest bardzo zachowawcza. Kluczowe znaczenie dla dalszej konfiguracji relacji Mołdawia-Ukraina będą miały wybory parlamentarne w Mołdawii (w 2018 r.), które wzmocnią jedną z opcji występujących w politycznej sferze tego państwa.

^[1] mgr Agnieszka Miarka, Uniwersytet Śląski w Katowicach, e-mail: agnieszka.miarka@us.edu.pl.

Stanowisko Mołdawii wobec kryzysu i konfliktu na Ukrainie

Mołdawia, podzielając linię polityczną innych państw europejskich wobec wydarzeń na Ukrainie, zdecydowanie potępiła referendum w sprawie statusu Krymu i jego aneksję, dokonaną przez Federację Rosyjską. Jeszcze przed referendum z 16 marca 2014 r., mołdawski rząd podkreślał, że planowane referendum jest sprzeczne z konstytucją Ukrainy, prawem międzynarodowym i stanowi bezpośrednie wyzwanie dla integralności terytorialnej oraz suwerenności tego kraju. Wskazywano też okoliczności, w których zostanie przeprowadzone, jako podważające jego funkcję demokratycznego wyrażenia woli ludności Półwyspu Krymskiego i niespełniające międzynarodowych standardów. Jednocześnie, Kiszyniów opowiadał się za pokojowym rozwiązaniem kryzysu w oparciu o dialog, jak i wykorzystanie międzynarodowych mechanizmów, zapewniających konieczną przejrzystość oraz mediacje między stronami^[2]. Już 17 marca sprawujący wtedy urząd premiera Mołdawii Iurie Leancă, spotkał się ze swoim ukraińskim odpowiednikiem Arsenijem Jaceniukiem w Kijowie. Podczas rozmowy, Leancă potwierdził wsparcie Kiszyniowa dla suwerenności i integralności terytorialnej Ukrainy, akcentując, że krymskie referendum jest uważane za nielegalne przez mołdawskich decydentów politycznych. Ponadto, premier zaapelował o zachowanie stabilności w regionie, zapobieganie napięciom oraz przezwyciężenie kryzysu ukraińskiego wyłącznie poprzez zaadaptowanie pokojowego instrumentarium^[3]. Mołdawska administracja pozytywnie oceniła rozsądne stanowisko ukraińskich władz wobec rosyjskiej aneksji Krymu, dzięki któremu udało się uniknąć dużej liczby ofiar wśród ludności cywilnej. Ambasador Mołdawii na Ukrainie Ion Stevile w wywiadzie udzielonym BBC stwierdził, iż Kijów wykazał się dużą dozą mądrości nie angażując się w konfrontację wojskową z Moskwą w celu ochrony Półwyspu. Choć Ukraina poniosła olbrzymie straty, to najważniejszą wartością jest ocalenie ludzkich istnień. Użycie siły implikowałoby tragedię na ogromną skalę. W ocenie ambasadora, wszelka krytyka ukraińskich władz odnośnie niezdecydowanej reakcji jest jedynie elementem walki politycznej. Odwołując się do doświadczeń wojny mołdawsko-naddniestrzańskiej z 1992 r. Stevile wskazywał na nieskuteczność siłowego rozwiązywania takich konfliktów, optując za zaangażowaniem środków dyplomatycznych i politycznych^[4]. Warto zauważyć, że mołdawskim decydentom udało się wypracować dość spójne stanowisko wobec kryzysu na Ukrainie, które wkomponowało się w dominującą wśród społeczności międzynarodowej optykę wydarzeń.

Co niezwykle istotne, wzmocnienie prozachodniego kursu Ukrainy na skutek reorganizacji władz spowodowanej Rewolucją Godności, przyczyniło się do intensyfikacji kooperacji mołdawsko-ukraińskiej na rzecz partycypacji w strukturach europejskich. Już w grudniu 2014 r. prezydent Mołdawii Nicolae Timfoti podczas rozmowy z ambasadorem Ukrainy w Mołdawii Siergiejem Pirozhkovem, zaznaczał, że Kiszyniów z zadowoleniem przyjął proeuropejski wybór obywateli Ukrainy, który odzwierciedlają wyniki wyborów parlamentarnych (10.2014). Timfoti poparł pogłębianie politycznej i ekonomicznej współpracy między państwami na drodze do UE^[5]. Należy wskazać na liczne

[2] *Правительство Молдовы считает референдум в Крыму незаконным*, „Молдавские ведомости”, <http://www.vedomosti.md/about/editorial-office.html> (dostęp 21.09.2017).

[3] *Правительство Республики Молдова, Юрие Лянкэ в Киве: «Мы и впредь намерены поддерживать Украину в контексте сохранения ее суверенитета и территориальной целостности»*, „Правительство Республики Молдова – официальный сайт”, <http://www.old.gov.md/libview.php?l=ru&idc=436&id=7454> (dostęp 21.09.2017).

[4] *В. Червоненко, Посол Молдовы: в Крыму украинская власть проявила мудрость*, „BBC”, 14.03.2014, http://www.bbc.com/ukrainian/ukraine_in_russian/2014/03/140328_ru_s_ion_stavila_moldova (dostęp 21.09.2017).

[5] *Президентура Республики Молдова, Президент Николае Тимофти встретился с послом Украины Сергеем Пирожковым*, „Президентура Республики Молдова – официальный сайт”, <http://www.presedinte.md/rus/presa/>

konsultacje między państwami (na różnych szczeblach), dotyczące wdrażania niezbędnych reform w Mołdawii i na Ukrainie w celu ich dostosowania do europejskich standardów. Dzięki aktywności ukraińsko-mołdawskiej komisji międzyrządowej udało się wzmocnić współpracę w dziedzinach takich jak m.in. wymiana handlowa, gospodarka, energetyka czy infrastruktura. Strona mołdawska zniosła ograniczenia na przywóz do państwa niektórych ukraińskich towarów. Z kolei, ukraińscy decydenci zwracali uwagę na konieczność rozwijania powiązań w sektorze biznesu – usług i produktów IT^[6]. Jako jeden z fundamentalnych obszarów wymagających rozległych i zdecydowanych działań, wielokrotnie wskazywano kwestię wspólnej kontroli granicy ukraińsko-mołdawskiej, która zostanie rozwinięta w dalszej części artykułu. Mołdawscy decydenci akcentują znaczenie relacji z Ukrainą, nadając im strategiczny charakter. Czynnikiem zbliżającymi do siebie partnerów, oprócz dążeń do członkostwa w UE, jest problem utrzymania integralności terytorialnej i samowładności oraz zaangażowanie Rosji w pogłębianie tendencji separatystycznych na ich obszarze. Kiszyniów i Kijów jednocześnie swoje wysiłki na arenie międzynarodowej w celu ochrony państwowości, mając świadomość, że zarówno konflikt ukraiński, jaki nieuregulowany status Naddniestrza, generują poważne zagrożenia dla funkcjonowania systemu bezpieczeństwa w Europie.

Warto zaznaczyć, że Mołdawia jest jednym z ważniejszych państw, do których migrują osoby ze wschodniej części Ukrainy, uciekające przed skutkami trwającego konfliktu. Uchodźcy często udają się do swoich mołdawskich krewnych bądź zamieszkują w specjalnych centrach. W przypadku drugiej opcji, Ukraińcy mogą liczyć na możliwość skorzystania z bezpłatnej pomocy medycznej, nauczyć się nowego zawodu i pracować, bądź też otrzymać zasiłek w wysokości 670 MDL miesięcznie. Według danych mołdawskiego biura migracyjnego, ponad 1 tys. mieszkańców Donbasu znalazło schronienie w Republice Mołdawskiej (2015), jednak według szefowej biura Ekateriny Silvestru, liczba osób wybierających mołdawski kierunek może być znacznie większa. Oficjalne statystyki bowiem nie uwzględniają m.in. osób posiadających podwójne obywatelstwo (ukraińskie i mołdawskie), które stale zamieszkiwały obwód doniecki lub ługański, czy też korzystających z prawa pobytu bez rejestracji (90 dni)^[7].

Wpływ Mołdawii na bezpieczeństwo Ukrainy

Należy podkreślić, że nieuznawana przez społeczność międzynarodową Naddniestrzańska Republika Mołdawska (NRM), jest niezwykle ważnym komponentem trwającego konfliktu ukraińskiego. Uwaga zachodnich decydentów politycznych szczególnie skupiła się na tej separatystycznej części Mołdawii, po dokonaniu aneksji Krymu przez Rosję. Podnoszono kwestię możliwości wykorzystania przez Moskwę czynników etnicznego oraz tożsamościowego w celu podporządkowania sobie parapaństwa w analogiczny sposób. Byłby to bardzo efektywny instrument oddziaływania na Kiszyniów, który zniwelowałoby możliwość jego pełnej integracji ze strukturami euroatlantyckimi. W tym kontekście, bardzo ważna jest aprobata elit naddniestrzańskich dla potencjalnego przy-

presedinte-nicolae-timofti-a-avut-o-intrevedere-cu-ambasadorul-ucrainei-serhii-pirojkov (dostęp 21.09.2017).

^[6] *Украина и Молдова возобновили активную системное взаимодействие по вопросам торговли, экономики, энергетики и инфраструктуры*, „Правительственный портал”, http://www.kmu.gov.ua/control/ru/publish/article?art_id=249488491 (dostęp 21.09.2017).

^[7] *Молдова принимает беженцев из восточной Украины*, „Point.md”, <https://point.md/ru/novosti/obschestvo/moldova-prinimaet-bezhencev-iz-vostochnoj-ukraini> (dostęp 21.09.2017); Ю. Семенова, *Жители Донбасса ищут убежища в Молдавии*, „Deutsche Welle”, www.dw.com/ru/жители-донбасса-ищут-убежища-в-молдавии/a-18263823 (dostęp 21.09.2017).

należenia do Federacji Rosyjskiej. Już w marcu 2014 r., Rada Najwyższa Naddniestrza zwróciła się do rosyjskiej Dumy Państwowej z prośbą o opracowanie ustawy pozwalającej na przyłączenie obszaru parapaństwa do Rosji, a w oficjalnych oświadczeniach władz dotyczących aneksji Krymu, wybrzmiewała nadzieja, iż to wydarzenie pozwoli rozstrzygnąć konflikt naddniestrzański zgodnie z wolą ludności tego obszaru^[8]. Ponadto, silne powiązania na linii Moskwa-Tyraspol stanowią poważne zagrożenie dla bezpieczeństwa Ukrainy. Wraz ze zwiększaniem intensywności działań w toku konfliktu, część ekspertów akcentowała możliwość wykorzystania Naddniestrza przez siły rosyjskie jako bazy wypadowej, pozwalającej na operowanie w obwodzie odeskim. Dzięki szybkiej mobilizacji personelu stacjonującego na obszarze quasi-państwa, strona rosyjska mogłaby w istotny sposób zagrozić południowo-zachodniej części Ukrainy^[9]. Nie są to bezzasadne przypuszczenia. Wielu mieszkańców Naddniestrza, posiadających doświadczenie wojenne z 1992 r., bierze aktywny udział w konflikcie, wspierając ukraińskich separatystów. Warto zwrócić uwagę, że ludność również z innych części Mołdawii (np. Ungheni czy Bălți) włączyła się do konfliktu w charakterze najemników. Chociaż nie są dostępne oficjalne statystyki obrazujące to zjawisko, jednak szacuje się, że dziesiątki obywateli Mołdawii walczą we wschodniej Ukrainie. Jak wskazywał prokurator Kiszyniowa Igor Popa, proceder rekrutowania najemników pośród Mołdawian rozprzestrzenia się, będąc zagrożeniem dla bezpieczeństwa państwa. Wobec tego, wymiar sprawiedliwości stara dynamizować swoje wysiłki w zakresie identyfikacji i pociągnięcia do odpowiedzialności karnej osób trudniących się najemnictwem^[10].

Nieuregulowany status Naddniestrza ułatwia nielegalny przepływ towarów przez granicę mołdawsko-ukraińską, a profity z działalności przemytniczej stanowią ważne źródło dochodów nie tylko dla Tyraspolu, ale i graniczącego z parapaństwem obwodu odeskiego. Przez granicę przemycane są m.in. alkohol, medykamenty, papierosy czy narkotyki. Szczególnie problematyczny jest przemyt papierosów, stanowiący proceder na dużą skalę. Pomimo nie importowania mołdawskich wyrobów tytoniowych przez Kijów, oferty ich sprzedaży są dość powszechne, a hurtowe dostawy produktów trafiają do Odessy, jednak zazwyczaj docelowym odbiorcą są kraje UE. Niejednokrotnie, w tym przygranicznym regionie oferowane są marki papierosów niedostępne w ukraińskich sklepach np. Rich (wyprodukowane w Rosji, ich import na Ukrainę jest niedozwolony ze względu na nałożone sankcje, ale partie towaru są bez problemu pozyskiwane z Naddniestrza) czy Astra (mołdawska marka, nieprodukowana na Ukrainie). Punkty tytoniowe, które oferują wyroby w obszarze przygranicznym, nie posiadają kas fiskalnych, co uniemożliwia odprowadzenie podatku i naraża na straty budżet państwa liczone w milionach hrywien, a względnie niska cena i brak akcyzy (bądź oznakowania budzące wątpliwości) potwierdzają ich nielegalne pochodzenie. Wielkość problemu ukazują dane statystyczne: tylko w lipcu 2016 r. funkcjonariusze straży granicznej przechwycili jednorazowo ponad 72 tys. paczek nielegalnych wyrobów tytoniowych o wartości 1, 354 mln UAH. Natomiast w pierwszej połowie 2016 r. odnotowano 42 incydenty i zarekwirowano ponad 2 mln paczek^[11]. Wobec narastającego problemu, ukraińska służba celna przeprowadza akcje

[8] A. Miarka, *Stanowisko Polski wobec oddziaływania Federacji Rosyjskiej na bezpieczeństwo Mołdawii*, w: *Stosunki Polski z mocarstwami w drugiej dekadzie XXI wieku*, red. K. Czornik, M. Łakomy, M. Stolarczyk, Katowice 2016, s. 233-234.

[9] Tamże, s. 234.

[10] O. Surchician, *Прокурор Кишинёва: Десятки граждан нашей страны воюют на юго-востоке Украины*, „Moldova.org”, <http://www.moldova.org/ru/прокурор-кигинёва-десятки-граждан-на/> (dostęp 24.09.2017).

[11] A. Cucuruz, G. Brega, E. Zigulsaica, *Украина-Молдова-«ПМР»: золотой треугольник контрабанды*, „Anticoruptie”, <https://anticoruptie.md/ru/rassledovaniya/ekonomika/ukraina-moldova-pmr-zolotoj-treugolnik-kontrabandy> (dostęp 24.09.2017).

mające zahamować kontrabandę z Naddniestrza. Warto wspomnieć o operacji z maja 2017 r., kiedy to udało się zatrzymać w Odessie minibus przewożący 34 tys. paczek bez znaków akcyzowych o łącznej wartości ponad 300 tys. UAH^[12]. Przede wszystkim jednak należy zwrócić uwagę na handel bronią. W okolicach naddniestrzańskiego miasta Kołbasna usytuowany jest duży magazyn radzieckiej broni, w którego skład wchodzi m.in. ponad 21,5 ton amunicji i 30 tys. karabinów^[13]. Znaczna część uzbrojenia kupowana jest przez czeczeńskich bojowników, jednak Naddniestrze zaopatruje też separatystów z Ługańska oraz Doniecka.

Wszystkie te czynniki wpłynęły na wzmocnienie współpracy na linii Kiszyniów-Kijów w zakresie bezpieczeństwa, w tym uszczelnienia wspólnej granicy. Państwa te podjęły szereg decyzji po rozpoczęciu konfliktu ukraińskiego, będących odpowiedzią na wyzwanie jakie stanowi Naddniestrze, generujące wiele zagrożeń dla integralności Mołdawii oraz bezpieczeństwa Ukrainy. Po pierwsze, ukraińscy decydenci ograniczyli swobodę przekraczania granicy ukraińsko-mołdawskiej dla mężczyzn w wieku 16-65 lat, posiadających rosyjski paszport (w maju 2014 r.). Jednocześnie, Kiszyniów zmniejszył możliwość przepływu ludności z Naddniestrza, posługującej się rosyjskim paszportem do Federacji Rosyjskiej. Ponadto, Rada Najwyższa Ukrainy uchwaliła ustawy umożliwiające zerwanie umów wojskowych zawartych z Moskwą m.in. zezwalających na tranzyt rosyjskich kontyngentów do Mołdawii, czym odcięto drogę lądową do Tyraspolu (w lipcu 2015 r.). Rozmieszczono też siły ukraińskie wzdłuż odcinka granicy z Naddniestrzem^[14]. Zainicjowana blokada parapaństwa w zakresie przepływu nie tylko osób, ale również towarów, negatywnie wpłynęła na jego kondycję gospodarczą, gdyż jest ono uzależnione od eksportu ze względu na mały rynek wewnętrzny, jak i ograniczyła możliwość podejmowania pracy przez ludność Naddniestrza w Rosji.

Wysiłki Ukrainy i Mołdawii szczególnie skoncentrowały się na stworzeniu wspólnych punktów kontroli celnej na naddniestrzańskim odcinku granicy. Jednym z najważniejszych kroków było podpisanie przez przedstawicieli państw porozumienia dotyczącego wspólnej kontroli na przejściu Pierwomajsk-Kuczurgan, w listopadzie 2015 r. Założenia dokumentu miały wejść w życie rok później, jednak realizacja projektu uległa opóźnieniu. Dynamizację prac zapoczątkowała wizyta premiera Mołdawii Pavla Filipa, który spotkał się z Petrem Poroszenko w Kijowie (02.2017). Obie strony zadeklarowały chęć przyspieszenia prac w celu modernizacji infrastruktury granicznej oraz dostosowania jej do europejskich standardów, dostrzeżono też potrzebę poprawy warunków pracy na przejściach granicznych. Prezydent Poroszenko akcentował, że wspólna kontrola na danych przejściach, uprości przekraczanie granicy obywatelom Mołdawii i Ukrainy. Dotyczy to przejść Palanka-Majaki oraz wspomnianego Pierwomajsk-Kuczurgan^[15]. Ustalono również, że pierwszy punkt Kuczurgan zostanie uruchomiony do końca 2017 r. W założeniu

^[12] *Контрабанда из Приднестровья: в Одессу везли сигареты на 300 тыс грн*, „Українська Служба Інформації”, 27.05.2017, <https://usionline.com/2017/05/27/kontrabanda-iz-pridnestrovyya-v-odessu-vezli-sigarety-na-300-tys-grn/> (dostęp 24.09.2017).

^[13] K. Sivkov, *Transnistria: an Unrecognised Republic is Turning into a European Time Bomb*, „South Front”, <https://southfront.org/transnistria-an-unrecognised-republic-is-turning-into-a-european-time-bomb/> (dostęp 26.09.2017).

^[14] A. Miarka, dz.cyt., s. 234-235.

^[15] *Пограничний умисел. зачем на самом деле молдове устанавливать таможенные посты на украинско-приднестровской границе*, „Новости Приднестровья”, 2.04.2017, <https://novostipmr.com/ru/news/17-04-02/pogranichnyu-umysel-zachem-na-samom-dele-moldove-ustanavlivat> (dostęp 30.09.2017); *Президент України, Президент отмечает необходимость завершения демаркации украино-молдавской границы*, „Президент України Петро Порошенко – Офіційне інтернет-представництво”, <http://www.president.gov.ua/ru/news/president-nagoloshuye-na-neobhidnosti-zavershennya-demarkaci-40010> (dostęp 30.09.2017).

państw, ma powstać 13 takich punktów. Finalnie, uroczyste otwarcie pierwszego punktu miało miejsce już 17 lipca 2017 r. Decyzja o budowie punktów kontrolnych wpłynęła na zaostrzenie retoryki Tyraspolu. Minister spraw zagranicznych NRM Witalij Ignatiew, komentując to wydarzenie, wskazywał, że powstanie punktu stanowi naruszenie ustaleń poczynionych w ramach toczącego się procesu negocyjacyjnego w formacie 5+2 i ma on wyłącznie pomóc w osiągnięciu przez strony celu politycznego w postaci wzmocnienia presji na Naddniestrze. Według naddniestrzańskiej administracji, wdrożony mechanizm będzie negatywnie wpływał na przepływ ludzi i towarów, czym pogłębi izolację regionu. Oprócz tego, Ignatiew wskazuje na problematyczną obecność mołdawskich sił, które mogą otrzymać dowolne rozkazy^[16]. Możliwe, że obecność sił będzie wzmacniała napięcia wśród naddniestrzańskiego społeczeństwa i wpłynie na jego radykalizację względem relacji z prawobrzeżną Mołdawią.

Mimo zauważalnego ocieplenia relacji mołdawsko-ukraińskich w drugiej dekadzie XXI w., należy mieć świadomość, że polityka Kiszyniowa wobec wspólnych przedsięwzięć nie jest całkowicie spójna. Warto wskazać stanowisko Igora Dodona, który piastuje urząd prezydenta Republiki Mołdawii od grudnia 2016 r. Przede wszystkim, jest to polityk kreujący prorosyjską linię polityczną, dążący do wzmocnienia powiązań Kiszyniowa z Moskwą. Warto pamiętać, że wywodzi się z Partii Socjalistów, postulującej w przeszłości federalizację Mołdawii jako najlepsze rozwiązanie problemu Naddniestrza. Z kolei, federalizacja jest zdecydowanie odrzucanym wariantem przez rząd i parlament, również Kijów krytykuje tę opcję. Ponadto, prezydent sprzeciwia się integracji państwa ze strukturami UE, krytykując podpisanie umowy stowarzyszeniowej, oraz NATO jako godzącej w deklarowaną neutralność Kiszyniowa. Linia polityczna przywódcy Mołdawii niejednokrotnie kontrastuje z priorytetami prozachodnich sił dominujących w parlamencie. W kwestii konfliktu ukraińskiego, prezydent akcentował znaczenie negocjacji między stronami, wskazując, że tocząca się wojna utrudnia nie tylko bilateralne relacje z Ukrainą, ale i handel Mołdawii z Rosją. Co istotne, Dodon nie wyklucza możliwości zamknięcia wspólnego punktu kontrolnego, jeżeli przez jego aktywność separatystyczny region poniesie duże straty ekonomiczne. Podnosi, że kategorycznie nie zgadza się na wykorzystywanie instrumentarium mogącego zachwiać sytuację finansową Naddniestrza^[17]. Warto zwrócić uwagę, że kontakty między głowami państw nie są tak częste, a jako czołowego architekta budowy relacji z Ukrainą należy wskazać premiera Mołdawii. Wynika to z faktu, iż prezydent stara się przyjmować umiarkowane stanowisko w kwestii kooperacji z Ukrainą, aby nie popsuć relacji z Rosją, która w jego percepcji, powinna być strategicznym partnerem Mołdawii. Na korzyść wzmocnienia powiązań między państwami wpływa zdominowanie organów państwowych Kiszyniowa przez opcje prozachodnie i dostrzegalne zbieżności w kreowanej przez nie polityce zagranicznej z celami administracji w Kijowie. Wspomnianą dwutorowość w podejściu mołdawskich władz, doskonale obrazuje kwestia uczestnictwa kontyngentu Kiszyniowa w międzynarodowych manewrach wojskowych Rapid Trident 2017, które odbywały się na terytorium Ukrainy (11-23.09.2017). W sierpniu 2017 r. pełniący obowiązki ministra obrony Mołdawii Gieorgij Galbura zgłosił administracji prezydenta uczestnictwo 57 żołnierzy w natowskich

^[16] *Игнатъев: прослеживается чёткая стратегия по разжиганию конфликта*, „Новости Приднестровья”, 18.07.2017, <https://novostipmr.com/ru/news/17-07-18/ignatjev-proslezhivaetsya-chyotkaya-strategiya-po-razzhiganiyu> (dostęp 30.09.2017).

^[17] *Конфликт в Донбассе мешает торговле Молдавии с Россией, заявил Додон*, „РИА Новости”, 12.07.2012, <https://ria.ru/world/20170712/1498378601.html> (dostęp 3.10.2017); *Додон пообещал закрыть украинско-молдавский КПП на границе Приднестровья*, „EurAsia Daily”, 24.07.2017, <https://easaily.com/ru/news/2017/07/24/dodon-pobeshchal-zakryt-ukrainsko-moldavskiy-kpp-na-granice-pridnestrovyia> (dostęp 3.10.2017).

manewrach wojskowych na poligonie w Jaworowie (obwód lwowski), jednak Dodon jako naczelny zwierzchnik sił zbrojnych, nie udzielił zgody na udział w ćwiczeniach, nakazując anulowanie wszystkich przygotowań. Pomimo tej decyzji, parlament zatwierdził 6 września udział żołnierzy w manewrach, a jeszcze tego samego dnia Dodon uchylił tę uchwałę prezydenckim dekretem. Ostatecznie, rząd zignorował sprzeciw prezydenta i mołdawska formacja wzięła udział w manewrach wraz z ponad 2,5 tys. żołnierzami z 10 państw (m.in. USA, Polski, Wielkiej Brytanii i Litwy). Decydenci argumentowali swoją decyzję tym, że celem uczestnictwa w manewrach jest wzmocnienie zdolności obronnych, rozwijanie współpracy i promowanie pozytywnego wizerunku mołdawskiej armii na arenie międzynarodowej^[18]. Dwa dni później, Dodon podczas briefingu prasowego wskazywał, że rząd podejmuje kroki mające pozwolić na włączenie mołdawskiej armii w struktury NATO, odrzucając status neutralności państwa. Partycypacja sił w manewrach stanowi naruszenie konstytucji, wymagającej zgody Zwierzchnika na udział żołnierzy w szkoleniach, manewrach, operacjach. Prezydent zażądał dymisji Galbury oraz rozpoczęcia dochodzenia w celu identyfikacji innych osób zaangażowanych w wydanie decyzji oraz ich degradację^[19]. W odbiorze prezydenta, manewry na obszarze Ukrainy były odpowiedzią na rosyjsko-białoruskie ćwiczenia wojskowe Zapad 2017, będąc komponentem rozgrywek geopolitycznych. Z jednej strony, kontrowersje związane z mołdawskim wkładem w Rapid Trident 2017, są dowodem na postępujący kryzys władzy w Mołdawii. Z drugiej – to sygnał, że prozachodni kurs Ukrainy nie jest jednogłośnie popierany przez administrację w Kiszyniowie.

Podsumowanie: perspektywa rozwoju relacji mołdawsko-ukraińskich

Należy wskazać, że w drugiej dekadzie XXI w. nastąpiło wyraźne odnowienie na linii Kiszyniów-Kijów, którego przejawami są m.in. złagodzenie polityki dyskryminowania ukraińskich produktów na mołdawskim rynku, dynamizacja w procesie demarkacji granicy oraz sprawowania nad nią wspólnej kontroli, wzmocnienie powiązań w dziedzinie dostaw ukraińskiej energii dla Mołdawii. W interesie obu państw leży ostateczne rozstrzygnięcie problemu naddniestrzańskiego w ramach negocjacji 5+2, których kluczowym uczestnikiem jest Ukraina. Jedynie dzięki pełnemu zaangażowaniu tego państwa możliwe będzie wypracowanie trwałego rozwiązania w przyszłości, które zagwarantowałoby poszanowanie integralności terytorialnej Mołdawii, jednocześnie wzmacniając bezpieczeństwo zewnętrzne Ukrainy. Co istotne, podmioty te zmagają się z podobnymi problemami jak np. korupcja wśród elit politycznych, oddziaływanie propagandy rosyjskiej na społeczeństwo. Wspólne inicjatywy mogłyby usprawnić niwelowanie problemów i pozwolić na osiągnięcie standardów, którymi muszą okazać się państwa starające się o włączenie w szereg państw członkowskich UE. Liczne spotkania mołdawskich i ukraińskich przedstawicieli wskazują, że strony dostrzegają wzajemne korzyści z utrzymywania partnerskich relacji. Rozwijanie tego procesu będzie możliwe jedynie wtedy, gdy siły proeuropejskie utrzymają swoją dominację w parlamencie.

^[18] *Постановление правительства об участии молдавских военнослужащих в учениях на Украине опубликовано в „Monitorul Oficial”, „Moldpress”, 7.09.2017, <http://www.moldpres.md/ru/news/2017/09/07-/17006790> (dostęp 3.10.2017).*

^[19] *Президентура Республики Молдова, Верховный главнокомандующий Вооруженных сил Республики Молдова запретил участие военнослужащих Вооруженных Сил страны в учениях и любых других действиях, проведенных за пределами страны, без его согласия, „Президентура Республики Молдова – официальный сайт”, <http://www.presidente.md/rus/comunicate-de-presa/comandantul-suprem-al-fortelor-armate-ale-republicii-moldova-a-interzis-participarea-militarilor-fortelor-armate-ale-tarii-la-exercitii-si-oricare-alt-tip-de-activitate-desfasurata-pesto-hotarele-tarii-fara-acordul-sau> (dostęp 3.10.2017).*

Nie można jednak rozważać relacji mołdawsko-ukraińskich bez uwzględnienia czynnika rosyjskiego. Choć Mołdawia wspierała Ukrainę podczas kryzysu ukraińskiego a państwa zaczęły współdziałać na rzecz członkostwa w UE, to należy wskazać, że maleje proeuropejskość społeczeństwa mołdawskiego. Jest to spowodowane m.in. uwikłaniem prominentnych przedstawicieli proeuropejskich opcji politycznych w afery korupcyjne. Wzrost nieufności wobec polityki zwolenników UE wykorzystują stronnictwa prorosyjskie, czego efektem był chociażby wybór Dodona na prezydenta. Warto wskazać, że 40% społeczeństwa opowiada się za przystąpieniem do UE, natomiast 43% deklaruje zainteresowanie partycypacją w Euroazjatyckiej Unii Celnej. Co więcej, aż 62% Mołdawian wskazuje jako partnera gospodarczego właśnie Rosję, natomiast tylko 27% opowiada się za Ukrainą^[20]. Należy jednak zaakcentować, że rząd i parlament starają się hamować prorosyjską politykę prezydenta, wzmacniając antyrosyjską retorykę, której przykładami są m.in. przyjęcie deklaracji przez mołdawski parlament wzywającej rosyjskie siły pokojowe do opuszczenia Naddniestrza (2017), czy uznanie wicepremiera Dmitrija Rogozina za persona non grata przez rząd (2017). Dla dalszego rozwoju relacji mołdawsko-ukraińskich kluczowe mogą okazać się wybory parlamentarne w Mołdawii, które odbędą się w 2018 r. W przypadku sukcesu sił proeuropejskich należy spodziewać się kontynuowania dotychczasowej strategii zacieśniania relacji z Ukrainą i tworzenia wspólnego frontu na forach międzynarodowych przeciwko aktywności Rosji, jak i dalszego promowania wspólnych wysiłków na rzecz przybliżenia do struktur zachodnich. Godny analizy jest wariant zakładający zwycięstwo sił wpierających prezydenta. Jeżeli Dodon uzyska rzeczywiste wsparcie w mołdawskim parlamencie, będzie mógł efektywniej rozwijać prorosyjską linię polityczną. W wariantcie umiarkowanym oznacza to, że Kiszyniów będzie starał się wykorzystać swoje powiązania z Kijowem, aby zachęcić sojusznika do powrotu w orbitę oddziaływań rosyjskich, nie rezygnując z wykształconych obszarów współpracy np. wymiany handlowej. Mołdawia będzie pełniła funkcję pośrednika w relacjach rosyjsko-ukraińskich. Scenariusz negatywny oznaczałby zdecydowane ochłodzenie relacji Kiszyniów-Kijów ze względu na nadanie priorytetowego znaczenia budowie strategicznego partnerstwa z Rosją, a dobre stosunki z proeuropejską elitą Ukrainy mogłyby stanowić poważną przeszkodę.

Bibliografia:

Cucuruz A., Brega G., Zigulsaia E., Украина-Молдова-«ПМП»: золотой треугольник контрабанды, „Anticoruptie”, <https://anticoruptie.md/ru/rassledovanija/ekonomika/ukraina-moldova-pmr-zolotoj-treugolnik-kontrabandy>.

Fisher A., Moldova and Ukraine: Diverging Neighbors?, „EurasiaNet.org”, <http://www.eurasianet.org/node/82631>.

Miarka A., Stanowisko Polski wobec oddziaływania Federacji Rosyjskiej na bezpieczeństwo Mołdawii, w: Stosunki Polski z mocarstwami w drugiej dekadzie XXI wieku, red. K. Czornik. M. Lakomy, M. Stolarczyk, Katowice 2016.

Sivkov K., Transnistria: an Unrecognised Republic is Turning into a European Time Bomb, „South Front”, <https://southfront.org/transnistria-an-unrecognised-republic-is-turning-into-a-european-time-bomb/>.

Surchician O., Прокурор Кишинёва: Десятки граждан нашей страны воюют на юго-востоке Украины, „Moldova.org”, <http://www.moldova.org/ru/прокурор-кигинёва-десятки-граждан-на/>.

^[20] A. Fisher, *Moldova and Ukraine: Diverging Neighbors?*, „EurasiaNet.org”, <http://www.eurasianet.org/node/82631> (dostęp 4.10.2017).

Додон пообещал закрыть украинско-молдавский КПП на границе Приднестровья, „EurAsia Daily”, 24.07.2017, <https://easaily.com/ru/news/2017/07/24/dodon-poobeshchal-zakryt-ukrainsko-moldavskiy-kpp-na-granice-pridnestrovyu>.

Игнатъев: прослеживается чёткая стратегия по разжиганию конфликт, „Новости Приднестровья”, 18.07.2017, <https://novostipmr.com/ru/news/17-07-18/ignatev-proslezhivaetsya-chyotkaya-strategiya-po-razzhiganiyu>.

Контрабанда из Приднестровья: в Одессу везли сигареты на 300 тыс грн, „Украинская Служба Информации”, 27.05.2017, <https://usionline.com/2017/05/27/kontrabanda-iz-pridnestrovyu-v-odessu-vezli-sigarety-na-300-tys-grn/>.

Конфликт в Донбассе мешает торговле Молдавии с Россией, заявил Додон, „РИА Новости”, 12.07.2017, <https://ria.ru/world/20170712/1498378601.html>.

Молдова принимает беженцев из восточной Украины, „Point.md”, <https://point.md/ru/novosti/obschestvo/moldova-prinimaet-bezhencev-iz-vostochnoj-ukraini>.

Пограничный умысел. зачем на самом деле молдове устанавливать таможенные посты на украинско-приднестровской границе, „Новости Приднестровья”, 2.04.2017, <https://novostipmr.com/ru/news/17-04-02/pogranichnyu-umysel-zachem-na-samom-dele-moldove-ustanavlivat>.

Постановление правительства об участии молдавских военнослужащих в учениях на Украине опубликовано в „Monitorul Oficial”, „Moldpress”, 7.09.2017, <http://www.moldpres.md/ru/news/2017/09/07-/17006790>.

Правительство Молдовы считает референдум в Крыму незаконным, „Молдавские ведомости”, <http://www.vedomosti.md/about/editorial-office.html>.

Правительство Республики Молдова, Юрие Лянкэ в Киеве: «Мы и впредь намерены поддерживать Украину в контексте сохранения ее суверенитета и территориальной целостности», „Правительство Республики Молдова – официальный сайт”, <http://www.old.gov.md/libview.php?l=ru&idc=436&id=7454>.

Президент Украины, Президент отмечает необходимость завершения демаркации украино-молдавской границы, „Президент Украины Петро Порошенко – Офіційне інтернет-представництво”, <http://www.president.gov.ua/ru/news/prezident-nagoloshuye-na-neobhidnosti-zavershennya-demarkaci-40010>.

Президентура Республики Молдова, Верховный главнокомандующий Вооруженных сил Республики Молдова запретил участие военнослужащих Вооруженных Сил страны в учениях и любых других действиях, проведенных за пределами страны, без его согласия, „Президентура Республики Молдова – официальный сайт”, <http://www.presedinte.md/rus/comunicate-de-presa/comandantul-suprem-al-fortelor-armate-ale-republicii-moldova-a-interzis-participarea-militarilor-fortelor-armate-ale-tarii-la-exercitii-si-oricare-alt-tip-de-activitate-desfasurata-pest-hotarele-tarii-fara-acordul-sau>.

Президентура Республики Молдова, Президент Николае Тимофти встретился с послом Украины Сергеем Пирожковым, „Президентура Республики Молдова – официальный сайт”, <http://www.presedinte.md/rus/presa/presedintele-nicolae-timofti-a-avut-o-intrevedere-cu-ambasadorul-ucrainei-serhii-pirojkov>.

Семенова Ю., Жители Донбасса ищут убежища в Молдавии, „Deutsche Welle”, www.dw.com/ru/жители-донбасса-ищут-убежища-в-молдавии/a-18263823.

Украина и Молдова возобновили активную системное взаимодействие по вопросам торговли, экономики, энергетики и инфраструктуры, „Правительственный портал”, http://www.kmu.gov.ua/control/ru/publish/article?art_id=249488491.

Червоненко В., Посол Молдовы: в Крыму украинская власть проявила мудрость, „BBC”, 14.03.2014, http://www.bbc.com/ukrainian/ukraine_in_russian/2014/03/140328_ru_s_ion_stavila_moldova.

Ukraina

po Rewolucji Godności

Prawa człowieka – tożsamość narodowa

Redakcja

Tomasz Lachowski
Vitalii Mazurenko

RECENZJA:

prof. dr hab. Piotr Daranowski, Uniwersytet Łódzki
dr Olesya Radyshevskaya, Kijowski Uniwersytet Narodowy im. Tarasa Szewczenki (Ukraina)

Ukraina po Rewolucji Godności. Prawa człowieka – tożsamość narodowa,
Uniwersytet Łódzki, Bookmarked Publishing & Editing, Łódź-Olsztyn 2017, 262 s.

ISBN 978-83-947862-4-3 [wersja elektroniczna]

ISBN 978-83-947862-3-6 [wersja papierowa]

Wydawnictwo:

BOOKMARKED PUBLISHING & EDITING

Ul. Piastowska 10/20, 11-400 Kętrzyn

NIP 7422079306, REGON 368246084

tel. +48513738733

contact@bookmarked.edu.pl

www.bookmarked.edu.pl

www.facebook.com/bookmarkedPublishing